ગ્રેજ્યુએટ પ્રવચનકાર પૂજ્ય ગુરૂદેવશ્રી સુધર્મસાગરજી મ. સા.

જેઓનો ....

- ❖ વિદ્યાવ્યાસંગ એ આ ગ્રંથમંદિરનો પાયો છે.
- ❖ નિર્મળ સહજ સંબંધજ દ્રવ્યાદિક સહાય સ્તંભો છે.
- ❖ ભાવાત્મક પરિશ્રમ એ પ્રવેશદ્વાર છે.
- ❖ કાર્યપૂર્ણતા માટે શ્રદ્ધા-ધીરજ જેના પગથીયા છે.
- ❖ અદ્ભુત પ્રેરણાબળ દ્વારા ઉત્સાહના સિંચન રૂપ રંગમંડપ છે.
- ❖ આ ગ્રંથની અત્યંત ઉપાદેયતા સમજી સર્વજન સ્વીકાર્ય બને તે માટે અવિરામ ઉત્સુકતા, અખંડ શ્રદ્ધા રૂપ ગર્ભગૃહ છે.
- ❖ જ્ઞાન આરાધન થકી કર્મ નિર્જરાના ધ્યેયરૂપ મૂર્તિ છે.
- ❖ સાદ્યન્ત સુંદર કાર્ય માટે વ્યવસ્થા શક્તિ શિખરો છે અને....
- ❖ જેઓની હાર્દિક કૃપા દ્વારા ગ્રંથની પૂર્ણતા રૂપ ધ્વજાઓ છે.

- તેઓશ્રીને કોટી કોટી વંદન સાથ સમર્પણ -

પ્રસ્તુત ગ્રન્થ
આપ સર્વેના કર-યુગલમાં
મુકતાં
આ ક્ષણે
ફરી મને તેઓશ્રીના
અસ્તિત્વનું સામીપ્ય વર્તાય છે
પુનઃપુનઃ સ્મરણો ઉભરાય છે.
જેઓએ
માત્ર વ્યાકરણના પ્રેમથી છતાં
આત્મીયતાના ઉંડાણથી
સંદર્ભ સાહિત્યો નજર સમક્ષ રાખી
ગ્રન્થની પ્રેસકોપી અક્ષરશઃ તપાસી-
ક્ષતિ રહિત બનાવવા નિસ્વાર્થ છતાં સઘન પ્રયાસ કર્યો
પરંતુ
અત્યંત દુઃખ અનુભવાય છે
તેઓશ્રીના નામને અંકિત ન કરી શકવાનું
જેમની ચિર સ્થાયી છાપ છે ચિત્ત તંત્ર પર
તેવા
વિરલ ત્યાગી સ્નેહીને
અનેકશઃ વંદન સાથ

ભાવાત્મક સમર્પણ

બાલ બ્રહ્મચારી શ્રી નેમિનાથાય નમઃ

શ્રી આનંદ-ક્ષમા-લલિત-સુશીલ-સુધર્મસાગર ગુરૂભ્યો નમઃ

અભિનવ 'હેમ' લઘુપ્રક્રિયા

ભાગ ચોથો

મૂલ કર્તા :- પૂ. મહોપાધ્યાય વિનયવિજયજી ગણિવર્ય

ગ્રંથરચના પ્રેરણાદાતા

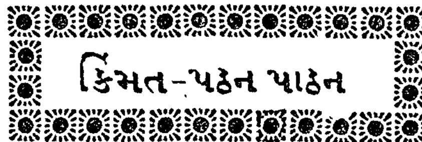
વિદ્યાવ્યાસંગી પૂ. મુનિરાજશ્રી સુધર્મસાગરજી મહારાજ

સંપાદન-અનુવાદ-સસંદર્ભવિવરણ

ગ્રેજ્યુએટ પ્રવચનકાર પૂ. મુનિરાજશ્રી સુધર્મસાગરજી મ. સા ના શિષ્ય

પૂ. મુનિરાજ શ્રી દીપરત્નસાગરજી (M.Com. M.Ed.)

કિંમત-પઠન પાઠન

સંવત ૨૦૪૪ વીર સંવત ૨૫૧૪ સને ૧૯૮૮

પૂ. આગમોદ્ધારક આ. દેવ શ્રી આનંદસાગરસૂરિજી મ. સા.

* મુદ્રક *
જય ભાંડવાળુ પ્રિન્ટર્સ
[illegible]
[illegible]
જામનગર

* પ્રકાશક *
અભિનવ શ્રુત પ્રકાશન
પ્રવિણચંદ્ર કે. મહેતા
"[illegible] નિવાસ"
[illegible]
જામનગર

પ્રકાશકનું નિવેદન

લગભગ હજાર વર્ષ પૂર્વે પૂ. કલિકાલ સર્વજ્ઞ ભગવંતે રચેલ સિદ્ધહેમ વ્યાકરણને, લગભગ સત્તાવનમો વર્ષ પૂર્વે પ્રક્રિયા રૂપે કરેલા પછીનું સંદર્ભ-વિવરણ સહિતનું આ પ્રથમ ગુજરાતી પ્રકાશન છે. જે કિલષ્ટતાકી સાથે [illegible] થયેલા અમારા પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી [illegible]સાગરજી મ.સા.ની અનન્ય પ્રેરણા-અંતઃકરણપૂર્વકની ભાવના/લાગણી તથા તેમના શિષ્ય પૂ. મુનિ શ્રી [illegible]સાગરજીની મહેનતનો પરિપાક છે.

પ્રથમ ત્રણ ભાગના પ્રકાશન બાદ ખૂબજ સુંદર અભિપ્રાયો અને સહકાર મળતા ટૂંક સમયમાં ચોથો અને છેલ્લો ભાગ રજૂ કરતાં અમે ખૂબજ આનંદ અનુભવીએ છીએ. આ સાથે સમગ્ર ગ્રન્થ પ્રકાશન સમાપ્ત થાય છે ત્યારે આ વ્યાકરણના અભ્યાસથી પદ સિદ્ધનું શુદ્ધ જ્ઞાન પામી શાસ્ત્રના અર્થની વિચારણા-ચિંતન, મનન દ્વારા પરંપરાએ શાશ્વત સુખને પામો એજ શુભેચ્છા.

પુસ્તક પ્રકાશનમાં અત્યંત ઉપયોગી બનેલા અને તન મન ધનથી સહકાર આપનારા શ્રી કાન્તિભાઈ-હર્ષદભાઈ-વિક્રમભાઈ, વહીવટ કાર્યવાહીમાં મદદરૂપ બનેલા મહેન્દ્રભાઈ તથા અનિલભાઈ. ઉદાર હાથે ફાળો આપનાર શ્રી જામનગર જૈનસંઘ સમસ્તના આભારી છીએ.

આ સમગ્ર ચોથા ભાગના કાગળના દ્રવ્ય સહાયક શ્રી વિશાશ્રીમાળી
તપગચ્છ જૈન સંઘ-જામનગર ના આભાર સહ

પ્રવિણચંદ્ર કે. મહેતા
અભિનવ શ્રુત પ્રકાશન વતી

શ્રી નેમિનાથ ભગવાન

કૃષ્ણ બલભદ્રજી પૂજીત કસોટીના પ્રતિમાજી

(જે દહેરાસરજીનું બારણું મોટું થતું નથી અને શિખર થતું નથી)

શ્રી નેમિનાથ ભગવાન

જામનગરના શેઠજીના દહેરાસરજીના જૂના મૂળનાયકજી

(હાલ અરિહંત રૂપે ઉપર બિરાજમાન કરી પુનઃ પ્રતિષ્ઠા થયેલ છે)

બાલ બ્રહ્મચારી પ્રભુના દર્શન પૂર્વક અભ્યાસ કરતાં – અભ્યાસક નિર્મલ બ્રહ્મચર્ય પાળી પરંપરાએ શાશ્વત સુખને પામો એ શુભેચ્છા

* **અપૂર્ણ વૃત્તિ કે વૃત્તિ અભાવે પૂરતો ભુત્પત્યર્થ પૂરો પાડે :-** પ્રક્રિયાકારે કેટલાંક સુત્રોની વૃત્તિ અપૂર્ણ નોંધી છે જેમકે સન્ પ્રક્રિયા સૂત્ર ૧૮ ગત્યાર્થો જ્ઞાર્થાત્ નચાદિઃ ની વૃત્તિમાં નચાદિઃ શબ્દની વૃત્તિ નોંધાઇ જ નથી ત્યા વ્યુત્પત્યર્થ દ્વારા અપૂર્ણતા નિવારાઇ છે. સન્ પ્રક્રિયા-૧૭ સમર્દ્ર પ્રુન્તુ સ્યોર્ગાં તથા કૃદન્ત પ્રક્રિયા સૂત્ર-૭ નન્ત્યાદિવ્યોડન માં વૃત્તિ જ નથી ત્યા આ ગ્રન્થ વ્યુત્પત્યર્થ દ્વારા **વૃત્તિ પૂરી પાડે છે**

* અનુ પદાન્તે જેવા શબ્દો પ્રક્રિયાની વૃત્તિમાં છોડી દેવાયા છે પણ અર્થની દૃષ્ટિએ જરૂરી જણાતા તે શબ્દોને **યોગ્ય સ્થાન** આપેલ છે.

* **એક કરતા વધારે સુત્રોની વૃત્તિમાં યોગ્ય પૃથક્કરણ :-** કૃદન્ત સૂત્ર-૨૭ દંશોરપોડનુગ્ર્મ માં બીજા ૨ અન્ય સુત્રો ગોઠવેલ છે સૂત્ર-૧૧૪મા ચાર સુત્રો ભેગા છે પ્રક્રિયમા આવા કેટલાક સુત્રોમા એક કરતાં વધુ સૂત્રો આવે છે ત્યા અભ્યાસકને ગુંચવાડો ન થાય તે માટે "શેષવૃત્તિ" નામક અલગ વિભાગમા આ સુત્રો પૃથક્કૃત કર્યા છે

* **સૂત્ર કે વૃત્તિના અભાવનું નિવારણ :-** યઙન્ત પ્રક્રિયા સૂત્ર-૧૩ કેદર્ગજ્ઞને માં દંશો ઘ્નો વધારાનું સૂત્ર ગોઠવેલ છે પણ વૃત્તિ નથી ત્યા સિદ્ધહેમ વ્યાકરણાનુસારે વૃત્તિ નોંધી છે એ રીતે ક્યાંક સૂત્રમાં વધારાની સૂત્રની વૃત્તિ છે પણ સૂત્ર નથી ત્યા અલગ પેટા ક્રમાંક આપી સૂત્ર નોંધેલ છે.

* **મૂળ સૂત્ર બદલી દેવાયું હોય ત્યા મૂળ સૂત્ર આપવું :-** જેમકે કૃદન્ત પ્રક્રિયા સૂત્ર-૨ આતુમા રા ક્રિકૃતગ્રહલ્મ્ માં આતુમો વાદિ. અને ગ્રહલ્મ્ બે અલગ સૂત્રો છે.

* **સૂત્ર સમ્બન્ધી આમ કેમ જેવા પ્રશ્નોનું નિવારણ :-** યઙન્ત સૂત્ર-૧૩ ચરે ઇતિ કિમ્ ? કહ્યું પણ દરેક સૂત્રમા આવા પ્રશ્નો નથી આ ગ્રન્થ તેવી શંકા અને સમાધાનો આપશે.

ઉપરોક્ત મુદ્દાઓ ઉપરાંત નીચેની બાબત નોંધપાત્ર છે.

---

* **સંદર્ભ સાહિત્ય :-** ન્યાયો, લિંગાનુશાસનનો લિંગ નિર્ણય, પ્રસંગોચિત ઉણાદિ વગેરેની મૂળ સંદર્ભો સહિત નોંધ કરેલ છે.

* **મૂળવૃત્તિ :-** લઘુ પ્રક્રિયાની મૂળ વૃત્તિ હોવાથી મૂળ ગ્રંથની આવશ્યકતા ન રહે.

* **સાધનિકા :-** જરૂરી સાધનિકાને લીધે સમ્બન્ધિત સૂત્ર સંબંધો સ્પષ્ટ બને.

* **પરિશિષ્ટ :-** અકારાદિ અને સિદ્ધહેમ સૂત્ર ક્રમવાળા પ્રક્રિયા અને લઘુવૃત્તિ બન્નેના અભ્યાસીઓને યોગ્ય માર્ગદર્શન ધાતુ રૂપાવલી અને કૃદન્તમાળા તૈયાર રૂપો પુરા પાડે છે તેમજ માહિતી સભર બીજા પરિશિષ્ટો

સંક્ષેપમાં આ અનુવાદ ગ્રંથ માત્ર પ્રક્રિયા ઉપરાંત વ્યાકરણના પાંચે અંગોનો યથોચિત બોધ કરાવે છે જે અધ્યાપકને પણ ઉપયોગી થશે.

આ ગ્રન્થનો ઉપયોગ કઇ રીતે કરશો

પૂ. ગુરૂદેવશ્રી સુધર્મસાગરજી મ. સા. ની પ્રેરણાથી કેટલાંક દિશા સૂચનો

(૧) **મૂળ સૂત્રના ત્રણ ક્રમાંકનો :-** [૧] સૂત્ર પૂર્વે પ્રકરણાનુસાર ક્રમાંક ૧ ૨ ૩... [૨] સૂત્ર પછી સિદ્ધહેમનો ક્રમ [૩] સૂત્ર પુર્ણ થતાં નીચે સળંગ ક્રમ દા. ત. ऋतो रीः સૂત્રનો ક્રમ ૧૫ છે. સિદ્ધહેમનો ક્રમ ૪/૩/૧૦૯ છે અને સૂત્ર પુરૂ થતાં નાચે [૧૦૫૪] લઘુપ્રક્રિયાનો સળંગ સૂત્ર ક્રમાંક છે.

(૨) **સૂત્ર પૃથક્કરણ :-** સૂત્ર પછી સૂત્ર પૃથક્કરણ વિભાગ છે જેમાં સન્ધિ રહિત સૂત્રોની નોંધ છે જેથી વૃત્તિની મદદ વિના પણ **સૂત્ર મહદ્ અંશે સ્પષ્ટ બનશે** જેમકે ति चोपान्त्यातो ऽ નો दुः નું, ति च उपान्त्यात् उः अन् उदुः

(૩) **વૃતિ :-** ત્રીજો વૃત્તિ વિભાગ **પ્રક્રિયા વૃતિ** દર્શાવે છે જે અપ્રાપ્ય બંનતી જતી હેમ લઘુપ્રક્રિયાની જરૂરિયાત પૂર્ણ કરશે

(૪) **વૃત્યર્થ :-** લઘુપ્રક્રિયાની મૂળ વૃતિ (શેષવૃતિ સિવાયની) નો **અનુવાદ** દર્શાવે છે છતાં પ્રક્રિયામાં મૂળ વૃત્તિનો અભાવ, અપુંર્ણતાં કે અન્ય સંદિગ્ધતા હોય ત્યાં આ વિભાગ દ્વારા સિધ્ધહેમ શબ્દાનુશાસનની મદદ વડે પ્રત્યેક સૂત્રની **વૃતિનો સરળ-સ્પષ્ટ** પુરો **અર્થ** અપાય છે.

(૫) **અનુવૃત :-** આ વિભાગ **કેવળ જીજ્ઞાસુઓ માટે** છે સિદ્ધહેમ વ્યાકરણ પરથી બનેલી પ્રક્રિયાઓમાં અનુવૃત્તિક્રમ જળવાતો નથી. તેથી કેટલાક સૂત્રોમાં ન જણાતી બાબત વૃતિમાં જોવા મળતાં અભ્યાસકને સંશય થાય કે આ બાબત વૃતિમાં કેમ ? જેમકે નામધાતુ સૂત્ર ૩ क्यनि માં अवर्णान्तस्य લખ્યું. તેથી પૂર્વની અનુવુતિ દર્શાવવા ईश्चावर्णस्या ૪/૩/૧૧૧ નોંધવું પડયું આ સંજોગોમાં અનુવૃત્તિ વિભાગના સૂત્રો જિજ્ઞાસા સંતોષવા દિશાસુચક છે.

(૬) **વિશેષ વિભાગ :- વિશેષ હકીકતો માટેજ છે** સંદર્ભ સૂચિ મુજબના સાહિત્ય પરથી સૂત્રો સંબંધિ પ્રશ્નો, ખુલાસા વિશેષતા, ન્યાયો, વ્યુત્પતિ વગેરેની નોંધ છે જેના અભ્યાસથી સૂત્રો વધુ સ્પષ્ટ થશે, સારો અવબોધ થશે, સંશય નિવારણ શકય બનશે છતાં **વૃત્યર્થ** બરાબર **સમજીને** આ **વિભાગ વાંચવો** કેમ કે જે રીતે મધ્યમવૃત્તિ કે આનંદ બોધિની ટીકામાં अवचुरी છે અને બૃહન્ન્યાસમાં ન્યા. સ. વિભાગ છે તે રીતે અહીં 'વિશેષ' છે..........આ ઉપરાંત **વિશેષ ઉદાહરણો.** પ્રક્રિયા સાથે સંબંધ ન હોવા માત્રથી છોડી દેવાયેલા સૂત્ર સબંધિ દ્રષ્ટાંતો ને બૃહદવૃતિમાંથી અત્રે સ્થાન અપાયેલ છે. બૃહદ્હેમપ્રક્રિયામાંથી ગણ પાઠોની નોંધ લીધેલી છે જેના વડે સૂત્રના **બાકી કાર્યક્ષેત્રનો બોધ** શકય બનશે.

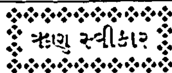
(૭) **પાદનોંધ :-** સંદર્ભોની પૃષ્ઠાંક સહિતની નોંધ છે જે વિશેષ માહિતી માટે અભ્યાસને મુળ સ્ત્રોત પુરોપાડે **પાદનોંધ નિશાની** ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ આ રીતે છે.

(૮) **શેષવૃતિ :-** મૂળ સૂત્ર ઉપરાંતનાં અન્ય સૂત્રો કે **સંબંધિત અન્ય હકીકતો** અહીં નોંધેલ છે અંતર્ગત સૂત્રો [ ] આ કૌસમાં સળંગ ક્રમ આપી નોંધેલ છે જો કે લંબાણ ભયે શેષવૃત્તિના સૂત્રોમાં માત્ર વૃત્યર્થ આપેલ છે.

આ ગ્રન્થ માં નાં સંક્ષેપો :- વ્યા - વ્યાકરણ. કારા-કારાન્ત, એ. વ - એકવચન
દ્વિવ. - દ્વિવચન, બ. વ. - બહુવચન, પ્ર પ્રથમા, દ્વિ. - દ્વિતીયા. તૃ - તૃતીયા
૧-व વર્તમાના ૨-स સપ્તમી ૩-पं પંચમી ૪-ह्य હ્યસ્તની ૫-अ અદ્યતની ૬-प પરોક્ષા
૭-आ આશી; ૮-श्व શ્વસ્તની ૯-भ ભવિષ્યન્તી ૧૦-क्रि ક્રિયાતિપતિ કૃ.-કૃદન્ત

આટલી સૂચનાથી સ્વઅધ્યયન શકય બને તે શુભેચ્છા

-દીપરત્નસાગર

પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી સુધર્મસાગરજી મહારાજ સાહેબ

જેમની અનન્ય પ્રેરણા, પરિશ્રમ ઉત્કટ લાગણી. કાર્યઓજ વહનશક્તિ, કૃપા આદિથી
આ ગ્રન્થ લેખન અને પ્રકાશન શક્ય બન્યા.

પૂ. આ. દેવ સૂર્યોદયસાગર સૂરિજી મ. સા.	પૂ. આ. દેવ વિજય સૂર્યોદયસૂરિજી મ. સા.
સંસ્કૃત માર્ગોપદેશિકાનો અભ્યાસ કરાવી વ્યાકરણનો મજબુત પાયો નાખ્યો, પુસ્તકો આપ્યા	પોતાના વિનિત શિષ્યને આજ્ઞા કરતા 'ન્યાય સંગ્રહ' નો સુંદર અભ્યાસ થયો

પૂ. આ. દેવ વિજય યશોદેવ સૂરીશ્વરજી મ. સા.
જેમની વિશિષ્ટ પ્રેરણા અને આશીર્વાદથી સિદ્ધહેમ વ્યાકરણ ભણાયું.

પૂ. મુનિશ્રી જિતરત્નસાગરજી પૂ. મુનિશ્રી મુક્તિરત્નસાગરજી. સાધ્વી શ્રી રમ્યજ્ઞાશ્રીજી
જેઓએ પોતાની નોધપોથીઓ એકાદ વર્ષ જેવા લાંબા સમય માટે પૂર્ણ વિશ્વાસથી વાચવા આપી.

પૂ. મુનિશ્રી નંદિઘોષવિજયજી :– પૂરતો સમય–સુંદર છણાવટ પૂર્વક "ન્યાય સંગ્રહ" ભણાવ્યો

નિસ્પૃહિ વિદ્વદ્વર્ય પંડિતજી વૃજલાલ વાલજી ઉપાધ્યાય

સંશય નિવારવા પત્રોના તાત્કાલીક ઉત્તરો આપ્યા, પોતાનો મુક્ત અભિપ્રાય આપી નિષ્પક્ષ છાપ મારી
પચાસી વ્યાકરણના શોધ કરાવ્યો. આ ગ્રન્થના પ્રેસ કોપી તપાસવા સુંદરતમ વ્યવસ્થા કરાવી

પંડિતવર્ય છબીલદાસજી : સિદ્ધહેમના સૂત્રોની વિવેચના જણાવી અભિનવ પ્રકાશ પાડયો
પંડિતશ્રી ધીરુભાઈ (મોટા) ધીરુભાઈ નાના, મહાદેવભાઈ–જેમનાથી સિદ્ધહેમનુ જ્ઞાન મળ્યું
શ્રી લાવણ્યસૂરિ જ્ઞાનમંદિર, બોટાદ. ગુજરાતી સંઘે અભ્યાસ માટે પુસ્તકો આપ્યા

શ્રી ખુશાલભવન જૈન સંઘ અમદાવાદ

શ્રાવક પંડિતના ૮ માસ માટે માનવદ આપી જરૂરી તમામ પુસ્તકે ખરીદી આપ્યા, એક, ન મળતા પુસ્તકની
આઠ સેટ ઝેરોક્ષ કરાવી આ શ્રુત-ઉદ્યાનના રતનો મુકયા.
સાધુ–બહુમાન વિવેક પૂર્વક વર્તન કરવાની પદ્ધતિ મધુરી અનુકૂળતા પ્રતિકૂળતા મુજબ સગવડ કરવાની
વૃત્તિ–પ્રવૃત્તિ ખુશાલ ભવન જૈન ઉપાશ્રયના ટ્રસ્ટી જેટલી બહુજ ઓછા સંઘના ટ્રસ્ટીમા હશે ! ! !

સાધ્વીશ્રી દિવ્યગુણાશ્રીજી
ધૂપસળીની જેમ સ્વ. સમર્પણ થકી નિરહંકારા ગ્રન્થકારરત્નને સુવાસિત કરી

* પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે સહાયક એવા તમામ પૂ. શ્રમણ ભગવંતો તેમજ વ્યક્તિઓ અને સંઘો

શ્રી વિશાશ્રીમાળી તપગચ્છ જૈન સંઘ જામનગર

આ સમગ્ર ભાગ ૮ના તમામ કાગળ માટે ઉદાર હાથે દ્રવ્ય સહાય કરી

[એક ભ્રામક માન્યતાનું નિરસન]

લઘુપ્રક્રીયા એટલે માત્ર બે બુક નહીં

કેટલાક વિદ્વાન પદસ્થો શ્રાવક પંડિતો વગેરે એવો મત ધરાવે છે કે લઘુપ્રક્રિયાનો અભ્યાસ હવે નિરર્થક છે કેમ કે લઘુક્રિયા માત્ર બે બુકથી વિશેષ કંઈ નથી પણ હૈમ સંસ્કૃત પ્રવેશિકા પ્રથમા અને મધ્યમાં કે માર્ગોપદેશિકા અને મદિરાન્ત પ્રવેશિકા કરતાં **હૈમ લઘુપ્રક્રિયામાં નીચેની વિશેષતાઓ છે.**

૧ યઙન્ત ક્રિયા, યઙ્લુબન્ત પ્રક્રિયા તથા નામધાતુ પ્રક્રિયાનો બોધ થાય છે.

૨ તદ્ધિત પ્રત્યયોના (મુખ્ય તથા અંતર્ગત કુલ ૩૯૦ જેટલા સૂત્રો દ્વારા) વ્યવસ્થિત વિભાગીકરણ સહિતચર્ચા

૩ બસો જેટલા સૂત્રો દ્વારા કૃદન્ત પ્રક્રિયાની ઝીણવટભરી છણાવટ.

૪ સૂત્રોના અંતર્ગત રહસ્યોને પ્રગટ કરતી પરિભાષાઓનું સ્પષ્ટીકરણ

૫ ધાતુઓની અનુબંધ સાથે રજુઆત – દા. ત. कथण् માં ण् અનુબંધ (૧૦) चुरादी ગણ સુચવે છે. कृधच्चू માં चू અનુબંધ (૪) दिवादि ગણ સુચવે છે.

૬ ધાતુ પારાયણના ક્રમાનુસાર ધાતુઓનું જ્ઞાન – જે ધાતુરત્નાકર આદ જોવામાં તથા "ધાતુપાઠ" તૈયાર કરવામાં મદદરૂપ બને છે.

૭ સિદ્ધહેમ શબ્દાનુશાનના અભ્યાસ માટે સુત્રોનું યોગ્ય તાદાત્મ્ય

૮ બે બુકમાં માત્ર ૮૦૦ જેટલા સૂત્રોનો સમાવેશ થાય છે લઘુપ્રક્રિયામા લગભગ ૧૭૦૦ થી ૧૮૦૦ જેટલા સૂત્રો સમાયા છે જેથી બુક કરતાં બમણાં સુત્રોનું જ્ઞાન થાય છે.

૯ લગભગ પોણાત્રણસો જેટલી ધાતુઓનું ધાતુરત્નાકરના ભાગોમાં થયેલ વિભાજન મુજબની પ્રક્રિયાઓ અનુસાર જ્ઞાન – સમજ.

૧૦ સંસ્કૃત વાંચન ક્ષમતાની ખીલવણી.

બે બુક એ "ગ્રામર – ટ્રાન્સલેશન મેથડ" અનુસાર તૈયાર થયેલ પુસ્તક છે. જે સંસ્કૃત ભાષાને વ્યવહારમાં પ્રયોજવાની પ્રાથમિક ભૂમિકા રૂપ છે. તેની અને પ્રક્રિયા વ્યાકરણની તુલનાજ અસ્થાને ગણાય.

વળી કેટલાક માને છે કે લઘુવૃત્તિ ' **[સિદ્ધહેમ શબ્દાનુશાન એટલે લઘુવૃત્તિ–માત્ર એવો ભ્રમ પ્રવર્તે છે.]** જ ભણવી જોઇએ પ્રક્રિયા નહી – મુર્ધન્ય વિદ્વાનોને જ્ઞાત હશે જ કે લઘુવૃત્તિ **એ પૂર્ણ ગ્રન્થ નથી પણ પૂર્ણતા તરફ ગતિ કરાવતો ગ્રન્થ છે. લઘુપ્રક્રિયાની જેમ લઘુવૃત્તિ એ પણ માત્ર નિર્દશન ગ્રન્થ છે.** એટલે જ આ અનુવાદ ગ્રન્થમાં બૃહદ્વૃત્તિ, ન્યાયસંગ્રહ, લિંગાનુશાસન જેવા ગ્રન્થોના અવતરણો લીધા છે લઘુપ્રક્રિયા એટલે માત્ર બે બુક માનીને લઘુવૃત્તિ તરફ અંગુલી નિર્દેશ કરતા વિદ્વાનોને એટલી જ વિજ્ઞપ્તિ કે જો સિદ્ધહેમનું સુવ્યવસ્થિત જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું એજ એક માત્ર લક્ષ્ય હોય તો **બૃહદ્વૃત્તિ** ના સ્પષ્ટ જ્ઞાન અને સમજ વિના માત્ર લઘુવૃત્તિનુ અધ્યાપન અથવા તો માત્ર **લઘુવૃત્તિના અભ્યાસથી પૂર્ણ વ્યાકરણનો બોધ થવાની માન્યતા એ પણ લઘુપ્રક્રિયા એટલે માત્ર બે બુક જેવો જ ભ્રમ છે એ વાત નિર્વિવાદ સ્વીકારવી રહી.**

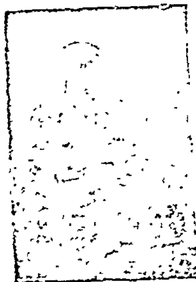
ખંભાતમાં **પંડિતવર્ય છબીલદાસજી** એ સાધુના દષ્ટાંત થકી કહેલુ કે લઘુવૃત્તિ ભણ્યાં બાદ એમ થાય કે (अब मुझे कुछ नहीं आता) હવે મને વ્યાકરણમાં કાંઇ ખબર પડતી નથી તો માનવું તેઓ સિધ્ધહેમ શબ્દાનુશાસન વીશે કાંઇક જાણતા થયા છે.

–દીપરત્નસાગર

પંડિત વૃજલાલ વાલજી ઉપાધ્યાય

પ્રાધ્યાપક
શાંતિભુવન જામનગર.

વેદાન્તાચાર્ય

દીપરત્નસાગર દ્વારા સંપાદીત આ અભિનવ લઘુપ્રક્રિયાની મહેનત પ્રશંસનીય છે કાર્ય નિર્વિઘ્ને પરિપૂર્ણતાને પામે અને વધુને વધુ શ્રુત ભક્તિ દ્વારા બાલજીવોને માર્ગે લાવવા પ્રયત્નશીલ રહે એજ ભાવના.

—આ દેવેન્દ્રસાગરસૂરિ

આપશ્રીની અભિનવ કૃતિનાં દર્શન થયાં, વિહંગાવલોકન કર્યું અને લેખકની વિશિષ્ટ દ્રષ્ટી અને લીધેલા પરિશ્રમ, વિવિધ વિશેષતાઓ જોઇ ઘણી પ્રસન્નતા અનુભવી. છેલ્લા ૩૦/૪૦ વરસથી ઉગતા વિદ્યાર્થીઓને વ્યાકરણ જ્યારે વ્યાધીકરણ જેવું થઇ પડયું છે અને આનું મુખ્ય ક્ષેત્ર ગણાતા આપણા શ્રમણ સંઘમાં તેનું મહત્વ વિસરાતું જાય છે ત્યારે અનેક શાસ્ત્રોની પ્રાથમિક ચાવી જેવી આ વિદ્યાની જ્યોત જલતી રહે એના માટે જે કાંઇ પ્રયત્નો થાય તે આની ચિંતા કરનારાઓ માટે આવકાર્ય બની રહે છે.

ગુરૂનિશ્રા-કૃપા વિદ્યાની લગન, બીજાને ઉપકારક બનવાની તમન્ના લેખકના ને અન્યના હિતમાં ઉપયોગી બની રહેશે – ધન્યવાદ – જ્ઞાનક્ષેત્રે કંઇક લાભ આપવા વિનંતી.

— યશોદેવસૂરિની વંદના

कलिकाल सर्वज्ञ पू. हेमचन्द्रसूरिभ्यो नमः
पू. महोपाध्याय विनयविजयजी गणिवरेभ्यो नमः

॥ अर्हम् ॥

० ણિગન્ત પ્રક્રિયા ०

णिगन्त - સામાન્ય અર્થ - णिग् પ્રત્યય અન્તે હોય તેવી પ્રક્રિયા એવો થાય, પણ णिग् પ્રત્યય શા માટે ?

જ્યારે કર્તાને પ્રેરણા કરે ત્યારે આ પ્રત્યયનો ઉપયોગ થાય છે. જેમાં "ચૈત્ર રાંધે છે" ત્યાં રાંધવું એ ક્રિયા છે તેનો કર્તા ચૈત્ર છે. પણ મૈત્ર - ચૈત્ર પાસે રંધાવે છે. (पाचयति) તો અહીં પ્રેરણા અર્થ છે. એટલે કે પ્રેરક રચનામાં પ્રેરકભેદનો કર્તા અન્ય હોય છે - જે મૂળ ભેદના કર્તાને પ્રેરણા કરે છે. જેમકે મૈત્ર એ પ્રેરક કર્તા છે જ્યારે ચૈત્ર મૂળભેદનો કર્તા છે. મૈત્ર ચૈત્રને રાંધવાની પ્રેરણા કરે છે.

ણિગન્ત પ્રક્રિયા

(१) प्रयोक्तृ व्यापारे णिग् ३/४/२०

★ **वृत्ति** – कुर्वन्तं यः प्रयुङ्क्ते तद् व्यापारे वाच्ये धातोर्णिग् वा स्यात् । गकार उभयपदार्थः । णकारो वृद्ध्यर्थः । भवन्तं प्रयुङ्क्ते । नामिनोऽकलिहलेरिति वृद्धी, भावयति ।८।

☐ भवन्तं प्रयुङ्क्ते । णिश्री द्रु स्रु कमः, उपान्त्यस्यासमान-लोपीति ह्रस्वे, णौ यत् कृतं कार्यं तत्सर्वं स्थानिवद् भवतीति न्यायात् भू इति द्वित्वे ह्रस्वत्वे बुभवि इति सिध्यते ।

卐 વૃત્યર્થ :- કરનારને જે પ્રેરણા કરે તે 'વ્યાપાર'–"વ્યાપાર" અર્થ વાચ્ય હોય ત્યારે ધાતુને (इ) णिग् પ્રત્યય વિકલ્પે થાય છે – ग કાર ઉભયપદને અર્થે છે. – ण કાર વૃદ્ધિને માટે છે

0 भवन्तं प्रयुङ्क्ते – થતાને/હોતાને પ્રેરે છે – भू ધાતુ ગણ (१) – भावयति

(१) આ સૂત્રથી णिग् = भू + णिग् (इ)

(२) કર્તરી વર્તમાના – भू + इ + शव् (अ) + तिव्

(३) नामिनोऽकलिहले थी वृद्धि – भौ + इ + अ + ति

(४) ओदौतोऽवाव् थी आव्, इ नो गुण ए, एदैतोऽयाय् थी अय् – भाव् + अय् + अ + ति

★ **અનુવૃત્તિ** :- गुणार्हेनवा

卐 વિશેષ .- 0 प्रयोक्तृ – કર્તાને જે પ્રેરણા કરે તે

0 वा અધિકારથી પક્ષે વાક્ય થશે જેમકે भवन्तं प्रयुङ्क्ते

0 णि પ્રત્યય લાગેલો હોવાથી અદ્યતનીમાં णिश्रि द्रु...ङ ૩/૪/૫૮ થી ङ પ્રત્યય થશે ङ થી બધે દ્વિત્વ થશે

☐ **શબ્દવૃત્તિ** :- भवन्तं प्रायुङ्क्त – णिश्रि द्रु... ङ ૩/૪/૫૮ થી ङ પ્રત્યય. उपान्त्यस्यासमानलोपि ૪/૨/૩૫ થી ઉપાન્ત્ય સ્વર (णि ङ થી) હ્રસ્વ.

*ન્યાય – णौ यत् कृतं कार्यं तत्सर्वं स्थानिवद्भवति તે ન્યાયથી भू મા દ્વિત્વ થવા માટે હ્રસ્વત્વ થતાં भूभवि થશે – भू+णिग्+ङ+त्=भौ-भाव् भावि+ङ+त् = (હ્રસ્વ) भवि + ङ =(દ્વિત્વ સ્થાનીવત્ થતા રૂપો. વિનકાળ – (જુઓ પરિશિષ્ટ) भू – હ્રસ્વ થતાં भूभवि+अत्

(१-व) भावयति, भावयतः, भावयन्ति

(२-स) भावयेत्, भावयेताम्, भावयेयुः

(३-प) भावयतु (४-ह्य) अभावयत्

[८७५]

(२) अन्समानलोपे सन्वल्लघुनिङ्गे ४/१/६३

✱ **સૂત્રપૃથ**० – अ समानलोप सन्वत् लघुनि ङे

★ **वृत्ति** – नास्ति समानलोपो यत्र तस्मिन् ङपरे णौ द्वित्व पूर्वस्य लघुनि धात्वक्षरे परे सनीव कार्यं स्यात् । यथा सन्यवर्णान्ते अन्तस्थापवर्गे परे सनि पूर्वस्य ओरिः स्यात् । यथा च सनि पूर्वस्यात इ. स्यात् तथात्रापि । ततो लघोर्दीर्घ इति दीर्घो, णेरनिटीति णि लोपे, अबीभवत्

卐 વૃત્યર્થ :- જેમાં સમાન સ્વરનો લોપ થયો નથી તેવા ધાતુમા ङ છે પરમાં જેને એવો णि પર છતા દ્વિત્વ થયેલા પૂર્વના સ્વરનો લઘુ ધાતુ અક્ષર પર છતા सन् જેવું કાર્ય થાય છે (દ્વિત્વ+ધાતુ+णि+ङ એ સ્થિતિ)

सन् જેવું એટલે–જેમ ओरन्तस्थापवर्गेऽवर्णे ૪/૧/૬૦ એ સૂત્રમા અન્તે अ વર્ણવાળો જ અક્ષર–અન્તસ્થ કે प વર્ગના અક્ષરો પર છતા सन् પ્રત્યય લાગીને દ્વિર્ભાવ થયે છતે उ વર્ણાન્ત ધાતુના દ્વિત્વ થયેલા પૂર્વના उ નો इ થાય છે તેમ (અહીં પણ इ થાય)

[0 દા. ત. पू ધાતુ–દ્વિત્વ पुपू+सन्+ते=પૂર્વના पू ના उ નો પછી प હોવાથી इ થશે – पिपू+ष+ते]

[0 એ જ રીતે सन्यस्य ૪/૧/૫૯ થી सन् પ્રત્યયથી ધાતુનો દ્વિર્ભાવ થાય દ્વિર્ભાવ પામેલા પૂર્વના अ અક્ષરનો इ થાય पच्+सन्=पपच्+स+ति=पिपच्+ष+ति તેમ અહીં પણ]

(५-ह्य) अबीभवत्-भू+त् = (१) भू+णिग्+दिव् (त्) (२) नामिनोऽकलिहले थी वृद्धि–भौ+णि+त् (३) भाव्+णि+त् (४) णिश्रि द्रु० थी ङ लागता भाव्+णि+ङ+त् (५) द्वित्व प्रसंगे–णौ यत् कृतं कार्यं ન્યાયથી સ્થાનીવત્ થતા भूभाव्+णि+अत् (६) હ્રસ્વः થી बुभाव्+णि+अत् (७) उपान्त्यस्या० थी बुभव्+णि+अत् (८) આ સૂત્રથી सन् वत् અને ओर्जान्तस्था थी उ नो इ, द्वितीय तुर्ययो थी भू नो ब् लघोर्दीर्घो थी इ-दीर्घ, णेरनिटि थी णि लोप, अट् આગમ હોવાથી अबीभवत्

* ન્યાય ૩૫, ન્યાય સંગ્રહ પૃ ૮૪

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) स्वपो णौ उ: ૪/૧/૬૨થી णि (૨) पूर्वस्य ૪/૧/૩૭

卐 વિશેષ :- 0 ङ પ્રત્યય – णिश्रिद्रुस्रु ..... ૩/૪/૫૮ થી ङ

0 लघुनि કેમ કહ્યું ?

अतत्क्षत् – અહીં तक्ष् ધાતુને णि પ્રત્યય લાગવાથી અદ્યતનીનો ङ થયો છે. તેથી आद्योऽश एकस्वरः થી त દ્વિત્વ થઈ अततक्षत् થયું છે. પણ त પછી क्ष (क्+ष्) સંયોગ હોવાથી त ગુરુ અક્ષર થતાં त નો ति ન થાય

0 णि કેમ કહ્યું ?

अचकमत् – અહીં कम् ધાતુને ङ લાગી અદ્યતનીમાં अचकमत् થયું. णि જ નથી માટે च નો चि ન થાય

0 સમાન લોપ કેમ કહ્યો ?

कथ ધાતુ–अ કારા છે. अतः સૂત્રથી अ લોપ થયો છે અને अचकथत् બને છે अ લોપ થતાં च નો चि ન થાય

0 अवीभवत् – अवीभवताम् – अवीभवन्

[૯૭૬]

(૩) आमन्ताल्वाय्येत्न्वाय् ૪/૩/૮૫

★ સુત્રપૃથ૦ :– आम अन्त आलु आय्य इत्नौ अय्

★ વૃત્તિ :- एषु पञ्चसु णेरय् स्यात् । भावयामास ।६। 卐 भाव्यात् ।७। भावयिता ।८। भावयेत ।४। अवीभवत ५ पाचयति ४। अपीपचत् ५। पाचयते ४। अपीपचत ।५। कारयति ।४। अचीकरत् ।५। रावयति ।४। अरीरवत् ५। लावयति ४। अलीलवत् ५। पावयति ४। अपीपवत् ।५। शासयति ।४। अशशासत् ।५। ढौकृङ् गतौ। ढौकमानं प्रयुङ्क्ते ढौकयति ।४। अडुढौकत् ।५। शास्वृदितो वर्जनात् ह्रस्व निषेधः । राजयति ।४। अरराजत् ।५। स्मरन्तं प्रयुङ्क्ते

卐 વૃત્યર્થ :- आम् – अन्त – आलु – आय्य– इत्नु પ્રત્યયો લાગે ત્યારે णि નો अय् થાય છે.

0 परोक्षा :- भू+णव्= भू+णि+णव्=भौ+णि+णव्=भा+णि+णव् :(धातोरनेक स्वरादाम् ૩/૪/૪૬થી आम्–भाम् લાગતાં આ સૂત્રથી णि નો अय् થશે) भाव् + अय् + आम् = (कृ – भू – अस् નું પરોક્ષા ત્રી.પુ એ.વ નું રૂપ થતાં) भावयामास પક્ષે भावयाञ्चकार કે भावयाम्बभूव થશે)

★ અનુવૃત્તિ :– णेरनिटि ૪/૩/૮૪થી णेः

卐 વિશેષ :- 0 अन्त, आय्य, इत्नु પ્રત્યયો ઉણાદિના છે. જેમકે *तृजिभूवदि......रेविभ्यः થી अन्त् પ્રત્યય થાય.

0 णेरनिटि થી થતા લોપનો અપવાદ કરી આ સૂત્ર બનાવેલ છે.

卐 શેષવૃત્તિ :- (૭–આ) भाव्यात् – भू+णि+क्यात्= भाव्+णि+क्यात् = (णेरनिटि થી णि લોપ, क् અપ્રયોગી છે) भाव् + यात = भाव्यात्

(૮–શ્વ) भावयिता – भू+णि+ता = स्ताद्यशितोऽत्रोणादेः થી इट् = भू + णि + इ + ता = भाव्+ए+इ+ता = भावय् + इता

(૯–ભ) भावयिष्यति

0 आत्मने :– (१–व) भावयते (२–स) भावयेत (३–पं) भावयताम् (४–ह्य) अभावयत् (५–) अवीभवत (६–प) भावयाञ्चक्रे (७–आ) भावयिषीष्ट (८–श्व) भावयिता (९–भ) भावयिष्यते (१०–क्रि) अभावयिष्यत

0 पच् – રાંધવું ગણ – ૧/892 पाचयति તે રંધાવે છે.

0 कृ – કરવું ગણ – ૧ / 888 कारयति – કરાવે છે.

0 रु–હિંસા કરવી. ગ–૧/599 रावयति–હિંસા કરાવે છે.

0 लू – લણવું ગ – ૯ / 1519 लावयति – લણાવે છે.

0 पू – પવિત્ર કરવું. ગ – ૧ / 600 पावयति

0 शास् - શાસન કરવું. ગ – ૧ / 1095 शासयति

0 ढौक् - ગતિ કરવી. ગ – ૧ / 627 ढौकयति

–(૫–અ) अडुढौकत् – ढ નો ड्–તૃતિય વર્ણ–કરતાં ड થયો – હ્રસ્વ થતા उ થયો.

0 राज् – શોભવું. ગ–૧/893 राजयति અહીં મૂળ ધાતુ राजृ છે તેમાં ऋ – અપ્રયોગી છે. તેથી उपान्त्यस्य... शासृदितोङे ૪/૨/૩૫થી ऋदित् ધાતુમાં ઉપાન્ત્ય સ્વર હ્રસ્વ થશે નહીં. એટલે કે राज् જ રહેશે.

–0– ઉપરોક્ત આઠે ધાતુઓના રૂપો ઉભયપદમાં થશે અને भू જેવા થશે. અનેક સ્વરી હોવાથી આ ધાતુઓ સેટ્ થશે

0 स्मृ – યાદ કરવું. स्मरन्तं प्रयुङ्क्ते યાદ કરવાને પ્રેરે છે. ગણ – ૧ / 1014

[૯૭૭]

(૪) घटादेर्ह्रस्वो दीर्घस्तु वा ञिणम्परे ૪/૨/૨૪

★ સૂત્રપૃથ૦ :- घटादेः ह्रस्वः दीर्घः तु वा ञि-णम् परे

*तृजि – भू......ઉણાદિ સૂત્ર : ૨૨૧

★ વૃત્તિ :- [illegible] I [illegible] I [illegible]

卐 સૂત્રાર્થ :- [illegible] (ધાતુઓનો દીર્ઘ [illegible]) [illegible] થાય છે [illegible] વિકલ્પે દીર્ઘ થાય છે [illegible] (1014) [illegible] છે. [illegible] = [illegible] = (આ [illegible]) [illegible] = [illegible]

★ અનુવૃત્તિ - [illegible]

卐 વિશેષ - 0 [illegible] - [illegible] 1133 [illegible] 1058 છે
[illegible]

0 [illegible] થાય છે [illegible] નહીં.

0 [illegible] (હેમ [illegible]-1035 [illegible]) [illegible]

0 [illegible]

[૮૭૬]

(૫) સ્મૃ-દૄ-ત્વર-પ્રથ-મ્રદ-સ્તૄ-સ્પશેરઃ ૪/૧/૬૫

★ સૂત્રપૃથક્ - સ્મૃ - દૄ - ત્વર - પ્રથ - મ્રદ - સ્તૄ - સ્પશ. અઃ

★ વૃત્તિ :- [illegible]

卐 સૂત્રાર્થ - [illegible] (૫-ક) [illegible] = [illegible] = (આ [illegible]) [illegible] = [illegible]

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) [illegible] ૪/૧/૨૭ થી [illegible] (૨) [illegible] ૪/૧/૬૩

卐 વિશેષ - 0 [illegible]
0 [illegible] 0 [illegible]
[illegible] 0 [illegible]
0 [illegible] ૪/૧/૬૪ થી [illegible] (... થી [illegible]) [illegible] થી) [illegible] છે
0 [illegible] ૪/૧/૬૩ની [illegible] થાય

☐ ઉદાહરણ :- (૧-ક) [illegible] (૭-ક) [illegible] (૮-ક) [illegible] (૯-ક) [illegible]

[૮૭૭]

(૬) વા વેષ્ટ ચેષ્ટઃ ૪/૧/૬૬

★ વૃત્તિ :- [illegible] I [illegible] I [illegible] I [illegible] I

卐 સૂત્રાર્થ :- [illegible] (વેષ્ટ્) [illegible]-1/673 [illegible] (ચેષ્ટ્) [illegible]-1/670 [illegible] છે

-0- [illegible] (૫-ક) [illegible]
[illegible]

0 [illegible] = [illegible] = [illegible] = [illegible] ૪/૧/૨૯ [illegible]

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) [illegible] ૪/૧/૬૫ થી [illegible] (૨) [illegible] ૪/૧/૬૩ થી [illegible]

卐 વિશેષ :- [illegible]

☐ ઉદાહરણ :- (૧-ક) [illegible] (૫-ક) [illegible] (૬-ક) [illegible] (૭-ક) [illegible] (૮-ક) [illegible]

[૮૭૮]

(૭) भ्राजभासभाषदीपपीडजीवमील कणरणवणभण-श्रणह्वेहेठलुट लुप लपां नवा ४/२/३६

★ સૂત્રપૃથ૦ :– भ्राज–भास–भाष–दीप–पीड–जीव–मील–कण–रण–वण–भण–श्रण–ह्वे–हेठ–लुट–लुप–लपां–नवा

★ વૃત્તિ :– एषां सप्तदशानां ङ परे णावुपान्त्यस्य ह्रस्वो वा स्यात् । ह्रस्वे च पूर्वस्य सन्वद्भावो लघो दीर्घश्च । अबिभ्रजत् / अबभ्राजत्, अबीभसत् / अबभासत् । अदीदिपत् / अदिदीपत्

▩ वर्तमानं प्रायुङ्क्त अवीवृतत् । ऋदित्वर्णस्येति ऋत्वे गुणाभावः । पक्षे लघोरुपान्त्यस्यति गुणे, अववर्तत् स्वापयति ।

卐 વૃત્યર્થ :– भ्राज्, भास्, दीप् વગેરે સત્તર ધાતુઓને ङ પરમાં છે તેવો णि લાગે ત્યારે ઉપાન્ત્યનો વિકલ્પે હ્રસ્વ થાય. જેમકે भ्राज् – શોભવું.

[(૧–વ) भ्राजयति] (૫–અ) अबिभ्रजत् પક્ષે अबभ्राजत् સાધનિકા – भ्राज+णिग्+ङ+त्=(૨) द्वितीय तुर्ययो थी भ् નો ब्, (૧) आद्योंऽश थी દ્વિત્વ અને (૩) ह्रस्वः થી व થયો છે अबभ्राज्+णि+अत् = णेरनिटि થી णि લોપ, असमानलोपे...ङे ४/१/६३ થી अ નો इ, આ સૂત્રથી વિકલ્પે હ્રસ્વ – अबिभ्रजत् પક્ષે अबभ्राजत् – હ્રસ્વ ન થાય એટલે इ પણ ન થાય.

0 अबीभसत् પક્ષે अबभासत् भास्+त् = भाभास् + णि +ङ+त् = बाभास्+णि+अत् = बभास्+णि+अत् = णि લોપ, अट् આગમ – अबभासत् પક્ષે (આ સૂત્રથી) હ્રસ્વ, असमानलोपे થી अ નો इ = अबिभस्+अत् = लघोर्दीर्घोऽस्वरा...થી अबीभसत्

0 दीप् = દીપવું – अदीदिपत् પક્ષે अदिदीपत्

★ અનુવૃત્તિ :– (१) उपान्त्यस्य ...ङे ४/२/३५ (२) घटादे...ह्रस्वः ४/२/२४ થી ह्रस्वः (૩) णौ क्रीजीङः થી णौ

卐 વિશેષ :- 0 ધાતુ ક્રમાંક

भ्राज् – 661, भास् 846, भाष् 832, दीप् 1266, पीड्–1625, जीव्–465, मील्–1411, कण्–270, रण्–260, वण् 266, भण्–264, श्रण्–1042, ह्वे–994, हेट्–676, लुट्–190, लुप्–1195, लप्–336.

0 ઉદાહરણ :– कण्–अचीकणत् પક્ષે अचकाणत्, श्रण्–अशिश्रणत् / अशश्राणत्, ह्वे–अजूहवत् પક્ષે अजुहावत्

▩ શેષવૃત્તિ :– ऋदृवर्णस्य ४/२/३७ થી ઉપાન્ત્યમાં ऋ રહેતા ગુણ થશે નહીં–વિકલ્પે ऋ ન રહે તો लघोरुपान्त्यस्य ४/३/४ થી ગુણ થશે. – वृत्–વર્તવું अवीवृतत् પક્ષે अववर्तत्

નોંધ :– वृत् ધાતુ ગણ–૧/955, ૪/1256, ૧૦/1784 ત્રણે લેવા.

0 स्वापयति – स्वप् – ग – २ / 1083 શયન કરવું.

[૯૮૧]

(૮) स्वपेर्यङङे च ४/१/८०

★ સૂત્રપૃથ૦ :– स्वपेः यङ् ङे च

★ વૃત્તિ :– स्वपेर्यङि ङे किति च सस्वरान्तस्था य्वृत् स्यात् । ततो द्वित्वे लघोरुपान्त्यस्येति गुणे, ह्रस्वत्वे दीर्घे च असूषुपत् ।

卐 વૃત્યર્થ :– स्वप् ધાતુને यङ्, ङ અથવા कित् પ્રત્યય લાગ્યો હોય ત્યારે અન્તસ્થા व् નો સ્વર સહિત य्वृत् (उ) થાય છે. – ત્યાર પછી દ્વિત્વ થતા लघोरुपान्त्य ४/३/४थी ગુણ હ્રસ્વનું દીર્ઘ–लघोर्दीर्घोऽस्वरादेः ४/१/६४ થી દીર્ઘ થતાં – असूषुपत् થયું.

0 स्वप्+त् = अ+स्वप्+णि+ङ+त् = (આ સૂત્રથી य्वृत्) असुप्+णि+अत् = (દ્વિત્વ) असुसुप्+अत् = (દીર્ઘ) असूसुपत् – (षत्व થતાં) असूषुपत्

★ અનુવૃત્તિ :– (१) यजादि वचेः किति ४/१/७९थी किति (२) (यजादि वच्)... सस्वरान्तस्था य्वृत्

卐 વિશેષ :– 0 यङ ङे च કેમ કહ્યું ? स्वापयति – અહીં य्वृत् ન થયું.

0 स्वप् ના પરોક્ષાદિના રૂપો भू – भावयति જેવા થશે

[૯૮૨]

(૯) अर्तिरीव्लीह्रीक्नूयिक्ष्माय्यातां पुः ४/२/२१

★ સુત્રપૃથ૦:– अर्ति री व्ली ह्री क्नूयि क्ष्मायि आतां पुः

★ વૃત્તિ :– एषामादन्तानां च णौ पुरन्तः स्यात् । अर्पयति । स्वरादेर्द्वितीय इति द्वित्वे, आर्पिपत् । रेपयति ।

▩ क्नूयैङ् शब्दोन्दनयोः । क्ष्मायैङ् विधूनने

卐 વૃત્યર્થ :– ऋ, री, व्ली, ह्रीं, क्नूय् क्ष्माय् અને તમામ આ કારાન્ત ધાતુઓને णि લાગે ત્યારે पु (प्) આગમ થાય છે. (૧–વ) अर्पयति મોકલે છે / મોકલાવે છે ऋ+तिव् = ऋ+णि+ति = (આ સૂત્રથી पु આગમ) ऋ+प्+णि+ति = (ગુણ પુસ્પૌ) अर्+प्+इ+अ+ति = अर्प्+ए+अति = अर्पयति

0 અદ્યતની :- આર્પિપત્ - ઋ+ત્=ઋ+ણિ+ઙ+ત્=(આ સૂત્રથી પુ આગમ) ઋ+પ્+ણિ+અત્=(પુસ્પૌ ૪/૩/૩ ગુણ) અર્+પ્+ણિ+અત્ =(સ્વરાદે દ્વિતીય ૪/૧/૪ થી દ્વિતીય અંશનો દ્વિર્ભાવ) અર્પપ્+ણિ+અત્ (અદિ ર ૪/૧/૬ થી ર્ નો દ્વિર્ભાવ ન થયો)=(ણેરનિટિ થી ણિ લોપ) અર્પપ્+અત્=(અસમાન લોપે ... થી ઇ) = અર્પિપ્+અત્ =સ્વરાદેસ્તાસુ થી વૃદ્ધિ) આર્પિપત્

0 રી - રેપયતિ - કંપાવે છે

卐 વિશેષ :- 0 *અર્તિ-રિવ્ નિર્દેશથી યઙ્લુબન્તમાં આ નિયમ ન લાગે.

0 ઋ વ્ આપ્તિને માટે છે તેનાથી નામધાતુ પણ ગ્રહણ થાય છે

0 ધાતુ ક્રમાંક :-

(૧) ઋ-ગ-૧/26 ગ-૨/1135 (૨) રી-ગ-૪/1274 (૩) વ્લી ગ-૯/1527 (૩) હ્રી ગ-૩/1133 (૪) ક્નૂય્ ગ-૧/802 (૫) ક્ષ્માય્ ગ-૨/893

☐ શેષવૃત્તિ :- ક્નૂયે - (ક્નૂયેદ્) અવાજ કરવો, ક્ષ્માય્ (ક્ષ્માયેદ્) કંપાવવું

[૯૯૩]

(૧૦) ય્વો પ્યય્વ્યઞ્જને લુક્ ૪/૪/૧૨૧

✱ સૂત્રપૃથ૦ :- ય્વોઃ પુ-અય્ વ્યઞ્જને લુક્

★ વૃત્તિ :- પૌ યવર્જવ્યઞ્જનાદૌ ચ ય્વોર્લુક્ સ્યાત્। ક્નોપયતિ। ક્ષ્માપયતિ

☐ દાપયતિ। અદીદપત્।

卐 વૃત્યર્થ :- પુ આગમ થયો હોય અથવા આદિમાં ય સિવાયના વ્યઞ્જનાદિ પ્રત્યયો લાગ્યા હોય ત્યારે ધાતુના ય્ - વ્ નો લોપ થાય છે

0 ક્નૂય્ - ક્નોપયતિ - અવાજ કરે છે ક્નૂય્+ણિ=ક્નૂય્+ણિ+અ+તિ = ક્નૂય્+પુ+ણિ+અ+તિ =(આ સૂત્રથી ય્ લોપ પુસ્પૌ થી ગુણ) ક્નોપ્+ઇ+અતિ = (ગુણ-અય્ થતા) ક્નોપયતિ

0 ક્ષ્માપયતિ - કંપાવે છે = ક્ષ્માય્ + તિ

卐 વિશેષ :- 0 ય વર્જન કેમ કર્યું ?

ક્નૂયતે = ક્નૂય્ + ક્ય (કર્મણિ) + તે

☐ શેષસૂત્રો :- દા ધાતુ - (૧-વ) દાપયતિ (૫-મ) અદીદપત્ = દાપ્+ણિ = દાપ્+ણિ+ઙ+ત્ = દાદાપ્+ણિ+અત્ = દદપ્+ણિ+અત્ = દદપ્+અત્ = અદીદપત્

[૯૯૪]

(૧૧) ણૌ ક્રીજીઙઃ ૪/૨/૧૦

★ સૂત્રપૃથ૦ :- ણૌ ક્રી - જિ - ઇઙઃ

★ વૃત્તિ :- એષાં સ્વરાણાં ણૌ આત્ સ્યાત્। ક્રાપયતિ। જાપયતિ। અધ્યાપયતિ।

卐 વૃત્યર્થ :- ક્રી (ગ-૯ / 1508), જિ (ગ-૧/8), ઇઙ્ (ગ-૨/1104) ધાતુઓને ણિ લાગે ત્યારે (ઇ વર્ણનો) આ થાય છે. ક્રાપયતિ - ખરીદાવે છે.- ક્રી + તિ = ક્રી+ણિ+અ+તિ = ક્રા+પ્+ઇ+અતિ (આ સૂત્ર લાગતા ઇ નો આ થયો)

0 જિ - જાપયતિ - જિતાડે છે.

0 ઇઙ્ - અધ્યાપયતિ - ભણાવે છે.

★ અનુવૃત્તિ :- આત્ સન્ધ્યક્ષરસ્ય ૪/૨/૧ થી આત્

卐 વિશેષ :- 0 ર૫૮.

[૯૯૫]

(૧૨) ણૌ સન્ ઙે વા ૪/૪/૨૭

★ વૃત્તિ :- સન્ પરે ઙ પરે ચ ણૌ ઇઙો ગા વા સ્યાત્। અધ્યજીગપત્ / અધ્યાપિપત્

卐 વૃત્યર્થ :- ઇઙ્ ધાતુને સન્ અથવા ઙ પરમાં હોય તેવો ણિ લાગે ત્યારે ઇ નો ગા આદેશ વિકલ્પે થાય છે ઇ-ગણ-૨/1104 ભણવું - અધ્યજીગપત્ ભણે અધ્યાપિપત્ - ભણાવે છે (૫-મ) અધિ+ઇ+ત = (૧) વિકલ્પ ગા થાય તો :- અધિ + ગા + ણિ + ઙ + ત્ = (૨) દ્વિત્વ, (૩) ઉપાન્ત્યસ્યા . ઙે ૪/૨/૩૫ થી ગા નો હ્રસ્વ, (૪) ગહોર્જ થી જ, (૬) ણેરનિટિ થી ણિ લોપ, (૬) અડ્ધાત્વે ૪/૪/૨૯ થી અ આગમ) અધિ+અ+જગ્+અત્ = (૫) (અસમાનલોપે ..૪/૧/૬૩ થી) અ નો ઇ - અધ્યજિગત્ = (૭) લઘોર્દીર્ઘ થી અધ્યજીગપત્

0 વિકલ્પે-(૨) અધિ+અ+ઇ+પ+ણિ+ઙ+ત્=અધિ+અ+આ+પ+ણિ+અત્ = (સ્વરાદેર્દ્વિતીયઃ) અધ્યાપિપ્+અત્ = અધ્યાપિપત્

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) ગાઃ પરોક્ષાયામ્ ૪/૪/૨૬ થી ગાઃ (૨) સનિ ઇઙો ચ ૪/૪/૨૫ થી ઇઙઃ (૩) ણૌ ક્રીજીઙઃ ૪/૨/૧૦ થી ણૌ

卐 વિશેષ :- 0 ણિ ઙ કેમ કર્યું ?

અધ્યાપયાઞ્ચકાર-પરોક્ષામાં ણિ લાગે પણ ઙ ન લાગે માટે

*સિદ્ધહેમશબ્દાનુશાસન - ભાગ ૧૮ પૃ. ૧૮

ગા ન થાય.

[૯૯૫]

(૧૩) चिस्फुरोर्नवा ૪/૨/૧૨

★ સૂત્રપૃથ૦ :– चि – स्फुरोः नवा

★ વૃત્તિ :– चिस्फुरोर्णौ स्वरस्याद्वा स्यात् । चापयति / चाययति । स्फारयति / स्फोरयति ।

卐 વૃત્યર્થ :– चि (ગણ–૫/1290) અને स्फुर् (ગણ–૬/1460) ધાતુને णि લાગતાં સ્વરનો आ વિકલ્પે થાય છે. चि – चापयति પક્ષે चाययति – એકઠું કરાવે છે – चि+णिच्–(૧) જ્યારે इ નો आ થાય ત્યારે प આગમ થતાં चापयति (૨) इ ની વૃદ્ધિ થતાં ऐ નો आय् થઇને चाययति થશે.

0 स्फुर् = स्फारयति પક્ષે स्फोरयति

★ અનુવૃત્તિ :– आत्सन्ध्यक्षरस्य ૪/૨/૧ થી आ

卐 વિશેષ :– 0 ૨૫૭૮

[૯૯૭]

(૧૪) वियः प्रजने ૪/૨/૧૩

★ વૃત્તિ :– गर्भाधाने वियो णावाद्वा स्यात् । पुरोवातो गाः प्रवापयति

卐 વૃત્યર્થ :– (પ્રજનન) ગર્ભાધાન અર્થમાં वी (ગણ–૨/1076) ધાતુને णि લાગે ત્યારે इ નો आ વિકલ્પે થાય છે. જેમકે पुरो वातो गाः – પૂર્વનો વાયુ ગાયને प्रवापयति – ગર્ભનું ગ્રહણ કરાવે છે. प्र + वी = (૧) आ થાય ત્યારે :– प्रवा+प+णि+अति = प्रवा+प+ए + अति = प्रवापयति

(૨) आ ન થાય ત્યારે :– प्र+वी+णि+अ+ति = प्र+वै+इ+अति = प्र + वै + ए + अति = प्रवाययति

★ અનુવૃત્તિ :– (૧) आत्सन्ध्यक्षरस्य ૪/૨/૧ થી आत् (૨) णौ क्रीजीङः ૪/૨/૧૦ થી णौ

卐 વિશેષ :– 0 (૫–अ) प्रावीवपत् પક્ષે प्रावीवयत्

0 *पुर :– પૂર્વની દિશામાંથી આવતો.

[૯૯૮]

(૧૫) जिघ्रतेरिः ૪/૨/૩૮

★ સુત્રપૃથ૦ :– जिघ्रतेः इः

* पुर – સિદ્ધહેમ બૃહદ્વૃત્તિ – ન્યા ૫. પૃ. ૧૧૧

★ વૃત્તિ :– अस्य ङ परे णौ इर्वा स्यात् । अजिघ्रिपत् / अजिघ्रपत् ।

■ तिष्ठतेर्नित्यम् – अतिष्ठिपत्

卐 વૃત્યર્થ :– घ्रा ધાતુને ङ પરમાં હોય તેવો णि લાગે ત્યારે ઉપાન્ત્યના आ નો इ વિકલ્પે થાય છે, घ्रा (ગ-૧,3) [(૧–व) घ्रापयति] – (૫–अ) घ्रा+त् = अ+जिघ्र+प्+णि+ङ+त्=(આ સૂત્ર લાગીને आ નો इ થાય તેથી अ+जिघ्रि+प्+अत् = अजिघ्रिपत् વિકલ્પે आ નો इ ન થાય ત્યારે :– अजिघ्रपत्

★ અનુવૃત્તિ :– (૧) भ्राजभासभाष...नवा ૪/૨/૩૬ થી नवा (૨) णौ क्रीजीङः ૪/૨/૧૦ થી णौ

卐 વિશેષ :– 0 तिव् નિર્દેશથી यङ् લુબન્તમાં आ નો इ ન થાય.

■ શેષવૃત્તિ :– (૧) तिष्ठतेः ૪/૨/૩૯ स्था ધાતુને ङ પરમાં હોય તેવો णि પ્રત્યય લાગ્યો હોય ત્યારે आ નો इ થાય છે. स्था + णि + ङ + त् = अतिष्ठिपत् [૫૧૭]

[૯૯૯]

(૧૬) सिध्यतेरज्ञाने ૪/૨/૧૧

★ સૂત્રપૃથ૦ :– सिध्यतेः अज्ञाने

★ વૃત્તિ :– अज्ञानार्थस्य सिध्यतेर्णौ स्वरस्यात् स्यात् । अन्नं साधयति । सिध्यति तत्त्वं निश्चिनोति तं प्रयुङ्क्ते सेधयति तपः साधुम् ।

卐 વૃત્યર્થ :– 'અજ્ઞાન' અર્થવાળા सिध् (ગણ ૪/1185) ધાતુને णि લાગે ત્યારે સ્વરનો आ થાય છે अन्नं साधयति અન્ન રંધાવે છે. (અન્ન રાંધવાનું સિદ્ધ કરાવે છે.)

0 'અજ્ઞાન' એટલે 'જ્ઞાન' સિવાયની બાબત – પણ અજ્ઞાન એટલે મુરખ–જડ વગેરે નહીં. જેમકે साधयति तपः साधुम् – સાધુ તપને સાધે છે. (તપ દ્વારા જ્ઞાન–અનુભવ મળે છે. સાક્ષાત્કાર થાય છે, તત્ત્વને પામે છે. એવો અર્થ થાય . માટે અહીં 'જ્ઞાન' અર્થમા આ નિયમ ન લાગે.

★ અનુવૃત્તિ :– (૧) आत् सन्ध्यक्षरस्य ૪/૨/૧થી आत् (૨) णौ क्रीजीङः ૪/૨/૧૦ થી णौ

卐 વિશેષ :– 0 सिध्यते – એવું વૃત્તિમાં કહેવાથી ચોથા ગણનો જ ધાતુ અહીં લેવો.

0 (न्या. स.) સન્ધ્યક્ષરના પ્રસ્તાવથી स्वरस्य એ પ્રમાણે

[illegible]

[૮૮૦]

(૧૬) [illegible]

★ [illegible]

★ [illegible]

卐 [illegible]

() [illegible] 1074 () [illegible] 1075

() [illegible]

() [illegible]

() [illegible]

★ [illegible]

卐 વિશેષ – () [illegible]

() [illegible]

[૮૮૧]

(૧૮) [illegible]

★ [illegible]

□ [illegible]

卐 [illegible] (૮-૧/988) [illegible]

★ [illegible]

卐 વિશેષ – () [illegible]

□ [illegible]

(૫-૪) [illegible] (૫૨૮)

[૮૮૨]

(૧૯) [illegible]

★ [illegible]

★ [illegible]

卐 [illegible] (૮-૮/1248) [illegible] 1526) [illegible]

★ [illegible] (૧) [illegible] (૨) [illegible]

卐 વિશેષ :– 0 [illegible]

() [illegible]

[૮૮૩]

(૨૦) [illegible]

★ [illegible]

★ [illegible]

卐 [illegible]

* [illegible]

0 स्नेहद्रवे કેમ કહ્યું ?
जटाभिरालापयते – જટા દ્વારા પૂજાય છે.

★ અનુવૃત્તિ :– (૧) (लियः)...कान्तः स्नेहद्रवे ૪/૨/૧૫ (૨) णौ क्रीजीङः ૪/૨/૧૦ થી णौ

卐 વિશેષ :– 0 इ નો आ – (૧) लीङ् लीनो र्वा ૪/૨/૯ થી વિકલ્પે – પરસ્મૈપદ (૨) लीङ्लिनोऽर्चाभिभवे चात् ૩/૩/૯૦ થી નિત્ય – आ – આત્મનેપદીપણું થાય.

[૯૯૪]

(૨૧) पातेः ૪/૨/૧૭

★ વૃત્તિ :– णौ लोऽन्तः स्यात् । पालयति ।
■ धूग्प्रीगोर्नः । धूनयति प्रीणयति

卐 વૃત્યર્થ :– पा (पांक् – પાળવું – 1067) ધાતુને णि પ્રત્યય લાગતાં અન્તે ल આગમ થાય છે पा+णि = पा+ल+णि (इ)+अ+ति = पालयति. તે રક્ષણ કરાવે છે / પળાવે છે.

★ અનુવૃત્તિ :– (૧) लो लः ૪/૨/૧૬ થી लः
(૨) णौ क्रीजीङः ૪/૨/૧૦ થી णौ
(૩) लियो नोऽन्तः થી अन्तः

卐 વિશેષ :– 0 पाति એમ કહેલ હોવાથી ગણ–૨ अदादि નો જ पा ધાતુ લેવો
0 तिव् પ્રત્યય નિર્દેશથી આ સૂત્ર यङ् लुबन्त પ્રક્રિયામાં ન લાગે
0 अद्य – अपीपलत् – પરોક્ષા – पालयाञ्चकार

■ શેષવૃત્તિ :– (૩) धूग्प्रीगोर्नः ૪/૨/૧૮
धू (ગણ – ૫. ૯ ૧૦ ત્રણે) प्री (ગણ–૯/૧૦) ને णि પ્રત્યય લાગતાં અન્તે न् આગમ થાય છે–धू-धूनयति કંપાવે છે प्री – प्रीणयति – ખુશ કરે છે [૫૧૯]

[૯૯૫]

(૨૨) वो विधूनने जः ૪/૨/૧૯

★ વૃત્તિ :– वा इत्यस्य विधूननेऽर्थे जोऽन्तः स्यात् । पक्षेणोपवाजयति

卐 વૃત્યર્થ :– वा (ગ–૨/1063) ધાતુને વિશેષ કંપાવવું અર્થમાં णि પ્રત્યય લાગતા અન્તે ज ઉમેરાય છે पक्षेण उपवाजयति–પક્ષી પાંખ વડે કંપાવે છે. (૧–વ) वाजयति (૫–अ) [1] अवीवजत्
(૬–प) वाजयाञ्चक्रे

★ અનુવૃત્તિ :– णौ क्रीजीङः ૪/૨/૧૦ થી णौ

卐 વિશેષ :– 0 विधूनने કેમ કહ્યું ?
उच्चैः केशान् आवापयति – વાળોને ઉંચા કરીને સૂકવે છે. – અહીં વિધૂનન અર્થ નથી માટે ज ન થાય.
0 [1] अवीवजत्–वा+णि+(दि) त्=वी+ज्+णि+ङ+त=(દ્વિત્વ) वावाज्+णि+अत्=(હ્રસ્વઃ) ववाज्+णि+अत=(उपान्त्यस्या समान) ववज्+णि+अत्=(असमानलोपे) विःज्+णि+अत्=(लघोर्दीर्घो) वीवज्+णि+अत् = (अट् આગમ णेरनिटि થી णि લો.૫) = अवीवजत्

[૯૯૬]

(૨૩) पाशाछासावेव्याह्वो यः ૪/૨/૨૦

★ સૂત્રપૃથ૦ :– पा शा–छा–सा–वे–व्या–ह्वः यः
★ વૃત્તિ – एषां सप्तानां णौ योऽन्तः स्यात् । पाययति ।

卐 વૃત્યર્થ :– पा, शो. छो, सो, वे, व्या, ह्वे એ સાત ધાતુને णि લાગે ત્યારે અન્તે य આગમ થાય છે. पा+णि+ति = पाययति – તે પીવડાવે છે.

★ અનુવૃત્તિ :– णौ क्रीजीङ ૪/૨/૧૦ થી णौ

卐 વિશેષ :– 0 અન્ય ધાતુના ઉદાહરણ સૂત્ર ૨૪માં જુઓ.
0 पा–पिबन्तं पायन्तं वा प्रायुङ्क्ते इति पाययति
0 शो – छो – सो વગેરેને आत् सन्ध्यक्षरस्य ૪/૨/૧ થી आ કર્યો છે.
0 वे નો वा ન મુકવાનું કારણ એ છે કે वा विधूनने ૪/૨/૧૯ થી કહેવાયેલ वा ધાતુનું ગ્રહણ ન થઇ જાય
0 पा (ગણ – ૧ / 2. ગણ – ૨ / 1067)

[૯૯૭]

(૨૪) ङे पिबः पीप्य् ૪/૧/૩૩

★ વૃત્તિ :– ण्यन्तस्य पिबतेर्ङे परे पीप्य् स्यान्न च द्विः । अपीप्यत् ।
■ शाययति । अवच्छाययति । अवसाययति । वाययति । व्याययति । ह्वाययति ।

卐 વૃત્યર્થ :– णि પ્રત્યયાન્ત એવા पिब् – (ગણ ૧) ધાતુને ङ લાગે ત્યારે पीप्य् થાય છે પણ (દ્વિત્વ) થશે નહીં. (૫–अ) अपीप्यत्-તેણે પાયું–पा+त्=पा+णि+ङ+त् = (આ સૂત્રથી) पीप्य्+णि+अत् = (णि લો૫) = अपीप्यत्

★ અનુવૃત્તિ :– ञ्ण्युपान्त्ये......न च द्विः सि सनि ૪/૧/૧૬ થી न च द्विः

卐 વિશેષ :- 0 ણિવ્ ના નિર્દેશથી ગણ-૨ ની પા ધાતુનું ગ્રહણ થશે નહીં. ગણ - ૨ નું તો (પાતે ૪/૨/૧૭) અપીપલત્ જ થાય
0 લુપ્ત ણિવ્ નિર્દેશથી યઙ્ લુબન્તમાં પીપ્ ન થાય
0 ઙ કેમ કહ્યું ?
पाययति – વર્તમાનામાં ઙ ન આવે

☐ શેષવૃત્તિ :- સૂત્ર - ૨૪ પા શા છા ય ના પા સિવાયની ધાતુના ઉદાહરણ
0 शो – (ગણ – ૪ / 1147) છોલવું - शाययति
(પ-અ) अशीशयत्
0 छो – अव પૂર્વક – (ગણ-૪/1149) છેદવું
अवच्छाययति પક્ષે अवाचिच्छयत्
0 सो – अव પૂર્વક (ગણ – ૪ / 1150) अवसाययति
(પ-અ) अवसीसयत्
0 वे (ગણ – ૧ / 992) વણવું वाययति
(પ – અ) अवीवयत्
0 व्ये (ગણ – ૧ / 993) ઢાંકવું व्याययति
(પ – અ) अविव्ययत्
0 ह्वे = (ગણ – ૧ / 994) ह्वाययति
ઉપરોક્ત બધા ઉદાહરણોમાં य् ઉમેરાય છે તે સૂત્ર पाशाछासा ૪/૨/૨૦

[૯૯૮]

(૨૫) णौ ङ सनि ४/१/८८

★ વૃત્તિ : ह्वेगः सस्वरान्तस्थाङ् परे सनि च णौ विषये य्वृत् स्यात् । भ्राजभासेत्यादिना वोपान्त्यस्य ह्रस्वे । अजूहवत् / अजुहावत्

☐ श्वेर्वा य्वृत् अशूशवत् / अशिश्वयत् । स्फायः स्फाव् णौ । स्फावयति । शदेरगतौ शात् । पुष्पाणि शातयति । गतौ तु गां शादयति

卐 વૃત્યર્થ :- ह्वे (ગણ - ૧/994) ધાતુને ઙ અથવા સન્ પ્રત્યય જેના પછી છે તેવો ણિ પ્રત્યય લાગે ત્યારે સ્વર સહિત અન્તસ્થાનું ય્વૃત્ થાય છે (વ નો ઉ) અત્→ह्वे+णि+ङ+(दि) त्=(આ સૂત્રથી ય્વૃત્) हु+णि+ङ+त्=(વૃદ્ધિ) हौ+णि+ङ+त्=हाव्+णि+ङ+त्=(દ્વિત્વ) हु–થશે કેમકે *णौ यत्कृतकार्यं तत् सर्वं स्थानिवत् भवति ન્યાય છે=गहोर्जः થી ह નો ज, णेरनिटि થી ણિ લોપ ઉપાન્ત્યસ્ય ૪/૨/૩૫ થી (હ્રસ્વ) जुहव्+अत्= (लघोर्दीर्घो થી ઉ નો ઊ) अजूहवत् વિકલ્પે भ्राज भास भाष ..તથા ૪/૨/૩૬ થી अजुहावत्

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) द्वित्वे ह्वः થી ह्वः
(૨) यजादि वश ૪/૧/૭૨ થી सस्वरान्तस्था य्वृत्

卐 વિશેષ :- 0 ણિ વિષય સપ્તમી (णौ) ને કારણે पाशाछासा.. ૪/૨/૨૦ થી થનાં य કાર આગમને બાધ કરી ય્વૃત્ થયું છે
0 ઙ સન કેમ કહ્યું ?
પરોક્ષા – ह्वाययाञ्चकार

☐ શેષવૃત્તિ :- (૪) श्वेर्वा ૪/૧/૮૯ श्वि (ગ-૧/997) ધાતુને ઙ કે સન્ પરમાં હોય તેનો ણિ લાગતા વ્ નો સ્વર સહિત વિકલ્પે ઉ થાય છે अशूशवत् પક્ષે अशिश्वयत् બેઉને વધાવ્યો – (અહીં વિકલ્પે ય્વૃત્ થતાં વ્ નો ઉ થશે. તેથી श्वि નો शु થયો અને ય્વૃત્ ન થાય ત્યારે દ્વિત્વ થતાં शिश्वि થશે) [૫૨૦]
(૫) स्फायः स्फाव् ૪/૨/૨૨ – ણિ પ્રત્યય લાગે ત્યારે स्फाय् (ગ –૧/804) નુ स्फाव् થશે – स्फाय् + णि = स्फाव् + णि = स्फावयति – વધારે છે [૫૨૧]
(૬) शदिर् गतौ शात् ૪/૨/૨૩ – જો ગતિ અર્થ ન હોય તો ણિ પ્રત્યય લાગતા शद् ને બદલે शात् આદેશ થાય છે पुष्पाणि शातयति – પુષ્પો ને સડાવે છે - शद्+णि+ति=शात्+णि+ति–થશે – પણ જો ગતિ અર્થ હોય તો गां शादयति થાય शद् ને शात् આદેશ ન થાય [૫૨૨]

[૯૯૯]

(૨૬) ञ्णिति घात् ४/३/१००

★ વૃત્તિ :- हन्तेर्ञ्णिति घात् स्यात् घातयति ।

卐 વૃત્યર્થ :- हन् (ગ-૨/1100) ધાતુને ઞિત્ કે ણિત્ પ્રત્યય લાગતા घात् આદેશ થાય – हन्+णि+अ+ति = घात्+णि+अ+ति=घातयति=તે હણાવે છે

★ અનુવૃત્તિ :- हनो घ्नी वधे ૪/૩/૯૯ થી हनः

卐 વિશેષ :- 0 घ्नन्तं प्रयुङ्क्ते इति-घातयति
0 (પ – અ) अजीघनत्
0 ञ्णिति કેમ કહ્યું ?
हतः हन् + क्त છે.

[૧૦૦૦]

* णौयत्कृतं ન્યાય ૩૫ પૃ. ૮૪

(૨૭) ऊदुषो णौ ४/२/४०

★ સુત્રપૃથ૦ :– ऊद्–दुषः णौ

★ વૃત્તિ :– दुषेरुपान्त्यस्य णौ ऊत् स्यात् । दूषयति ।

卐 વૃત્યર્થ :– दुष् ધાતુને (ગણ–૪/1209) णि પ્રત્યય લાગતાં ઉપાન્ત્ય (હ્રસ્વ उ) નો દીર્ઘ ऊ दुष्+णि+अ+त=दूष्+इ+अ+ति=दूषयति દુષિત કરે છે.

★ અનુવૃત્તિ :– उपान्त्यस्य

卐 વિશેષ :– 0 दुष्यन्तं प्रयुङ्क्ते इति दूषयति

0 णौ કેમ કહ્યું ?

दुष्यति – કર્તરી – વર્તમાના છે માટે ऊ ન થાય.

0 णि લાગીને ऊ દીર્ઘનું વિધાન કર્યું છે તેથી ङ लागतां દીર્ઘ ન થાય. જેમકે અદ્ય. માં अदूदुषत् થયું– दु હ્રસ્વ છે માટેજ પૂર્વનો दू દીર્ઘ થયો.

[૨૦૦૧]

(૨૮) चित्ते वा ४/२/४१

★ વૃત્તિ :– चित्तकर्तृकस्य दुषेरूद्वा स्यात् चित्तं दोषयति दूषयति वा मैत्रः ।

■ गोहः स्वरे इय्यूत्वे, गूहयति । घटादेर्ह्रस्वे दीर्घस्तु वा ञिणम्परे णौ वर्तते । घटयति । अघाटि / अघटि । घाटं ।२। घटं ।२। व्यथयति । अव्याथि / अव्यथि व्याथं ।२। व्यथं ।२।

卐 વૃત્યર્થ :– 'चित्त' કર્તા હોય ત્યારે दुष् ધાતુના ઉપાન્ત્ય उ નો દીર્ઘ ऊ વિકલ્પે થાય છે. चित्तं दूषयति/दोषयति वा मैत्रः મૈત્ર ચિત્તને દુષિત કરે છે दुष्+णि+अ+ति=(૧) દીર્ઘ :– दूष् + इ + अ + ति પક્ષે (૨) ગુણ – दोष् + इ + अ + ति

★ અનુવૃત્તિ :– ऊद् दुषो णौ ४/२/४०

卐 વિશેષ :– 0 चित्त ના ગ્રહણથી प्रज्ञा પણ ગ્રાહ્ય છે. તેથી प्रज्ञां दूषयति दोषयति वा – પ્રજ્ઞાને દુષીત કરે છે.

0 चित्ते* – સપ્તમીને કારણે ચિત્ત વિષય અથવા ચિત્ત ગ્રહણ કરવો

■ શેષવૃત્તિ :– 0 गोहः स्वरे (ભ્વાદિ ઉભય–189 સૂત્ર મુજબ) गुह् ના उ નો ओ થયા બાદ સ્વરાદિ પ્રત્યય લાગતાં ओ નો દીર્ઘ ऊ થાય છે. गुह् (ગણ–૧/935) સંતાડવું – गुह्+णि+अ+ति=(ગુણ) गोह्+इ+अति=(આ સૂત્રથી ओ નો ऊ) गूहयति (૫–અ) अजूगुहत्

0 घटादेः ह्रस्वो दीर्घस्तु वा ञिणम्परे (णिगन्त નું સૂત્ર:૪) મુજબ घटादि ધાતુઓને णि લાગે ત્યારે દીર્ઘસ્વર હ્રસ્વ થાય અને ञि કે णम पूर्वे વિકલ્પે હ્રસ્વ થાય. (૧–व) घट्+णि+अ+ति = (વૃદ્ધિ) घाट्+णि+अति = (આ સૂત્રથી હ્રસ્વ) घटयति – ચેષ્ટા કરાવે છે. – *[–0– भावकर्मणो ३/४/६८ થી ञिच् પ્રત્યય. घट्+णि+ञि = अघाटि પક્ષે अघटि – (વિકલ્પે હ્રસ્વ)

–0– ख्णम् चाभीक्ष्ण्ये ५/४/४८ થી ख्णम् લાગતાં – घट+णि+णम् = વિકલ્પે હ્રસ્વ થતાં⟶ भृशाभीक्ष्ण्या ७/४/७३ घाटंघाटम् પક્ષે घटंघटम्]

0 व्यथ् – (ગણ–૧/1002) व्यथयति – પીડા કરાવે છે. (૫ – अ) अविव्यथत्

[૨૦૦૨]

(૨૯) कगेवनूजनैजृष्क्नसूरञ्जः ४/२/२५

★ સૂત્રપૃથ૦ :– कगे वन जनै जृष् क्नस् रञ्जः

★ વૃત્તિ :– एषां षण्णां णौ ह्रस्वो भवति ञिणम्परे तु णौ वा दीर्घः । कगयति । जनयति ।

■ "णौ मृगरमणे" रञ्जेर्नो लुक् । रजयति मृगान् । अराजि / अरजि

卐 વૃત્યર્થ :– कग्, वन्, जन्, जृष्, क्नस्, रञ्जः એ ૭ ધાતુઓને णि લાગતાં દીર્ઘ સ્વર હ્રસ્વ થાય છે णि પછી રહેલા ञि કે णम પરમાં હોય ત્યારે વિકલ્પે દીર્ઘ થાય છે.

0 कगयति–તે કરાવે છે. – कग्+णि+अ+ति = काग्+णि+अति=(આ સૂત્રથી હ્રસ્વ થતાં – कागयति એ–જ–રી–તે जन् નું जनयति – તે જન્મ કરાવે છે થાય.)

★ અનુવૃતિ :– (૧) (घटादेः) ह्रस्वः दीर्घ तु वा ञिणम्परे ४/२/२४

(૨) णौ क्रीजीङः ४/२/१० થી णौ

卐 વિશેષ :– 0 ધાતુ પરીચય

(૧) कग् (સૌત્ર ધાતુ), (૨) वन् (ગ–૮/1506), (૩) जन् (ગ–૪/1265), (૩) जृष् (ગ–૪/1145), (૪) क्नस् (ગ–૪/1170), (૪) रञ्ज् (ગ–૧/896)

* ચિત્તે – હૈમપ્રકાશ – ઉતરાર્ધ – પૃ ૭૮૦

* આ બંન્ને ઉદાહરણ ણિગન્ત પ્રક્રિયામાં ૧૦ કાળના નથી છતાં કેમ નોધ્યું તે વિચારણીય છે

0 અન્ય ઉદાહરણ .
वन् – वनयति, ज्ञ – ज्ञपयति, क्नसू – क्नसयति

☐ અનુવૃત્તિ :- (૭) णौ मृगरमणे ४/२/५१ મૃગોને રમાડવા અર્થ હોય તો रञ्ज ધાતુને णि પ્રત્યય લાગતાં ઉપાન્ત્ય न નો લોપ થાય છે रजयति मृगान् – હરણોને આનંદ કરે છે रञ्ज्+णि+अ+ति = આ સૂત્રથી ઉપાન્ત્ય न (ञ) લોપાતાં रज्+इ+अ+ति = रजयति [૫૨૭]

[१००३]

(३०) अमोऽकम्यमिचमः ४/२/२६

★ સૂત્રપૃથ૦ :- अमः अ-कमि-अमि-चमः

★ વૃત્તિ :- कम्यमि चमि वर्जस्यामन्तस्य णौ ह्रस्वः स्यात् । ञिणम्परे तु णौ वा दीर्घः । गमयति ।

卐 વૃત્ત્યર્થ :- कम, अम તથા चम् ધાતુ સિવાય अम અન્તે હોય તેવા ધાતુઓને णि પ્રત્યય લાગતા (દીર્ઘ સ્વર) હ્રસ્વ થાય છે णि પછી ञि કે णम् લાગતા વિકલ્પે દીર્ઘ થાય છે गम् – गमयति - તે માટે છે गम्+णि+अ+ति = गाम्+णि+अति = આ સૂત્રથી હ્રસ્વ થતા गम् + णि + अति = गमयति =

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) (घटादेः) ह्रस्व दीर्घ तु वा ञि-णम् परे (२) णौ क्रीङ्जीङः ४/२/१० થી णौ

卐 વિશેષ 0 अकम्यमि કેમ કહ્યું ?
कम् = कामयति હ્રસ્વ ન થાય

[१००४]

(३१) मारण तोषण निशाने ज्ञश्च ४/२/३०

★ સૂત્રપૃથ૦ :- मारण-तोषण निशाने ज्ञः च

★ વૃત્તિ - एष्वर्थेषु ज्ञो णौ ह्रस्व स्यात् मज्ञपयति पशुन् । विज्ञपयति गुरुम् । प्रज्ञपयति शस्त्रम् ।

卐 વૃત્ત્યર્થ :- मारण (મારવું) तोषण् (સંતોષવું) निशाने (તેજ કરવું) અર્થમાં ज्ञा ધાતુ (ગણ-૯/1541 ગણ-૧૦/1720) ને णि લાગે ત્યારે તેનો સ્વર હ્રસ્વ થાય છે (ञि, णम् પરમાં હોય તેવો णि લાગે તો વિકલ્પે દીર્ઘ થાય)
0 संज्ञपयति पशुन् – પશુને મારે છે
0 विज्ञपयति गुरुम् – ગુરુને સંતોષે છે
0 प्रज्ञपयति शस्त्रम् – શસ્ત્રને તેજ કરે છે
–0– ज्ञ+णि+अ+ति=(अर्तिरी... पुः ४/२/२१ થી पु આગમ આ સૂત્રથી સ્વર હ્રસ્વ) ज्ञ+प+इ+अ+ति= ज्ञपयति થયું

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) घटादेः ह्रस्व ४/२/२४ થી ह्रस्व. (२) णौ क्रीङ्जीङः ४/२/१० થી णौ

卐 વિશેષ :- 0 સિદ્ધહેમ વ્યાકરણ મુજબ णि પ્રત્યયમાં णिच् કે अणिच् બન્નેમાં આ સૂત્ર લાગશે.
0 ज्ञा ધાતુ-ગ. ૧૦માં चुरादित्वात् णिच् ३/४/१७ થકી, ગ-૯માં अणिच् થશે
0 [1]સૂત્રમાં મુકેલ च કાર પૂર્વસૂત્ર ४/२/२९ માંથી णिच् ના ગ્રહણ માટે છે
0 (૫-ઘ) મતિજ્ઞપયતિ (૧ ૫) જ્ઞપયતિ
0 સૂત્ર સિવાયના અર્થોમાં ज्ञापयति થશે
0 [2]આદેશાદાગમ: ન્યાય મુજબ આ સૂત્રથી હ્રસ્વ પૂર્વે पु આગમ થયો છે

[१००५]

(३०) ज्वलह्वलह्मलग्लास्नावनू वम नमोऽनुपसर्गस्य वा ४/२/३१

★ સૂત્રપૃથ૦ :- ज्वल-ह्वल-ह्मल-ग्ला-स्ना-वनू-वम-नम अनुपसर्गस्य वा

★ વૃત્તિ :- एषामनुपसर्गाणां णौ ह्रस्वो वा स्यात् । ज्वलयति / ज्वालयति अनुपसर्गस्य इति किम् प्रज्वलयति ।

☐ णिज्वलादेर्णि णिः । चोरयन्तं प्रयुङ्क्ते चोरयति । णिज्विम्सादेशत्वात् स्थानिवद् भावेनाजन्तत्वाभावान्न ह्रस्वः । [*]अचुचोरत् ।

卐 વૃત્ત્યર્થ :- ज्वल्, ह्वल्, ह्मल्, ग्लै (ग्ला), स्ना, वन, वम, नम् આ આઠ ધાતુઓ ઉપસર્ગ પૂર્વક ન હોય ત્યારે णि પ્રત્યય લાગતા વિકલ્પે હ્રસ્વ થાય છે ज्वल्+णि+अ+ति=ज्वलयति પક્ષે ज्वालयति તે દીપાવે છે.
0 અનુપસર્ગ કેમ કહ્યું ?
प्रज्वलयति–ઉપસર્ગ છે માટે घटादेः ह्रस्व.થી હ્રસ્વ જ થાય.

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) घटादेः ह्रस्वः ४/२/२४ થી ह्रस्वः (२) णौ क्रीङ्जीङः ४/२/१० – णौ

• • • • • • • • • • • • • • • • • •

[1] चानुकृष्ट नानुवर्तते–ન્યાય–૬૨ પૃ ૧૦૬ની અનિત્યતા દર્શાવી આ સૂત્ર णिच् લે છે

[2] ન્યાય :– आदेशादागमः – ન્યાય ૫૦, પૃ ૪૫

[*] अचुचोरत् – ણિજન્ત રૂપ છે – ધાતુ ચોરી કર વગેરેમાં ...

卐 **વિશેષ :–** 0 ધાતુ ક્રમાંક :–

(૧) ज्वल् (ગ–૧/958). (૨) ह्वल् (ગ–૧/1056).
(૩) ह्मल् (ગ–૧/1057). (૪) ग्लै (ગ–૧/31).
(૫) स्ना (ગ–૧/1064). (૬) वन् (ગ–૮/1506).
(૭) वम् (ગ–૧/969). (૮) नम् (ગ–૧/388)

0 અન્ય ઉદાહરણ :–

ह्वल्–ચલાવવું – ह्वलयति પક્ષે ह्वालयति
ग्लै–ક્ષીણ થવું – ग्लपयति પક્ષે ग्लापयति
वम्–વમવું – वमयति પક્ષે वामयति

0 ग्ला અને स्ना ધાતુને અપ્રાપ્તિમાં અને બાકીના ધાતુને પ્રાપ્તિમાં આ સૂત્રથી વિકલ્પે હ્રસ્વ થાય છે.

■ **શેષવૃત્તિ :–** णिच् અન્તવાળા ધાતુથી णिग्– चुरादि ગણમાં चुरादिभ्यो णिच् થી णिच् પ્રત્યય થાય છે પણ અહીં णिग् લેવાનો છે. જેમકે चोरयन्तं प्रयुङ्क्ते– चुर्+णिच्+णिग्+शव्+तिव्=णेरनिटि થી णिच् લોપ થતાં चुर्+णिग्+अ+ति=चोरयति – (૫–ભવ.) अचूचुरत्

*णिच् લોપ થવા છતાં णिच् થી થતાં આના આશ્રયથી (સ્થાનીવત્ થવાથી) उपान्त्यस्या – ૪/૨/૩૫ થી હ્રસ્વ અને लघोर्दीर्घो–૪/૧/૬૪ થી પૂર્વનો उ દીર્ઘ થતાં अचूचुरत् રૂપ થાય – (પ્રક્રિયા મુજબ अचुचोरत् મતાન્તર છે.)

[२००६]

(૩૩) अणिकर्मणिकर्तृकाण्णिगोऽस्मृतौ 3/3/८८

★ **સૂત્રપૃથ૦ :–** अ–णिक्–कर्म णिक्–कर्तृकात् णिगः अ–स्मृतौ

★ **વૃત્તિ :–** अणिगवस्थायां यत्कर्म तदेव णिगवस्थायां कर्ता यस्य तस्माण्णिगन्ताद्स्मृत्यर्थात् कर्तर्यात्मनेपदमेव स्यात् । आरोहयते हस्ती हस्तिपकम् ।

卐 **વૃત્ત્યર્થ :–** अ–णिग् અવસ્થાનું જે કર્મ તે જ णिग् અવસ્થામાં કર્તા જે ધાતુનો થાય તેવા णिगन्त ધાતુથી स्मृति અર્થવાળા ધાતુ સિવાય કર્તરીમાં આત્મને પદ થાય

0 अणिग् એટલે અપ્રેરક અથવા કર્તરિ અવસ્થા
0 णिगन्त – પ્રેરક અવસ્થા
0 आरोहयते हस्ती हस्तिपकम् હાથી મહાવતને ઉપર બેસાડે છે.–અહિં મહાવત હાથી ઉપર બેસે છે.–हस्तिपकः हस्तिनम् आरोहति–એ અપ્રેરક અવસ્થાનું કર્મ हस्तिनम् છે જ્યારે પ્રેરક અવસ્થામાં हस्ती કર્તા થયો તેથી आरोहति નું आरोहयते એ રીતે આત્મને પદ થયું.

★ **અનુવૃત્તિ :–** (૧) पराणि कानानशौच ૩/૩/૨૦ થી आत्मनेपदम् (૨) इङितः कर्त्तरि થી कर्त्तरि

卐 **વિશેષ :–** 0 अणिग् કેમ કહ્યું ?
आरोहयति हस्तीपकान् महामात्र મહાવત હસ્તીપકને ચઢાવે છે – અહીં हस्तीपक પ્રેરક અવસ્થાનું કર્મ છે
0 णिग् માં ग्–इन् છે તે णिच् થી અલગ દર્શાવવા માટે છે.
0 पश्यन्ति प्रदीपं. दर्शयति – દીવો નોકરોને દેખાડે છે અહીં કર્મ – કર્તાને બદલે કરણ – કર્તા છે. प्रदीपेन पश्यति
0 નોંધ :– આ સૂત્ર ખૂબ મહત્ત્વનું હોવાથી તેની વિશદ્ ચર્ચા માટે બૃહદ્વૃત્તિ ખાસ જોવી.–ભા–૧ પૃ–૨૩૨–૩૩

[२००७]

(૩૪) अणिगिप्राणिकर्तृकानाप्याण्णिगः 3/3/१०७

★ **સૂત્રપૃથ૦ :–** अ–णिगि प्राणिकर्तृकं अन्–आप्यत् णिगः

★ **વૃત્તિ :–** अणिगवस्थायां यः प्राणिकर्तृकोऽकर्मकश्च धातुस्तस्माण्णिगन्तात्परस्मैपदमेव स्यात् । आसयति चैत्रम् ।

卐 **વૃત્ત્યર્થ :–** अणिग्–(અપ્રેરક) અવસ્થામાં જે ધાતુ પ્રાણીકર્તાવાળો અને અકર્મક હોય તેવા ધાતુને णिगन्त માં (પ્રેરક અવસ્થામાં) પરસ્મૈપદ જ થાય છે.
आसयति चैत्रम्–ચૈત્રને બેસાડે છે. चैत्रः आस्ते માં आस् ધાતુ અકર્મક છે અને चैत्र એ પ્રાણી કર્તા છે તેથી आसयति એવું પરસ્મૈપદી રૂપ થયું.

★ **અનુવૃત્તિ :–** शेषात् परस्मै ૩/૩/૧૦૦ થી परस्मै

卐 **વિશેષ :–** 0 બીજા ગણનો आस् ધાતુ 'બેસવું' અર્થમાં આત્મનેપદી છે.
0 પ્રાણી કર્તા કેમ કહ્યું ?
व्रीहयः शुष्यन्ति – शोषयते व्रीहीन् आतपः તડકો ચોખાને સુકવે છે. અહીં ચોખા પ્રાણી કર્તા નથી માટે આત્મનેપદ થયું.
0 अणिग् માં ग् કેમ કહ્યો ?
चेतयति – ગણ ૧૦ માં णिच् પ્રત્યય લાગી પરસ્મૈપદ થયું. સૂત્રમાં अणिग् કહ્યું તેથી णिग् નો નિષેધ થશે.

---

* હેમપ્રકાશ તથા પ્રક્રિયાકારની વૃત્તિમાં મતાન્તર છે તેથી અહીં धातुपारायणम् પૃ. ૩૦૮ ને આધારે શ્રેષ્ઠવૃત્તિનો અર્થ કર્યો છે.

ણિચ્ નો નહીં

0 અકર્મક કેમ કહ્યું ?

कट कारयति – સાદડી બનાવડાવે છે. कट करोति मा ણ અકર્મક છે

0 રૂપો – (૫–મ) आलिप्त् (૬–૧) आगताइकार

[१००८]

(૩૫) चल्याहारार्थेङ्‌-बुध-युध-प्रु द्रु-स्रु-नश जनः ૩/૩/૧૦૮

★ સૂત્રપૃથ૦ – चलि-आहार अर्थ इङ् बुध्-युध्-प्रु - द्रु - स्रु – नश – जनः

★ વૃત્તિ :– चल्याहारार्थेभ्य इङादिभ्यश्चाणिगन्तेभ्यः णिगन्तेभ्यः परस्मैपदमेव स्यात् । चलयति । घटादित्वाद् ह्रस्व

卐 સૂત્રાર્થ :– "ચાલવુ" અને "આહાર" અર્થવાળા ધાતુ તથા (૨) इङ्, बुध्, युध्, प्रु, द्रु, स्रु नश અને जन् ધાતુઓને ણિગ (પ્રેરક) અવસ્થામા પરસ્મૈપદ થાય છે चलयति-ચલાવે છે -घटादित्व

સૂત્રથી હ્રસ્વ થયેલ છે.

★ અનુવૃત્તિ :– (૧) अणिगि प्राणि ૩/૩/૧૦૭થી णिगः (૨) ईगितः परस्मै ૩/૩/૧૦૦ થી परस्मै

卐 વિશેષ :– 0 चल्यर्थ – चलयति, कम्पयति, चोपयति 0 आहारार्थ :– निगारयति, भोजयति, आशयति

0 અન્ય ઉદાહરણ :–

(૧) इङ् – ग-२/1104, अध्यापयति

बुध् – भ-१/912, ग-४/1262 - बोधयति

युध् – ग-४/1260 – योधयति

प्रु – ग - १ / 597 – प्रावयति

नश – ग-४/1202 – नाशयति

जन् – ग-४/1265 – जनयति

0 अन्य – अर्हयितवत्, अनुग्रह, अपिनत

0 प्रु स्रु, द्रु ને ગમન અર્થમા અને બાકીનાને અકર્મક અર્થ અને પ્રાણિકર્તૃક અર્થમા આ સૂત્ર છે.

[१००९]

પૂ મહોપાધ્યાય વિનયવિજયજી ગણિવરે રચેલ હૈમ લઘુપ્રક્રિયાની ણિગન્ત પ્રક્રિયાનો પૂ આગમોદ્ધારક આ. દેવશ્રી સાગરાનંદ સૂરીશ્વરજીના સમુદાયના તપસ્વી પંન્યાસ પૂ ગુણીસાગરજી મ સા.ના – શાનપિપાસુ મુનિરાજશ્રી પૂ સુધર્મસાગરજી મ. સા ના શિષ્ય મુનિ દીપરત્નસાગર (M Com M.Ed) કરેલ ગુજરાતી અનુવાદ તથા સસંદર્ભ વિવરણ સમાપ્ત.

જેઓશ્રીએ બાલ્યવયથી સંસ્કાર રેડી દીક્ષાને માર્ગે વળાવ્યા તે ઉપકારી

માતા – તારાબહેન કાંતિલાલ ઠક્કર

પિતા – કાંતિલાલ લક્ષ્મીચંદ ઠક્કર

સન્ પ્રક્રિયા

સનન્ત–જેને અન્તે સન્ પ્રત્યય લાગે છે તેવી પ્રક્રિયા.–ઇચ્છા અર્થને સૂચવવા માટેનો આ પ્રત્યય છે. જેમકે 'ખાવાને' ઇચ્છે છે. અહીં ભોજનની ઇચ્છા વ્યક્ત થઇ તો તે અર્થમાં સન્ પ્રત્યય લાગે તેવું આ પ્રક્રિયા સૂચવે છે. – આ પ્રક્રિયાની વિશેષતા એ છે કે "ઇચ્છનાર" અને "ક્રિયા કરનાર" બંને એકજ હોવા જોઇએ.

(૧) तुमर्हादिच्छायां सन्नतत्सनः ३/४ २१

☆ સૂત્રપૃથ૦ :– तुमर्हाद् इच्छायां सन् अतत् – सन

☆ વૃત્તિ :– यो धातुरिषेः कर्म इषिणैव च समानकर्तृकः स तुमर्हस्तस्मादिच्छायामर्थे सन् वा स्यात् । न त्विच्छासन्नन्तात् । पठितुमिच्छति सागमे इडागमे च ।

卐 વૃત્યર્થ :– જે ધાતુ इष् (ઇચ્છવું) ધાતુનું કર્મ હોય અને તેજ ધાતુ इष् સાથે સમાન કર્તાવાળો હોય તે ધાતુ तुमर्ह (तुम् ને યોગ્ય) કહેવાય – તે तुमर्ह ધાતુથી ઇચ્છા અર્થમાં સન્ પ્રત્યય વિકલ્પે થાય.
– ઇચ્છા અર્થમાં (એક વખત) સન્ થયા પછી ફરીથી (બીજી વખત) તે સનન્ત ધાતુથી સન્ ન થાય જેમકે पठितुम इच्छति – स આગમ અને इट् આગમ થતાં→ (જુઓ સૂત્ર : ૨) पठ् ધાતુ (ગ–૧/312 પરસ્મૈ) पठ्+इ+सन् (स)–આ સૂત્રથી સન્ અને स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट् ४/४/૩૨ થી इट् આગમ થયો છે

卐 વિશેષ :– 0 तुमर्ह–જે ધાતુ तुम् પ્રત્યયને યોગ્ય હોય તે तुम् अर्ह કહેવાય
0 तुम – 'માટે' અર્થનો સૂચક પ્રત્યય છે કૃદન્તમાં शक-धृष-ज्ञा-रभ-लभ-सहार्ह-ग्ला-घटाऽस्ति समर्थार्थे च तुम् ५/४/९० થી तुम्
0 तुमर्ह ધાતુને સન્–જ્યાં જ્યાં तुम् નો સંભવ છે ત્યાં ત્યાં ઇચ્છા અર્થ સૂચવવા સન્ પ્રત્યય લગે.
0 ધાતુનું કર્મ અને કર્તા–એટલે ઇચ્છનાર અને ક્રિયા કરનાર બન્ને એક જ હોવા જોઇએ.
0 ઇચ્છાયં કેમ કહ્યું ?
भोक्तुं याति–ભોજનને માટે જાય છે–ઇચ્છા–અર્થ નથી.
0 કર્તા - કર્મ એક કેમ કહ્યાં ?
भुक्तिम् इच्छति मैत्रस्य – મૈત્ર ભોજન કરે તેમ બીજો કોઈ ઇચ્છે છે માટે સન્ ન લાગે.
0 अतत्सन કેમ કહ્યું ?
चिकीर्षितुम् इच्छति – કરવાને ઇચ્છે છે–એવું ઇચ્છે છે. અહીં સન્ વાળા चिकीर्षि પછી બીજો સન્ ન થાય.

[૨૦૨૦]

(૨) सन्यङश्च ४/१/३

☆ સુત્રપૃથ૦ :– सन् – यङः च

☆ વૃતિ :– सन्नन्तस्य यङन्तस्य चाद्य एकस्वरोंऽशो द्विः स्यात् ।

卐 વૃત્યર્થ :– સન્ અન્તે હોય અથવા यङ् અન્તે હોય તેવા ધાતુઓનો आदि – પૂર્વના એક સ્વરવાળો અંશ દ્વિત્વ થાય છે. (ઉપરના સૂત્ર ૧ મુજબ) पठ्+इ+स (આ સૂત્રથી) पपठ्+इ+स – (કેમકે પૂર્વનો અંશ એટલે प દ્વિત્વ થયો.)

卐 વિશેષ :– 0 यङ् નો પ્રયોગ હવે પછીની यङन्त પ્રક્રિયામા આવશે – જેમકે पच् નું पापच्यते

[૨૦૨૧]

(૩) सन्यस्य ४/१/५९

☆ સૂત્રપૃથ૦ :– सनि अस्य

☆ વૃત્તિ :– द्वित्वे पूर्वस्यातः सनि परे इः स्यात् । नाम्यन्तस्थेति षत्वे पिपठिषति ४।

अपिपठिषीत् ।५। पिपठिषाञ्चकार ।६। पिपठिष्यात् ।७। पिपठिषिता ।८। पिपठिषिष्यति ।९। अपिपठिषिष्यत् ।१०।

स्वरादेर्द्वितीयः इति द्वित्वे अटितुम् इच्छति अटिटिषति । घस्लृ सनद्यतनी घञचलि । अत्तुमिच्छति, जिघत्सति अजिघत्सीत्

卐 વૃત્યર્થ :– દ્વિત્વ થયેલા ધાતુના પૂર્વના (અંશમાં આવેલ) अ નો સન્ પ્રત્યય લાગતાં इ થાય.
– नाम्यन्तस्था क वर्गात्० २/३/१५ થી स् નો ष् થાય– पिपठिषति
0 (१) पठ्+सन् (२) स्ताद्यशितो – पठ्+इ+स (३) सन्यङश्च–पपठ्+इ+स (४) આ સૂત્ર મુજબ–પૂર્વ अ નો इ – पिपठ् + इष् (५) पिपठिष + अ (शव्) + तिव्

[illegible]

卐 વિશેષ :– [illegible]

[illegible]

[૧૦૨૭]

(૮) [illegible] ૮/૧/૧૦૮

★ સૂત્ર [illegible]

卐 વૃત્ત્યર્થ :– [illegible]

★ અનુવૃત્તિ – [illegible]

卐 વિશેષ :– [illegible]

[illegible]

□ [illegible] :– 0 સિ-હે.-૪/1293 [illegible] ૮/૧/૩૬ [illegible]

[illegible] ([illegible])

[illegible] (સિ-હે.-૧/૨૨૮ [illegible]

0 [illegible] (સિ-1100) [illegible]

[૧૦૨૮]

(૧૦) [illegible] ૮/૪/૫

★ સૂત્રપૃથક :– [illegible]

★ સૂત્ર :– [illegible]

卐 વૃત્ત્યર્થ :– [illegible] (સિ-હે./1104) [illegible] (સિ-૨/1074 75) [illegible] સૂત્ર : ૧૧

★ અનુવૃત્તિ :– (૧) [illegible] ૪/૧/૮૩ [illegible] ૮/૮/૮૮

卐 વિશેષ :– 0 [illegible]

[૧૦૨૯]

(૧૧) [illegible] ૭/૩/૯૮

★ સૂત્ર – [illegible]

[illegible]

▣ ज्ञानेत्विण: प्रतीषिषति । णौ सन् ङे वांत वा इङो गादेशे, अधिजिगापयिषति – अध्यापिपयिषति ।

વૃત્યર્થ :– સન્ પ્રત્યય લાગતાં પૂર્વે જે ધાતુ હોય જેવો હોય તેવો જ રહે છે એટલે જો આત્મને પદ હોય તો કર્તામા આત્મનેપદ જ થાય છે

0 गमोऽनात्मने ४/४/५१ થી इट् નિષેધ

0 इङ् અધ્યયન કરવું – अधिजिगांसते તે અધ્યયન કરવાને ઇચ્છે છે. અહીં इङ् ધાતુ આત્મનેપદી છે માટે गम् પણ આત્મનેપદી થાય अधि+इ+सन्=अधि+गम्+सन् (દ્વિત્વ) अधि+जगम्+सन्=(स्वर हन् गमेः० ४/१/१०४ થી अ નો आ)

अधि + जगाम् + सन् = (सन्यस्य)

अधि + जिगाम् + सन् = (शिड्ढेऽनुस्वारः)

अधि + जिगां + सन् = (१–व) अधिजिगांसते

0 इण् – જવું – जिगमिषति – જવાને ઇચ્છે છે इ+सन्=गम्+सन् = (१) अनिट् ધાતુ છે પણ गमोऽनात्मने થી इट् માટે स्वर हन् गमेः० ४/१/१०४ લાગી आ न થાય

(२) इण् પરસ્મૈપદી છે માટે गम् પણ પરસ્મૈપદી છે.

(३) गमोऽनात्मने ४/१/५१ થી इट् બાકી ઉપર મુજબ.

0 इक्–યાદ કરવું – अधिजिगमिषति (अधि+इ) યાદ કરવાને ઇચ્છે છે. – ધાતુ अनिट् પરસ્મૈપદી છે. પણ गमोऽनात्मने ४/४/५१ થી इट्

☆ **અનુવૃત્તિ :–** (१) अननोः सनः ३/३/७० થી सनः (२) इङितः कर्तरि

વિશેષ :– इङितः कर्तरि સૂત્રથી ङ અનુબંધ જ આત્મને પદનો નિર્દેશ કરે છે છતાં અલગ સૂત્ર કેમ ?

–0– सन्–णिग्–વગેરે સ્વાર્થિક પ્રત્યયો છે.–તે લાગતાં ધાતુનો મૂળ પરસ્મૈ કે આત્મનેનો નિયમ રહેતો નથી તેથી આ સૂત્ર વડે પૂર્વનો નિયમ જળવાઇ રહે છે.

▣ **શેષવૃત્તિ :–** સૂત્ર ૧૦માં इणिकोऽज्ञाने લખ્યું તેથી अज्ञान અર્થમાં गम થાય પણ ज्ञान અર્થ હોય તો ?

–0– प्रतीषिषति प्रति + इ

(१) इ+सन् = इष = (દ્વિત્વ) इइष = (२) सन्यस्य ४/१/५९ થી अ નો इ–इषिष=(३) १–व त्री.पु. એ.व. નું રૂપ प्रतीषिषति થશે – અર્થને જણાવવાને ઇચ્છે છે.

0 णौ सन्ङे वा ४/४/२७–સળંગ ક્રમાંક ९८६ મુજબ इङ्+णिग्+सन् એ સ્થિતિમાં इङ् નો गा આદેશ વિકલ્પે થાય. अधिजिगापयिषति વિકલ્પે अध्यापिपयिषति – તે ભણવાને ઇચ્છે છે.

(1) अधि+इ+णि+सन्+अ+तिव् = अधि+गा+णि+स+अति =(अर्तिरीव्ली થી प આગમ – अधि+गाप+णि+स+अति= (स्ताद्यशितो० થી इट्) अधि + गापि + इट् + स + अति = (દ્વિત્વ, પુર્વનો સ્વર હ્રસ્વ, सन्यस्य થી इ) अधिजिगापि+इषति = अधिजिगापयिषति

(2) अध्यापिपयिषति – अधि+इ=णौक्रीजीङः થી इ નો आ –अधि+आ+णि+सन्+ति = (अर्तिरिव्ली० થી प् આગમ, દ્વિત્વ, પુર્વના સ્વરનો इ, णि ના इ નો ગુણ – अध्यापिपयिषति)

[१०२०]

(१२) वौ व्यञ्जनादेः सन्याऽय्वः ४/३/२५

☆ **સૂત્રપૃથ૦ :–** वौ व्यञ्जनादेः सन् च अयू-वः

☆ **વૃત્તિ :–** वौ उवित्युपान्त्ये सति व्यञ्जनादेर्धातोः परः क्त्वा: सन् च सेटौ किद्वद्वा स्याताम् न तु य्वन्तात् । दिद्युतिषते/दिद्योतिषते । लिलिखिषति/लिलेखिषति । अय्व इति किम् । दिदेविषति । वृद्भ्यः स्यसनोरित्यात्मनेपद विकल्पे न वृद्भ्य इति परस्मैपदे, इड् निषेधे च विवृत्सति । विवर्तिषते ।

▣ कृत चृत नृतेतीड् विकल्पे निनृत्सति / निनर्तिषति ।

વૃત્યર્થ :– આદિમાં વ્યંજનવાળા અને ઉપાન્ત્યમાં इ કે उ વાળો ધાતુ હોય ત્યારે તેને લાગેલા સેટ્ क्त्वा કે સેટ્ सन् પ્રત્યય વિકલ્પે कित् જેવો થાય છે પણ આ ધાતુ य् કારા, કે व् કારા, હોવા જોઇએ નહીં.

0 द्युति–दीप्तौ ગ–१/938 दिद्युतिषते પક્ષે दिद्योतिषते– તે દીપવાને ઇચ્છે છે. द्युत्+सन्=दुद्युत्+इ+सन्=(द्युतेरिः ४/१/४१ થી उ નો इ)=दिद्युत्+इ+स्+अ+ते=दिद्युतिषते પક્ષે किद्वत् ન થાય ત્યારે ગુણ થશે – दिद्योतिषते

0 लिख् – (ગ – १ / 1336 – પરસ્મૈ)

लिलिखिषति પક્ષે लिलेखिषति તે લખવાને ઇચ્છે છે.

0 अय्व् કેમ કહ્યું ?

दिदेविषति – અહીં दिव् ધાતુને અન્તે व् છે માટે આ સૂત્ર ન લાગે.

☆ **અનુવૃત્તિ :–** (१) ऋत् तृष मृष० ४/३/२४ થી सेट् (२) इन्ध्यसंयोगात्० ४/१/८१ થી किद्वत्

(३) ज – नशः न्युपान्त्ये० ४/३/२३ થી क्त्वा

(४) स्कन्देर्नवा ४/३/१२ થી नवा

વિશેષ :– ઉદાહરણ :–

क्त्वा :– द्युतित्वा પક્ષે द्योतित्वा – દીપિને

☐ [illegible]

[illegible] ધાતુ [illegible] (જુઓ [illegible]-૧૦/1783) [illegible] ૩/૩/ [illegible] [illegible]

0 [illegible]

[illegible] છે

0 [illegible]

[illegible] છે

☐ [illegible] [illegible] છે

[૧૦૨૨]

(૧૩) [illegible]

[illegible] ૪/૪/૬૭

★ સૂત્રપૃથ૦ :– [illegible]

★ વૃત્તિ :– [illegible] ।

[illegible]

卐 સૂત્રાર્થ :– [illegible] ધાતુના [illegible] (ગ-૧/1144)માં [illegible] છે (૧) [illegible] (૨) [illegible] છે.

–0– [illegible] ૪/૧/૧૦૮ [illegible] થશે – દ્વિત્વ [illegible]

★ અનુવૃત્તિ :– (૧) [illegible] ૪/૪/૨૩ થી [illegible] (૨) [illegible] ૪/૪/૧૫ થી [illegible]

卐 વિશેષ :– 0 નોંધ :– [illegible] ધાતુના [illegible] ઉદાહરણ [illegible] છે.

0 (૪-ક) [illegible]

0 [illegible]

[illegible] – [illegible] + [illegible] છે

[૧૦૨૨]

(૧૪) [illegible] ૪/૧/૧૭

★ વૃત્તિ :– [illegible] ।

☐ [illegible], [illegible]/[illegible]

卐 સૂત્રાર્થ :– [illegible] ધાતુ (ગ-૪/1186, ગ-૫/1336) નું [illegible] થાય છે. પછી દ્વિત્વ થશે નહીં. [illegible] (૧-૨) [illegible] ૧૯ [illegible]૦ થી [illegible] થયો છે [illegible] થી [illegible]-દ્વિત્વ [illegible] + [illegible]

(નોંધ :– [illegible] થી [illegible] – દ્વિત્વ ન થાય). [illegible] થી [illegible] થતાં [illegible] = [illegible]

★ અનુવૃત્તિ :– ([illegible]) [illegible] ૪/૧/૧૬

卐 વિશેષ :– 0 [illegible]

(૫-ક) [illegible]

☐ [illegible] :– *[illegible] – (ગ-૬/1136) [illegible] થશે (૧) [illegible] (૨) [illegible] (૩) [illegible] (૪) [illegible] ને [illegible] છે.–ધાતુ [illegible] રૂપે [illegible] થશે જેમકે [illegible]–([illegible])

0 [illegible] :– (1) [illegible]

(૧) [illegible] [illegible]૦ ૪/૧/૮૮ થી [illegible] (૨) [illegible]૦ ૪/૧/૮૭ થી [illegible] = [illegible] (૩) [illegible] + ([illegible] થી [illegible]) [illegible] (૪) દ્વિત્વ [illegible] [illegible] + [illegible] + [illegible] (૫) [illegible] થી [illegible] = [illegible]

(૨) [illegible]–(૧) [illegible]૦ ૪/૮/૪૭ થી [illegible] – [illegible] (૨) [illegible] થી [illegible] – [illegible] (૩) [illegible] થી [illegible] – [illegible] (૪) દ્વિત્વ–[illegible] [illegible] + [illegible] + [illegible]

* [illegible] – [illegible] – [illegible]

(3) विमर्शति (4) विमर्जिषति બન્નેમાં ભ્રજ્જો મર્જ્ ૪/૪/૧ થી મર્જ્ આદેશ - સાધનિકા ઉપર મુજબ

[૨૦૨૩]

(૧૫) दम्भो धिप् धीप् ૪/૧/૧૮

★ વૃત્તિ :- दम्भेः सि सनि धिप्धीपौ स्याताम् । न च द्विः धिप्सति - धीप्सति । दिदम्भिषति ।

■ शिश्रीषति / शिश्रयिषति । यु: सौत्रो धातुः । युयूषति ।

卐 વૃત્યર્થ :- दम्भ् (ગ-૫/1309) દંભ કરવો - ધાતુને આદિમાં स् કારવાળો सन પ્રત્યય લાગે ત્યારે धिप् અને धीप् એવા બે આદેશ થાય છે-પછી દ્વિર્ભાવ થતો નથી -

दम्भ+सन्+शव्+तिव् = (આ સૂત્રથી धिप् - धीप् આદેશ થતાં - धिप् / धीप्+स्+अ+ति = धिप्सति પક્ષે धीप्सति - જો इ લાગે તો दम्भ+इ+सति = દ્વિત્વ. પૂર્વના अ નો इ = दिदम्भिषति

★ અનુવૃત્તિ :- (ज्ञप्याप्ये) . न च द्विः सि सनि ૪/૧/૧૬

卐 વિશેષ :- 0 (૫-અદ્ય) अदिदम्भिपीत् પક્ષે अधिप्सीत पक्षे अधीप्सीत

■ શેષવૃત્તિ :- 0 इवृध्भ्राज् सन ૪/૪/૪૭ થી વિકલ્પે इ - श्रि-ધાતુ (ગ-૧/883)-परस्मै :- (अनिट्) शिश्रीषति પક્ષે (इट्) शिश्रयिषति-આત્મને :- शिश्रिषते

0 यु: सौत्र ધાતુ-युयूषति - જોડવાને ઇચ્છે છે. - પક્ષે (इट्) જુઓ સૂત્ર : ૧૬

[૨૦૨૪]

(૧૬) ओर्जान्तस्थापवर्गेऽवर्णे ૪/૧/૬૦

★ સૂત્રપૃથ૦ :- ओ: ज अन्तस्था प वर्गे अ-वर्णे

★ વૃત્તિ :- द्वित्वे पूर्वस्य उतोऽवर्णान्ते जान्तस्थापवर्गे परे सनि इः स्यात् यियविषति ।

卐 વૃત્યર્થ :- દ્વિત્વ થયે છતે પૂર્વના उ નો अ વર્ણાન્ત એવા (૧) ज કે (૨) અન્તસ્થા य, व, र, ल કે (૩) प વર્ગ પ્ફબ્ભ્મ્ પરમાં હોય તો તે उ વર્ણનો इ થાય છે यियविषति જોડાવાને ઇચ્છે છે.

यु+सन् = (દ્વિત્વ) युयु+सन् = युयु=इट्+सन्=युयव्+इ+षं+ति = (આ સૂત્રથી પૂર્વના उ નો इ) यियविषति

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) सन्यस्य ૪/૧/૫૯ થી सनि

(૨) पूर्वस्य० ૪/૧/૩૭

(૩) पृभृमा .. इ ૪/૧/૫૮ થી इ

卐 વિશેષ :- 0 ઉદાહરણ :-

पिपविषते-पू-પવિત્ર કરવું - पू ના उ, પછી प છે માટે पुवे इ થયો

0 'अवर्णे' કેમ કહ્યું ?

बुभूषति - થવાને ઇચ્છે છે - उ પછીનો भू - उ વર્ણાન્ત છે માટે इ ન થાય

0 सन्यस्य થી अ નો इ થાય છે જ્યારે આ સૂત્ર અલગ બનાવ્યું તે उ વર્ણનો-अन्तस्था, प વર્ગ આદિમાં જ इ કરવા માટે છે.

0 उ વર્ણનો કેમ કહ્યું ?

पापचिषते उ વર્ણ છે માટે इ ન થયો.

[૨૦૨૫]

(૧૭) श्रुस्रुद्रुप्रुप्लुच्योर्वा ૪/૧/૬૧

★ સૂત્રપૃથ૦ :- श्रु - स्रु - द्रु - प्रु - प्लु च्यो: वा

★ વૃત્તિ :- शिश्रावयिषति - शुश्रावयिषति

■ प्रोर्णुनूयति - प्रोर्णुनविषति । भृगः स्वरहनेति दीर्घे ओष्ठ्यादुर् बुभूर्षति - विभरिषति ।

卐 વૃત્યર્થ :- [श्रु - स्रु - द्रु - प्रु - प्लु च्यु ધાતુઓને सन् લાગી દ્વિર્ભાવ થતા પૂર્વના અંશના उ નો इ વિકલ્પે થાય છે.] श्रु (ભ-૫/1269) शुश्रावयिषति પક્ષે शिश्रावयिषति - સંભળાવવાને ઇચ્છે છે.

श्रु+णि+सन् = शुश्रु+णि+इ+सन् = शुश्राव्+अय्+इ+षति = शुश्रावयिषति વિકલ્પે उ નો इ शिश्रावयिषति

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) पृभृमाहा० ૪/૧/૫૮ થી इ (૨) सन्यस्य ૪/૧/૫૯થી सनि (૩) ओर्जाऽन्तस्थथी ओ:

卐 વિશેષ - 0 ઉદાહરણ :-

स्रु - ટપકવું ગ-૧/15 सुस्रावयिषति પક્ષે सिस्रावयिषति એ રીતે બધા ધાતુઓના રૂપ સમજવા.

0 अ વર્ણાન્ત કેમ કહ્યું ?

शुश्रूषते-અહીં श्रूમાં ऊ કાર છે अ કાર નહીં માટે इ ન થાય

■ શેષવૃત્તિ :- ऊर्णु - प्रोर्णुनूषति પક્ષે प्रोर्णुनविषति (ગ-૨/1123) ઢાંકવાને ઇચ્છે છે. - प्र + ऊर्णु + सन् =

(૧) स्वरहन् गमोः ૪/૧/૧૦૪ થી उ દીર્ઘ ऊर्णु + स

(૨) स्वरादे र्द्वितीय થી णु દ્વિત્વ. अयि रः થી र् દ્વિત્વ ન થાય. र् નિમિત્ત જતાં ण् નો न् થાય કેમકે *निमित्ताभावे-नैमित्तकस्याप्यभाव: = ऊर्णुनु + स

* निमित्ताभावे० ન્યાય - ૨૯, પૃ. ૨૭

(૩) इट् – प्रेर्णुनु + इ + स + अ + ति =
(૪) प्रोर्णुनविषति – વિકલ્પે ન થાય (इवृधभ्रस्ज० ४/४/४७) प्रोर्णुनूषति
0 भृ (ગ-૧/886) बुभूर्षति પક્ષે विभरिषति ભરવાને ઇચ્છે છે भृ + सन्
(૧) स्वरहनगमो० भृ+सन् = (૨) नामिनोऽनिट् થી सन् कित् જેવો ओष्ठ्यादुर् ४/४/११७ થી भुर्+सन् = (૩) દ્વિત્વ, भ् નો ब्–बुभुर्षति=(૪) म्वादेर्नामिनो० २/१/६३ बुभूर्षति પક્ષે भृ+इट्+सन् થતા (દ્વિત્વ भ् નો ब् ऋ નો अ થતા ब, सन्यस्य થી इ – बिभरिषति

[૧૦૨૫]

(૧૮) ज्ञप्याप्तो ज्ञीपीप् न च द्विः ४/१/१६

✱ સૂત્રપૃથ૦ :– ज्ञपी – आप. ज्ञीप् ईप न च द्वि (सि सनि)
★ વૃત્તિ :– ज्ञपेरापेश्च सिसनि यथासंख्य ज्ञीपीपौ स्याताम् । ज्ञीप्सति जिज्ञपयिषति ।
卐 વૃત્યર્થ :– ज्ञप् (ગ-૯/1540) અને आप् (ગ-૫/1307) ધાતુને આદિમા स् કારવાળો सन् લાગે ત્યારે અનુક્રમે ज्ञप् નું ज्ञीप् અને आप् નું ईप् રૂપ થાય છે [1]ज्ञा + सन् = ज्ञीप् + सन् = ज्ञीप्सति
0 सि सन् કેમ કહ્યુ ?
પ્રે૦ક – ઇચ્છાદર્શક – जिज्ञपयिषति અહીં इ+सन् પ્રત્યય છે માટે ज्ञप् નુ ज्ञीप् ન થયુ. ज्ञा+णि+सन् = अर्त्तिरी० ४/२/२१ થી पु આગમથી ज्ञा+पु+इट्+सन् – દ્વિત્વ – ज्ञाज्ञपि+इट्+सन् = मारणतोषण० ४/२/३० થી હ્રસ્વ – ज्ञाज्ञपि+इ+स+ति = (ગુણ) – ज्ञाज्ञपे+इषति = (હ્રસ્વ:, व्यञ्जनस्य० ज्ञ मा म रहेशे)
जज्ञपय् + इषति = (सन्यस्य थी इ) जिज्ञपयिषति

卐 વિશેષ :– 0 ઉદાહરણ :–
आप् – ईप्सति – પામવાને ઇચ્છે છે.
0 सनि એમ કેમ કહ્યુ ?
आप्स्यति – स् કાર છે પણ सन् નથી
0 [1]ज्ञा+सन् નુ ज्ञप् થયુ તે કઇ રીતે ?
0 ज्ञा धातु – जानन्त प्रयुङ्क्ते णिग् = ज्ञा + णिग्, अर्त्तिरी० ४/२/२१ થી प આગમ ज्ञा+प+णिग्, मारण तोषण० ४/१/३० થી હ્રસ્વ – ज्ञप्

[1] ज्ञप् – બૃહદ્‌વૃત્તિ ભા ૨ – ન્યા સ. ૫ ૮૦

–0– ज्ञपयितुम् इच्छति – ज्ञपि + सन्

[૧૦૨૭]

(૧૯) सनि ४/२/६१

★ વૃત્તિ :– सनेर्धुडादौ सन्या. स्यात् । सिषासति / सिसनिषति ।
卐 વૃત્યર્થ :– આદિમાં ધુટ્ વર્ણવાળો सन् પ્રત્યય લાગતા सन् ધાતુના અન્ત્ય વ્યંજનનો आ થાય છે. सन् (ગણ–૮/1500 – ઉભયપદી) सिषासति પક્ષે सिसनिषति – દેવાને ઇચ્છે છે सन्+सन् = (આ સૂત્રથી न् નો आ = सा+सन् = (દ્વિત્વ, હ્રસ્વ) ससा + सन् = (सन्यस्य) सिसा+सन् (૧-વ ત્રી પુ એ.વ.) सिषासति પક્ષે (इवृधभ्रस्ज् થી વિકલ્પે इट्) सिसनिषति પક્ષે આત્મને –सिसनिषते / सिषासते થાય.

★ અનુવૃત્તિ :– (૧) आः खनि सन जनः ४/२/६० (૨) धुटि क्ङिति ४/२/५५ થી

卐 વિશેષ :– 0 સિદ્ધહેમ વ્યા માં सन् અને जन् પણ વૃત્તિમા બધા છે પણ બન્નેમાં इट् લાગતો હોવાથી ધુડાદિ सन् થશે નહીં – માટે અહીં વૃત્તિમાં લીધા જ નથી.
0 (૫-અદ્ય) असिसनिषिष्ट પક્ષે असिषासिष्ट

[૧૦૨૮]

(૨૦) णिस्तोरेवाऽस्वदस्विद् सहः षणि २/३/३७

★ સૂત્રપૃથ૦ :– णि स्तो. एव अ–स्वद्–स्विद्–सहः षणि
★ વૃત્તિ :– स्वदादि वर्जाना ण्यन्ताना, स्तोरेव च सकारस्य नाम्यादेः परस्य षत्वभूते सनि परे षो भवति, नान्येषाम् इति षत्वं न भवति
卐 વૃત્યર્થ :– स्वद्, स्विद्, सह् ધાતુઓને છોડીને णि અન્તવાળા ધાતુ તેમજ स्तु ધાતુ (ના स् નો) नामि સ્વર, અન્તસ્થા કે क વર્ગ પછી આવ્યો હોય તો મુર્ધન્ય ष् થયેલા सन् (षण्) પ્રત્યય પર છતાં ધાતુના स् નો ष् થાય છે – અન્યથા નહીં – (તેથી ઉપરના સૂત્ર : ૧૯મા सिसनिषतिમા सि પછીના स् નો ष् ન થયો કેમકે ત્યા सन् નો ष् થયો છે. પણ णि–અન્ત નથી)

✱ અનુવૃતિ :– (૧) नाम्यन्तस्था क वर्गात् २/३/१५ (૨) नामिन ..२/३/८ થી ष

卐 વિશેષ :– 0 णि અન્ત કેમ કહ્યુ ?
सेवयितुम् इच्छति – सिषेवयिषति એવા કરવા ઇચ્છે છે –

અહીં સ્ નો ષ્ થયો કેમકે સેવ્ + णि + सन् છે.
0 स्तु માં तुष्टूषति – स् નો ष् થશે.
0 अस्वदादि કેમ કહ્યું ?
सिस्वादयिषति સ્વાદ કરવાને ઇચ્છે છે. ष् ન થયો.

[૨૦૨૯]

(૨૧) तनो वा ૪/૧/૧૦૫

★ **વૃત્તિ :**– तनो धुडादौ सनि दीर्घो वा स्यात् । तितांसति – तितंसति – तितनिषति

卐 **વૃત્યર્થ :**– तन् (ગ–૮ / 1477) ધાતુને આદિમાં ધુટ્ વર્ણવાળો सन् લાગે ત્યારે (तन् નો अ) વિકલ્પે દીર્ઘ થાય तितांसति પક્ષે तितंसति–વિસ્તારવાને ઇચ્છે છે.

0 આદિમાં ધુટ્‌વાળો सन् કેમ કહ્યું ?
तितनिषति – અહીં इ+सन् છે. तन्+इ+सन् = तितानिषति

☆ **અનુવૃતિ :**– (૧) स्वर हन्गमो: ૪/૧૧/૧૦૪થી सनि धुटि (૨) दीर्घम् ૪/૧/૧૦૩

卐 **વિશેષ :**– 0 (૫-અદ્ય) अतितनिषीत् પક્ષે अतितंसीत् પક્ષે अतितांसीत् પક્ષે ત્રણે રૂપો આત્મનેમાં થાય.

[૨૦૩૦]

(૨૨) रभलभशकपतपदामिः ૪/૧/૨૧

★ **વૃત્તિ :**– एषां स्वरस्य सि सनि इः स्यात् न च द्विः । पित्सति, पिपतिसति

▩ प्रावुवूर्षति – प्राविवरिषति । वुवूर्षति – विवरिषते । तितीर्षति – तितरीषति । दिदरिद्रासति – दिदरिद्रिषति ।

卐 **વૃત્યર્થ :**– रभ्, लभ्, शक्, पत् અને पद् ધાતુઓને આદિમાં स् કારવાળો सन् પ્રત્યય લાગતાં (अ નો इ) થાય છે. પછી દ્વિત્વ થશે નહીં. જેમકે पत्–(ગ–૧/926) पित्सति તે પડવાને ઇચ્છે છે पत्+सन्

0 स કારાદિ કેમ કહ્યું ?
पिपतिषति – पत् + इ + सन् (इवृधभ्रस्ज० વિકલ્પે इट्)

☆ **અનુવૃતિ :**– (૧) मिमीमादाम० ૪/૧/૨૦ થી स्वरस्य (૨) सि सनि न च द्विः ૪/૧/૧૬

卐 **વિશેષ :**– 0 અન્ય ઉદાહરણ :–
0 आ + रभ् + सन् = आरिप् + म् + अ+ते = आरिप्सते– આરંભવાને ઇચ્છે છે.
0 लभ् + सन् = लिप्सते – મેળવવાને ઇચ્છે છે
(બન્નેમાં પૂર્વના अ નો इ)

0 *[1] સૂત્રમાં બ.વ. મુક્યું તે शक् ધાતુ ચોથા–પાંચમાં બન્ને ગણનો ગ્રહણ કરવા માટે છે.

▩ **શેષવૃત્તિ :**– वृङ् (वृ – વરવું–ગણ-૪ / 1294) प्रावुवूर्षति પક્ષે प्राविवरिषति – ઓઢવાને ઇચ્છે છે. प्र + आ + वृ + सन् = (स्वर हन् गमोः થી ऋ દીર્ઘ – वॄ, नामिनोऽनिट् થી ॠ નો ઉર્ – "वुर्" થયું. वुर् + सन्= (सन्यङश्च થી આદિ અંશ દ્વિત્વ ભ્વાદે ર્નામિનો થી દીર્ઘ થતાં) वुवूर्ष–प्रा ઉપસર્ગ પૂર્વક (૧–ब) તું રૂપ–प्रावुवूर्षति પક્ષે इट् લાગે ત્યારે प्रा+वृ+इ + स+ अति = (૧) દ્વિત્વ. (૨) ऋतोऽत् થી व (૩) सन्यस्य થી इ–वि (૪) ગુણ-वृ નો वर् થતાં प्राविवरिषति પક્ષે आत्मनेपद માં (૧) वुवूर्षते (૨) विवरिषते વિકલ્પે *[2] वृतो नवाऽनाशीः० ૪/૪/૩૫ થી इ વિકલ્પે દીર્ઘ विवरीषति – विवरीषते

0 એ–જ–રી–તે तॄ (ગ – ૧ / 27 - તરવું) तितीर्षति પક્ષે तितरीषति

0 दरिद्रा (ગ – ૨ / 1092 – દુ:ખી થવું) दिदरिद्रासति પક્ષે दिदरिद्रिषति – दिदरिद्रा + इषति માં अशित्यस्सन् ..... अनिटि ૪/૩/૭૭ થી आ લોપ થતાં दिदरिद्र + इषति = दिदरिद्रिषति

–0– સૂત્ર : ૧૩ इवृधभ्रस्ज्. सनः નું કાર્ય સમાપ્ત

[૨૦૩૧]

(૨૩) ऋस्मिपूङञ्जशौ कॄगृदृधृप्रच्छः ૪/૪/૪૮

★ **સૂત્રપૃથ૦ :**– ऋ–स्मि–पूङ्–अञ्ज्–अशौ–कॄ–गॄ–दृ – धृ – प्रच्छ:

★ **વૃત્તિ :**– एभ्यो दशभ्यः परस्य सनि आदिरिट् स्यात् । अरिरिषति । सिस्मयिषते । पिपविषते । अञ्जिजिषति । अशिशिषते । चिकरीषति । जिगरीषति । आदिदरिषते । आदिधरिषते । रुदविदेति सनः कित्वे, पिपृच्छिषति ।

▩ उदि्धीपु॑रिति तु भ्वादिकस्य रूपम् । आप्तुमिच्छति ईप्सति । आरिप्सते ।

卐 **વૃત્યર્થ :**– ऋ વગેરે દશ ધાતુઓને લાગેલ सन् પૂર્વે इट् થાય છે. (ક્રમશ: દશે ઉદાહરણો :-) (૧) ऋ (ગ–૧/26, ગ–૨/1135) अरिरिषति જવાને ઇચ્છે છે. ऋ+इ+सन्=ગુણ. स्वरादे र्द्वितीयः થી अरिरि+ स + अ + ति

*[1] बहुवचनं . બૃહદ્વૃત્તિ – ભા. ૨ – પૃ. ૮૨
*[2] वृतो न०ा० ધાતુપારાયણમ્ – પૃ ૨૪૦

(२) स्मि (ग-१/587) सिस्मयिषते भरकवाने ईच्छे छे
स्मि+इट्+सन् = सिस्मि+इ+सन् = सिस्मय्+इट्+षते
(३) पू (ग-१/600) पिपविषते – पवित्र थवाने ईच्छे
छे पू नो गुण पो-नु पव्
(४) अन् (ग-७/1488) अञ्जिजिषति आंजवाने ईच्छे
छे – अन्+इट्+सन्=स्वरादेर्द्वितीयः थी स्वरादि धातुमां
द्वितीय अंशनो द्विर्भाव न बदन संयोगादिः ४/१/५थी
उपान्त्य न (न्) नो द्विर्भाव न थाय माटे मात्र जि
(५) अश् (ग-५/1314) अशिशिषते – व्यापवाने
ईच्छे छे.
(६) कॄ (ग-६/1334) चिकरिषति पक्षे चिकरीषति –
विक्षेप करवाने ईच्छे छे-वृतो नवाऽनाशीः ४/४/३५ थी
विकल्पे दीर्घ
(७)[*1] गॄ – (ग-६/1335) जिगरिषति पक्षे जिगरीषति
पक्षे जिगलिषति पक्षे जिगलीषति–ग़ी जवाने ईच्छे छे.
– (1) नवा स्वरे २/३/१०२ थी विकल्पे र नो ल
(2) वृतो नवा० ४/४/३५ थी इ विकल्पे दीर्घ
(3) गॄ नो गुण
(८) दृ – (ग-६/1335 – ग-१/1015) आ + दृ =
आदिदरिषते – आदर करवाने ईच्छे छे.
(९) धृ (ग-६/1467) आ + धृ = आदिधरिषते स्थिर
रहेवाने ईच्छे छे धृ नो तृतीय द्
(१०) प्रच्छ् (ग-६/1347) पिपृच्छिषति – ते पूछवाने
ईच्छे छे – प्रच्छ्+सन्=प्रच्छ्+इ+सन् = (रद लिट् सुट्०
४/२/३१ थी हि्वत्) ग्रह व्रश्च० ४/१/८४ थी पृच्छ्–
पृच्छ् = द्वित्व ऋतोऽत् थी प, स्वरादय थी इ थता
पिपृच्छ् + इषति

★ अनुवृत्ति :- (१) इवृधभ्रस्ज् ४/४/४७ थी स्नः
(२) स्तादयशितो ४/४/३२ थी इट्

卐 विशेष :- 0 कॄ–स्मि–पू–दृ–धृ–पृच्छ ने
अप्राप्तिमा अने बाकीनाने विकल्पे प्राप्तिमां आ
सूत्र नित्य प्राप्ति माटे बनावेल छे.

☐ शेषवृत्ति :- [*1] दृद्दिर्धृतिषि तु दृञ्म्–ए गनिकार
नो अभिप्राय छे.

[*1] गॄ – धातुपारायणम् – पृ. २५४
[*1] दृद्दिर्धृषु हेमप्रक्रिया छुनराधं – पृ ७२०

0 आप् – ईप्सति – सूत्र १ १८ नु उदाहरण छे.

[१०३२]

(२४) ज्ञप्सः जिज्ञासायाम् ३/३/७३

★ वृत्ति :- शकः सकन्तादस्मिन्नर्थे आत्मनेपदं स्यात्।
विद्या शिक्षते। अन्यत्र शिक्षति।

☐ स्थातुमिच्छति तिष्ठासति

卐 वृत्त्यर्थ :- शक् (ग-५/1308) धातुने
सन् प्रत्यय लाग्यो होय अने 'जिज्ञासा'' अर्थ थतो
होय तो (कर्तामां) आत्मनेपद थाय छे विद्या शिक्षते।
विद्या शीखवाने ईच्छे छे शक्+सन्+अ+ते = (रभलभ
शि ४/१/२१ थी अ नो इ – द्वित्व वर्जन) शिक्+सन्+
अ+ते = शिक्षते

0 जिज्ञासा केम कर्युं ?
अन्य अर्थमां शिक्षति प्रयोग थशे.
शिक्षति – समर्थ थवाने ईच्छे छे.

★ अनुवृत्ति :- (१) सनतोः सनः ३/३/७० थी सनः
(२) परागि कानाः ३/३/२० थी आत्मनेपद

卐 विशेष :- 0 शिक्षा शब्दनी व्युत्पत्ति
शक्तुम् यच्छति कर्ता.

0 *आत्मनेपद केम !
आम – अतु प्रयोग माटे छे–जो तेम न करे तो आम
कृग सन् ३/३/७५थी आम् थी पर कृग् लागी आत्मनेपद
न थात. अने परोक्षामां शिक्षांचक्रे एवुं रूप पण
सिद्ध न थात

☐ शेषवृत्ति :- स्थातुम् इच्छति ।
स्था ग-१/5 तिष्ठासति ऊभा रहेवाने ईच्छे छे. स्था+
सन्=(सन्यङश्च) स्थास्था+सन्=(अघोषे शिटः थी स् लोप)
थस्था+सन् = (द्वितीय तुर्ययोः थी) तस्था+सन् = (सन्यस्य)
तिस्था+सन् = (नाम्यन्तस्था०थी स् नो ष्, तवर्गस्य०
थ् नो ठ्) तिष्ठा + सन् = (१-व) तिष्ठासति

[१०३३]

(२५) मिमीमादामित्स्वरस्य ४/१/२०

★ सूत्रपृथ० :- मि-मी-मा-दाम्-इत्-स्वरस्य
★ वृत्ति :- एषां दा सज्ञानां च सि सनि इत् स्यात्
न द्विः। मित्सते – मिम्सते। दित्सति। दित्सते

* आत्मनेपद – मध्यमवृत्ति – भा २, पृ १५

卐 વૃત્યર્થ :- मि (ગ-૫/1247), मी (ગ-૪/1246, - ગ-૯/1944) मा રૂપવાળા दा સંજ્ઞાવાળા ધાતુઓના સ્વરનો આદિમાં स કારવાળો सन् પ્રત્યય લાગતાં इत् થાય છે. પછી દ્વિત્વ ન થાય. – मि–मित्सति – ફેંકવાને ઇચ્છે છે. मि+सन्=(આ સૂત્રથી) मित्+सन्
0 मी = मित्सते - હણવાને ઇચ્છે છે
0 दा = दित्सति – દેવાને ઇચ્છે છે.
0 धा = धित्सति – ધારણ કરવાને ઇચ્છે છે.
धा + सन = धित् + सन्

☆ અનુવૃત્તિ :- (ज्ञप्यापो) .. न च द्विः सि सनि ૪/૧/૧૬

卐 વિશેષ :- 0 मिमीमादाम् અહીં બ. વ. વ્યાપ્તિને માટે છે. તેના વડે *निरनुबन्धग्रहणे न सानुबन्धकस्य ન્યાયનો આશ્રય થઇ શકશે નહીં.
0 સૂત્રમાં स्वरस्य કહ્યું તેથી સમગ્ર ધાતુનો "इत्" આદેશ ન થાય તેમ સમજવું.
0 मा રૂપ :- मा ગણ-૨ નો તથા मे નું आत्सन्ध्यक्षरस्य થી થતું मा એ રીતે જે જે मा રૂપ બને તે ધાતુ ગ્રહણ કરવી.
0 दा સંજ્ઞામાં – दां दाने, देङ् पालने, डुदांग्क् दाने, दोंच् छेदने, दॄधें पाने, डुधांग्क् धारणे–એ છ ગ્રહણ કરવી

[२०३४]

(२६) राधेर्वधे ४/१/२२

☆ સૂત્રપૃથ૦ :- राधेः वधे
☆ વૃત્તિ :- सि सनि स्वरस्य इः स्यात् प्रतिरित्सति । अन्यत्र आरिरात्सति गुरुन् ।

卐 વૃત્યર્થ :- राध् (ગ-૫/1304) ધાતુને વધ્ અર્થ થતો હોય તો આદિમાં म् કારવાળો सन् લાગતા તેના સ્વર (आ) નો इ થાય છે. (પછી દ્વિર્ભાવ ન થાય) प्रति + राध् + सन् = (આ સૂત્રથી आ નો इ) प्रति+रित्+स = (१-व) प्रतिरित्सति – હણવાને ઇચ્છે છે (ધ્ નો त् – अघोपे प्रथमो थी અને स નો अ લોપ लुगस्यादेत्य० थी थयो છે)
0 वधे કેમ કહ્યું ?
0 आरिरात्सति गुरून् – આરાધના કરવાને ઇચ્છે છે
आ+राध्+सन्=आ+राराध्+सन्= (ह्रस्वः, सन्यस्य थी इ) आरिरात् + स् + अति – आरीरात्सति

* ન્યાય : निरनुबन्ध० ન્યાય ૩૨ – પૃ. ૩૦

☆ અનુવૃત્તિ :- (१) रभ लभ शक...इः ૪/૧/૨૧ थी इः (२) (ज्ञप्यापो) ..न च द्विः सि सनि ૪/૧/૧૬ (३) मिमीमा० थी स्वरस्य

卐 વિશેષ :- 0 २५८

[२०३५]

(२७) दीङः सनि वा ४/२/६

☆ વૃત્તિ :- सनि वा आन् स्यात् । दिदासते–दिदीषते
▣ अव्याप्यस्य मुचेर्मोग् वा न च द्विः । मोक्षति – मुमुक्षति । सकर्मणस्तु मुमुक्षति वत्सम्

卐 વૃત્યર્થ :- दीङ् (दी – ગણ ૪/1244) ધાતુને सन् પ્રત્યય લાગતાં इ નો आ વિકલ્પે થાય છે. दी+सन्=(आ) दादासते (इ) दिदीसते તે ક્ષીણ થવાને ઇચ્છે છે

☆ અનુવૃત્તિ :- आत् सन्ध्यक्षरस्य ૪/૨/૧ थी आ

卐 વિશેષ :- 0 २५८

▣ શેષવૃત્તિ :- (१) अव्याप्यस्य मुचे र्मोग वा ૪/૧/૧૯ અકર્મક એવા ગણ – ૬ ના मुच् ધાતુને स કારાદિ सन् લાગે ત્યારે मोक् આદેશ વિકલ્પે થાય છે. પછી દ્વિર્ભાવ ન થાય. मोच्+सन्=मोक्षति પક્ષે मुमुक्षति છુટવાને ઇચ્છે છે.
0 અકર્મક કેમ કહ્યું ?
मुमुक्षति वत्सम्–સકર્મક છે માટે मोक् ન થાય. [५२४]

[२०३६]

(२८) गुप्तिजोगर्हाक्षान्तौ सन् ३/४/५

☆ સૂત્રપૃથ૦ :- गुप् – तिजोः गर्हा – क्षान्तौ सन्
★ વૃત્તિ :- गुपो गर्हायां तिजः क्षान्तौ च वर्तमानात् स्वार्थे सन स्यात् । जुगुप्सते तितिक्षते ।

卐 વૃત્યર્થ :- गुप् (ગ-૧/763) ધાતુને गर्हा – નિંદા અર્થમાં અને तिज् (ગ-૧/667) ધાતુને क्षान्ति–ક્ષમા અર્થમાં સ્વાર્થે सन् પ્રત્યય થાય છે. (सन् લાગ્યા પછી જ ક્રિયાપદ રૂપે વપરાય.)
0 गुप् – जुगुप्सते – તે નિંદા કરે છે.
गुप् + सन् = गुगुप् + सन् = जुगुप् + सते
0 तिज् = तितिक्षते – તે ક્ષમા કરે છે.
तिज् + सन् = तितिक् + ष् + अते

卐 વિશેષ :- 0 गर्हा – क्षान्तौ કેમ કહ્યું ?
गुप् – गोपयति – તે ગુપ્ત રખાવે છે. – तिज्–तेजयति –

તિજ્+ણિ – તેજ કરાવે છે – અન્ને અન્ય અર્થ હોવાથી સન્ પ્રત્યય લાગતો નથી.
0 સ્વરાં ૪/૪/૬૦ થી સન્ પૂર્વે ઇટ્ ન થાય.
0 ઉપાન્ત્યે ૪/૩/૩૪ સૂત્રથી અનિટ્ સન્ કિત્ થતા ગુણ ન થાય.

[૧૦૩૭]

(૨૯) કિતઃ સંશયપ્રતીકારે ૩/૪/૬

★ વૃત્તિ :- સંશયપ્રતીકારાર્થવૃત્તેઃ કિતઃ સ્વાર્થે સન્ સ્યાત્ । વિચિકિત્સતિ ચિકિત્સતિ ।

卐 સૂત્રાર્થ :- "સંશય" અને "પ્રતિકાર" અર્થમાં વર્તતા કિત્ (ગ-૧/283 ધાતુને સ્વાર્થે સન્ પ્રત્યય લાગે છે. (સન્ લાગીને કિત પદરૂપ બનાવાય.)
0 સંશય :- વિ+કિત્+સન્=વિચિકિત્સતિ – સંશય કરે છે.
0 પ્રતિકાર :- કિત્+સન્=ચિકિત્સતિ – પ્રતિકાર કરે છે.
કિત્+સન્=(દ્વિત્વ) કિકિત્+સન્=(ક-ચ) ચિકિત્+સન થયું.

★ અનુવૃત્તિ :- ગુપ્તિજો૦ ૩/૪/૫ થી સન

卐 વિશેષ :- 0 સંશય-પ્રતિકાર અર્થ કેમ ? કેતયતિ – નિવાસ કરવાને પ્રેરે છે. – નિકેતનં સંકેતનં કિત્+ણિ+અ+તિ – (સન ન થયો)

[૧૦૩૮]

(૩૦) શાન્દાન્માન્બધાન્નિશાનાર્જવવિચારવૈરૂપ્યે દીર્ઘશ્ચેતઃ ૩/૪/૭

★ સૂત્રપૃથ૦ :- શાન્ – દાન્ – માન્ – બધ્ – નિશાન આર્જવ – વિચાર – વૈરૂપ્યે દીર્ઘઃ ચ ઇતઃ

★ વૃત્તિ :- એભ્યશ્ચતુર્ભ્યો નિશાનાદ્યર્થેભ્યઃ સ્વાર્થે સન્ સ્યાત્ । તદ્યોગે ચ પૂર્વસ્યેતઃ । શીશાંસતિ । દીદાંસતે । મીમાંસતે । બીભત્સતે

卐 સૂત્રાર્થ :- શાન્ વગેરે ચાર ધાતુઓને અનુક્રમે "નિશાન" વગેરે ચાર અર્થમાં સ્વાર્થે – સન્ પ્રત્યય થાય છે.–દ્વિત્વ થતા પૂર્વનો ઇ દીર્ઘ થાય છે.
જેમકે શાન્ (ગ-૧/315-ઉભયપદી)–શીશાંસતે–(ધારદાર) તેજ કરે છે. આત્મને – શીશાંસતે – (૧) શાન્+સન (૨) દ્વિત્વ-હ્રસ્વ-શશાન્+સન્ (૩) ઙ્ગદ્ય-શિશાન્+સન્ (૪) આ સૂત્રથી ઇ દીર્ઘ, ન્ નો અનુસ્વાર થતાં શીશાંસતે થશે.
0 દાન્ (ગ-૧/914-ઉભયપદી) દીદાંસતિ
આત્મને :- દીદાંસતે – સરળ કરે છે.
0 માન્ (ગ-૧/749 – આત્મનેપદી)
મીમાંસતે – વિચાર કરે છે.
0 બધ્ (ગ-૧/745 – આત્મનેપદી)
બીભત્સતે – વિરૂપ કરે છે. બધ્+સન=(૧) ગડદબાદે૦ થી ભધ્+સન્ (૨) દ્વિત્વ બભધ્+સન્ (૩) હ્રસ્વ-બિભધ્+સન (૪) અઘોષે પ્રથમો-બિભત્+સન્ (૫) (૧-૨-૩-૪) બીભત્સતે – આ સૂત્રથી દીર્ઘ

★ અનુવૃત્તિ :- ગુપ્તિજો ..સન્ ૩/૪/૫ થી સન્ પ્રત્યય

卐 વિશેષ :- 0 અર્થ નિર્દેશ કેમ કર્યો ! –જો– અર્થાન્તર થાય તો સન્ પ્રત્યય ન લાગે. જેમકે માન-માનયતિ-માન કરે છે બધ્-બાધયતિ-બાંધે છે.
અહીં માન્ – વિચાર અર્થમાં નથી અને બધ્-વિરૂપ અર્થમાં નથી માટે સન્ ન લાગ્યો.
0 *શાન્ દાન્ ના આદેશ પરથી માન્ પણ પહેલા ગણનો લેવા ચુરાદિ ગણનો નહીં.

[૧૦૩૯]

• • • • • • • • • • • • • • • • • •

*શાન્-દાન્ :- બૃહદ્વૃત્તિ-૨. ભા. ૪ પૃ. ૪૩

પૂ. મહોપાધ્યાય વિનય વિજયજી ગણિવરે રચેલ મનન પ્રક્રિયાનો.....પૂ. ધ્યાનસ્થ ગુરુદેવ આનંદસાગર સૂરીશ્વરજીના સમુદાયના પૂ. તપસ્વી પંન્યાસ સુશીલસાગરજી મ. સા. ના શિષ્યરત્ન અપ્રમત્ત ચારિત્રરાગી પૂ. મુનિરાજ શ્રી સુધર્મસાગરજી મ. સા ના શિષ્ય મુનિ દીપરત્નસાગર (M.Com. M.Ed.)...કરેલ ગુર્જર અનુવાદ તથા સવિસ્તર વિવેચન સમાપ્ત.

યઙન્ત પ્રક્રિયા

યङ् (ય) પ્રત્યયનું વિધાન આ પ્રક્રિયામાં હોવાથી તેને યङन्त પ્રક્રિયા કહેવાય છે. તે "ભૃશત્વ" મુખ્ય ક્રિયાના સંબંધમાં અને "આભીક્ષ્ણ" એટલે વારંવાર અર્થમાં વપરાય છે. જેમકે- "રાંધવું" એ ક્રિયામાં રાંધવું મુખ્ય છે. પણ બાળતણ, વસ્તુની લે-મુક વગેરે અનેક ગૌણ ક્રિયાઓ પણ હોયજ છે. તો તે "भृशत्व" કહેવાય છે.

યङ्. પ્રત્યયમાં ङ्. અપ્રયોગી છે. તેથી ङ्. અનુબંધથી ધાતુ આત્મનેપદી થશે. તેમજ યङ्. પ્રત્યયથી દ્વિત્વ પણ થશે. [નોંધ :- તમામ ધાતુઓના યङन्त રૂપો થતા નથી.]

(१) व्यञ्जनादेरेकस्वराद् भृशाभीक्ष्ण्ये यङ् वा ૩/૪/૯

★ સુત્રપૃથ૦ :- व्यञ्जनादेः एकस्वराद् भृश- आभीक्ष्ण्ये यङ् वा

★ વૃત્તિ :- अमुख्यक्रियाणामविश्रयणादीनां क्रियान्तराव्यवधानेन साकल्येन संपत्तिः फलातिरेको वा भृशत्वम्, मुख्यक्रियाया: पाकादे: क्रियान्तराव्यवधानेना वृत्तिताभिक्ष्ण्यम्, तद्विशिष्टार्थवृत्तेर्व्यञ्जनादेरेकस्वराद्धातोर्यङ् वा स्यात् । ङकार आत्मनेपदार्थ: । सन्यङश्चेति द्वित्वे ।

卐 વૃત્યર્થ :- આદિમાં વ્યંજનવાળા અને એક સ્વરી ધાતુને ભૃશત્વ અને આભિક્ષ્ણ્ય અર્થમાં વિકલ્પે યङ् (ય) પ્રત્યય લાગે છે

1 ભૃશત્વમ્ :- (ઘણું) - અવિશ્રયણ વગેરે ગૌણ ક્રિયાઓનું વ્યવધાન ન હોય તે રીતે (ગૌણ ક્રિયાની સહાય પૂર્વકની) મુખ્ય ક્રિયા ખૂબ સારી રીતે સમાપ્ત થ ય અથવા અતિશય સારું ફળ મળે તે રીતે ક્રિયા થવી તેનું નામ ભૃશત્વમ્ (સંક્ષેપમાં રાંધવાની ક્રિયામાં બીજી અનેક ક્રિયા સહાયક બની છેવટે સારી રસોઈ તૈયાર થાય તે) —

2 આભિક્ષ્ણ્ય - (વારંવાર) :- પાક રાંધવું વગેરે મુખ્ય ક્રિયાઓ - તેમાં અન્ય કોઈ ક્રિયાઓ વિઘ્નરૂપ ન બને (આડી ન આવે) તે રીતે વારંવાર થયા કરે (છેવટે અનાજ વગેરે સારી રીતે પાકે) તે

3 ङ કાર આત્મનેપદ માટે છે તથા सन्यङश्च થી દ્વિત્વ પણ થશે

卐 વિશેષ - 0 યङ् પ્રત્યયનું ઉદાહરણ સૂત્ર ૨ માં જુઓ पापच्यते

0 ધાતુનેજ યङ् પ્રત્યય થાય.

0 अविश्रयण - રાંધવા માટે ચૂલા પર તપેલી મુકો - અગ્નિ સળગાવો વગેરે ગૌણ ક્રિયા.

0 યङ् વિકલ્પે હોવાથી પક્ષે તું કાપ-કાપ लुनिहि लुनिहि એવો પ્રયોગ પણ થાય અને लोलूयते (સાધનિકા હવે પછી આવશે) એવું રૂપ પણ થઇ શકે.

0 વ્યંજનાદિ કેમ કહ્યું ?

भृशम् इक्षते - વારંવાર જુએ છે. ईक्ष् ધાતુ સ્વરાદિ છે માટે યङ् ન લાગ્યો.

0 એકસ્વરી કેમ કહ્યું ?

भृशम् चकास्ति - चकाम् ધાતુ અનેક સ્વરી છે.

[૧૦૪૦]

(२) आगुणावन्यादेः ૪/૧/૪૮

★ સુત્રપૃથ૦ :- आ - गुणौ अन्यादे:

★ વૃત્તિ :- यङन्तस्य द्वित्वे पूर्वस्य न्याद्यागमवर्जस्य आगुणौ स्याताम् । भृशं पुन: पुनर्वा पचतीति पापच्यते

卐 વૃત્યર્થ :- यङन्त ધાતુ દ્વિત્વ થયે છતે અને ની વગેરે આગમ ન થયો હોય ત્યારે દ્વિત્વમાં પૂર્વમાં રહેલા अ નો आ થાય છે અને इ-उ-ऋ વર્ણનો ગુણ થાય છે. भृशं पुन: पुनर्वा पचति इति पापच्यते - ઘણું અથવા વારંવાર પકાવે છે. पच् (ગ-૧/892-*ધા.ર.-823) पच्+यङ्+शव्+ते = (દ્વિત્વ) पपच्+य+अते=(આ સૂત્ર લાગી अ નો आ) पापच्य + अते = (लुगस्यादेत्य० अ લોપ) पापच्य् + अते = पापच्यते

★ અનુવૃત્તિ :- (१) न कवतेर्यङः ૪/૧/૪૭થી યङः (૨) पूर्वस्य० ૪/૧/૩૭

卐 વિશેષ :- 0 ગુણ-इ નો ए, उ નો ओ, ऋ નો अर् - જેના ઉદાહરણ પછીના સૂત્રોમાં છે.

0 ની વગેરે - नी - मु - रीं - रि - र्

* ધા. ર. - (ધાતુ રત્નાકર) - બન્ને ક્રમાંકો જુદા દર્શાવ્યા છે - કેમકે તમામ ધાતુ यङन्त ન થતા હોવાથી ધાતુ રત્નાકરમાં જુદો ક્રમ આવે છે.

यङ् લાગે, = (ऋतां क्ङितीर् ४/४/११६) नि+गिर्+य= (દ્વિત્વ) नि+गिगिर्+य= (गहोर्जः) नि+जिगिर्+य = (આ ગુણો૦ થી ગુણ) नि + जेगिर् + य =

(१) ग्रो यङि २/३/१०१ यङ् પ્રત્યય લાગતા गृ ધાતુના र નો ल् થાય છે. नि+जेगिल्+य = निजेगिल्यते [५९५]

0 लुप् (ગ-૬/1323-ધા.ર. 1226) लोलुप्यते - તે નિંદિત રીતે લોપ કરે છે

0 सद् (ગ-૧/966-ધા ર. 892) सासद्यते-તે નિંદિત રીતે પીડા પામે છે

★ અનુવૃત્તિ :- (व्यञ्जनादे० ...) यङ् वा

卐 વિશેષ :- 0 બાકીની ધાતુઓના ઉદાહરણો આગળના સૂત્રોમાં છે.

0 गर्ह्य અર્થ કેમ કહ્યો ?

भृशं निगिरति – તે ઘણું ગળી જાય છે અહીં ગર્હા-નિંદા અર્થ નથી માટે यङ् ન લાગે

0 ધાતુનું વિશેષણ હોવાથી સાધન-ગર્હા અર્થમાં હોય તે પણ यङ् ન લાગે.

[૧૦૪૭]

(९) चरफलाम् ४/१/५३

★ વૃત્તિ :- एषां यङि द्वित्वे पूर्वस्य मुरन्तः स्यात् ।

卐 વૃત્યર્થ :- चर् અને फल् ધાતુને यङ् લાગે ત્યારે દ્વિર્ભાવ થયા પછી પૂર્વના અન્ત પછી मु (म्) આગમ થાય છે. (ઉદા – સૂત્ર १० જુઓ)

★ અનુવૃત્તિ :- (१) मुरतोऽनुनासिकस्य ४/१/५१ थी मु (२) न कवतेर्यङ् ४/१/४७ थी यङ्

(३) पूर्वस्य० ४/१/३७

卐 વિશેષ :- 0 फलाम् એ પ્રમાણે બ. વ મુકવાથી फल् (ગ-૧/428) ફળવું, (ગ-૧/414) ફળી જવું – બન્નેના ગ્રહણ માટે છે

[૧૦૪૮]

(१०) ति चोपान्त्यातोऽनोदुः ४/१/५४

★ સૂત્રપૃથ૦ :- ति च उपान्त्य अतः अन् ओद् उः

★ વૃત્તિ :- चरफलां यङि तादौ च प्रत्यये उपान्त्यस्यात उः स्यात्, अनोदिति तस्य गुणो न स्यात् । चञ्चूर्यते । पम्फुल्यते ।

卐 વૃત્યર્થ :- चर् અને फल् ધાતુઓને यङ् પ્રત્યય લાગ્યો હોય ત્યારે તથા त કારાદિ પ્રત્યય લાગે ત્યારે ઉપાન્ત્યના अ નો उ થાય છે અને उ થયા બાદ उ નો ओ થતો નથી. (उ નો ગુણ ओ ન થાય.)

चर् (ગ-૧/410-ધા ર. 376) चञ्चूर्यते – તે નિંદિત રીતે ચરે છે.

0 *चर्+यङ्=(દ્વિત્વ) चचर्+य=(चरफलाम्) चम्+चर्+य=(तौ मुमो व्यञ्जने) चञ्चर्+य=(આ સૂત્રથી) चञ्चुर्+य = (ग्वादेर्नामिनो० २/१/६३ થી દીર્ઘ) चञ्चूर्यते

0 फल्-(ગ-૧/414 અને 428-ધા ર. 380) पम्फुल्यते –તે ખૂબ ફળે છે –फल्+यङ् (व्यञ्जनादेरेक० થી यङ् અને द्वितीय तुर्ययोः થી फ् નો प् થશે-બાકી चर् મુજબ-આ રૂપ સધાશે

☐ અનુવૃત્તિ :- (१) चरफलाम् ४/१/५३

(२) न कवतेर्यङ् ४/१/४७ थी यङ्

卐 વિશેષ :- 0 अ નો उ કેમ કહ્યું ?

चञ्चार्यते-चरन्तं प्रयुङ्क्ते इति क्विप् (कर्तृक्विप्-३/४/२५ थी) आ કાર છે માટે उ ન થયો

[૧૦૪૯]

(११) जपजभदशदहभञ्जपशः ४/१/५२

★ વૃત્તિ :- एषां यङि द्वित्वे पूर्वस्य मुरन्तः स्यात् । जञ्जप्यते । जञ्जभ्यते । दंदश्यते । दंदह्यते । बंभज्यते । पंपश्यते ।

☐ सिचो यङि षत्वं न स्यात् । सेसिच्यते

卐 વૃત્યર્થ :- जप्-जभ्-दश्-दह्-भञ्ज्-पश् ધાતુઓને यङ् લાગી દ્વિત્વ થાય ત્યારે પૂર્વના અંત્ય પછી मु (म्) આગમ થાય છે

(१) जप् (ગ-૧/338-ધા ર. 310) जञ्जप्यते ગર્હા અર્થ તે નિંદનીય રીતે જાપ કરે છે जप्ने गृ लुप सद० ३/४/१२ થી यङ् થશે (આ સૂત્ર લાગી-म् આગમ) जम्जप्+य= जञ् + जप्य = (રૂપ) जञ्जप्यते

(२) जभ् (ગ-૧/783-ધા ર. 722) जञ्जभ्यते તે નિંદનીય રીતે મૈથુન સેવે છે

(३) दह् (ગ-૧/512-ધા ર 511 दन्दह्यते તે નિંદનીય રીતે બળે છે

(४) दश् (ગ-૧/476 – ધા ર. 458) ડસવું. दंदश्यते (ચારેમાં સૂત્ર ८ થી ગર્હા અર્થમાં यङ्)

(५) भञ्ज् (ગ-૭/1486 ધા.ર. 1376) बम्भज्यते – તે ખૂબ ભાગે છે –भ् દ્વિત્વ થતા પૂર્વના भ् નો (द्वितीयतुर्ययो पूर्वौ થી) ब्, (नो व्यञ्जनस्या०)થી भञ्ज् ના न (न्) નો લોપ

* चञ्चूर्यते – ધાતુપારાયણમ્ – પૃ. ૫૪

(૬) पश् (સૌત્ર ધાતુ છે) पम्पश्यते - તે ખૂબ/વારંવાર જાય છે / ગુંથે છે.

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) मुरतोऽनुनासिकस्य ४/१/५१ થી मु (२) न कवतेर्यङ् ४/१/४७ થી यङ्

卐 વિશેષ :- 0 સૂત્રમાં दृश् ધાતુ દર્શાવી તેમાં મૂળ ધાતુ दंश् છે પણ न् નો લોપ દર્શાવ્યો તેથી यङ् પ્રત્યયનો લોપ થયા પછી પણ दंश् નો न् લોપ થઈ શકે તે માટે છે.

■ શેષવૃત્તિ :- (૧) सिचो यङि २/3/६० सिच् ધાતુને यङ् પ્રત્યય લાગ્યો હોય ત્યારે स् નો ष् થતો નથી. सिच् (ગ-૬/1321 - ધા.ર.-1224) सेसिच्यते - (सि નો ગુણ - આ गुणो થી થયો છે.) [૫૨૬]

[૨૦૫૦]

(૧૨) न गृणाशुभरुचः 3/४/१३

★ વૃત્તિ :- एभ्यस्त्रिभ्यो यङ् न स्यात् । निन्द्यं गृणाति । भृशंशोभते । भृशं रोचते ।

卐 વૃત્યર્થ :- गृ, शुभ्, रुच् આ ત્રણ ધાતુને यङ् પ્રત્યય લાગતો નથી.

0 गॄ (ગ-૯/1538) निन्द्यं गृणाति કુત્સિત અવાજ કરે છે

0 शुभ् (ગ-૧/947) भृशं शोभते - ખૂબ શોભે છે.

0 रुच् (ગ-૧/938) भृशं रोचते - ખૂબ રુચે છે.

(ત્રણેમાં यङ् ન થયો - यङ् ન થવાથી ધાતુ રત્નાકરમાં તેનું રૂપ ન હોય)

★ અનુવૃત્તિ :- व्यञ्जनादेरेक ..यङ् वा ३/४/९थी यङ्

卐 વિશેષ -: 0 સ્પષ્ટ

[૨૦૫૧]

(૧૩) ईर्व्यञ्जनेऽयपि ४/3/९७

★ સુત્રપૃથક :- ईः व्यञ्जने अ-यपि

★ વૃત્તિ :- गापास्थासादामाहाकां यपूवर्जेक्ङित्यशिति व्यञ्जनादावीः स्यात् । जेगीयते, पेपीयते इत्यादि ।

■ घ्रध्मोर्यङि ईः स्यात् । जेघ्रीयते, देध्मीयते । तॄ तेतीर्यते । हनोघ्नीर्वधे । जेघ्नीयते । वधे इति किम् । गत्यौ जङ्घन्यते

卐 વૃત્યર્થ :- गा-पा-स्था-सा-दा સંજ્ઞાવાળા, मा અને हा ધાતુઓને यप् સિવાયના આદિમાં વ્યંજનવાળા कित्-ङित् એવા अशित् પ્રત્યયો લાગે ત્યારે ધાતુના આ નો ई થાય છે.

0 गा (ગ-૧/568, ધા.ર-541) गै (ભ-૧/37-ધા.ર-36) जेगीयते - તે બહુ ગાય છે. गा+यङ् = (આ સૂત્રથી ई) गी+य = (દ્વિત્વ, હ્રસ્વ, ग् નો ज् થતાં) जिगी + य = (ગુણ) जेगियते

0 पा-(ગ ૧/2-ધા.ર-2) पेपीयते-તે ઘણું પીએ છે. (यङ् - અશિત્ - ङित् છે માટે ई થયો)

■ અનુવૃત્તિ :- (૧) गापास्थासादामाहाकः ४/3/९६ (२) दीय् दीङःक्ङिति ४/3/९३ (3) योऽशिति ४/3/८० થી अशिति

卐 વિશેષ :- 0 વ્યંજનાદિ કેમ કહ્યું ? स्था (પરોક્ષ ત્રી પુ બ.વ.) तस्थुः-उस् પ્રત્યય સ્વરાદિ છે માટે આ નો ई ન થાય.

0 અશિત્ કેમ કહ્યું ? पाहि (पा - ગણ ૨ / 1067 + પંચમીનો हि)

■ શેષવૃત્તિ - (3) घ्राध्मोर्यङि ४/3/९८ घ्रा અને ध्मा ને यङ् લાગે ત્યારે આ નો ई થાય. घ्रा-(ગ-૧/3) जेघ्रीयते તે ઘણું સુંઘે છે ध्मा-(ગ-૧/4) देध्मीयते - તે બહુ ધમે છે. [૫૨૭]

(४) हनो घ्नीः वधे ४/3/९९ यङ् પ્રત્યય લાગતા "વધ" અર્થના સૂચક हन् ધાતુનું "घ्नी" રૂપ થાય છે. जेघ्नीयते તે બહુ હણે છે. हन्+यङ् = घ्नी+य = जेघ्नीयते

0 વધ અર્થ કેમ કહ્યું ?

जङ्घन्यते - તે વાંકુ ચાલે છે - हन+यङ् हहन् + यङ् = जहन्+यङ् = (ङे हि हनो थी ह् नो घ्) - जघन्+य= (मुरतोऽनुनासिक) ज+म+घन्+य = जङ्घन्यते [૫૨૮]

0 तॄ-(ગ-૧/27-ધા.ર.-26) तेतीर्यते तॄ-(ॠतां क्ङिति) तिर्-द्वित्व પછી આ गुणो થી ગુણ

[૨૦૫૨]

(१४) क्ङिति यि शय् ४/3/१०५

★ વૃત્તિ :- शीङः क्ङिति यादौ शय् स्यात् । शाशय्यते ।

卐 વૃત્યર્થ :- य કારાદિ એવા कित् ङित् પ્રત્યય લાગે ત્યારે शीङ् નું शय् થાય છે शीङ् (ગ-૨/1105-ધા.ર-1020) शाशय्यते - તે ઘણું/વારંવાર સૂએ છે.

0 शी+यङ् = शय्+य = (દ્વિત્વ) शशय्+य=(आ गुणो) शाशय् + य = शाशय्यते

★ અનુવૃત્તિ :- शीङ एः शिति ४/3/१०४ थी शीङः

卐 विशेष :- 0 यङ् लोप थता आ सूत्र लागशे नहीं - एटले के दार् नहीं थाय.
0 क्ङिति केम कह्युं ?
रीयम् - रीङ्+य (कृदन्तनो प्रत्यय) क्ङित् ङित् नथी माटे गुण थई रेयम् थयुं.

[2043]

(१५) ऋतो रीः ४/3/१०९

★ वृत्ति :- क्यिन्यङ्यक्रक्येषु परेषु ऋदन्तस्य ऋतो रीः स्यात्।

卐 वृत्त्यर्थ :- च्वि, यङ्, यक् के क्य प्रत्यय लागे त्यारे ऋकारान्त धातुना ऋ नो री थाय छे. कृ (ग-१/888-धा र 820) चेक्रीयते - ते घणुं करे छे. - कृ + (व्यञ्जनादेरेक०) यङ्=(आ सूत्र लागी ऋ नो री) कृ+री+य = (सन्यङश्च थी द्वित्व) क्रीक्रीय = (व्यञ्जनस्यानादे०) कीक्रीय=(कङश्चञ्) (ङकर) चिक्रीय= (गुण) चेक्रीयते

★ अनुवृत्ति :- (१) (दीर्घः) च्विवृद्यङ्क्रक्येषु च ४/३/१०८ (२) पूर्वस्य० ४/१/३७

卐 विशेष :- 0 ह्रस्व ऋ केम कह्यो ?
कॄ - चेकीर्यते - ॠ दीर्घ छे तेथी री न थता ॠतां ङित्यीर् थी इर् थयो.

[2044]

(१६) ऋमतां रीः ४/१/५५

★ वृत्ति :- ऋमता यङन्तस्य द्विर्वे पूर्वस्य रीरन्तः स्यात्। [नृतेर्यङि नो णू न स्यात्] नरीनृत्यते। परीपृच्छ्यते।

☐ क्वरदारर्श्गे इति गुणे सतो द्विर्वे मास्मर्यते । वा परोक्षायङि ए यूद्धिरल्ते रोशूयते । रोशीयते ।

卐 वृत्त्यर्थ :- ह्रस्व ऋ वाळा यङन्त (यङ् प्रत्यय लाग्यो होय तेवा) धातु द्वित्व थाय त्यारे पूर्वना अंश पामे री आगम थाय छे 0 नृत् (ग-४/1152 धा र - 1063) नरीनृत्यते - ते खूब नाचे छे.
-0- नृत्+य= (द्वित्व, ऋतोऽत् थी ऋ नो अ) ननृत्+ य = (आ सूत्र लागी री आगम) न+री+नृत्+य
(५) नृतेर्यङि ४/3/९५ नृत् धातुने यङ् प्रत्यय लाग्यो होय त्यारे न् नो णू थतो नथी - नरीनृत्यते [५२८]
0 प्रच्छ्- (ग-६/1347-धा र. 1246) परीपृच्छ्यते-ते खूब पूछे छे - प्रच्छ्+यङ्=(ग्रहव्रश्चभ्रस्ज० ४/१/८४थी यृत्) पृच्छ्+य = (नृत नी जेम) परिपृच्छ्यते

★ अनुवृत्ति :- न कवतेः ४/१/४७ थी यङ्

卐 विशेष :- 0 ऋमताम् केम कह्युं ?
चेक्रीयते - कृ के मां [1] ऋतो रीः ४/3/१०९ लागी पछी द्वित्व थयुं तेथी आ सूत्र न लागे.
0[2] चरीकृष्यते-कृष् धातु-(सूत्र ल ठं कृ पो० २/3/९९थी) कृष्+यङ् = (द्वित्व, ली आगम, क नो च् थतां) च+ कृष्+य+न - अहीं [3] प्रकारादिष्टं कार्यं लकारस्यापि - न्याय मुजब ऋ ने थतुं कार्य ऌ ने पण लागता ली आगम थई शक्यो छे.
[4] सूत्रमां जे अ.व मूक्युं छे ते लाक्षणिकना ग्रहण माटे छे - तेनाथी ज प्रच्छ् धातुना सूत्रथी करायेल ऋ (पृच्छ्) मां आ सूत्र लागी शक्युं.

☐ शेषवृत्त .- 0 स्मृ (ग-१/18-धा र 17), सास्मर्यते ते खूब चिंता करे छे - क्वरदार्ग्गे-४/3/१० थी गुण थतां स्मर् थयु
0 श्वि (ग-१/996-धा र.-923) शोशूयते पक्षे शेश्वीयते ते खूब वधे के/गति करे छे श्वि+यङ् (वा परोक्षा यङि ४/१/९० थी विकल्पे य्वृत्) शु+य=शुशुय+शोशूयते

[2045]

(१७) वञ्चस्रंसध्वंसभ्रंशकसपतपदस्कन्दोऽन्तो नीः ४/१/५०

★ सूत्रपृथ० :- वञ्च-स्रंस-ध्वंस-भ्रंश-कस-पत-पद स्कन्दः अन्तः नीः

★ वृत्ति :- एषामन्तानां यङि द्विर्वे पूर्वस्य नीरन्तः स्यात्। नो व्यञ्जनस्येति न लुपि, वनीवच्यते। सनीस्रस्यते इत्यादि

☐ ध्वेरमो यङि स्मृत् स्यात् ।वेवीयते । सेस्मियते । चायः कीर्यङ । चेकीयते । वरीवृश्चीते - ऋद्धिरोसात्, वावश्यते । वोभूयते ।४।

卐 वृत्त्यर्थ :- वञ्च् वगेरे आठ धातुओने यङ् लागी द्वित्व थया पछी पूर्वना अंश पछीनी आगम थाय छे. (१) वञ्च् (ग-१/107-धा र.-95)

• • • • • • • • • • • • • • • • • •

[1] ऋतो रीः - बृहद्वृत्ति भा २ - न्या.स. पृ ८९
[2] चरीकृष्यते - हैमप्रकाश - उत्तरार्ध - पृ. ७५७
[3] ऋकारादिष्टं० न्याय - १४, पृ. १०
[4] मदुश्यन - मध्यमवृत्ति - भा २ - पृ १५

दनीवच्यते – તે વારંવાર ઠગે છે. वञ्च् + यङ् = (નો વ્યઞ્જનસ્યા૦ ૪/૧/૪૫થી न् લોપ) वच्+य=(सन्यङश्च) ववच्+य = (આ સૂત્રથી ની આગમ) व + नी + वच्य = (૧-व) वनीवच्यते

(૨) स्रंस् (ગ–૧/953 – ધા.૨.–879) सनीस्रस्यते – તે ખૂબ ટપકે છે. – (वञ्च् ની જેમ)

■ અનુવૃત્તિ :– (૧) कत्तेर्यङ् ૪/૧/૪૭ થી यङ् (૨) पूर्वस्य૦ ૪/૧/૩૭

卐 વિશેષ :– 0 यङ् લાગી સર્વત્ર भृशा-भीक्ष्ण्य અર્થ સમજવો.

0 नी – એવા દીર્ઘ વિધાનથી હ્રસ્વ ન થાય.

0 અન્ય ઉદાહરણ :–

ध्वंस् – दनीध्वस्यते भ्रंश् – बनीभ्रश्यते कम् – चनीकस्यते

■ શેષવૃત્તિ – (૬) ઞ્યોસ્યમેર્यङि ૪/૧/૮૫ ञ्ये અને स्यम् ધાતુને यङ् લાગે ત્યારે સ્વર સહિત य् નો इ થાય છે *[સ્વર હ્રસ્વ હોય તો હ્રસ્વ–इ દીર્ઘ હોય તો દીર્ઘ ई થાય છે] ञ्ये – (ગ–૧/993–ધા.૨ –919) – ञ्ये+यङ्=वी+य = विवी+य+वेवीयते–તે ઘણું ઢાંકે છે. (અ – ૧/387 – ધા. ૨ – 358)

0 स्यम् + यङ् = सिम् + य = सिसिम् + य = सेसिम्यते–તે બહુ અવાજ કરે છે [૫૩૦]

(૭) चायः की ૪/૧/૮૬ चाय (ગ–૧/917 –ધા.૨. 846) ને यङ् લાગતા की આદેશ થાય. चाय+यङ्=की+य =किकी+य = चेकीयते – વારંવાર પૂજા કરે છે [૫૩૧]

0 वशेरयङि સળંગ સૂત્ર ક્રમાંક ૮૯૦ મુજબ वश् ધાતુને यङ् લાગે ત્યારે વૃત્ ન થાય. वश्+यङ् = ववश्+य = (આ ગુણો૦) वावश्+य = वावश्यते–તે ઘણું દીપે છે.

0 भू–बोभूयते – भू+य=भूभू+य=बूभू+य=बुभू+य=बोभूयते (૫ – ૫) अबोभूयिष्ट

[२०५६]

* સ્વર હ્રસ્વ – लघुवृत्तिभाषा – ભા. ૧. પૃ. ૯૮ છતાં – दीर्घमवोऽन्त्यम् ૪/૧/૧૦૩ થી દીર્ઘ થવાની વાત યોગ્ય લાગે છે. – (૧) ञ्ये+यङ् (૨) वि+य (૩) वेवि+य (૪) દીર્ઘ – वेवीयते

પૂ. મહોપાધ્યાય શ્રી વિનય વિજયજી ગણિવરે રચેલ હૈમ લઘુપ્રક્રિયાની યઙન્ત પ્રક્રિયાનો... મુનિ દીપરત્નસાગર (M.Com. M.Ed.) કરેલ અનુવાદ તથા સસંદર્ભ વિવરણ સમાપ્ત.

યઙ્લુબન્ત પ્રક્રિયા

यङ् लुबन्त :– "ધાતુને પહેલા यङ् પ્રત્યય લાગ્યો હોય ત્યારપછી અન્ય કોઈ સૂત્ર દ્વારા તે यङ् નો લોપ થાય તે"

મુખ્યત્વે बहुलं लुप् સૂત્રથી यङ् પ્રત્યયનો લોપ થાય છે. લોપ થયા બાદ આત્મનેપદી ન રહેતા પરસ્મૈપદી બને છે અને शव् (વિકરણ) પ્રત્યય પણ દૂર થાય છે. (તમામ ધાતુના રૂપો થશે નહીં)

(૧) बहुलं लुप् ३/४/१४

★ વૃત્તિ :– यङो लुप् बहुलं स्यात् ।

क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचिदप्रवृत्तिः क्वचिद्विभाषा क्वचिदन्यदेव । विधेर्विधानं बहुधा समीक्ष्य चतुर्विधं बाहुलकं वदन्ति ।१

यङ् लुबन्तं परस्मैपदेऽदादि वद्बोध्यम् । यङ् तुरुस्तोरिरिति वा ईदागमे बोभवीति बोभोति, बोभूतः, बोभवति । बोभोषि इत्यादि ।१। बोभूयात् ।२। बोभवीतु/बोभोतु–बोभूतात् । ङित्वेन वित्त्वस्य बाधनान्न गुणः, बोभूहि – बोभूतात् ।३। अबोभवीत् / अबोभोत्, अबोभूताम् । अबोभवुः ।४। पिच्चैति देति सिज्लुपि । "तिवा शवानुबन्धेन, निर्दिष्टं । यद्गणेन च एकस्वर निमित्तं च, पञ्चैतानि न यङ्लुपि भवन्ति: सिज्लुपि गुण निषेधाभावे अबोभोत्, अबोभोताम्, अबोभूवन् ।५। बोभवाञ्चकार ।६। बोभूयात्, बोभूयास्ता– ।७।

卐 વૃત્યર્થ :– (નોંધ :– મૂળ સૂત્રની વૃત્તિ સાથે ઉદાહરણાદિ ગોઠવેલા હોવાથી અહીં અર્થની સાનુકૂળતાની દૃષ્ટિએ વૃત્યર્થનો ક્રમ થોડો ફેરવેલ છે.)

0 ધાતુને લાગેલા यङ् નો बहुलम्–ઘણું કરીને લોપ થાય.

0 बहुलम्–એટલે ચાર બાબતો સમાવિષ્ટ થશે. (1) ક્યાંક પ્રવૃત્તિ થાય–સૂત્ર લાગે–(2) ક્યાંક પ્રવૃત્તિ ન થાય – (અપ્રવૃત્તિ) સૂત્ર ન લાગે (3) ક્યાંક વિભાષા–વિકલ્પે સૂત્ર લાગે (4) ક્યાંક અન્ય જ કોઈ ફેરફાર થાય છે–

આ ચાર પ્રકારના વિધિ-વિધાનો વિશે સમીક્ષા કરતા બહુવચનને કહેવાય છે – થાય છે

0 યઙ્ લુપ્ત-ધાતુ પરસ્મૈપદી અને અદાદિ (ગણ : ૨) જેવા થાય (એટલે કે શપ્ ન લાગે)

0 ચોભવીતિ પછી ચોભોતિ – તે બધુ થય છે ભૂ ધતુ (ગ 1/1) ભૂ+યઙ્=(દ્વિત્વ) *1 ભૂભૂ+યઙ્=(દ્વિર્ધાતુવર્ષો ૪/૧/૪૨ થી બ) બૂભૂ+યઙ્=(આગુણાવન્યાદે ૪/૧/૪૮ થી ગુણ) બોભૂ + યઙ્ = (આ સૂત્રથી યઙ્ લોપ) બોભૂ = (યઙ્તુરુસ્તોર્બહુલમ્ ૪/૩/૬૪ થી વ્યઞ્જનાદિ ત્તિ પ્રત્યય પૂર્વે બહુલમ્ ઇત્) બોભૂ+ઈત્+તિ=બોભૂ+ઈ+તિ=બોભવીતિ -જો ઈત્ ન લગે તો – બોભૂ+તિ=(ગુણ) બોભોતિ થશે જેમ યઙ્ લોપ ન થાય તે–બોભૂયતે રૂપ થાય. ઉદા (૨) બોભુવતિ – ભૂ+અન્તિ– ભૂ+યઙ્+અન્તિ = (દ્વિત્વ, ઞ નો બૂ, ગુણ) બોભૂ+યઙ્+અન્તિ=(આ સૂત્રથી લોપ થતા) બોભૂ+ અન્તિ = (ધાતુરિવર્ણo ૨/૧/૫૦ થી ઉવ) બોભુવ્+અન્તિ = (અન્તોનો ... ૪/૨ ૯૪), બોભુવ્+અતિ = બોભુવતિ

0 *2 ન્યાય – (જુઓ વિશેષ")

શિત્ શબ્દાનુબન્ધ નિર્દિષ્ટ ... પઞ્ચૈતાનિ ન યઙ્લુપિ 1 શિત્ 2 શપ્ 3 ગણનિર્દેશ 4 અનુબંધ 5 એકસ્વર નિમિત્ત – આ પાંચ બાબત જ્યાં જ્યાં સૂત્ર વગેરેમાં હોય તે-તે સૂત્ર મુજબના કાર્યો યઙ્ લુપ્ત પ્રક્રિયામાં થતા નથી.

0 મવતઃ ... ૪/૩/૧૨ સૂત્ર ગુણ નિષેધ કરે છે. પણ મવત માં ર્ ત્ અનુબંધ છે તેથી ઉપરોક્ત ન્યાય લાગી યઙ્ લુપ્તમાં ગુણ નિષેધનો અભાવ થશે

0 (૫-અ) અવોભવૈત્ ભૂ-યઙ્ + ભૂ+યઙ્+દિવ્+ત્=(શિતિ દાન૦ ૪/૩/૬૬ થી દિવ્ લોપ થશે ... યઙ્ લોપ થશે ઉક્ત મુજબ (દ્વિત્વ વગેરે થશે) બોભૂ+ત (ગુણ થઈ શકશે નહીં) ચોભો+તૂ=તૈયાર રૂપ- અવોભોત્

0 (૨-ગ) બોભૂયતૂ વગેરે રૂપો ધનિરિક્તમાં ઉપાવયમાં આપેલ છે – તેથી અહીં અલગ નિર્દેશ કરેલ નથી

☀ અનુવૃત્તિ :- વ્યઞ્જનાદેરેક ... યઙ્ વા ૩/૪/૯ થી યઙ્ પ્રત્યય

卐 વિશેષ :- 0 ન્યાયની ઝાંખી :-

1 શિવ્–શ ત માને. શિવ્ લુપિ (મટપ્–શિવ્ નિર્દેશ છે) સૂત્રથી ગુણ નિષેધ થઇ શકશે નહીં

-0- કે શિવ ર્પય ૪/૧/૩૩ અહીં શિવ એ શિવતે: નો લુપ્ત શિવ્ નિર્દેશ છે–તેથી યઙ્ લુપ્તમાં શિવ્ નો શિવ્ય આદેશ ન થાય.

2 શપ્ :- શિતઃ-પેડનામેવાયામ્ માં શિતઃ થી સ્ નો ષ્ થય છે પણ શિત માં શપ્ (ય) અનુબંધ છે માટે યઙ્ લુપ્તમાં સ્ નો ષ્ ન થાય.

3 ગણ .– (૧) ન ધ્વા :– ... (૨) બહુવચન વડે: ... થી ... (૩) આદિ શબ્દથી ... આ ત્રણ રીતે થતા ગણ નિર્દેશના નિયમો યઙ્ લુપ્તમાં ન લાગે

4 અનુબંધ :- ... હ્રાઃ માં ... અનુબંધ સહિત નિર્દેશ છે

5 એકસ્વર નિમિત્ત :- ... માં ... નિમિત્ત છે – જેને નિમિત્તોથી યઙ્ લુપ્તમાં તે–તે સૂત્ર ન લાગે–પણ આ ન્યાય અનિત્ય છે, તેથી ક્યારેક લાગી પણ શકે છે

[૨૦૫૭]

(૧) ન વૃદ્ધિશ્ચાવિતિ વિક્ટ્લોપે ૪/૩/૧૧

☆ સૂત્રપૃથ૦ :- ન વૃદ્ધિ: ચ અવિતિ ક્વિટ્ લોપે

☆ વૃત્તિ :- અવિતિ પ્રત્યયે યઃ ક્વિટ્ ... તસ્મિન્ સતિ ગુણો વૃદ્ધિશ્ચ ન સ્યાત્ । ચેમિદિતિ / મરીમૃજિતિ

☐ ... / ... । ... મ ... પરત. । ... ।

卐 સૂત્રાર્થ :- અવિત્ પ્રત્યય પરમાં હોય તો જે (ધાતુને લાગેલા) કિટ્ ક્વિટ્ પ્રત્યયનો લોપ–તે હેતે છતે (લોપ થયા પછી) (ધાતુના સ્વરનો) ગુણ વૃદ્ધિ થતાં નથી.

0 ભિદ્–ફાડવું (ગ-૭/1478–ધા ૨ 1368) ચેભિદિતિ –ભિદ્+યઙ્=(દ્વિત્વ, પૂર્વથી ભ નો બ) બિભિદ્+યઙ્= (આ સૂ૦થી ગુણ યઙ્ લોપ) બેભિદ્= (યઙ્ તુરુસ્તો ૪/૩/૬૪થી ઈ) બેભિદ્+ઈ+તિ=(આ સૂત્ર મુજબ "ઈ" અવિત્ પ્રત્યય છે પૂર્વે યઙ્ એવા ક્વિટ્ પ્રત્યયનો લોપ થયો છે – તેથી પૂર્વના સ્વરનો ગુણ ન થાય – તેથી બેભિદિતિ રૂપ થયું

0 મૃજ્ - સાફ કરવું (ગ-૨/1097 – ધા. ૨ 1015) મરિમૃજિતિ – મૃજ્+યઙ્+તિપ્ = (દ્વિત્વ ... થી અ, ... થી યઙ્ લો.પ) મમૃજ્+તિ = (યઙ્ તુરુસ્તો૦ ૪/૩/૬૪થી ઈ *રિ રી ન લુપિ (હવે પછીનું સૂત્ર : ૫)થી

---

*1 ચોભવીતિ – મધ્યમવૃત્તિ – ભા. ૨ – પૃ ૩૦

*2 ન્યાય – સિદ્ધાન્તપ્રદીપ૦ – 18 પૃ 18

*ધાતુરત્નાકર ભા ૫ પૃ ૨૩૮ થી રિ, રી, રૂ ત્રણ વિકલ્પ

રીં આગમ થયો - (ऋत: स्वरेवा ४/૩/૪૩ થી વૃદ્ધિની પ્રાપ્ત થતી પણ) આ સૂત્રથી નિષેધ થતા मरीमृजिति રીં ને બદલે રિ કે ર પણ થઈ શકે - જેમકે मर्मृजिति

★ અનુવૃત્તિ :- नामिनो गुणो ૪/૩/૧ થી ગુણ

卐 વિશેષ :- 0 अवित् કેમ કહ્યું ?
वेमेत्ति-यङ् લોપ થયા બાદ સિધો तिव् લાગ્યો તે वित् છે માટે ગુણ થયો.
0 वृद्धिश्च લખ્યું તેમાં च કારથી ગુણ ની અનુવૃત્તિ લીધી તે 'चकारो यस्मात् परस्परसजातीयहेव समुच्चिनोति ન્યાય મુજબ વૃદ્ધિના સજાતીય ગુણ નું ગ્રહણ કર્યું'

■ શેષવૃત્તિ :- गम् (ગ-૧/396-ધા ર. 366) जङ्गमीति પક્ષે जङ्गन्त તે વક્રગતિ કરેછે गम् + यङ् = (દ્વિત્વ. गहोर्ज: થી ज, मुरतोऽनुनासिक થી मु આગમ, तौ मुमो व्यञ्जने થી म નો ङ्) जङ्गम् + ई + ति = जङ्गमीति પક્ષે ई ન લાગેતો जङ्गम् + ति = (म्नांधुड् वर्गे ૧/૩/૩૯ થી जङ्गन् + ति = जङ्गन्ति
0 जङ्गत:-गम् + यङ् + तस् = (यमिरमि नमि. ૪/૨/૫૫ થી આદિમા ધુટ્ વાળા क्ति् ङित् પૂર્વે म લોપ-जङ्गत:
0 जङ्गमति - गम् + यङ् + अन्ति = (गमहन जन0 ૪/૨/૪૪ થી गम નો अ લોપ થશે) जङ्गमति (अन्तो नोलुक् થી न् લોપ)

[૨૦૫૮]

(૩) मोनोम्वोश्च २/१/६७

★ સૂત્રપૃથ0 :- म: न: म्वो: च
★ વૃત્તિ :- मन्तस्य धातोरन्तस्य पदान्तस्थस्य म्वोश्च परयोर्न: स्यात् ।
जङ्गन्मि, जङ्गन्व:, जङ्गन्म: । चङ्क्नीति

卐 વૃત્યર્થ :- અન્તે म् કે व् પરમાં હોય તો म् નો न થાય, તેમજ પદાન્તે રહેલા म् નો न् થાય જેમકે जङ्गन्मि, जङ्गन्व: जङ्गन्म: અહીં म કે व् પ્રત્યય છે માટે गम् म् નો न થયો (સાંત્નિકા સૂત્ર-૨ મુજબ)

卐 વિશેષ :- 0 ઉદાહરણ :-
प्रशान् = प्रशाम् + सि - म् પદાન્ત છે માટે આ સૂત્રથી न् થયો - सि નો दीर्घ - ङ्याब् व्यञ्जनान्त से: १/४/४५ થી લોપ ० च કારથી पदान्ते નો અધિકાર ચાલુછે
0 म्वोश्च કેમ કહ્યું ?
प्रशामौ - प्रशाम + औ છે માટે न् ન થાય.

■ શેષવૃત્તિ :- खन्- ખોદવું (ગ-૧/913-ધા. ૨. -845) चङ्क्नीति પક્ષે चङ्खन्ति खन् + ति=खन् + यङ् (ख નો क्, क् નો च्, मु આગમ म् નો સ્વ અનુનાસિક પર. લોપ)
चङ्खन् + ति = चङ्खन्ति પક્ષે (ईत्) चङ्खनीति

[૨૦૫૯]

(૫) *आ: खनि जनि जन: ४/२/६०

★ વૃત્તિ :-एषां धुडादौ क्ङित्या: स्यात् ।
चङ्खात: । चङ्खनति ।

卐 વૃત્યર્થ :- खन्, सन्, जन् ધાતુઓ પછી આદીમાં धुट् (વ્યજનવાળા) कित् ङित् પ્રત્યયો (વિદ્યમાન) હોયતો ધાતુના અન્ત્ય વ્યંજનનો आ થાયછે દા.ત. चङ्खात: खन् + तस् = (ઉપર મુજબ) चङ्खन् + तस् = (આ સૂત્રથી न् નો आ) चङ्खा + तस् -(तस् પ્રત્યય ધુડાદિ છે -अवित् शित् હોવાથી कित् वत् થશે. માટે आ થશે) = चङ्खात:

★ અનુવૃત્તિ :- यमिरमिनमि ૪/૨/૫૫થી धुटि क्ङिति

卐 વિશેષ :- 0 ધુડાદિ કેમ કહ્યું ?
चङ्खनत् - खन् + अन्ति = (ઉપર મુજબ) चङ्खन् + (अन्तोनो लुक् થી न् લોપ) अति-ઉપાન્ત્ય अ ૪/૨/૪૪ થી લોપ चङ्खनति
0 कित् કેમ કહ્યું ?
चङ्खनीषि પક્ષે चङ्खंसि અહીં सि પ્રત્યય कित् નથી માટે आ ન થયો.

[૨૦૬૦]

(૫) रि रौ च लुपि ४/१/५६

★ વૃત્તિ :- ऋमतां यङो लुपि द्वित्वे पूर्वस्य रि रौ श्चानात: स्यात् । चरिकरीति । अकर्रीति । चरीकरिति ।
■ चरिकर्ति / चर्कर्ति / चरीकर्ति । ३ । चरिकृत: / चर्कृत: / चरीकृत: । चरिकृति । अचरीकरीत् । ४ । अचरिकारीत् ।५। चरिकरामास ।५। चरिक्रियात् ।७। चरिकरिता ।८।
नरिनर्ति ।३। नरीनृतीति ३। वरिवर्ति वरीवर्ति । अवरिवृतीत् ।३। जरिगृधीति/जरिगृद्धि ।३। अजरिघर्,

* ચકારો ન્યાય ૬૧ પૃ ૧૦૫

* આ સૂત્ર ફરીપાછું કૃદન્ત પ્રક્રિયામાં - ૮૮ મું છે. આગળ સૂત્ર ક્રમાંક ૧૧૭૪

મજરિગૃહ્રામ્ । ઋત્વં લુગ્ દીર્ઘો' । અજર્ઘાઃ । જ મર્હીતિ જાગ્રાદિ જાગૃદઃ।જાગૃહ્રિ।જાગર્હીપિ / જાગર્ધિ, જાગર્દરા । વપ્રન્ચીન । અનુનાસિકે ચેત શરે પાપ્રરિ, પ્રાપૃશ્ર, વપૃચ્છતિ પ્રાવદિમ પાપ્રચ્છઃ

卐 સૂત્રાર્થ :- જે ધાતુ હ્રસ્વ ઋ વાળો છે તેને યઙ્ (સાથીને) લોપ થાય ત્યારે દ્વિત્વ થયેલા પૂર્વના ાશ પછી રિ, રી અથવા ર્ આગમ થાય છે.

કૃ (ગ-૧/888-ધા ર 821) ચરિકરીતિ પક્ષે ચરીકરીતિ પક્ષે ચર્કરીતિ - તે આ પ્રમાણે થાય છે -

કૃ + વ્યઞ્જનાદેરેક થી યઙ્) યઙ્ = (દ્વિત્વ) કૃકૃ+યઙ્ = (ઋતોઽત્ થી કૃ, કઙશ્ચઞ્ થી ચ) ચકૃ + યઙ્ = (બહુલં લુપ થી યઙ્ લોપ - (૧-વ) ચકૃ + તિવ્ = (આ સૂત્રથી રિ આગમ) ચ + રિ + કૃ + તિ = (યઙ્-લુપો૦ થી ઈ) ચ + રિ + કૃ + ઈ + તિ=ચરિકરીતિ પક્ષે રી આગમ- ચરીકરીતિ પક્ષે ર્ આગમ ચ+ર્+કૃ + ઈ + તિ = ચર્કરીતિ (ત્રણેમાં કૃ નો ગુણ કર્)

☆ અનુવૃત્તિ (૧) ઋમતાં રીઃ ૪/૧/૫૫ થી રી (ન વચન ૪/૧/૪૭ થી યઙ્ (૩) પૂર્વસ્ય૦ ૪/૧/૩૭

卐 વિશેષ - 0 યઙ્ લોપ કેમ કહ્યું ? નરાનૃત્યતે માં માત્ર (ઋતના રા)- રા જ લાગ્યો કેમકે ય લોપ થયો નથી

0 આ સૂત્ર હ્રસ્વ ઋ ને લાગે દીર્ઘ ૠ માં નહીં

☐ શેષવૃત્ત :- (૧-વ) ચરાકર્તિ પક્ષે ઈત્ ન લાગે ત્યારે ચરાકર્તિ થાય-એમ રીતે-(રિ) ચરિકર્તિ(ર) ચર્કર્તિ

0 આ રીતે કૃ ના યઙ્લુબન્ત નામ અન્ય રૂપે છે તે પ્રક્રિયામાં આપેલ હોવાથી અહીં પુનરાવર્તન કર્યું નથી

0 નૃત્ નાચવું (ગ-૪/1152 - ધા ર. - 1064) નરિનૃતીતિ પક્ષે નરિનર્ત્તિ કુલ ૭ વિકલ્પો થશે - રિ, રી, ર્ ત્રણ × ઈત્ લાગે અને ઈત્ ન લાગે=૬ વિકલ્પો

0 વૃત્- વર્તવું (ગ-૧/955-ધા ર 882) વરીવૃતીતિ પક્ષે વરીવર્ત્તિ

0 ગૃધ્-લાલચુ થવી (ગ-૪/1187-ધા ર-1096) જરિગૃધીતિ પક્ષે જરિગર્દ્ધિ (દ્વિત્વમાં ગહોર્જઃ થી ગ્ નો જ્ થયો) (૪-હ્ય) મજરિઘર્' પક્ષે મજરિગૃધીત્ - મજરિઘર્' (- ગૃધ્ + ત્ = દ્વિત્વ ઋ નો અ થતાં ગ, ગ નો જ, રિ આગમ થતા) જરિગૃધ્ + ત્ = (વ્યઞ્જનાદેઃ સશ્ચ) થી ત્ લોપ વિરામેવા થી અન્ત્ય ધ્ નો ત્, ગડદબાદેશ્ચતુર્થાન્ત થી ગ નો ઘ ગુણ થતા) મજરિઘર્'

-0- મજર્ઘા. (૪-હ્ય.બી પુ એ વ) ગૃધ્ + યઙ્ +સિવ્ = (દ્વિત્વ ઋ નો અ, ગ નો જ્ થતા) જગૃધ્ + યઙ્ + સિવ્ = (બહુલમ્ લુપ્ થી યઙ્ લોપ ગુણ થતાં) જગર્ધ્ + સિ્ =(સેઃ સ્ધાં ચ રુર્વા થી) સિ ને લોપ અને ધ્ ને રુ (ર્) થશે જગર્ + રુ =(ગડદબાદે૦ થી ગ્ નો ઘ્ અને રિરૌચ લુપિ થી ર્ આગમ થતા) જ + ર્ + ઘર્ + રુ =(અટ્ આગમ ઓરે લુગ્ દીર્ઘશ્ચા૦ થી ર્ લોપ -પૂર્વનો અ દીર્ઘ રુ નો વિસર્ગ) અજર્ઘાઃ થયું

0 ગ્રહ્ (ગ -૯/1517-ધા ર. - 1404) જરિગૃહીતિ પક્ષે જરિગર્દ્ધિ આ રૂપો ખાસ જોવા કેમકે લઘુપ્રક્રિયામાં જે રૂપ છે તે અન્યમતે છે.

0 પ્રચ્છ્ (ગ.-૬/1347-ધા. ર. - 1247) પરીપૃચ્છીતિ પક્ષે પરીવર્ષ્ટિ લઘુપ્રક્રિયામાં આપેલ રૂપ અન્યમતે છે. તેથી ધાતુરત્નાકર જોઈ જવું સલાહ ભર્યું છે.

[૧૦૬૧]

પૂ. મહોપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયજી રચિત હૈમ લઘુપ્રક્રિયાની યઙ્લુબન્ત પ્રક્રિયાનો ગુર્જરાનુવાદ આચાર્ય પૂ. આનંદસાગર સૂરીજીના સમુદાયના નિસ્પૃહી પંન્યાસ પૂ. સુશીલસાગરજી મ.સા ના શિષ્યરત્ન પ્રાચીન-શાસ્ત્રીય વાંચન પ્રેમી પૂ. મુનિરાજશ્રી સુધર્મસાગરજી મ. સા. ના શિષ્ય મુનિ દીપરત્નસાગર (M.Com. M.Ed.) કરેલ ગુજરાતી અનુવાદ તથા સસંદર્ભ વિવરણ સમાપ્ત

નામધાતુ પ્રક્રિયા

काम्य, क्यन्, क्विप्, क्यङ्, क्यङ्-ष्, णिङ्, णिच् પ્રત્યયો નામધાતુને નિષ્પન્ન કરનાર છે નામધાતુ :- "જ્યાં નામ જ પ્રત્યયોના સંબંધથી ધાતુપણાને પ્રાપ્ત કરેછે તે નામધાતુ કહેવાય છે" આ પ્રક્રિયામાં નામને ધાતુ બનાવીને દશે કાળમાં તેના રૂપોનું નિરૂપણ કરાયું છે સિદ્ધહેમ વ્યાકરણમાં સૂત્ર ૩/૪/૨૨ થી ૩/૪/૪૫ ના સૂત્રો નામધાતુ પ્રક્રિયા અંગે છે.

(૧) द्वितीयायाः काम्यः ૩/૪/૨૨

★ વૃત્તિ :- द्वितीयान्तादिच्छायां काम्यो वा स्यात् । इदमिच्छति । इदंकाम्यति ।४ ऐदंकाम्यीत् ।५ इदंकाम्याञ्चकार ।६। इदंकाम्यिता ।८। इदंकाम्यिष्यति ।९। ऐदंकाम्यिष्यत् ।१०।

卐 વૃત્યર્થ :- દ્વિતીયાન્ત (બીજી વિભક્તિવાળા નામને ઇચ્છા અર્થમાં काम्य પ્રત્યય વિકલ્પે થાયછે. इदम् इच्छति - इदंकाम्यति (ધા ૨. - 2 પૃ. ૪) આને ઇચ્છેછે इदम् + काम्य + शव् + तिव्
(१-व) इदंकाम्यति (२-स) इदंकाम्येत्
(३-स) इदंकाम्यतु (४-ह्य) ऐदंकाम्यत्
(५-अ) ऐदंकाम्यीत् (६-प) इदंकाम्याञ्चकार
* આ રીતે દશે કાળના રૂપો કર્તરિ મુજબ સમજવા.

★ અનુવૃત્તિ :- तुमर्हादि० ૩/૪/૨૧ થી इच्छायाम्

卐 વિશેષ :- 0 દ્વિતીયાન્ત કેમ કહ્યું ? इष्टः पुत्रः ઇચ્છેલો પુત્ર - पुत्रः પ્રથમાન્ત છે માટે काम्य ન લાગે
0 भ्रातुः पुत्रमिच्छति મા काम्य કેમ ન થયું ?
सापेक्षत्वात् - બીજાની અપેક્ષા સાથે બીજાનો એકાર્થક ભાવ અનુભવવો શક્ય નથી માટે काम्य ન લાગે
0 સૂત્રમાં વિકલ્પે લખ્યું તે વિકલ્પ પક્ષમાં વાક્ય થાય તેમ સમજવું.
0 અન્ય ઉદાહરણ :-
पुत्रंकाम्यति - પુત્રને ઇચ્છેછે किंकाम्यति - શું ઇચ્છેછે
यशस्काम्यति-યશને ઇચ્છેછે गीः काम्यति-વાણીને ઇચ્છેછે

[૨૦૬૨]

(૨) अमाव्ययात् क्यन् च ૩/૪/૨૩

★ સૂત્રપૃથ૦ :- अम् - अव्ययात् क्यन् च

★ વૃત્તિ :- मान्ताव्ययवर्जाद् द्वितीयान्तादिच्छायां क्यन् काम्यश्च वा स्यात्

卐 વૃત્યર્થ :- અન્તે म् હોય તેવા નામને તથા અવ્યયોને છોડીને અન્ય કોઇ દ્વિતીયાન્ત નામને ઇચ્છા અર્થમાં क्यन અને काम्य બન્ને પ્રત્યયો વિકલ્પે લાગે છે. - ઉદા. સૂત્ર: ૩ માં જુઓ

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) द्वितीयायाः काम्यः
(૨) तमर्हादि० ૩/૪/૨૧ થી इच्छायाम

卐 વિશેષ : 0 अम् કેમ કહ્યું ?
इदम् इच्छति - આને ઇચ્છે છે. म् કારાન્ત શબ્દ છે
0 અવ્યય વર્જન કેમ કર્યું ?
स्वर् इच्छति-સ્વર્ગને ઇચ્છે છે. स्वर् અવ્યય છે.
क्यन् માં न् કાર क्यनि ૪/૩/૧૧૨ સૂત્રના વિશેષણ રૂપે છે
0 *क्यन् માં क કાર क्य ના સામાન્ય ગ્રહણને માટેછે જેમકે क्यो वा ૪/૩/૮૧

[૨૦૬૩]

(૩) क्यनि ૪/૩/૧૧૨

★ વૃત્તિ : अवर्णान्तस्य क्यनि ईः स्यात् ।
पुत्रमिच्छति पुत्रीयति ।४। अपुत्रीयीत्, अपुत्रीयिषाम् ।५। पुत्रीयामास ।६। पुत्रीयिता ।८। पुत्रीयिष्यति ।९।

卐 વૃત્યર્થ :- अ વર્ણાન્ત નામનાં अ કે आ નો क्यन् પ્રત્યય લાગે ત્યારે ई થાયછે. पुत्रम् इच्छति पुत्रीयति (ધા ૨.-15 પૃ ૧૨) પુત્રને ઇચ્છે છે.
0 पुत्र + क्यन् + शव् + तिव् = (આ સૂત્રથી ई થતાં) पुत्री + य + अति = पुत्री + य् + अति (लुगस्यादेत्यपदे ૨/૧/૧૧૩ થી अ લોપ) पुत्रीयति
0 (૨-સ) पुत्रीयेत् વગેરે રૂપો કર્તરિ મુજબ સમજવા - (જુઓ પરિશિષ્ટ)

★ અનુવૃત્તિ :- ईः (च्वौ) अवर्णस्य...૪/૩/૧૧૧

* નોંધ - નામધાતુ કર્તરિ રૂપોનો જ અભ્યાસ કરવાનો છે પ્રેરક વગેરે પ્રક્રિયાને નહીં.

* क्यन्...મધ્યમવૃત્તિ ભા. ૨, પૃ. ૩૩

卐 વિશેષ :- 0 ई આદેશ દીર્ઘત્વનો અપવાદ કરેછે -दीर्घश्च्वियङ्यक्क्येषु च ४/३/१०८ થી દીર્ઘની પ્રાપ્તિ હતી

0 અન્ય ઉદાહરણ –
मालीयति – માળ ને ઇચ્છે છે स्वदीयति – પોતાનીને ઇચ્છે છે मुखीयति – મુખને ઇચ્છે છે धर्मीयति – ધર્મને ઇચ્છે છે

[૧૦૫૪]

(૪) आधाराच्चोपमानादाचारे ૩/૪/૨૪

★ સૂત્રપૃથ૦ – आधारात् च उपमानात् आचारे

★ વૃત્તિ :- मकारान्तवर्जादुपमानाद् द्वितीयान्तादाधाराश्च नाम्न आचारे क्यन् वा स्यात् । पुत्रमिवाचरति पुत्रीयति छात्रम् । प्रासादे इवाचरति प्रासादीयति कुट्याम् ।

卐 વૃત્યર્થ :- म કારાન્ત નામ તેમજ અવ્યયોને છોડીને ઉપમાનવાચી એવા દ્વિતીયાન્ત નામને તથા આધાર અર્થવાળા નામને "આચાર" અર્થમાં क्यन् (य) પ્રત્યય થાય છે

0 ઉપમા :- पुत्र इव आचरति – पुत्रीयति छात्रम् (ધા. ૧ 3-૧ ૭૭) પુત્રની જેમ શિષ્યને માને છે
पुत्र + क्यन् + शव् + तिव् = पुत्री + य + अ + ति =

0 આધાર :– प्रासादे इव आचरति-प्रासादीयति कुट्याम् (ધા ૨ ~ 115–પૃ ૩૮) ઝુંપડીને મહેલ સમજીને રહે છે (અન્તેમા अ નો ई क्यनि ૪/૩/૧૧૨ થી થયો)

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) अमाव्ययात् क्यन् च ૩/૪/૨૩ (૨) नवा ૩/૪/૧૮ થી (૩) द्वितीयायाः ૩/૪/૨૨

卐 વિશેષ :- 0 સિદ્ધહેમની વૃત્તિ મુજબ "આચાર" અર્થમાં સપ્તમ્યન્ત નામ હોય તો क्यन् લાગે છે
આધારાત્ કેમ કહ્યું ?
परशुना दात्रेण इव आचरति – પરશુને દાતરડાની જેમ વાપરે છે – આધાર અર્થ નથી માટે क्यन् ન થાય

0 अ-मव्ययात् કેમ કહ્યું ?
इदम् इव आचरति – આની જેમ આચરે છે. म् અન્તપણે

0 અન્ય ઉદાહરણ :–
वस्त्रीयति कम्बलम् – કામળાને વસ્ત્રની જેમ વાપરે છે

[૧૦૫૫]

(૫) कर्तुः क्विप् गल्भक्लीबहोडात्तु ङित् ૩/૪/૨૫

★ સૂત્રપૃથ૦ :– कर्तुः क्विप् गल्भ-क्लीब होडात् तु ङित्

★ વૃત્તિ :- कर्तुरुपमानादाचारेऽर्थे क्विप् वा स्यात् । गल्भादिभ्यस्तु स एव ङित् । अश्व इवाचरति अश्वति – प्रगल्भते – क्लीबते – होडते ।

卐 વૃત્યર્થ :- ઉપમાનવાચી કર્તા સ્વરૂપ નામને "આચાર" અર્થમાં क्विप् વિકલ્પે થાય છે. गल्भ, क्लीब, होड શબ્દને લાગેલ क्विप् પ્રત્યય ङित् જેવો સમજવો अश्व इव आचरति – अश्वति (ધા. ૨ – 17 પૃ ૪૪) ઘોડાની જેમ આચરે છે -ઘોડા જેવો લાગે છે.

(૧-૨) अश्वति–अश्व + क्विप् + शव् (अ) + तिव् (ति) = (क्विप् પ્રત્યય આખો ઈત્ છે તેથી) अश्व + अ + ति = अतः થી अन्त्य + अ તે = अश्वति

0 ङित्-क्विप् ના ઉદાહરણ :–
(નોંધ :- इङितः कर्तरि ૩/૩/૨૨ થી આત્મને પદ
(1) प्रगल्भ इव आचरति – प्रगल्भते – (ધા. ૨.–124 પૃ ૭૧) – હોંશીયાર જેવો લાગે છે
(2) क्लीबते (ધા. ૨ –125 પૃ ૭૨) નપુંસક જેવો લાગે છે
(3) होडते (ધા ૨ –126 પૃ ૭૨) મુર્ખ જેવો લાગે છે.

★ અનુવૃત્તિ :- (आधाराच्च) उपमानादाचारे ૩/૪/૨૪

卐 વિશેષ :- 0 द्वितीयायाः (બીજી વિભક્તિ વાળુ નામ અનુવૃત્ત" છે તે ખ્યાલ રાખવો

0 * क्विप् એ પૂર્વ પ્રસિદ્ધ અનુવાદ છે તેનાથી (સ્વમતે) ङित् કે णित् કાર્યો થતાં નથી.

0 અન્ય ઉદાહરણ :– (બધામાં ગુણ થયો છે)
हरिवाचरति–ई + क्विप् + तिव् = अयति, ऋ–मरति–ऋ ની જેમ આચરે છે. मरति – પૃથ્વી જેવું આચરે છે
अनडोहति – બળદ જેવું આચરે છે.

[૧૦૫૬]

(૬) क्यङ् ૩/૪/૨૬

★ વૃત્તિ :- कर्तुरुपमानादाचारे क्यङ् वा स्यात् । दीर्घश्च्वीति दीर्घः. हंसायते ।४।

☐ अहंसायिष्ट ।५। हंसायाञ्चक्रे ।६। हंसायिषीष्ट ।७। (सो वा लुक् च क्यङि) पयायते पयस्यते । ओजोऽप्सरसो नित्यं स लुक् । ओजायते । अप्सरायते । कर्तो रीः, मात्रीयते । क्यङ्मानिपित्तद्धिते इति पुंवद्भावे, श्येनीवाचलीति श्येतायते काकः

卐 વૃત્યર્થ :- ઉપમાનવાચી એવા કર્તા રૂપ નામને "આચાર" અર્થમાં क्यङ् (य) પ્રત્યય વિકલ્પે

* क्विप् – બૃહદવૃત્તિ ભા ૨ ન્યાસ પૃ ૫૧

થાયછે. दीर्घश्च्वि यङ् यक् क्येषु च ४/३/१०८ થી દીર્ઘ) हंसायते (ધા. ર.-17 પૃ. ૭૮) हंस इव आचरति -હંસની જેમ આચરણ કરેછે. हंस + क्यङ् + अ +ते = हंसा + य + ते (स નો अ દીર્ઘ થયો. य નો अ- लुगस्यादेत्यपदे થી લોપ)

★ અનુવૃત્તિ :- (१) कर्तृक्विप्...३/४/२५ થીकर्तृ (२) (आध राच) उपमानादाचारे ३/४/२४

卐 વિશેષ -: 0 क्यङ् માં ङ् કાર આત્મને પદ માટે અને क કાર સામાન્યના ગ્રહણને માટે છે.
0 क ङ् क्विप् તુલ્ય વિષયને કારણે પર્યાયવાચી પ્રયોગ થાય
0 ઉદાહરણ :-
अश्वायते- ઘોડા જેવું વર્તન કરે છે
गर्दभायते- ગધેડા જેવું વર્તન કરે છે.

▩ શેષવૃત્તિ :- (१) सो वा लुक् च ३/४/२७ ઉપમાનવાચી કર્તા સૂત્રક स् કારાન્ત નામને આચાર અર્થમાં क्यङ् વિકલ્પે થાયછે. અને स् નો લોપ થાયછે पयस् इव आचरति = पयस्यते પક્ષે पयायते (ધા. ર.-92 93-પૃ ૧૦૦) पयस् + क्यङ् = पयस्यते પક્ષે स् લોપ અને दीर्घश्च्वि यङ् થી દીર્ઘ पयायते [૫૩૨]
(२) ओजोऽप्सरस ३/४/२८ ઉપમાનવાચી કર્તૃસૂચક ओजस् અને अप्सरस् નામને "આચાર" અર્થમાં क्यङ् (ય) પ્રત્યય વિકલ્પે થાયછે. અન્ત્ય स् નો લોપ થાયછે ओजायते (ધા ર. 90 પૃ ૯૯) अप्सरायते-(ધા ર - 91 પૃ. ૧૦૦) અપ્સરાની જેમ આચરે છે નિત્ય स् લોપ માટે આ ન બનાવેલ છે [૫૩૩]
0 ऋतो री: (અળંગ સૂત્ર ક્રમાંક ૧૦૫૪)-मातृ मात्रीयते માતાની જેમ આચરે છે. એજ રીતે पितृ पित्रीयते (ધા. ર -41 પૃ ૮૪) પિતાની જેમ આચરે છે पितृ + क्यङ् + ते = (આ સૂત્રથી री) पित्री + य् + अ + ते થયું.
0 क्यङ्मानिपित्तद्धिते (અળંગ સૂત્ર ક્રમાંક ૧૨૬) થી પુંવત્ ભાવ- श्येनीवाचरति इति श्येतायते काका श्येनी= શ્વેત વર્ણ વાળી સ્ત્રી (સમાન રૂપ-एतायते ધા. ર.-75 પૃ. ૮૦) श्येनी + क्यङ् = (क्यङ्मानि० ३/२/५० થી પુંવત્ થતા *મૂળ શબ્દ) श्येत + क्यङ् =(दीर्घश्च्वि यङ् થી દીર્ઘ) श्येता + य + अव् + ते

[૨૦૫૭]

* મૂળ શબ્દ - श्येत - જુઓ સૂત્ર श्येतैत हरित भरत... नश्च २/४/७१

(७) नं क्ये १/१/२२

★ વૃત્તિ :- नान्तं नाम क्ये परे पदं स्यात् ।
राजीयति / राजायते ।
■ य्यक्ये इरयवादेशो गव्यति/गव्यते ।

卐 વૃત્યર્થ :- न અન્તવાળા નામને क्यङ्, क्यन् કે क्यङ्ष प्रत्यय લાગે ત્યારે પદ સંજ્ઞા થાય છે राजानम् इच्छति [1] राजीयति (ધા. ર. -95 પૃ. ૩૩) રાજાને ઈચ્છે છે राजन् + क्यन् (આ સૂત્રથી પદ સંજ્ઞા = (नाम्नोनो० २/१/९१ થી અન્ત્ય न् લોપ) राज + क्यन् =(क्यनि ४/३/११२ થી अ નો ई) राजी + य+ अ + ति = राजीयति પક્ષે क्यङ् થી राजायते - राजेव आचरति (ધા. ર.-76 પૃ. ૯૪) राजन् + क्यङ् = राज + य (ઉપર મુજબ) = (दीर्घश्च्वि० થી દીર્ઘ) राजा + य + अ + ते = राजायते - રાજાની જેમ વર્તે છે

★ અનુવૃત્તિ :- (१) तदन्तं पदम् १/१/२०
(२) नामसिदय्व्यञ्जने १/१/२१

卐 વિશેષ :- 0 अयू व्यञ्जने એવું જે १/१/२१ સૂત્રમાં લખ્યું તેનો અપવાદ કરી આ સૂત્રમાં न् + क्य ને પદ સંજ્ઞા કરી
0 क्य ના સામાન્ય ગ્રહણથી क्यन्, क्यङ्, क्यङ्ष ત્રણેનું ગ્રહણ થશે.
0 नं કેમ કહ્યું ?
वाच्यति અહીં અન્તે च् છે માટે આ સૂત્રથી પદ સંજ્ઞા ન થાય પદ સંજ્ઞા ન થવાથી च् નો क् પણ નથઈ શકે.
* 1 राजीयति (१) राजानम् इच्छते = राजन् + क्यन् (अमाव्ययात्क्यन् ३/४/२३)
(२) राजा इव आचरति-राजन् + क्यङ् (क्यङ् ३/४/२६)
(३) डाज्लोहितादिभ्यः षिद् ३/४/३० થી क्यङ्ष પ્રત્યય લાગે આ સૂત્ર વડે પદ સંજ્ઞા થતા પૂર્વનો न् લોપ થાય.
-0- विशेषणमन्तः ७/४/११३ પરિભાષાથી न કારાન્ત એવો અર્થ થયો છે

■ શેષવૃત્તિ :- य्यक्ये અળંગ સૂત્ર ક્રમાંક ૫૬૧ મુજબ ओ કે औ પછી (કમંણી સિવાયનો) क्य આવેતો अव् -आव् અનુક્રમે થાય गो +क्यन् =गव्यति-(ધા. ર. -60 પૃ ૨૮) गाम् इच्छति = ગાયને ઇચ્છે છે
गव्यते-(ધા. ર.-49 પૃ ૮૬) गौरिवाचरति गो + क्यङ् = गव्यते

[૨૦૫૮]

* राजीयति:- तत्व પ્રકાશિકા મહાર્ણવ ન્યાસ પાદ : १/३१

(૮) ડાચ્ લોહિતાદિભ્ય: ષિત્ 3/૪/30

★ સૂત્ર :- એભ્ય: કર્તર્યભ્વ્યર્થે ષિત્ ક્યઙ્ સ્યાત્ ।

卐 સૂત્રાર્થ - ડાચ્ પ્રત્યયાન્ત નામ તથા લોહિતાદિ-લોહિત વગેરે શબ્દોને ચ્વિ અર્થમાં ષિત્-ક્યઙ્ (ક્યષ્) પ્રત્યય લાગે (ડા સૂત્ર: ૯ માં જુઓ)

★ અનુવૃત્તિ :- ક્યઙ્ ૩/૪/૨૬

卐 વિશેષ :- 0 ડાચ્ પ્રત્યયના વિધાનો સૂત્ર ૭/૨/૧૩૫ થી ૭/૨/૧૪૫-સિદ્ધહેમ વ્યા. માંઆપેલાછે

0 લોહિતાદિ (ગણ) - લોહિત, જિહ્મ, શ્યામ, ધૂમ્ર, ચર્મન્, હર્ષ ગર્વ સુખ, દુઃખ, મૂર્ચ્છા, નિદ્રા, કૃપા, કરુણા વગેરે

0 સત્તમ મુનિ ભ.વ. આકૃતિગણ માને છે

0 ચ્વિ અર્થ-ના જેવું - જેમકે પહેલા લાલ ન હતું તે લાલ થાયછે તેથી જ માત્ર લોહિત: ભવતિ માં ક્યઙ્ ન લાગે

[૨૦૫૯]

(૯) ક્યઙ્ષો નવા 3/3/૪3

★ સૂત્ર ક્યઙ્ષન્તાદાત્મનેપદં વા સ્યાત્ ।

પટપટાયતિ પટપટાયતે। લોહિતાયતિ । લોહિતાયતે ।ઇત્યાદિ।

卐 સૂત્રાર્થ - અન્તે ક્યઙ્ષ્ પ્રત્યય આવેલો હોય (તેવા ધાતુને કર્તામાં) વિકલ્પે આત્મનેપદ થાયછે

0 પટપટાયતિ પક્ષે પટપટાયતે (ધા ૨-1 પૃ ૧૨૦)

* અપટત્ પટત્ ભવતિ = (અવ્યક્તાનુકરણ . દ્વિઃ ચ ૭/૨/૧૪૫ થી ડાચ્ પ્રત્યય અને દ્વિર્ભાવ થતા) પટત્ પટત્ + ડાચ્ = (ડચ્યાદૌ ૭/૨/૧૪૯ થી પૂર્વના પટત્ નો ત્ લોપ) પટપટત્ + ડાચ્ = ડિત્યન્ત્ય સ્વરાદેઃ ૨/૧/૧૧૪ થી અન્ત્ય સ્વર દિ લોપ) પટપટ્ + આ (ડ્ અને ચ્ ના ને ઇત્ થ) = રૂપ વિકલ્પ આત્મનેપદ - ક્યઙ્ષ્ લાગતા થશે તેથી પટપટાયતે પક્ષે પટપટાયતિ

0 લોહિતાયતે પક્ષે લોહિતાયતિ (ધા ૨-2, પૃ ૧૨૦) અલોહિત: લોહિત ભવતિ

★ અનુવૃત્તિ :- પરાણિ ૩/૩/૨૦ થીઆત્મનેપદમ્

卐 વિશેષ :- 0 ૨૫૮

[૨૦૭૦]

(૧૦) તપસ: ક્યન્ 3/૪/3૬

★ સૂત્ર :- અસ્માત્ કર્મણ: કૃગર્થે ક્યન્ વા સ્યાત્ । તપ: કરોતિ । તપસ્યતિ ।

卐 સૂત્રાર્થ :- (દ્વિતીયાન્ત) તપસ્ શબ્દને કૃગ્ અર્થમાં (તપ કરવો અર્થમાં) ક્યન્ વિકલ્પે થાય છે તપ કરોતિ - તપસ્યતિ (ધા ૨.-118 પૃ ૧૮) તપ કરેછે તપસ્ + ક્યન્ + શવ્ + તિવ્

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) દ્વિતીયાયા: કામ્ય: ૩/૪/૨૨ થી દ્વિતીયાયા. (૨) શબ્દાદેઃ કૃતૌ વા ૩/૪/૩૫ (૩) પુત્રાદેર્વા ૩/૪/૧૯ થી નવા

卐 વિશેષ :- 0 તપસ્ શબ્દ કર્મરૂપ હોવો જોઇએ - જેમકે તપ કરોતિ

0 ક્યન્ ત્રણ અર્થમાં થયો :- (1) ક્યન્-ઇચ્છા અર્થ- (સુત્ર ૧). - (2) ક્યન્-આચાર અર્થમાં (સુત્ર: ૪) (3) ક્યન્-"તપ" ને કરવું" અર્થમાં

[૨૦૭૧]

(૧૧) નમોવરિવશ્ચિત્રઙોઽર્ચાસેવાશ્ચર્યે 3/૪/3૭

★ સુત્રપૃથ૦ - નમસ્ વરિવસ્-ચિત્રઙ: અર્ચા-સેવા-આશ્ચર્યે

★ વૃત્તિ :- એભ્ય: કર્મભ્યો યથાસંખ્યમર્ચાદિષ્વર્થેષુ ક્યન્ વા સ્યાત્ નમસ્યતિ વરિવસ્યતિ । ચિત્રીયતે

卐 સૂત્રાર્થ :- નમસ્, વરિવસ્ અને ચિત્રઙ (ચિત્ર) શબ્દને અનુક્રમે (અર્ચા) પૂજા સેવા અને આશ્ચર્ય કરવું એ અર્થમાં વિકલ્પે ક્યન્ પ્રત્યય થાયછે.

(1) નમસ્યતિ-(ધા. ૨-119, પૃ ૧૯) તે નમસ્કાર કરે છે નમસ્ + ક્યન્ + શવ્ (અ) + તિ

(2) વરિવસ્યતિ (ધા ૨.-120,-વરિવસ્ કરોતિ-સેવા કરેછે

(3) ચિત્રીયતે (ધા ૨.-121, પૃ ૧૯) ચિત્રં કરોતિ- ચિત્રઙ્ + ક્યન્ = (ક્યનિ ૪/૩/૧૧૨ થી ઈ) ચિત્રી+ ય =(ચિત્રઙ્ માં ઙ્ હોવાથી આત્મનેપદ) ચિત્રીયતે આશ્ચર્ય કરેછે

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) તપસ: ક્યન્ ૩/૪/૩૬ થી ક્યન્ (૨) શબ્દાદેઃ કૃતૌ વા ૩/૪/૩૫ થી કૃતૌ (૩) પુત્રાદેર્વા ૩/૪/૧૯ થી નવા

卐 વિશેષ :- 0 અર્ચા વગેરે કેમ કહ્યું ?

(1) નમ: કરોતિ-નમસ્ શબ્દ બોલેછે માટે ક્યન્ ન થાય

(2) ચિત્રં કરોતિ-ચિત્ર કરેછે-આલેખન કરેછે અર્થમાં ક્યન્ ન થાય

0 શક્તાર્થ વષડ્ નમ:૦ ૨/૨/૬૮ થી નમસ્ ના યોગે ચતુર્થીની પ્રાપ્તિ છતાં અહીં દ્વિતીયા થઈ તે * ઉપપદ વિભક્તે: કારક-વિભક્તિ-ર્બલિયસી ન્યાય મુજબ કારક વિભક્તિ બળવાન થતા થઇ શક્યુ - જેમકે : દેવા: આપ તમ નમન્તિ-તમ - દ્વિતીયા છે.

[૨૦૭૨]

* પટપટાયતિ - આમનિરા મધ્યમવૃત્તિ ભા ૨ પૃ ૧૦

* ઉપપદ - ન્યાય - ૪૬ પૃ ૪૩

(૧૨) क्षुत्तृड्गर्द्धेऽशनायोदन्यधनायम् ૪/૩/૧૧૩

★ સૂત્રપૃથ૦ :– क्षुत्-तृड्-गर्द्धे अशनय उदन्य धनायाम्

★ વૃત્તિ :- एष्वर्थेषु यथासङ्ख्यमशनायादयः क्यन्नन्ता निपात्यन्ते । अशनायति । उदन्यति । धनायति ।

卐 વૃત્યર્થ :- क्षुत् (ક્ષુધા) तृड् (તૃષા), गर्द्ध (ગૃદ્ધ-લાલચ) અર્થમાં क्यन् અન્તવાળા अशनाय, उदन्य અને धनाय શબ્દ અનુક્રમે નિપાતન કરાયછે.

(1) अशनायति–अशनमिच्छति – ભોજનને ઇચ્છે છે.

(2) उदन्यति – उदकमिच्छति – પાણીને ઇચ્છે છે.

(3) धनायति – धनमिच्छति – ધનને ઇચ્છે છે.

★ અનુવૃત્તિ .- क्यनि ૪/૩/૧૧૨

卐 વિશેષ :- 0 क्षुधादौ કેમ કહ્યું ?

अशनीयति दातुम्- દેવાને માટે ભોજનને ઇચ્છે છે. અહીં दातुम् અર્થ મુખ્ય છે માટે આ સૂત્ર ન લાગે.

[૨૦૭૩]

(૧૩) वृषाश्वान्मैथुने स्सोऽन्त ૪/૩/૧૧૪

★ સૂત્રપૃથ૦ :– वृष- अश्वात् मैथुने स्स. अन्तः

★ વૃત્તિ :– आभ्यां मैथुनार्थाभ्यां क्यनि स्सोऽन्तः स्यात् । वृषस्यति गौः । अश्वस्यति वडवा

卐 વૃત્યર્થ :– वृष (બળદ) અને अश्व (ઘોડો) શબ્દને મૈથુન અર્થમાં क्यन् પ્રત્યય લાગતા નામને અન્તે "स्" આગમ થાયછે.

0 वृषस्यति गौः (ધા ર.–27 પૃ ૧૫) ગાય મૈથુન માટે બળદને ઇચ્છે છે. – वृष + क्यन् = वृष + स् +य + अ + ति = वृषस्यति

0 अश्वस्यति वडवा (ધા ૨ –29 પૃ ૧૬) ઘોડી મૈથુન માટે અશ્વને ઇચ્છે છે

★ અનુવૃત્તિ :- क्यनि ૪/૩/૧૧૨

卐 વિશેષ : 0 मैथुने કેમ કહ્યું ?

वृषीयति ब्राह्मणी બ્રાહ્મણી સાંઢને ઇચ્છે છે. મૈથુન અર્થનથી

0 સૂત્રમાં स्स् (બે स् કાર) મુકવાથી (नस्सः ૨/૩/૫૯ થી) स् ના ष् નો નિષેધ થશે

0 મનુષ્ય જાતિ માટે પણ મૈથુન અર્થમાં वृषस्य શબ્દ પ્રયોજાય છે –* અભિધાન ચિંતામણી वृषस्यन्ति कामुकि અર્થ માં વપરાયછે –મૈથુનની ઇચ્છાવાળી સ્ત્રી

[૨૦૭૪]

* अभिधान चिन्तामणी શ્લોક-૫૨૭-મર્ત્યકાણ્ડ પૃ ૧૨૦

(૧૪) अस् च लौल्ये ૪/૩/૧૧૫

★ વૃત્તિ :– भोगेच्छातिरेके लौल्ये तत्र गम्ये क्यनि परे नाम्नः स्सोऽस् चान्तः स्यात् । द्विसकारपाठान्नास्य षत्वम् । दधिस्यति । दध्यस्यति ।

卐 વૃત્યર્થ :-લૌલ્ય-ભોગ ભોગવવાની ઇચ્છા નો અતિરેક તે લૌલ્ય લૌલ્ય અર્થમાં क्यन् પ્રત્યય લાગતા નામને અન્તે स् અને अस् આગમ થાયછે. (न स्सः ૨/૩/૫૯ સૂત્રને લીધે બે स् કાર (स्सः) ष ના નિષેધ માટેછે)

0 दधिस्यति પક્ષે दध्यस्यति – ખૂબજ આસક્તિથી દહીં ખાયછે (ધા ૨ –42-43, પૃ ૧૯) दधि + क्यन् = दधि + स् + य + अ + ति પક્ષે दधि + अस् + य + अ +ति = दधिस्यति પક્ષે दध्यस्यति (य ના अ નો लुगस्या૦થી લોપ)

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) वृषाश्वात्...૪/૩/૧૧૪ થી स्सोन्तः (૨) क्यनि ૪/૩/૧૧૨

卐 વિશેષ :- 0 લૌલ્ય કેમ કહ્યું ?

क्षीरीयति दातुम् – આપવા માટે દુધને ઇચ્છે છે. અહીં दातुम् અર્થ છે માટે स् આગમ ન થાય.

0 अस् વિધાન अन्–अ કારાન્ત નામ માટે છે કેમકે अ કારા. નામમાં તો लुगस्यादेत्यपदे ૨/૧/૧૧૩ થી પૂર્વ-अ લોપાયને એકજ રૂપ થવાનું છે. જેમકે क्षीरस्यति (એટલેકે)

0 * સંક્ષેપમાં કહીએ તો (1) दधिम् इच्छति (2) अमाव्ययात् ૨/૪/૨૩ થી क्यन् (3) अश्च लौल्ये ૪/૩/૧૧૫ થી स्, अस् આગમ (4) જો अस् નો વિકલ્પ લઇએ તો इवर्णादेः ૧/૨/૨૯ થી यत्व વગેરે સિદ્ધ થશે તેથી दध्यस्य થશે (5) अ કારાન્તમાં लुगस्या૦ ૨/૧/૧૧૩ થી પૂર્વ अ લોપ થશે.

[૨૦૭૫]

(૧૫) णिज् बहुलं नाम्नः कृगादिषु ૩/૪/૪૨

★ વૃત્તિ :– कृगादीनां धातूनामर्थे णिज् बहुलं स्यात् । त्र्यन्त्य स्वरादेरित्यन्त्य स्वरादि–लुकि, मुण्डं करोति, मुण्डयति छात्रम् । पटुमाचष्टे, पटयति । वृक्षं रोपयति, वृक्षयति । कृतं गृह्णाति, कृतयति

卐 વૃત્યર્થ :– कृग् વગેરે ધાતુઓના અર્થમાં કોઈપણ નામથી णिच् પ્રત્યય બહુલતાએ (बहुलम्) થાયછે. (त्र्यन्त्य स्वरादेः ૭/૪/૪૩ થી અન્ત્ય સ્વરનો લોપ થશે) मुण्डयति (ધા ૨ -15 પૃ. ૧૩૭) मुण्डं करोति छात्रम् વિદ્યાર્થીને મુંડેછે. (મુંડન કરેછે)

* दधिस्यति–હૈમ વિભ્રમ–શ્લોક ૮. પૃ. ૧૧

0 मुण्ड + णिच् (इ + शव् (अ) + ति = मुण्ड + इ + अ + ति = मुण्ड् + अय् + अति (અહીં इ ના अ નો લોપ ત્ર્યન્ત્ય સ્વરાદે. થી થયો) = मुण्डयति

0 पटयति (ધા ૨-108, પૃ. ૧૬૧) पटुमाचष्टे હોશિયારને કહેછે - पटु + णिच् + शव् + तिव्

0 शृङ्खयति (ધા ૨ 81, પૃ. ૧૪૦) शृङ्खलं रोचयति

0 कृतयति (ધા ૨-30, પૃ ૧૪૦) कृतं गृह्णाति

卐 વિશેષ :- 0 बहुलम्-શબ્દ પ્રયોગ અનુસારને મરે છે તેનાથ-જે નામ જે વિભક્તિ સાથે જે ધાતુમાં દેખાય તે નામ તે વિભક્તિ સાથે તે ધાતુમાંજ णिच् પ્રત્યયવાળુ થાયછે તેમ સમજવું જેમકે :-निष्कयति ગોલાકારને નિષ્ક કરેક त्वचयति ત્વચને ગ્રહણ કરેછે उद्घाटयति-દ્વાર ઉઘાડે છે दण्डयति-દંડ કરેછે प्रमाणयति પ્રમાણને કરેક-વગેરે

0કૃત વગેરે કરવુ બોલવુ ઉપકવું ગ્રહણ કરવુ વગેરે

[૨૦૭૬]

(૧૬) सत्यार्थ वेदस्याः ३/४ ४४

★ સૂત્રપૃથ૦ :- सत्य-अर्थ-वेदस्य आः

★ વૃત્તિ :- एषां णिच् सन्नियोगे आः स्यात् । सत्यापयति, अर्थापयति, वेदापयति ।

☐ प्रियस्थिरेत्यादिना प्रादादेशे, प्रियमाचष्टे प्रापयति इत्यादि स्थूलदूरेत्यादिना स्थूलमाचष्टे स्थवयति ।

卐 સૂત્રાર્થ :- सत्य, अर्थ, वेद શબ્દોને णिच् ના યોગમાં અન્ત્ય સ્વરનો आ થાયછે. - सत्यापयति (ધા ૨.-50, પુ ૧૪૬) સત્યને કહેક અથવા કરેછે. सत्य + णिच् + अ + ति = (ના સૂત્રથી અન્ત્ય સ્વરનો आ) सत्या + इ + अ + ति = (अर्तिरीव्ली० ૪/૧/૨૧ થી પુ આગમ) सत्या + प् + इ + अ + ति = सत्यापयति એજરીતે - अर्थापयति-અર્થને કહેછે. वेदापयति-વેદને કહેછે

★ અનુવૃત્તિ :- णिच् बहुलम् ૩/૪/૪૨ થી णिच्

卐 વિશેષ :- 0 આ કાર. એવા વિધાન સામર્થ્યથી त्र्यन्त्यस्वरादे. ૭/૪/૪૩ થી अ કારનો લોપ થતો નથી

☐ શેષવૃત્તાન્ત :- 0 प्रिय स्थिर स्फिरोरु...वृन्दम् ૭/૪/૩૮ (સળંગ સૂત્ર ક્રમાંક-૬૦૫) થી અનુક્રમે प्रा-स्था વગેરે આદેશ થતાં - प्रियमाचष्टे - प्रा + णिच् + अ + ति = प्रा + प् (अर्तिरीव्ली थी पु આગમ) + इ + अति = प्रापयति-પ્રિયને કહેછે. (ધા.૨-48, પૃ ૧૪૫)

0 स्थूल दूर युव...नामिनः ७/૪/૪૨ (સળંગ સૂત્ર ક્રમાંક ૬૦૭) થી અન્ત્યનો લોપ અને ગુણ થતાં-स्थूल+णिच् = स्थू + इ + अ + ति = (ગુણ) स्थो + इ + अति = स्थव् + अय् + अति = स्थवयति = સ્થૂળને કહેછે અથવા કરેછે (ધા ૨-73, પૃ ૧૫૨)

[૨૦૭૭]

પૂ. મહોપાધ્યાય શ્રી વિનય વિજયજી મણિવરે રચેલ હૈમ લઘુપ્રક્રિયાની નામધાતુ પ્રક્રિયાનો અપ્રતીમ ચારીત્ર રાગી પૂ. આ. દેવશ્રી આનંદસાગર સૂરીશ્વરજી ના શિષ્ય ઉદાર દિલ ઉપાધ્યાય પૂ. ક્ષમાસાગરજી મ. સા. ના સરલ સ્વભાવી શિષ્ય પૂ. મુનિશ્રી લલીતસાગરજી ના શિષ્ય નિત્ય તપસ્વી પંન્યાસ સુશીલસાગરજી મ.સા. ના સંવેગશીલ મુનિરાજ પૂ. સુધર્મસાગરજી મ. સા. ના શિષ્ય મુનિ દીપરત્ન સાગર (M.Com. M.Ed.) કરેલ ગુજરાતી અનુવાદ તથા સવિસ્તર વિવરણ સમાપ્ત.

ભાવ-કર્મણો પ્રક્રિયા

કર્તાની સક્રિયતા બતાવતું વાકય હોયતો કર્તરિ રચના કહેવાય જેમકે "રમેશ પુસ્તક લખેછે" – પણ કર્મની મુખ્યતા હોય અને કર્તા સાધન રૂપજ હોયતો તે કર્મણિ રચના કહેવાય. જેમકે "રમેશ વડે પુસ્તક લખાયછે" – અહીં 'પુસ્તક' કર્મની મુખ્યતા છે.

જો સકર્મક ધાતુ હોયતો કર્મ હોયપણ અકર્મક ધાતુ હોયતો ત્યાં માત્ર ક્રિયાભાવની મુખ્યતા પ્રગટ થાય અને કર્તા ક્રિયાનો સહેનાર બને તે "ભાવે રચના" જેમકે રમેશ વડે લખાયછે અહીં કર્મની વિવક્ષા નથી માટે ભાવે પ્રયોગ ગણાય. — આ પ્રક્રિયામાં આવા કર્મણિ – ભાવે પ્રયોગનો અભ્યાસ છે.

(૧) तत्साप्यानाप्यात् कर्मभावे कृत्यक्तखलर्थाश्च ३/३/२१

★ **સુત્ર પૃથ૦ :-** तत् साप्य–अनाप्यात् कर्म–भावे कृत्य क्त – खल – अर्थाः च

★ **વૃત્તિ :-** तद्रात्मने पदं कृत्य क्तखलर्थाश्च प्रत्ययाः सकर्मकाद्धातोः कर्मणे अकर्मकादविवक्षितकर्मकाच्च भावेस्युः

卐 **વૃત્યર્થ :-** तत् – આત્મનેપદના પ્રત્યયો તથા कृत्य क्त અને खल અર્થવાળા પ્રત્યયો સકર્મક ધાતુથી કર્મણિ (કર્મ અર્થમાં) અને અકર્મક ધાતુથી તેમજ અવિવક્ષીત કર્મવાળા ધાતુથી ભાવ અર્થમાં થાયછે. (ઉદા સુત્રઃ ૨ જુઓ)

★ **અનુવૃતિ :-** पराणि कानानशौ च...३/३/२०થી आत्मने पदम्

卐 **વિશેષ :-** 0 પ્રત્યયો :- क्त खल् અને खल् નો સમાનાર્થી अन (૫/૩/૧૩૯ થી ૧૪૧)

0 સકર્મક ધાતુ :- જેમાં કર્મની વિવક્ષા થઇ હોય તે દા.ત ચૈત્ર વડે સાડડી કરાઇ – અહીં "સાડડી" કર્મછે માટે 'કરવું" कृ ધાતુ સકર્મક કહેવાય.

0 અકર્મક ધાતુ :- જે ધાતુને કર્મ ન હોય તે જેમકે ઊંઘવું – રડવું વગેરે

0 અવિવક્ષિત કર્મ :- ધાતુ સકર્મક હોય પણ પ્રયોગ માં કર્મ બોલવામાં ન આવે–જેમકે– "ચૈત્ર વડે કરાયછે" – कृ ધાતું સકર્મક છે પણ પ્રયોગ કરનાર કર્મની વિવક્ષા કરતા નથી.

0 અકર્મક અને અવિવક્ષિત કર્મવાળા બન્ને ધાતુ અકર્મક જ ગણાય – જો નિત્ય અકર્મક લખ્યું હોય તો ત્યાં અવિવક્ષિત કર્મક ધાતુ ન લેવા.

(૨) क्यः शिति ३/४/७०

★ **વૃત્તિ :-** सर्वस्माद्धातोर्भावकर्मविहिते शिति क्यः स्यात्। अत्र कर्मणि प्रत्यय विधानेनोक्तत्वात् कर्मणि प्रथमा। कर्मापेक्षाणयर्थवचनानि च। नीहृवहिकृषोण्यन्ताद्दुहिब्रूप्रच्छि-चिरुधिशासार्थाः पचियाचिदण्डिकृग्रहेमथिजिप्रमुखा द्विकर्माणः गौणे कर्मणि दुह्यादेः प्रधाने नींहृकृष्–वहाम्। बुद्धिभक्ष्यार्थयोः शब्द कर्मणा च। नजेच्छग प्रयोज्य कर्मण्यनेषांण्यन्तातानामुक्ततामता पठ्यते ग्रन्थः शिष्येण, पठ्येते ग्रन्थौ पठ्यन्ते ग्रन्थाः। पठ्यसे त्वं, पठ्येऽहं

卐 **વૃત્યર્થ :-** સર્વ ધાતુઓને ભાવ અને કર્મ (भाव–कर्मणि) પ્રયોગમાં शित् (કાળના) પ્રત્યય લાગતા क्य (य) પ્રત્યય થાયછે.

0 અહીં કર્મમાં પ્રત્યયના વિધાન વડે *ઉક્ત થવાથી कर्मणि–કર્મને પ્રથમાં થાયછે. તેમજ કર્મની અપેક્ષાએ અર્થ અને વચન થાય.

0 [કર્મણિ પ્રયોગમાં કર્મની મુખ્યતાથી કર્મ જે પુરૂષ અને જે વચનમાં હોય તે પુરૂષ અને તે વચનનો પ્રત્યય ધાતુને લાગેછે કર્મને પ્રથમા–કર્તાને તૃતીયા થાય છે. જો ભાવે પ્રયોગ હોયતો ક્રિયાની મુખ્યતા હોયછે. તેથી ધાતુને ત્રી પુ એ વ નો જ પ્રત્યય લાગેછે. – કર્તાને તૃતીયા થાયછે, તેમજ કર્મ હોતું નથી]

0 1 દ્વિકર્મક ધાતુઓ :- (અહીં માત્ર અર્થ છે વિશેષ વિવક્ષા માટે પરિશિષ્ટ જુઓ)

नी, हृ, वह्, कृष्, ण्यन्त, दुह्, ब्रू, प्रच्छ्, भिक्ष्, चि, रुध्, शास्, पच्, याच्, दण्ड, कृ, ग्रह्, मथ्, जि વગેરે ધાતુઓ દ્વિકર્મક છે. (તેમાં दुह् થી शास् સુધીના આઠ

*उक्तार्थानामप्रयोगः न्याय-२८ न्यास पृ. २६ (नामार्थेप्रथमा)

[૨૦૭૮]

स्वदन्त । अदोहि दुग्धे अदुग्ध गौः स्वयमेव हि।
कदाचित् जिन्नोन स्यादाम् । अकारि करिष्यते कृतः स्वयमेव।

卐 વૃત્યર્થ :- એકજ ધાતુમાં કર્મમાં પહેલી પૂર્વે જણાવેલી એવી અને હમણાં વર્તમાન કે જે અભિન્ન એવી અકર્મક ક્રિયા છે જેને એવા કર્મકર્તૃરૂપ કર્તામાં પૂર્વે કહ્યા મુજબ ધાતુથી ञि क्य અને આત્મનેપદ થાય

0 ઉક્ત ચ :- જ્યાં કર્મજ કર્તા થાય છે અને કર્તા કહેવાતો નથી ધાતુને ञि, क्य, આત્મનેપદ કહેવાય તેજ કર્મ કર્તરિ થય —

0 સ્પષ્ટીકરણ - જે ધાતુનું કર્મ પોતે કર્તા થઈ ગયું હોય તેજ ધાતુને કર્તરિ પ્રયોગમાં ञि-क्य અને આત્મનેપદ થાય છે પણ કર્તરિ અને કર્મકર્તરિ પ્રયોગનો ધાતુ એકજ હોવો જોઈએ વળી કર્તરિ પ્રયોગમાં જોયેલી ક્રિયા છે તેજ ક્રિયા કર્મને કર્તા બનાવવાની વખતે પ્રયોગમાં હોવી જોઈએ બીજું કર્તરિ પ્રયોગનો અકર્મક ધાતુ કર્મકર્તરિ પ્રયોગમાં અકર્મક બને છે

0 કર્માકર્મિ એટલે એકજ ધાતુને આશ્રયીને પૂર્વે સકર્મક ક્રિયા જણાતી હોય તેજ ક્રિયા પછી અકર્મક થાય એટલે કે કર્મને કર્તા બનાવી દેવાય છે અને કર્તાની વિવક્ષા ન કરવામાં આવે તેને कर्मकर्तरि કહેવાય છે. દા.ત. चैत्रः ओदनं पचति ને બદલે ओदनः स्वयमेव पच्यते આ કર્મ (ओदन) કર્તા (ओदनः) થયુ - કર્તા (चैत्र) ની વિવક્ષા ન કરી

0 कर्मकर्तरि પ્રયોગમાં પણ ભાવે-કર્મણિ પ્રયોગની જેમ આત્મનેપદ થાય છે તથા शित् કાળમાં क्य પ્રત્યય લાગે છે

0 દા.ત. स्वयमेव क्रियते - अकारि करिष्यते वा — क्रियते (क्य), अकारि (ञि) करिष्यते (आत्मने0)

✲ અનુવૃત્તિ :- [illegible] ..૩/૪/૮૪ થી ञि-क्य - आत्मने

卐 વિશેષ :- (૧) બન્ને પ્રયોગમાં ભિન્ન ધાતુ હોય તો આ નિયમ ન લાગે જેમ કે - पचत्योदनं चैत्रः, भिद्यते कुसूलेन

0 કર્મજ કર્તા થવુ જોઈએ કરણ કર્તા થાય તો આ નિયમ ન લાગે

0 નોંધ :- મૂળ પેરું - વાંચુ અને ક્લિષ્ટ હોવાથી વૃત્યર્થમાં સરલ સ્પષ્ટીકરણ આપેલ છે

☐ શેષવૃત્તિ -(૪) स्वर दुहो वा ૩/૪/૯૦ સ્વરાન્ત ધાતુઓને દુહ્ ધાતુને કર્મકર્તરિમાં ञिच् વિકલ્પે ન થાય अकृत अकारि वा कटः स्वयमेव - સાદડી પોતાની મેળે કરાઈ તે ञिच् થાય તે अकारि અન્યથા अकृत [૫૩૭]

(૫) पचि दुहेः ૩/૪/૮૭ पच् અને दुह् ધાતુનું કર્મ જ્યારે કર્તા બને ત્યારે કર્મકર્તરિમાં (કર્મના સદ્ભાવમાં અકર્મકમ કર્મના અભાવમાં) ञि, क्य, આત્મનેપદ થાય છે (ञि) अपाचि, [क्य] पच्यते, (आत्मने) पचते ओदनं स्वयमेव - ભાત આપમેળે રંધાયા-રંધાય છે — ??? —

0 दुह् - નવ અપ્રયોગ હોવાથી [ञिच्] अदोहि, दुग्धे, अदुग्ध [૫૩૯]

[૬] भूषार्थ-सन्-किरादिभ्यश्च ञि-क्यौ ૩/૪/૯૩ ભૂષા અર્થવાળા ધાતુઓને તથા सन् પ્રત્યયવાળા किर વગેરે ગણ ધાતુને કર્મકર્તરિ પ્રયોગમાં ञि અને क्य પ્રત્યયો થતા નથી अलंकुरुते पक्षे अलंकुरुते कन्या स्वयमेव - કન્યા આપમેળે શણગારાઈ અહીં ञि-क्य ન લાગતા માત્ર આત્મનેપદ જ થયું [૫૪૦]

[નોંધ :- સંખ્યાબંધ શેષવૃત્તિનો સૂત્રાર્થ જ આપેલ છે]

[૧૦૮૪]

પૂ. મહોપાધ્યાય શ્રી વિનય વિજયજી ગણિવરે રચેલ હૈમ લઘુપ્રક્રિયાના ભાવ-કર્મ પ્રક્રિયાનો . સિદ્ધહસ્ત વ્યાખ્યાતા પૂ. આ. દેવ શ્રી આનંદસાગર સૂરીશ્વરજી ના શિષ્ય ઉદાર દિલ ઉપાધ્યાય પૂ. ક્ષમાસાગરજી મ. સા. ના સરલ સ્વભાવી શિષ્ય પૂ. મુનિશ્રી લલીતસાગરજી ના શિષ્ય નિત્ય તપસ્વી પંન્યાસ પૂ. સુશીલસાગરજી મ. સા. ના ભવભીરૂ મુનિરાજ પૂ. સુધર્મસાગરજી મ. સા. ના શિષ્ય મુનિ દીપરત્ન સાગર (M.Com. M.Ed.) કરેલ ગુજરાતી અનુવાદ તથા સસંદર્ભ વિવરણ સમાપ્ત.

॥ अर्हम् ॥

કૃદન્ત પ્રક્રિયા

कृदन्त :- ધાતુને જે પ્રત્યયો લાગીને શબ્દો બને છે તે પ્રત્યયો "कृत्" પ્રત્યયો કહેવાય છે જે શબ્દોને અન્તે "कृत्" પ્રત્યયો હોય તેને કૃદન્ત કહેવાય છે. ...સામાન્ય રીતે વ્યાકરણોમાં આવા કૃદન્તોને ઓળખવા માટે તેના વર્તમાન કૃદન્ત, ભૂત કૃદન્ત ભવિષ્ય કૃદન્ત વિધ્યર્થ કૃદન્ત, સંબંધક કૃદન્ત, હેત્વર્થ કૃદન્ત જેવા વિભાગો પાડવામાં આવેછે. પણ પ્રક્રિયા અભ્યાસમાં તો (સિદ્ધહેમની જેમ) પ્રત્યયોને આશ્રીને જ નિયમો બનાવાયા છે તે નોંધનીય છે.

કૃદન્ત એ ક્રિયા દર્શક પદો છે. તેમ છતાં ક્રિયાપદ ઉપરાંત સંજ્ઞા કે ક્રિયા વિશેષણ તરીકે પણ તેમનો ઉપયોગ થાયછે.

(૧) आतुमोत्यादिः कृत् (बहुलम्) ५/१/१

★ સૂત્રપૃથ૦ :- आ-तुमः अ-त्यादिः कृत् ५/१/१ [बहुलम् ५/१/२]

★ વૃત્તિ :- इत्यादि ।

卐 વૃત્યર્થ :- *[નોંધ :- અહીં એક સૂત્રમાં બે સૂત્ર સાથે છે તેમજ इत्यादि સૂત્રથી ત્રીજા એક સૂત્રની હૈમ પ્રકાશમાં વાત કરીછે] તેથી ત્રણેની વૃત્તિ સાથે લઇને ચર્ચા કરીછે અનુવૃત્તિ કે વિશેષ વિભાગ અલગ પાડેલ નથી

0 आतुमोत्यादिः कृत्-५/१/१ - સિદ્ધહેમના પાંચમાં અધ્યાયને અન્તે સૂત્રઃ૫/૪/૯૦ "तुम्" પ્રત્યયનું વિધાન કરેછે તે तुम् પ્રત્યય સુધીના જેજે પ્રત્યયોનું વિધાનછે. (સો કરતાં વધુ પ્રત્યયો છે) તે તમામ પ્રત્યયોની कृत् સંજ્ઞા થાય પણ त्यादि પ્રત્યયોને વર્જીને (त्यादि-सिव्, तम् વગેરે ક્રિયાપદ ના પ્રત્યયોની कृत् સંજ્ઞા ન થાય)-આ સંજ્ઞા સૂત્ર છે

(१) बहुलम् ५/१/२-આ અધિકાર સૂત્ર છે - कृत्संज्ञक પ્રત્યયો બહુલમ્ સમજવી बहुलम् અનિત્યતા દર્શાવે છે. જણાવેલા અર્થ સિવાય બીજા અર્થમાં પણ "कृत्" પ્રત્યયો વાપરી શકાય જેમકે मोहनीय कर्म-માં अनीय પ્રત્યય "કર્મ" અર્થમાંછે પણ ક્યારેક "કરણ" અર્થ પણ સૂચવેછે [૫૪૦]

(૨) असरूपोऽपवादे वोत्सर्गः प्राक् क्तेः ५/१/१६

ઉત્સર્ગ :-સામાન્ય નિયમ. અપવાદ :- વિશેષ નિયમ આ સૂત્ર જણાવેછે કે અપવાદ લાગતો હોય ત્યા અમુક શરતે ઉત્સર્ગ સૂત્ર વિકલ્પે લાગુ પાડી શકાયછે. - જેમકે અન્તે પ્રકારના પ્રત્યયો असरूप- સમાનપણાં વિનાનાહોય બીજું આ નિયમ अभिव्यप्तौ ભાવે अन्-जिन् ५/३/९० સુધીજ લાગુ પડે છે — [૫૪૧]

0 આસૂત્રો અંગેના ઉદાહરણો હવે પછીના સૂત્રોમાં કહેવાશે

[૧૦૮૭]

(२) कर्तरि ५/१/३

★ વૃત્તિ :- कृदर्थे विशेषोक्तिं विना कर्तरि स्यात् ।

卐 વૃત્યર્થ :- कृत પ્રત્યય વિશેષ અર્થમાં ન જણાવ્યો હોય ત્યાં કર્તા અર્થમાં થાયછે

卐 વિશેષ :- 0 कर्ता-कृ+तृच् પ્રત્યય- (णकतृचौ ५/१/४८)-कृत्- પ્ર એ વ. कर्ता - સૂત્રમા કંઇ વિધાન નથી માટે કર્તા અર્થ સમજવો

[૧૦૮૮]

(૩) णकतृचौ ५/१/४८

★ સૂત્રપૃથ૦ :- णक - तृचौ

★ વૃત્તિ :- धातोरेतौ स्याताम् । करोतीति कारकः कर्ता । सेटां स्ताद्यशित इतीडागमे । एधिता धूगोदित इति वेटि गोप्ता,गोपिता । सहिवहेरिति सोढा, वोढा । ञ्णिति इत्युपान्त्य वृद्धौ । पाचकः

卐 વૃત્યર્થ :- ધાતુને णक (अक) અને तृच् (तृ) પ્રત્યય થાય છે

0 કર્તા :- (૧) कृ+तृच्=(नामिनो गुणो थी ગુણ) (૨)कर् +तृ=(૩) પ્રથમા એ વ कर्तृ+सि=(ऋदुशनस्...सेर्डाः १/४/८४ थी) (४) कर्तृ+डा = (डित्यन्त्य० २/१/११४ थी) कर्+आ=कर्ता - કરનાર

0 कारकः - करोति इति - જે કરેતે કારક-कृ+णक= कार् +अक (नामिनोऽ कलिहले: ४/३/५१ થી વૃદ્ધિ થઇ છે) = પ્રથમા એ વ. - कारक + सि कारकः

卐 વિશેષ :- 0 णक માં ण् કાર વૃધ્ધિને માટેછે

* હૈમ પ્રકાશ - ઉત્તરાર્ધ - પૃ. ૮૩૭

0 તૃચ્ માં च કાર–"ऋवर्णव्यञ्जनादे:" ૭/૪/૪૩ થી સામાન્ય ગ્રહણને માટે છે તેથી તૃચ્ અને તૃન્ બન્ને ગ્રહણ થાય *૧ અન્યથા-निरनुबन्ध ग्रहणे न सानुबन्धकस्य ન્યાયાનુસાર તૃચ્ નું જ ગ્રહણ થાત તૃન્ નું નહીં

□ શેષવૃત્તિ :- 0 સેટ્ ધાતુ હોવાથી स्ताद्य शितो० ૪/૪/૩૨ થી इट् આગમ થાય एधिता–વધનાર–एध् (ગ-૧/741) एध्+इ+तृच्= (પ્રથમા એ.વ.) एधिता

0 धूगौदितः થી વિકલ્પે इट् મે ત્યારે :- गोपिता પક્ષે गोप्ता –ગોપવનાર गुप् (गुपौ-ગ-૧/332)+इ+तृच्=गोप्+इ+तृ= गोपिता પક્ષે गोप्ता થશે

0 सहिवहेरोच्चावर्णस्य ૧/૩/૪૩ થી सोढा-સહેનાર वोढा -વહેનાર થશું सह्+तृच्=(૧) हो धुट् पदान्ते – ह् નો ढ, (૨) अधश्चतुर्थात्० થી त નો ध्, (૩)तवर्गस्य० ૧/૩/૬૦ થી ध् નો ढ, (૪) सहिवहे થી ધાતુના ढ નો લોપ પૂર્વના अ નો ओ-सोढा થશે. એ-જ-રી-તે वह्+तृच्=वोढा

0 ञ्णिति ૪/૩/૫૦ થી वृद्धि–पच्+णक=पाचकः- પૂર્વના अ ની वृद्धि

0 पक्ता–पच्+तृ=पक्+तृ= પ્રથમા એ.વ - पक्ता-પકાવનાર

[૧૦૮૯]

(૪) अच् ૫/૧/૪૯

★ વૃત્તિ :- धातोरच् स्यात् । करः हरः

卐 વૃત્ત્યર્થ :- ધાતુને अच् પ્રત્યય લાગે છે(કર્તરિ) कर. - કરનાર हरः = હરનાર 0 कृ+अच् (करोति इति) ગુણથતા कर्+अ=(પ્રથમા એ વ.) करः

0 हृ + अच् (हरति इति) = हर् + अ = हरः

卐 વિશેષ :- 0 च કાર–अचि ૩/૪/૧૫ સૂત્ર ના વિશેષણને માટે છે

0*२ પૂર્વના णक-तृच् સાથે अच् નો બાધ્ય–બાધકનથી. બન્ને સૂત્રોની પ્રવૃત્તિ થઈ શકે

[૧૦૯૦]

(૫) लिहादिभ्यः ૫/૧/૫૦

★ વૃત્તિ :- एभ्योऽच् स्यात् । लेहः । शेषः

卐 વૃત્ત્યર્થ :- लिह् વગેરે ધાતુને अच् (अ) પ્રત્યય થાય છે. लेहः = लिह्+अच् = (ગુણ) लेह्+अ નું પ્રથમા એ વ लेहः– ચાટનારો

* 1 अन्यथा – બૃહદ્‌વૃત્તિ – ભા. ૨. પૃ ૨૧૯

* 2 પૂર્વના-સિદ્ધહેમ – પંચમોઽધ્યાય – સૂત્ર ૫/૧/૪૯ નો શ ન્યા. જુઓ

0 शिनष्टि इति – शिष् + अच् = शेषः

★ અનુવૃત્તિ :- अच् ૫/૧/૪૯

卐 વિશેષ :- 0 लिहादि ગણ :- लेहः, शेषः, देवः, देव, मेघः, मेरः, सेवः, देहः, प्ररोहः, न्यग्रोधः, कोरः गोरः, सर्पः, नर्तः दर्पः, स्वरवः, पारावारः, दृढः, स्वदः, चन्द्रापरः, व्यूहः, स्वावहः

0 સૂત્રમાં મૂકેલ બ.વ આકૃતિ ગણને માટે છે તેનાથી नदी, मही, मर्दी, ज्वली नर्ती, सर्पी, दर्पी, दरी, क्षमी, गृही, देवी, सेवी, योगी, ते ही,–અહીં अच् લાગી गौरादिभ्यो० ૨/૪/૧૯ થી ङी

0* 'पुर' સૂત્રથી अच् પ્રત્યય સિદ્ધ હતો છતાં અહીં अच् નુ વિધાન નિયમને માટે છે 'ઉપસર્ગ' સાથે' સંબંધ अच् પ્રત્યય થાય છે – नाम्युपान्त्य...कः ૫/૧/૫૪ થી क ની પ્રાપ્તિ અને अप् વિધા हनः ड. ૫/૧/૫૮ થી ड ની પ્રાપ્તિ નો બાધ કરવા આ સૂત્ર છે.

[૧૦૯૧]

(૬) ब्रुवः ૫/૧/૫૧

★ વૃત્તિ :- ब्रुवोऽचि ब्रुवः स्यात् । ब्राह्मण ब्रुवः

卐 વૃત્ત્યર્થ :- ब्रूग् (ब्रू) ધાતુને अच् પ્રત્યય થતા ब्रुवः થાય છે

0 ब्रू+अच्=ब्रुव કહેનારો 0 आत्मानं ब्राह्मणं ब्रवीति इति – ब्राह्मणब्रुव. – પોતાને બ્રાહ્મણ કહેનારો

★ અનુવૃત્તિ :- अच् ૫/૧/૪૯

卐 વિશેષ :- 0 નિપાતન છે જે अण् પ્રત્યય अच् આદેશ અને ગુણના બાધક માટે છે

0 (૧) कर्मणोऽण् ૫/૧/૭૨ થી अण्

(૨) अस्तिब्रुवोर्भूवच० ૪/૪/૧ થી वच् આદેશ

[૧૦૯૨]

(૭) नन्द्यादिभ्योऽनः ૫/૧/૫૨

★ અનુવૃત્તિ :- नन्दि – आदिभ्यः अनः

★ વૃત્તિ :- नन्दनः, मदनः

卐 વૃત્ત્યર્થ :- (नन्द् – વગેરે ધાતુઓને अन પ્રત્યય થાય છે) नन्दन પુત્ર, આનંદ આપનાર, मदनः કહેવાય

0 नन्दयति इति – नन्द् + अन = नन्दनः

0 मदते इति – मद् + अन = मदनः

卐 વિશેષ – 0 अन પ્રત્યય વાળા નામો નામમાળામાં ગણાવેલા છે

* पूर्वेण...अध्यमनुतत्त्व અવચૂરિ ભા ૨. પૃ. ૨૨૨

* નન્દિ વગેરે :–ણિ–અન્ત–સંજ્ઞામાં–નન્દનઃ,(પુત્ર) વાશનઃ (ઋષિનું નામ) મદનઃ (કામદેવ) દૂષણઃ (રાક્ષસનું નામ) સાધન. (રાજાનું નામ). વર્ધનઃ (ઋષિ). શોભનઃ (ઋષિ). રોચનઃ (ચંદ્રની સંજ્ઞા)...સહનઃ, રમણઃ, દમનઃ, રોચનઃ, વિરોચનઃ,વિકર્તન ,તપનઃ,પ્રતર્દનઃ,દહનઃ,યવનઃ,પવનઃ,લવણઃ ...સંક્રન્દનઃ,સંકર્ષણઃ, સંહર્ષણઃ,... સર્વદમનઃ, જનાર્દનઃ, વિત્તવનાશનઃ, મધુસૂદનઃ,

0 અસંજ્ઞાયામ્–રિપુદમનઃ, કુલદમનઃ, પરાર્દનઃ,રોગનાશનઃ, અરિસૂદનઃ... 0 નર્દનઃ, વિભિષણ , ભૂષણઃ, દર્પણઃ, જલેરનઃ 0 સૂત્રમાં મુકેલ ગણ આકૃતિગણ ને માટેછે. – તેથી સૂત્ર માં મુકેલ ધાતુ સિવાય અન્ય ધાતુઓ થી અન લાગેલા દેખાય તો તે આકૃતિગણ થી ગ્રહણ કરવું

[૨૦૯૩]

(૮) ગ્રહાદિભ્યો ણિન્ ૫/૧/૫૩

★ સૂત્રપૃથ૦ :– ગ્રહ – આદિભ્યઃ ણિન્

★ વૃત્તિ :–ગૃહ્ણાતીતિ ગ્રાહી । તિષ્ઠતીતિ સ્થાયી

卐 વૃત્યર્થ :– (ગ્રહ વગેરેને ણિન્–ઇન્ પ્રત્યય થાયછે)

0 ગૃહ્ણાતિ ઇતિ – ગ્રહ્+ણિન્ = (વૃદ્ધિ) ગ્રાહ્+ઇન્ નું પ્રથમા એ.વ. ગ્રાહી (શશિન્ ના રૂપો જેવા થશે)

0 તિષ્ઠતિ ઇતિ – સ્થા+ઇન્=(આત ઐઃ કૃઞ્ણૌ ૪/૩/૫૧ થી) સ્થૈ+ઇન=સ્થાય્+ઇન્ નું પ્રથમા એ.વ સ્થાયી

卐 વિશેષ :– 0 ગ્રહાદિ–આકૃતિગણને માટેછે

0 *2 ગ્રાહી વગેરે :– ગ્રાહી,સ્થાયી,ઉપસ્થાયી,મન્ત્રી, સંમર્દી, ઉપરોધી, અવરોધી, અપરાધી, ઉત્સાહી, ઉદ્વાસી, ઉદ્માસિ, નિશ્રાવી નિશાયી,નિવાસી,નિવાપી,નિરક્ષી, અવ્યાહારી, અસંવ્યવહારી, અયાચી, અવ્રાજી, અવાદી, અવાસી,અકારી,અહારી, વિભાવી, અભિભાવી, પરિભાવી, વિશયી

[૨૦૯૪]

(૯) નામ્યુપાન્ત્યપ્રીકૃગૄજ્ઞઃ કઃ ૫/૧/૫૪

★ સુત્રપૃથ૦ : નામિ–ઉપાન્ત્ય–પ્રી–કૃ–ગૄ જ્ઞઃ કઃ

★ વૃતિ :– નામ્યુપાન્ત્યેભ્યઃ પ્રયાદિભ્યશ્ચતુર્ભ્યશ્ચ કઃ સ્યાત્ ક્ષિપઃ, પ્રિયઃ, કિરઃ, ગિરઃ, જ્ઞઃ ।

卐 વૃત્યર્થ :– નામિ સ્વર ઉપાન્ત્યમાં છે તેવા ધાતુઓને તથા પ્રી – કૃ – ગૄ અને જ્ઞા ધાતુઓને કર્તાર્થે ક (અ) પ્રત્યય થાય

0 નામિ ઉપાન્ત્ય – ક્ષિપતિ ઇતિ–ક્ષિપઃ ફેંકનાર ક્ષિપ્+ક= (ક્–ઇત્ છે, ગુણ ન થાય) ક્ષિપ્+અ= પ્રથમા એ વ. ક્ષિપઃ

0 પ્રી – પ્રિણાતિ ઇતિ – પ્રિયઃ પ્રિય – પ્રી + ક (અ)= સંયોગાત્ ૨/૧/૫૨ થી પ્રિય્ + અ

0 કૃ–કિરતિ ઇતિ – કિરઃ ભૂંડ–કૃ+ક (અ)= ઋતાંક્ડિતિ થી કિર્ + અ

0 જ્ઞા–જાનાતિ ઇતિ–જ્ઞઃ – પંડિત–જ્ઞા+ક (અ) = જ્ઞ્ + અ (ઇડેત્પુસિ ચાતો૦ ૪/૩/૯૪ થી આ લોપ) – જ્ઞઃ

卐 વિશેષ :– 0 ક પ્રત્યયમા ક્ કાર કિત્ કાર્ય માટે છે – તેનાથી ગુણ નિષેધ થશે

[૨૦૯૫]

(૧૦) ઘ્રાધ્માપાટ્ધેદૃશઃ શઃ ૫/૧/૫૮

★ સુત્રપૃથ૦ :- ઘ્રા – ધ્મા – પા – ટ્ધે – દૃશઃ શઃ

★ વૃત્તિ :– એભ્યઃ શઃ સ્યાત્ । શકાર શિત્કાર્યાર્થઃ ।

જિઘ્રઃ, ઉદ્ધમઃ પિબઃ, ઉદ્ધયઃ, ઉત્પશ્યઃ

卐 વૃત્યર્થ :– ઘ્રા, ધ્મા, પા, ટ્ધે, દૃશ્ ધાતુઓને શ(અ)પ્રત્યય થાયછે શ માં શ્–ઇત્ છેતે શિત્ કાર્ય માટે

0 જિઘ્રઃ – સુંઘનાર 0 ઉદ્ધમઃ – ધમનાર

0 પિબઃ-પિનાર 0 ઉદ્ધયઃ-ધાવનાર 0 ઉત્પશ્યઃ-ઊંચેજોનાર

–0 ઘ્રા+શ –જિઘ્રતિ ઇતિ – (શ્રૌતિ કૃવુ૦ ૪/૨/૧૦૮થી જિઘ્ર આદેશ) જિઘ્ર્+અ=જિઘ્રઃ એજરીતે ધ્મા નો ધમ્ પાનો પિબ્ દૃશ્ નો પશ્ય આદેશ થશે.

卐 વિશેષ :– 0 ઉપસર્ગ સહિત ધાતુપ્રયોગ છે. ઉદ્ + ટ્ધે – ઉદ્ધયઃ

0 ટ્ધે માં ટ્ કાર ડી ને માટે છે તેથી (સ્ત્રીલિંગે) ઉદ્+ટ્ધે +શ+ઙી=ઉદ્ધય+ડી (અણજેયેકણ્૦૨/૪/૨૦થી ઙી)ઉદ્ધયી

0 ઘ્રા વિ. ના સાહચર્યથી પી–પિબ્ ગણ – ૧ નું ગ્રહણ કરવું પા – પાતિ ગણ – ૨ નહીં

[૨૦૯૬]

(૧૧) સાહિસાતિવેદ્યુદેજિધારિપારિચેતેરનુપસર્ગાત્ ૫/૧/૫૯

★ સૂત્રપૃથ૦ :- સાહી–સાતિ–વેદિ–ઉદેજિ–ધારિ–પારિ –ચેતેઃ અનુપસર્ગાત્

★ વૃતિ :– એભ્યોઽનુપસર્ગેભ્યઃ ણ્યન્તેભ્યઃ શઃ સ્યાત્ । સાહયઃ, સાતયઃ, વેદયઃ, ઉદેજયઃ, ધારયઃ, પારયઃ, ચેતયઃ

卐 વૃત્યર્થ :– ઉપસર્ગ રહિત એવા ણિ અન્ત વાળા સાહિ,સાતિ,વેદિ, ઉદેજિ, ધારિ, પારિ, ચેતિ ધાતુઓને શ (અ) પ્રત્યય થાયછે.

---

*1 નન્દિ–નન્દનઃ વગેરે નામોની વ્યુત્પત્તિ માટે સિધ્ધહેમ પ્રથમોઽધ્યાય શ. ન્યા. – પૃ. ૪૦ – જોવું

*2 ગ્રાહી વગેરે પ્રત્યેક નામોની વ્યુત્પત્તિ સિધ્ધહેમ – પંચમોઽધ્યાય – પૃ. ૪૧ માં જોવી.

0 साहयः સહન કરનાર 0 सातयः સુખ ઉત્પન કરનાર
0 वदयः જાણનાર 0 उदेजयः કંપનાર
0 चेतयः ચેતનાર 0 साहया સાધનિકા :-
साहयति इति=साहि+शत् (अ)=साहे+अ (ગુણ)=(एदैतो -याय થી) साहय्+अ=પ્રથમા એ.વ साहयः સહન કરનાર /કરાવનાર બે અર્થ કર્યા કારણકે णिगन्त – પ્રેરક હોયતો પ્રેરણા અર્થમાં 'સહન કરાવનાર" થાય

★ અનુવૃત્તિ :- घ्रा ध्मा पा...शः ૫/૧/૫૮ થી शः

卐 વિશેષ :- 0 અનુપસર્ગ કેમ કહ્યું ?
प्रसाहिता प्र+ साहि+तृच् (णकतृचो ૫/૧/૪૮) કેમકે ઉપસર્ગ છે
0 વૃત્તિમા णि અન્ત કેમ કહ્યુ ?
મૂળધાતુ सह् વગેરે છે તેને णि લાગ્યોછે – सह् + णि = साहि विद् + णि = वेदि

[१०८७]

(૧૧) नृत्खनञ्ज: शिल्पिन्यकट् ૫/૧/૬૫

★ સૂત્રપૃથ૦ :- नृत् खन् रञ्ज, शिल्पिनि अकट्
★ વૃત્તિ :- एभ्यः शिल्पिनि कर्तर्यकट् स्यात् । नर्तकः, खनकः, रजकः

卐 વૃત્યર્થ :- नृत्, खन्, रञ्ज्, ધાતુઓને જો કર્તા શિલ્પી (કર્મકૌશલ વાળો) હોયતો अकट्(अक)પ્રત્યય
0 नर्तकः नर्तक = नृत्+अकट्=नर्त्+अक नृत्यति इति–
0 रञ्ज्+अकट्=(अकट्-घिनोश्च रञ्जे ૪/૨/૫૦ થી ઉપા-ન્ત્ય લોપ) रज् + अक = रजक = રંગારો
0 खनक = खन + अकट् = ખોદનારો

卐 વિશેષ :- 0 नर्तिका (नृत+णक+ સ્ત્રીલિંગે आत् પ્રત્યય) નાચનારી અહીં શિલ્પ તરીકે નહીં પણ સામાન્ય કૃત્ય ગણતા णक પ્રત્યય થયો
0 अकट् મા જે ट् इत् મુક્યો તે સ્ત્રીલિંગે ङी પ્રત્યય માટે – नृत + अकट् + ङी = नर्तकी

[१०८८]

गस्थकः टनण् च ૫/૧/૬૬-૬૭

★ સૂત્રપૃથ૦ :- (૧) गः थकः ૫/૧/૬૬
(૨) टनण् ૫/૧/૬૭
★ વૃત્તિ :- गः शिल्पिनि कर्तर्येतौ स्याताम् । गाथकः ।
☐ आत ऐः कृञ्जौ । गायनी

卐 વૃત્યર્થ :- શિલ્પી કર્તા હોયતો गा ધાતુને थक પ્રત્યય લાગેછે गायति इति=गा+थ=गाथकः ગવૈયો

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) नृत्खनञ्ज:૦ ૫/૧/૬૫થી शिल्पिनि (૨) कर्तरि

卐 વિશેષ :- 0 गै ધાતુનો અર્થ 'ગાવું" થાયછે – गाह् गमो धातु न लेवी

☐ શેષવૃત્તિ :- (૩)टनण् च ૫/૧/૬૭ શિલ્પી કર્તા गा ધાતુને अक अन (टनण्) પ્રત્યય લાગે गायति इति–गा+टनण्=(आत ऐ कृञ्जौ ૪/૩/૫૩ થી) गै+अन=गायनः – ગવૈયો (સ્ત્રીલિંગે) गायनी ગાનારી [૫૪૨]

[१०८९]

(૧૪) तिक्कृतौ नाम्नि ૫/૧/૭૧

★ સૂત્રપૃથ૦ :- तिक् कृतौ नाम्नि
★ વૃત્તિ :- आशीर्विषये संज्ञायां गम्यायां तिक्कृतश्च सर्वे प्रत्ययाः स्युः

卐 વૃત્યર્થ :- સંજ્ઞા અર્થ જણાતો હોય તો ધાતુને આશિષ અર્થમાં तिक् (ति) પ્રત્યય લાગેછે અને કૃદન્તના બીજા રુપે પ્રત્યયો લાગેછે (વિશે જુઓ સૂત્ર:૧૫)

★ અનુવૃત્તિ :- आशिषि अकन ૫/૧/૭૦ થી आशिषि

卐 વિશેષ – 0 સ્પષ્ટ

[११००]

(૧૫) अहन्पञ्चमस्य क्वि क्ङिति ૪/૧/૧૦૭

★ સૂત્રપૃથ૦ :- अहन् पञ्चमस्य क्वि – क्ङिति
★ વૃત્તિ :- हनवर्जपञ्चमान्तस्य क्वौ धुडादौ क्ङिति च दीर्घः स्यात् । शम्या दियायादस्यमानः शान्तिः
☐ क्वचित्कि न दीर्घः । रन्तिः । वर्धतामित्या शास्यमानो वर्धमानः ।

卐 વૃત્યર્થ :- हन् ધાતુ સિવાયના પ અમ વ્યંજન (ङ्, ञ्, ण्, न्, म्) માંનો કોઇપણ વ્યંજન અન્તે હોય તેવા ધાતુને क्विप् પ્રત્યય લાગે ત્યારે અને આદિમા धुट् વ્યંજનવાળો किन् ङित् પ્રત્યય લાગે ત્યારે તેની પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ થાયછે
0 शम्यात् इति–शम्+तिक् (ति)=આ સૂત્રથી પૂર્વસ્વર દીર્ઘ शाम्+ति=(म्ना धुड् वर्गे० થી) शान् + ति = शान्तिः

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) स्वर हन गम० ૪/૧/૧૦૪ થી धुटि (૨) दीर्घश्चवोऽन्त्यम् ૪/૧/૧૦૩ થી दीर्घम

卐 વિશેષ :- 0 अहन કેમ કહ્યું ?
वृत्रहणि–हन् ધાતુ વર્જ્યો માટે દીર્ઘત્વ ન થાય.(*न् નો ण् क वर्गैक स्वर वति ૨/૩/૭૬ થી થયો)

* वृत्रहणि–સંજ્ઞા હોયતો पूर्वपदस्था ૨/૩/૬૪ થી અને અસંજ્ઞામાં कवर्गैक० ૨/૩/૭૬ થી णत्व– બૃ.વૃ. ભા.૨ ન્યા, સ.પૃ.૧૦૧

0 પંચમ વર્ણ કેમ કહ્યું ?

પક્ત્વા – पच् + क्त्वा છે. અન્તે च् છે.

0 ધુટ્ એમ કેમ કહ્યું ?

यम्त – यम् + क्य – य ધુટ્ નથી.

શેષવૃતિ :- (૪) न तिकि दीर्घश्च ૪/૨/૫૯ यम् વગેરે (यम्, रम्, नम्, गम्, हन्, मन् અને वन्) તથા तनादि ધાતુઓને तिक् પ્રત્યય લાગ્યો હોય ત્યારે તેના અન્ત્ય વ્યંજનનો લોપ થતોનથી તેમજ પૂર્વસ્વર દીર્ઘ પણ નથાય

0 रम् + तिक् = रन्तिः = રંતિદેવ [૫૪૨]

0 વર્ધમાનઃ ચોવિશમાં તિર્થંકર वर्धिषीष्ट इति वर्ध+આનશ્ (शत्रानशावेष्यति ૫/૨/૨૦ થી નિર્દિષ્ટ આનશ્ ૫/૧/૭૦ થી થયો) = (अतो म आने ૪/૪/૧૧૪ થી अ થી પર म् આગમ) વર્ધ + मान = વર્ધમાનઃ

[૧૧૦૧]

(૧૬) कर्मणोऽण् ૫/૧/૭૨

☆ સૂત્રપૃથ૦ :- कर्मणः અણ્

☆ વૃત્તિ :- कर्मणः परात्धातोरण् स्यात् । कुम्भं करोति इति कुम्भकारः ।

વૃત્યર્થ :- કર્મથી પર આવેલ ધાતુને अण् પ્રત્યય થાયછે कुम्भकार = કુંભાર–कुम्भं करोति इति कुम्भ +कृ+अण्=(नामिनोऽकलिहले થી વૃદ્ધિ) कुम्भ+कार्+अ= कुम्भकारः (* નોંધ :- कुम्भम्-कुम्भ+अम् કર્મ છે. कृ સાથે સમાસ થતાં ऐकार्थ्ये ૩/૨/૮થી વિભક્તિ લોપ અને ङस्युक्तं कृता ૩/૧/૪૯ થી સમાસ થયો, सि પ્રત્યય લાગ્યો બધે આ રીતે પ્રક્રિયા જાણવી)

વિશેષ :- 0 અણ્ માં ण् કાર વૃદ્ધિને માટેછે

0कर्तृ र्व्याप्यं कर्म ૨/૨/૩ થી निर्वर्त्यः ક્રિયા વડે ઉત્પન્ન કરવું विकार्य :- ક્રિયા વડે વિકાર પામવો. प्राप्य – ક્રિયા વડે પામવું ત્રણ અર્થમાં કર્મ થાયછે. જેમકે प्राप्य :- सूत्रं धरति इति – सूत्रधारः

[૧૧૦૨]

(૧૭) आतो डोऽह्वावामः ૫/૧/૭૬

☆ સૂત્રપૃથ૦ :- आतः डः अ – ह्वा – वा–मः

☆ વૃત્તિ :- कर्मणः परादनुपसर्गात् ह्वावामावर्जादादन्ताद् धातोर्डः स्यात् । गोदः । अह्वावाम् इति किम् । स्वर्गह्वायः तन्तुवायः, धान्यमायः ।

વૃત્યર્થ :- ह्वा-वा-मा ધાતુઓ સિવાય ઉપસર્ગ રહિત એવા आ કાંત. ધાતુઓને કર્મથી પર ड (अ) પ્રત્યય થાયછે.

0 गोदः = ગાય આપનારો – गां ददाति इति – गो + दा + ड = गोद् + अ = गोदः

0 अह्वावाम् કેમ કહ્યું ?

स्वर्गह्वायः=स्वर्ग ह्वयते-સ્વર્ગની સ્પર્ધા કરનારો આ ધાતુનું વર્જન છે માટે "ड" પ્રત્યય ન લાગે પણ अण् લાગે –0– तन्तुवायः = વણકર. धान्यमायः= ધાન્ય માપનારો – બન્નેમાં ड ન લાગ્યો

☆ અનુવૃતિ :-(૧) गायोऽनुपसर्गात् ૫/૧/૭૪ થી अनुपसर्गात् (૨) कर्मणोऽण् થી कर्मणः

વિશેષ :- 0 અનુપસર્ગ કેમ કહ્યું ?

गोसंदायः गो-सं+दा –ઉપસર્ગ છે માટે कर्मणोऽण् થી अण् લાગશે. તથી सं+दा+अण्=(आत ऐः कृञ्णौ ૪/૩/૫૩) सं+ दै + अण् = सं + दाय् + अ = संदायः

0 ક્યારેક ह्वा ને ड પ્રત્યય લાગે છે मित्रह्व–मित्रं ह्वयते–मित्र ની સ્પર્ધા કરેછે. અહીં मित्र+ह्वा+ड=मित्र+ह्व्+अ થયું

[૧૧૦૩]

(૧૮) आशिषि हनः ૫/૧/૮૦

☆ વૃત્તિ :- कर्मणः पराद्धन्तेराशिषि गम्यायां डः स्यात् । शत्रुहः ।

વૃત્યર્થ :- કર્મથી પર हन् ધાતુને આશીર્વાદ અર્થમાં ड (अ) પ્રત્યય થાય शत्रुहः = शत्रुं वध्यात्-શત્રુને હણો -शत्रु+हन्+ड=,डित्यन्त्य स्वरादेः ૨/૧/૧૧૪ થી अन् લોપ) शत्रु + ह् + अ

☆ અનુવૃતિ :-(૧) आतो डो...मः ૫/૧/૭૬ થી ड (૨) कर्मणोऽण थी कर्मणः

વિશેષ :- 0 * ક્યારેક ગતિ અર્થમાં પણ हन् ને ड પ્રત્યય લાગેછે ત્યારે क्रोशं हन्ति થી क्रोशहः એક કોશ (ગતિનું માપ) કાપેછે. – ચાલેછે – જાય.

[૧૧૦૪]

(૧૯) क्लेशादिभ्योऽपात् ૫/૧/૮૧

☆ સૂત્રપૃથ૦ :- क्लेश – आदिभ्यः अपात्

☆ વૃત્તિ :- क्लेशादेः कर्मणः परादपपूर्वाद्धन्तेर्डः स्यात् । क्लेशापहः, तमोपहः

* નોંધ :– લઘુપ્રક્રિયા – ટીપ્પણ ૧૭, પૃ. ૩૭૦

* क्वचित् – હૈમપ્રકાશ ઉતરાર્ધ પૃ. ૮૪૩

卐 વૃત્યર્થ :- ક્લેશ વગેરે કર્મ પછી અર પૂર્વક હન્ ધાતુને ઙ (અ) પ્રત્યય થાય છે ક્લેશાપહ, ક્લેશને હણનારો. ક્લેશમ્ અપહન્તિ=ક્લેશ+અપ+હન્+ડ=ક્લેશ+અપ+હ્+અ (અન્ત્ય અન્ લોપ)=ક્લેશાપહઃ એ-જ-રીતે તમાપહ. અંધકારને હણનાર તમસ્+અપ+હન્+ડ

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) આતો ડો ..મઃ ૫/૧/૭૬ થી ડ (૨) આશિષિ. ૫/૧/૮૦ થી હનઃ

卐 વિશેષ :- 0 ક્લેશાદિ-ક્લેશ, રોગ, તમસ્ દુઃખ દોષ, વાતપિત્તકફ, જ્વર, દર્પ
0 સૂત્રમાં અપ મુકવાથી અન્ય કર્મોથી પર પણ હન્ ને ડ પ્રાપ્ત થશે
0 પૂર્વસૂત્રથી પણ ડ પ્રત્યયની પ્રાપ્તિ હતી તેના આશીર્વાદ સિવાયના વિષયમાં પ્રાપ્તિ માટે આ સૂત્ર બનાવેલ છે

[૧૧૦૫]

(૨૦) અચિત્તે ટક્ ૫/૧/૮૩

★ વૃત્તિ :- કર્મણઃ પરાદ્ધન્તેરચિત્તવતિ કર્તરિ ટક્ સ્યાત્ વાતઘ્નं તૈલમ્। અચિત્ત ઇતિ કિમ્। પાપઘાતો યતિઃ

卐 વૃત્યર્થ :- કર્મથી પર હન્ ધાતુને અચિત્ત કર્તા હોવાથી ટક્ (અ) થાય છે
0 વાતઘ્નં તૈલમ્ - વાયુને હણનાર તેલ - વાત હન્તિ ઇતિ વાત+હન્+ટક્=વાત+ઘ્ન+અ= (ગમહન જન૦ ૪/૨/૪૪ થી હન્ નો અ, લોપ હનો ઘ્ન ૨/૧/૧૧૨ થી ઘ્ન થશે.)
0 અચિત્ત કેમ કહ્યું ?
પાપઘાતો યતિઃ = પાપં હન્તિ ઇતિ પાપ+હન્+અણ્ (અ) = ઞ્ણિતિ ઘાત્ ૪/૩/૧૦૦ થી પાપ+ઘાત્+અ = પાપઘાતઃ અહીં અચિત્ત કર્તા છે માટે ટક્ ન થયો.

★ અનુવૃત્તિ :- આશિષિ હનઃ ૫/૧/૮૦ થી હનઃ

卐 વિશેષ :- 0 અચિત્ત - ચૈતન્ય રહિત
0 ક્ હન્ છે તે કિત્ કાર્ય માટે છે
0 ટ્ ઇત્ છે તે સ્ત્રીલિંગે ડી પ્રાપ્તિ માટે છે

[૧૧૦૬]

(૨૧) બ્રહ્માદિભ્યઃ ૫/૧/૮૫

★ વૃત્તિ :- એભ્યઃ કર્મભ્યઃ પરાદ્ધન્તેષ્ટક્ સ્યાત્। બ્રહ્મઘ્નઃ ગોઘ્નઃ પાપી।
◻ રાજઘઃ નિપાતોऽયમ્।

卐 વૃત્યર્થ :- બ્રહ્મ વગેરે કર્મથી પર હન્ ધાતુને ટક્ (અ) પ્રત્યય થાય છે. બ્રહ્મઘ્ન = બ્રાહ્મણને હણનારો બ્રહ્મહન્તિ = બ્રહ્મ+હન+ટક્=(હન નો ૪/૨/૪૪ થી ઘ, ૨/૧/૧૧૨ થી ઘ્ન થતા) બ્રહ્મ+ઘ્ન+ટક્ (અ) = બ્રહ્મઘ્નઃ
0 ગોઘ્ન = ગાયને હણનારો. ગાં હન્તિ

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) આશિષિ હનઃ ૫/૧/૮૦થી હનઃ (૨) અચિત્તે ટક્ ૫/૧/૮૩ થી ટક્

卐 વિશેષ :- 0 બ્રહ્માદિ :- બ્રહ્મઘ્નઃ, કૃતઘ્નઃ, ગોઘ્નઃ, શત્રુઘ્નઃ, ભ્રૂણઘ્નઃ, બાલઘ્નઃ, શ્વઘ્ની
0 બહુલ અધિકારથી સંપ્રદાન (ચતુર્થી) માં પણ આ સૂત્ર ક્યારેક લાગે જેમકે ગોઘ્નોऽતિથિઃ=ગાં હન્તિ યસ્મૈ આગતાય દાતુમ્ સ - અહીં સંપ્રદાન :- યસ્મૈ આગતાય છે તો પણ ટક્ પ્રત્યય થયો

◻ શેષવૃત્તિ -:(૫) *રાજઘઃ ૫/૧/૮૮ રાજન્ કર્મથી પર હન્ ધાતુને ટક્ પ્રત્યયાન્ત તથા (હન્ નો) ઘ આદેશ કરી નિપાતન કરેલ છે રાજન્+હન્+ટક્=રાજઘઃ= રાજાને હણનાર

[૧૧૦૭] [૫૪૬]

(૨૨) કુક્ષ્યાત્મોદરાદ્ ભૃગઃ ખિ ૫/૧/૯૦

★ સૂત્રપૃથ૦ :- કુક્ષિ-આત્મ-ઉદરાદ્ ભૃગઃ ખિઃ

★ વૃત્તિ -એભ્યઃ કર્મભ્યઃ પરાદ્ ભૃગઃ ખિઃ સ્યાત્। ખ ઇત્।

卐 વૃત્યર્થ :- કુક્ષિ, આત્મન્ અને ઉદર કર્મ પછી આવેલા ભૃગ્ (ભૃ) ધાતુને ખિ (ઇ) પ્રત્યય થાય છે ખિ માં ખ-ઇત્ છે (જુઓ સૂત્ર ૨૩ માં જુઓ)

卐 વિશેષ - 0 ખ કાર મુકયો તેમ્ આગમ માટે છે નિત્ત્વસ્વર...૩/૨/૧૧૧ થી મ્ આગમ થાય

[૧૧૦૮]

(૧૩) ખિત્યનવ્યયારુષોમોऽન્તો,હ્રસ્વશ્ચ ૩/૨/૧૧૧

★ સૂત્રપૃથ૦ :- ખિતિ અન્ - અવ્યય અરુષઃ મઃ અન્તઃ હ્રસ્વશ્ચ

★ વૃત્તિ :- સ્વરાન્તસ્યાનવ્યયસ્યારુષશ્ચ ખિત્પ્રત્યયાન્તે ઉત્તરપદે મોऽન્તો યથાસંભવં હ્રસ્વશ્ચ સ્યાત્। કુક્ષિમ્ભરિઃ આત્મમ્ભરિઃ, ઉદરમ્ભરિઃ

卐 વૃત્યર્થ :- અવ્યય સિવાયના સ્વરાન્ત શબ્દ પછી તેમજ અરુષ્ શબ્દ પછી ખ-ઇત્ વાળો પ્રત્યય ઉત્તરપદમાં હોવાથી (પૂર્વ પદને અન્તે) મ્ આગમ થાય છે. (જેમકે :- અરુષ્ નુ અરુષ્મ્ પછી મ્ લોપ અરુમ્) અને પૂર્વે દીર્ઘસ્વર હોવાથી હ્રસ્વ થાય છે.
0 કુક્ષિમ્ભરિ. પેટભરો કુક્ષિં બિભર્તિ ઇતિ-કુક્ષિ+ભૃ+ખિ (ઇ) કુક્ષિ+મ્+ભર્+ખિ=કુક્ષિ+મ્+ભરિ (આ સૂત્રથી મ્ આગમ)

* રાજઘઃ હેમ પ્રકાશ ઉત્તરાર્ધ - પૃ. ૮૪૪

0 आत्मम्भरिः પોતાનેજ પોષનારો આત્મન્+મૃ+ખિ (અહીં સમાસ થયો आत्मन+मम्+भृ+ . ऐकार्थ्ये ૩/૨/૮ થી વિભક્તિ લોપ, પદ સંજ્ઞા થતાં નામ્નો નો૦ ૨/૧/૯૧થી અન્ત્ય ન્ લોપ) आत्म+म्+भृ+इ=आत्मम्भरिः
0 उदरम्भरिः પેટ ભરો – उदरं बिभर्ति

卐 વિશેષ :- 0 खित् કેમ કહ્યું ?
ज्ञमानी–ज्ञ+मन्+णिन्-ज्ञमान्+इन् અહીં णिन् છે માટે મ આગમ ન થાય मन्याणिन् ૫/૧/૧૧૬ થી णिन्
0 અનવ્યય કેમ કહ્યું ?
दोषामन्यम् अहः પોતાને રાત માનતો દિવસ – दोषा અવ્યય છે માટે म् ન લાગ્યો

[૧૧૦૯]

(૨૪) अर्होऽच् ૫/૧/૯૧

★ સૂત્રપૃથ૦ : अर्ह: अच्
★ વૃતિ :- कर्मण: परादर्हे'रच् स्यात् । पूजार्ह': साधु: पूजार्हा साध्वी ।
卐 વૃત્યર્થ :- કર્મથી પર अर्ह् ધાતુને अच् પ્રત્યય થાયછે पूजार्ह': साधु: પૂજાને યોગ્ય સાધુ-पूजार्हा साध्वी પૂજાને યોગ્ય સાધ્વી
0 पूजार्ह': = पूजाम् अर्हति – पूजा+अर्ह्+अच्
0 पूजार्हा = पूजार्ह + आ (સ્ત્રીલિંગે आत्)

卐 વિશેષ :- 0 अण् પ્રત્યયનો અપવાદ કરી આ સૂત્ર બનાવેલ છે.
0* अच् અને अण् બન્ને સરૂપ હોવાથી નિત્ય અપવાદરૂપેછે

[૧૧૧૦]

(૨૫) धनुर्दण्डत्सरुलाङ्गलाङ्कुशर्ष्टियष्टि शक्ति तामर घटाद् ग्रहः ૫/૧/૯૨

★ સૂત્રપૃથ૦ :- धनुर्‌ दण्ड–त्सरु–लाङ्गल–अङ्कुश–ऋष्टि–यष्टि–शक्ति–तोमर–घटाद् ग्रहः
★ વૃતિ :- एभ्यो दशभ्य: कर्मभ्य: पराद् ग्रहेरच् स्यात् धनुर्ग्रहः
卐 વૃત્યર્થ :- ઘનુર્ વગેરે દશ કર્મ (શબ્દ) થી પર ग्रह ધાતુને अच् (अ) પ્રત્યય થાયછે धनुर्ग्रहः ધનુષ્યને ગ્રહણ કરનાર धनुर्गृह्णाति इति धनुस्+ग्रह्+अच् એજરીતે दण्डग्रहः = દંડ ગ્રાહક, त्सरुग्रहः = તલવારની મૂઠ ગ્રહણ કરનાર, यष्टिग्रहः = લાકડી ગ્રહણ કરનાર

* अच् અને...સિદ્ધહેમ બૃ વૃ પંચમોડધ્યાય-પૃ -૧૬

★ અનુવૃતિ :- अर्होऽच् ૫/૧/૯૧ થી अच्

卐 વિશેષ :- 0 घटीग्रह નું ગ્રહણ કેમ ?
घटी (ઘડી-સમયમાપક) નું વિધાન સૂત્રમાં નથી પણ *नाम ग्रहणे लिङ्ग विशिष्टस्यापि ग्रहणम् એ ન્યાયે घटी શબ્દનું ગ્રહણ કરેલ છે

[૧૧૧૧]

(२६) आयुधादिभ्यो धृगोऽदण्डादे: ૫/૧/૯૪

★ સૂત્રપૃથ૦ :- आयुध्-आदिभ्यः धृगः अ-दण्डादेः
★ વૃત્તિ :- दण्डादि वर्जादायुधादे परादधृगोऽच् स्यात् । धनुर्धर:, भूधर:, । अदण्डादेरिति किम् । दण्डधारः
卐 વૃત્યર્થ :- दण्ड વગેરે શબ્દો સિવાયના आयुध વગેરે શબ્દોથી પર આવેલા धृ ધાતુને अच् (अ) પ્રત્યય થાયછે 0 धनुर्धर: = ધનુષને ધારણ કરનાર धनुर्धरति = धनु+धृ+अच् 0 भूधरः પર્વત
0 अदण्डादेः કેમ કહ્યું ?
दण्डधार: = दण्डं धरति - दण्ड+धृ+अण् દંડ ધારક (અહીં अण् પ્રત્યય થયો

★ અનુવૃતિ :- अर्होऽच् ૫/૧/૯૧ થી अच्

卐 વિશેષ :- 0 आयुधादि ગણ :-
धनुर्धर:,शक्तिधर:,चक्रधर:,शार्ङ्गधर:,गदाधर:,परशुधर:, शूलधर:, खड्गधर:, वज्रधरः, हलधरः
0 आदि શબ્દથી—जलधरः,विषधर ,शशधर:,विद्याधरः, श्रीधरः, जटाधर:, पयोधर: વગેરેનું પણ ગ્રહણ થશે.
0 *સૂત્રમાં બ વ મુકવાથી અન્ય કર્મથી પર પણ अच् થાય જેમકે :- यष्टिधरः,फलकधरः,शङ्कुधरः,गोवर्धनधर:, श्रीवत्सधर:, तूणीरधर:, पाशधर:, छत्रधरः
0 अदण्डादे: કેમ કહ્યુ ?
दण्डधार:,कर्णधार:,सूत्रधार:,छत्रधार:,कुण्डधार:,कर्मधारः – બધે अण् પ્રત્યય થયોછે

[૧૧૧૨]

(૨૭) हृगोवयोऽनुद्यमे ૫/૧/૯૫

★ સુત્રપૃથ૦ :- हृगः वयः अनुद्यमे
★ વૃત્તિ :- कर्मणः परादहृगो वयस्यनुद्यमे गम्येऽच् स्यात् । अस्थिहर: श्वाउद्यम उत्क्षेपणमाकाशस्थस्य वा धारणे तदभावे–मनोहरा स्रक् । उद्यमे तु भारहार ।

*1 नाम ग्रहणे — ન્યાય – ૧૬ પ ૧૬
*2 બ. વ. – મધ્યમવૃત્તિ અવચૂરિ ભા. ૨, પૃ. ૧૭૪

☐ આદ. શીલે । પુષ્પહાર । દતે–નાથરાથાવિ: । દત્તહરિ: શ્વા । નાથહર સિંહ:

卐 સૂત્રાર્થ :– ઉંમરકે અનુદ્યમ અર્થ જણાતો હોય ત્યારે કર્મથી પર हृ ધાતુને अच् (अ) પ્રત્યય થાયછે
0 ઉદ્યમ એટલે ઊંચે ફેંકવુ અથવા આકાશમાં અધ્ધર રહેલા પદ ને હાથમાંધરી રાખવો–તેનો અભાવતે અનુદ્યમ
0 વય :– અસ્થિહર: શ્વા – હાડકાને લઈ જનાર કુતરુ – અહીં હાડકાને લઈ જવું તે કુતરાની બાલ્યાવસ્થા સૂચવેછે अस्थि हरति इति–अस्थि+हृ+अच्
0 અનુદ્યમ :– મનોહરા સ્રક મનોહર માળા મન: हरति इति –मनस्+हृ+अच्=मनोहर, સ્ત્રીલિંગે आत् मनोहरा મનને હરવામા ઉદ્યમ નથી માટે अच् (मनस् ના स् નો ર થઇ अतोऽति रोरुः થી ઉ થઈ अ+उ થતાં ओ થયો)
0 અનુદ્યમ કેમ કહ્યું ?
ઉદ્યમ અર્થમાં भारहार ભાર ઉપાડનાર भार+हृ+अण्

★ અનુવૃત્તિ – अर्होऽच् ५/१/९१ થી अच्

卐 વિશેષ :– 0 વય :– પ્રાણીને કાળક્રમે કરી થતી (રહેતી) ઉંમર અવસ્થા
0 * જ્યા વય હોય ત્યા ઉદ્યમ અર્થમાં પણ આ સૂત્ર લાગે જેમકે :– कवचहर

☐ શેષવૃત્તિ :– (६) आङ. शीले ५/१/९६ आङ् સાથેના हृ ધાતુને શીલ અર્થમા अच् પ્રત્યય થાય છે શીલ–સ્વભાવિક ક્રિયા – पुष्पाहर. ફૂલને ચૂંટનારો. पुष्पाणि आहरति – पुष्प+आ+हृ+अच् [५८५]
(७) हतिनाथात् पशाविः ५/१/९७ हति તેમજ नाथ શબ્દ પછી हृ ધાતુ હોય અને પશુ કર્તા હોયતો इ થાયછે हतिहरि શ્વા ચામડાની મસક લઇ જનારો કુતરો हति+हृ+इ
0 नाथहरि: सिंह: માલિકને હરનાર સિંહ नाथ+हृ+इ

[2223] [५८६]

(२८) रज फले मलाद् ग्रह ५/१/९८

★ વૃત્તિ :– एभ्य: कर्मभ्य: परात् ग्रहेरिः स्यात् । रजोग्रहिः फलेग्रहिः, मलग्रहिः

卐 સૂત્રાર્થ :– रजस्, फले, मल કર્મ પછી ग्रह् ધાતુને इ થાયછે रजोग्रहिः રજ લેનારો – रजः गृह्णाति इति – रजस्+ग्रह्+इ એ-ર-રી-તે
0 फलेग्रहि = फले + ग्रह् + इ – ફળ લેનાર
0 मलग्रहि = मल + ग्रह् + इ – મળ લેનાર

• • • • • • • • • • • • • • • • • • •
* वयस्तत्र – બૃહદ્વૃત્તિ ભા ૨ ન્યા. ભ પૃ. २२८

★ અનુવૃત્તિ – हृति नाथात् पशावि ५/१/९७ થી इ

卐 વિશેષ :– 0 फले-સૂત્રમા ए કાર નિર્દેશ હોવાથી फले કર્યું છે

[2224]

(२९) देववातादापः ५/१/९९

★ સૂત્રપૃથ૦ – देव वातात आप
★ વૃત્તિ :– आभ्यामाप इ स्यात् । देवापिः, वातापि ।

卐 સૂત્રાર્થ :– દેવ અને વાત કર્મ પછી આવેલા आप् ધાતુને इ પ્રત્યય થાયછે
0 देवापि. દૈત્ય કે ઋષિનુ નામ છે देवान् आप्नोति- देव + आप् + इ
0 વાગરે ઋષિ પુત્રનુ નામ છે वातम् आप्नोति – वात + आप् + इ

★ અનુવૃત્તિ :– हृति नाथा० ५/१/९७ થી इ

卐 વિશેષ :– 0 ર૫૮

[2225]

(३०) शकृत्स्तम्बाद्वत्सव्रीहौ कृग ५/१/१००

★ સૂત્રપૃથ૦ :– शकृत् – स्तम्बात् वत्स – व्रीहौ कृग:
★ વૃત્તિ :– आभ्यां कर्मभ्यामनयोः कर्त्रोः कृगः इः स्यात् शकृत्करिः वत्सः । स्तम्बकरिर्व्रीहिः

☐ किंयत्तद् बहो । किङ्करः, यत्करः, तत्करः, बहुकरः ।

卐 સૂત્રાર્થ – शकृत् (છાણ) स्तम्ब (ઠુંઠુ) કર્મથી વત્સ અને વ્રીહિ કર્તા હોયતો તેનાથી પર कृ ને इ થાય
0 शकृत् करि: वत्सः છાણ કરનારો વાછડો शकृत् करोति इति – शकृत् + कृ + इ
0 स्तम्ब करिर्व्रीहि: = ઠુંઠું કરનાર ચોખાનો છોડ स्तम्बं करोति – स्तम्ब + कृ + इ

★ અનુવૃત્તિ . हृति नाथा० ५/१/९७ થી इ

卐 વિશેષ – 0 वत्सव्रीहौ કેમ કહ્યું ?
शकृत्कार વત્સ કર્તા ન હોવાથી अण् લાગે शकृत्+कृ+अण्

☐ શેષવૃત્તિ :– (८) किंयत्तद्बहोर. ५/१/१०१ किम् –यत्–तत्–बहु કર્મ પછી कृ ધાતુને अ પ્રત્યય થાયછે किङ्करः નોકર – किम् करोति इति–किम+कृ+अ
0 यत्कर: = यत्+कृ+अ 0 तत्कर = तत्+कृ + अ
0 बहुकर: = बहु + कृ + अ [५८७]

[2226]

(૩૧) सङ्ख्याऽहर्दिवाविभानिशाप्रभाभाश्चित्रकर्त्राद्यन्तानन्तकार बाह्वरुर्धनुर्नान्दीलिपिलिविबलिभक्तिक्षेत्रजङ्घाक्षपाक्षणदारजनि दोषादिन दिवसाट्टः ५/१/१०२

★ સૂત્રપૃથ૦ :- सङ्ख्या-अहर्-दिवा-विभा-निशा-प्रभा-भास्-चित्र कर्तृ-आदि-अन्त-अनन्त-कार-बाहु-अरुर-धनुर्-नान्दी-लिपि-लिवि-बलि-भक्ति-क्षेत्र-जङ्घा-क्षपा-क्षणदा-रजनि-दोषा दिन-दिवसात् टः

★ વૃત્તિ :- एभ्योऽष्टाविंशतेः परात् कृगष्टः स्यात् । सङ्ख्याकर इत्यादि

卐 વૃત્યર્થ :- આ (સૂત્રપૃથ૦ મુજબના) ૨૮ કર્મોથી પર कृ ધાતુને ट (अ) પ્રત્યય થાયછે જેમકે :- सङ्ख्याकरः सङ्ख्यां करोति=सङ्ख्या+कृ+ट (अ) સંખ્યા કરનાર (બધાંજ શબ્દો આ રીતે બનશે)

0 અન્ય ઉદાહરણો :- अहस्करः= अहः करोति अहन्+अम्+कृ+ . ऐकार्थ्ये થી अम् લોપ. અંતવર્તિ વિભક્તિ અપેક્ષાએ પર થતાં शेलुप्परि થી अहर्+कृ+ट अतः कृकमि २/३/५ થી र् નો स् थतां अहस्करः થયું સૂર્ય, दिवाकर.=સૂર્ય, विभाकरः=સૂર્ય, निशाकरः=ચંદ્ર प्रभाकरः=સૂર્ય. भास्करः=સૂર્ય, चित्रकरः=ચિત્રકાર, कर्तृकरः = ઈશ્વર, आदिकरः=બ્રહ્મા, लिपिकरः=લહીયો વગેરે

卐 વિશેષ :- 0 ट કાર ङी માટે છે તેનાથી विभाकरी વગેરે સિદ્ધ થાયછે. અન્યથા आत्‌થી आप् થયો હોત

[૧૧૧૭]

(૩૨) क्षेमप्रियमद्रभद्रान् खाऽण् ५/१/१०५

★ સૂત્રપૃથ૦ :- क्षेम-प्रिय मद्र-भद्रात् ख-अण्

★ વૃત્તિ :- एभ्यश्चतुर्भ्यः परात्कृगः खाऽणौ स्याताम् । क्षेमङ्करः । क्षेमकारः

卐 વૃત્યર્થ :- क्षेम,प्रिय,भद्र,मद्र કર્મથી પર कृ ધાતુને ख અને अण् પ્રત્યય થાયછે क्षेमङ्करः પક્ષે क्षेमकारः કુશળ કરનારો 0 क्षेम+कृ+ख=(ख इत् છે તેથી म આગમ खित्यनव्ययारु० ३/२/१११) क्षेम+म+कृ+ख=(ગુણ) क्षेम+म+कर्+अ=क्षेमङ्करः પક્ષે क्षेम+कृ+अण्=(વૃદ્ધિ) क्षेम + कार+अ=क्षेमकार; એજરીતે-प्रियङ्करः, मद्रङ्करः થાય

★ અનુવૃત્તિ :- ५/१/१० થી कृगः

卐 વિશેષ :- 0 एभ्यः (આ ચારથી) કેમ ?

-0- तीर्थकरः (हेतुतच्छीलाऽनुकुले0 થી ट तीर्थ+कृ+ट

0 ख અને अण् વિકલ્પે કર્યા તે ट ના બાધક માટેછે.

[૧૧૧૮]

(૩૩) मेघर्तिभयाऽभयात् खः ५/१/१०६

★ સુત્રપૃથ૦ :- मेघ ऋति भय अभयात् खः

★ વૃત્તિ :-एभ्यश्चतुर्भ्यः परात् कृगः खः स्यात् । मेघङ्करः ऋतिङ्करः । भयङ्करः । अभयङ्करः ।

■ प्रियवशाद्वदः खः । प्रियंवदः । वशंवदः । द्विषतपरंतपौ निपातौ परिमाणार्थमितनखात् पचः खः । प्रस्थंपचः मितंपचः । नखंपचः । कुलाभ्रकरीषात् कषः खः । कूलंकषा । करीषंकषा ।

卐 વૃત્યર્થ :- मेघ,ऋति,भय અને अभय કર્મથી પર कृ ધાતુને ख (अ) પ્રત્યય થાયછે मेघङ्करः=मेघङ्करोति-मेघ+कृ+ख मेघ+म्+कर्+अ=(तौ मुमो व्यञ्जने0 થી ङ्) मेघ+ङ्+कर.=मेघङ्करः=મેઘ કરનાર એજરીતે ऋतिङ्करः = જુગુપ્સા કરનાર

卐 વિશેષ :- 0 હેત્વાદિ વિવક્ષાથી ट પ્રત્યય નો પણ બાધ થાયછે

■ શેષવૃત્તિ :- (૯) प्रिय वशाद्वदः ५/१/१०७ प्रिय અને वश કર્મથી પર वद् ધાતુને ख પ્રત્યય થાય

0 प्रियंवदः પ્રિય બોલનાર

0 वशंवदः - वशंवद તે=સ્વાધીન [૫૪૮]

(૧૦) द्विषन्तप-परन्तपौ ५/१/१०८ द्विषंतप અને परंतप બન્ને ख પ્રત્યયવાળા નિપાતન કરાયાછે तप् = તપાવવું અર્થસૂચક ધાતુ છે. [૫૪૯]

(૧૧) परिमाणार्थ-मित-नखात् पचः ५/१/१०९ परिमाण-માપ અર્થક प्रस्थ વગેરે શબ્દો, मित અને नख થી પર पच् ધાતુને ख (अ) પ્રત્યય થાયછે.

0 प्रस्थंपचः=પ્રસ્થ માપ જેટલું રાંધનાર

0 मितम्पचः = પરિમિત રાંધનાર 0 नखम्पचः = નખ પાકીજાય તેવું અતિ ઉષ્ણ રાંધનાર [૫૫૦]

(૧૨) कुलाभ्र करीषात् कषः ५/१/११० कुल,अभ्र અને करीष શબ્દોથી પર कष् ધાતુને ख પ્રત્યય થાયછે.

0 कूलङ्कषा - કાંઠાને તોડનાર (નદી) 0 अभ्रङ्कषा-આભને કસે તેવું ઊંચું (મકાન) 0 करीषङ्कषा - છાણાને કસનારી (હવા) [૫૫૧]

[૧૧૧૯]

(૩૪) सर्वात्सहश्च ५/१/१११

★ સૂત્રપૃથ૦ :- सर्वात् सहः च

★ વૃત્તિ :- सर्वपूर्वात्सहेः कषेश्च खः स्यात् । सर्वसहः सर्वंकषः ।

卐 વૃત્યર્થ :- सर्व શબ્દ-કર્મથી પર सह् અને

वद् धातुने ग्व प्रत्यय थाय मर्वंद् महते–वाचिह्न.= બધું સહન કરનારો એજરીતે मंक्षुः=ભથાને દબાવનાર દુર

★ અનુવૃત્તિ :– મેઘર્તિભયા० ૫/૧/૧૦૬ થી ખ.

卐 વિશેષ :– 0 ૨૫૯

[૧૧૨૦]

(૩૫) मन्याण्णिन् ૫/૧/૧૧૬

★ સૂત્રપૃથ૦ :– मन्यात् णिन्

★ વૃત્તિ :– कर्मणः परात् मन्यतेर्णिन् स्यात् । पण्डितमानी बन्धोः ।

卐 વૃત્યર્થ :– કર્મથી પર મન ધાતુને णिन् (इन्) પ્રત્યય થાયછે (मन्य–ગણ ચોથો) पण्डितमानी बन्धोः ભાઈને પંડિત માનનાર पण्डितं मन्यते इति–पण्डित+मन्+णिन्=पण्डित+मान्+इन=प्र એ.વ पण्डितमानी (णिति था ઉપાન્ત્યનો આ, सि પ્રત્યય લોપ नाम्नोनो० થી અન્ત્ય न् લોપ)

卐 વિશેષ :– 0 मन्य અહીં कर्मणि कृतः २/२/८३ થી ષષ્ઠી થઇ

0 * श्य निर्देश उत्तरार्थम् मन्यते मा य (श्य) निर्देश આગળના સૂત્ર માટે છે તેથી तुदादि ગણના मन् ધાતુનું ગ્રહણ થશે નહીં [૧૧૨૧]

(૩૬) कर्तुः खश् ५/१/११७

★ વૃત્તિ :– प्रत्ययार्थात् कर्तुः कर्मणः परान्मन्यतेः खश् स्यात् । आत्मानं पण्डितं मन्यते इति पण्डितंमन्यः

卐 વૃત્યર્થ :–પ્રત્યયના નિમિત્તવાળા એવા કર્તૃભૂત કર્મથી પર રહેલાં મન ધાતુથી खश् (अ) પ્રત્યય થાયછે पण्डितंमन्यः आत्मानं पण्डितं मन्यते पण्डित + मन्य+खश्=पण्डित+म+मन्य+अ=(લોપમાં ધ્યક્ષને) पण्डितं + मन्यः = पण्डितंमन्यः

★ અનુવૃત્તિ :– मन्याण्णिन् ૫/૧/૧૧૬ થી मन्यात्

卐 વિશેષ :– 0 कर्तुः કેમ કહ્યું ?

पटुमानी चैत्रम् (णिन्) ચૈત્રને ચતુર માનનારો – અહીં કર્તા પોતે પોતાને ચતુર માનનાર નથી માટે આ સૂત્ર ન લાગે

0 समस्त होवाथी खश्ने બદલે णिन् પણ લાગેછે–पण्डितमानी

0 न थी म આગમ થાય श-शित् કાર્ય માટે છે તેથીજ ગણપાઠને અનુરૂપ (વિકરણ) પ્રત્યયો થાય જેમકે :– मन् ने श्य लागी मन्य थयु

[૧૧૨૨]

(૩૭) एजेः ५/१/११८

★ વૃત્તિ :– कर्मणः परादेजेः खश् स्यात् । जनमेजयः

卐 વૃત્યર્થ :– કર્મથી પર एज् ધાતુને खश् પ્રત્યય થાયછે (एजि–णिगन्त છે) जनमेजयः=जनम् एजयति લોકોને ધ્રુજાવનાર एजि શબ્દ एजे एजृ)

★ અનુવૃત્તિ :– कर्तुः खश् ૫/૧/૧૧૭ થી खश्

卐 વિશેષ :– 0 एज् कम्पने (एजृ) છે અહીં णि અન્તગણ એજિ રૂપ કરેલ છે

[૧૧૨૩]

(૩૮) शुनीस्तनमुञ्जकूलास्यपुष्पाट्ट्धेः ५/१/११९

★ સૂત્રપૃથ૦ –शुनी स्तन–मुञ्ज–कूल–आस्य पुष्पात् ट्धेः

★ વૃત્તિ :– एभ्यः परात् ट्धेः खश् स्यात् । शुनिन्धयः ।

卐 વૃત્યર્થ :– શુની વગેરેથી પર ट्धे ધાતુને खश् (अ) પ્રત્યય થાયછે

0 शुनिन्धय – शुना वशी–शुनी+धे+खश्+खश्=शुनि+म+धे+अ (म આગમ नि ह्स्व=(नो हस्वो व्यञ्जने० थी न्) शुनि+न्+धे+य= * शुनिन्धयः કુતરીને ધાવનાર

★ અનુવૃત્તિ :– कर्तुः खश् ५११७ થી खश्

卐 વિશેષ :– 0 ट्धे માં ट् કાર ङी કરવા માટે છે – જેમકે शुनि न्धी

0 અન્ય ઉદાહરણ :– स्तनंधयः સ્તનને ધાવનાર – बालक मुञ्जधय મુંજને ખાનારું – હરણ

[૧૧૨૪]

(૩૯) नाडी घटी खरीमुष्टिन सिकावाताद् ध्मश्च ५/१/१२०

★ સૂત્રપૃથ૦ :– नाडी–घटी–खरी–मुष्टि – नासिका – वाताद् ध्मः च

★ વૃત્તિ :– एभ्यः परस्मो ध्मः ट्धेश्च खश् स्यात् । नाडिंधम । नाडींधयः

☐ पाणिकराद् ध्मः खश् । पाणिंधमः पन्थाऽग्नि‌न्धः । वहंलिहः, अभ्रंलिहः परिव्राजकस्तुदः । बहुतुदः । ललाटतपस्पर्शनमः स्वाकः । ललाटंतप अग्र्योंत्रिद् दहः । अग्न्यंस्त्वा गन्दा कूलमुद्रुजोवहः । कूलमुद्रुजोगजः । कूलमुद्वहा नदी । इरम्मदः निर्वातोऽयम्

卐 વૃત્યર્થ :– નાડી વગેરે ૭ કર્મથી પર ध्मा કે ट्धे ધાતુને खश् (अ) પ્રત્યય થાયછે

* श्य निर्देश–બૃહદ્વૃત્તિ ભા ૨ ન્યાસ ૨૩૩

* शुनिन्धयः લઘુવૃત્તિ, મધ્યમવૃત્તિ બૃ.વૃ. બધામાં હ્રસ્વ ઇ છે. પ્રક્રિયામાં દીર્ઘ કેમ ?

0 ધ્મા — नाडिन्धमः 0 ટ્વે नाडिन्धयः
નાડીને ધમનાર/નાડીને પીનારો (અહીં ધ્મા નો ધમ્ આદેશ ઔગ કૃ વૃદ્ધિ ૪/૨/૧૦૮ થી થયો, ख થી म् આગમ થયો)

☆ અનુવૃતિ :- अतुं: खश् ૫/૧/૧૧૭ થી खश्

卐 વિશેષ :- 0 નાડી-ઘટી શબ્દો ङी અન્ત વાળા નિર્દેશેલ છે નાડી શબ્દ ઉપપદમાં खश् પ્રત્યય, इतोऽक्तार्थात् ૨/૪/૩૨ થી ङी વિકલ્પે. ङी અભાવે खश् પણ ન થાય. જેમકે ઘટ ધ્મઃ (અહીં આતો ડો... ૫/૧/૭૬ થી ड થયો)
0 ધ્મા અને ધે બન્નેમાં खश् ના शित् પણાને લીધે शव् લાગતાં પૂર્વના अ નો लुगस्यादे ૨/૧/૧૧૩ થી લોપ થશે
0 અન્ય ઉદાહરણ :-
घटिन्धमः પક્ષે घटिंधयः खरिंधमः પક્ષે खरिंधयः

▦ શેષવૃત્તિ :- (૧૩) पाणि करात् ૫/૧/૧૨૧ पाणि અને कर કર્મથી પરધ્મા ને खश् પ્રત્યય થાય. पाणिं धमति – पाणिन्धमः હાથને ધમનારો [૫૫૨]
(૧૪) वहाभ्राल्लिहः ૫/૧/૧૨૩ वह અને अभ्र થી પર लिह् ધાતુને खश् પ્રત્યય થાય वहंलिहः વાયુ ચાટનાર, अभ्रंलिहः આકાશ ચાટનાર [૫૫૩]
(૧૫) वहु विध्वरुस् तिलात् तुदः ૫/૧/૧૨૪ वहु – विधु–अरुस्–तिल કર્મ પછી तुद् ધાતુને खश् પ્રત્યય થાય वहुं तुदति–वहुतुदः ઘણાને પીડા કરનાર [૫૫૪]
(૧૬) ललाट वातशर्धात् तपाऽज हाकः ૫/૧/૧૨૫ ललाट પછી तप् ધાતુ वात પછી अज् ધાતુ, शर्ध પછી हाक् ધાતુને खश् પ્રત્યય થાયછે ललाटं तपति – ललाटंतपः = સૂર્ય [૫૫૫]
(૧૭) असूर्योग्राद् दृशः ૫/૧/૧૨૬ असूर्य કે उग्र પછી આવેલા दृश् ધાતુને खश् પ્રત્યય થાય सूर्यमपि न पश्यति असूर्यंपश्या राजदाराः સૂર્યને પણ ન જોનારી રાજરાણી [૫૫૬]
(૧૮) कुलादुद्रुजोद्वहः ૫/૧/૧૨૨ कुल થી પર उद्+वह् અને उद्+रुज् ધાતુને खश् પ્રત્યય થાયછે. 0 कुलमुद्रुजो गजः કાંઠાને તોડનાર હાથી [૫૫૭]
(૧૯) इरंमदः ૫/૧/૧૨૭ इरा+मद् ને खश् પ્રત્યયાન્ત નિપાતન કરાયછે इरम्मदः – દારૂડીયો [૫૫૮]

[૨૨૨૫]

* શેષવૃત્તિ :- હૈમપ્રકાશ ઉત્તરાર્ધ ૮૪૯

(૪૦) नग्नपलितप्रियान्धस्थूलसुभगाढ्य तदन्ताच्चव्यर्थेऽच्वेर्भुवः खिष्णु खुकञौ ૫/૧/૧૨૮

★ સૂત્રપૃથ0 :- नग्न–पलित–प्रिय–अन्ध–स्थूल–सुभग––आढ्य–तदन्तात् च्वि अर्थे अ–च्वेः भुवः खिष्णु खुकञौ

☆ વૃત્તિ :- नग्नादिभ्यः सप्तभ्यस्तदन्तेभ्यश्चाच्व्यन्तेभ्यश्च्व्यर्थे वृत्तिभ्यः परात् भुवः खिष्णुखुकञौ स्याताम् । अनग्नो नग्नो भवतीति नग्नंभविष्णुः, नग्नंभावुकः । तदन्ते सुनग्नंभविष्णुः, सुनग्नंभावुकः इत्यादि

卐 વૃત્યર્થ :- नग्न–पलित–प्रिय–अन्ध–स्थूल, सुभग आढ्य એ શબ્દોને અન્તે च्वि અર્થને સૂચવનાર પણ च्वि પ્રત્યય સિવાયનો પ્રત્યય હોયતો તેનાથી પર भू ધાતુને खिष्णु (इष्णु) અને खुकञ् (उक) પ્રત્યયો થાયછે
0 नग्नंभविष्णुः=अनग्नः नग्नः भवति नग्न+भू+खिष्णु= नग्न+म्+भव्+इष्णु (म् નો આગમ થયોછે. भू નો ગુણ મો થયા પૂર્વે સ્વર ' भव् થયું) પહેલાં નગ્ન નહતો પછી નગ્ન –ઢુચ્ચો થયો
0 नग्नंभावुकः (खिष्णु ને બદલે खुकञ् પ્રત્યય नग्न+भू+खुकञ्=(म आगम ञ् કાર થી भू ની વૃદ્ધિ થશે) नग्न+म्+भाव्+उक એજ રીતે-सुनग्नंभविष्णुः પક્ષે सुनग्नंभावुकः

卐 વિશેષ :- 0 अच्वेः કેમ કહ્યું ?
आढ्यी भविता(तृच् પ્રત્યયથયો) *आढ्यी એ च्वि પ્રત્યયાન્ત છે-कृभ्वस्तिभ्यां च्विः ૭/૨/૧૨૬ થી च्वि, इश्च्वावर्णस्या0 ૪/૩/૧૧૧ થી अ નો इ થયો
0 च्वि અર્થ કેમ કહ્યો ?
नग्नो भविता – નગ્ન થયો च्वि અર્થ નથી.
0 च्वि અર્થ એટલે પૂર્વે નહોય અને પછી થાય તે ભાવ

[૨૨૨૬]

(૪૧) कृगः खनट् करणे ૫/૧/૧૨૯

★ વૃત્તિ :- नग्नादिसप्तकाद्दच्व्यन्ताच्च्व्यर्थवृत्तेः परात् कृगः करणे खनट् स्यात् । अनग्नो नग्नः क्रियतेऽनेनेति नग्नंकरणं द्यूतम् । सुनग्नं करणम् ।

卐 વૃત્યર્થ :- च्वि અર્થના સૂચક પણ च्वि પ્રત્યયાન્ત ન હોય તેવા –नग्न–पलित–प्रिय–अन्ध–स्थूल–सुभग–आढ्य શબ્દો પછી कृ ધાતુને કરણ અર્થમાં खनट् (अन) પ્રત્યય થાય
0 नग्नं करणं द्युतम्–अनग्नः नग्नः क्रियते अनेन=नग्न+कृ+खनट्=नग्न+म्+कर्+अन (ख હોવાથી ૩/૨/૧૧૧

* आढ्यी સિદ્ધહૈમ બૃ.વૃ. પંચમોઽધ્યાય – न्या. स. पृ. ७६

લાગી મ્ આગમ ઋ નો ગુણ)=(ગ્રવર્ગાન્ના૦ થી ણ્) નગ્નકરણ પહેલા જે નગ્ન ન હતા તે નાગા બને છે એટલે તેને જુગાર બ-ના-વી તે પ્રિયકરણ વગેરે

★ અનુવૃત્તિ :- નાગ્નાદિ પ્રિયમ્ખ૦ ૫/૧/૧૨૮

卐 વિશેષ :- ૦ ચ્વિ અર્થ કેમ કહ્યો ?
નગ્નં કરોતિ દ્યૂતેન-જુગાર વડે બેહાલ કરે છે ચ્વિ નથી
૦ અચ્વ કેમ કહ્યું ?
નગ્ની કુર્વન્ત્યનેન-જેના વડે નગ્ન કરાય છે-ચ્વિ અન્તવાળું છે
૦ કર્તરિ ૫/૧/૩ ના અપવાદ રૂપે આ કરણનું સૂત્ર બનાવેલ

[૧૧૨૭]

(૪૧) નામ્નો ગમ ખડ્ડૌ ચ વિહાયસસ્તુ વિહઃ ૫/૧/૧૩૧

★ સૂત્રપૃથ૦ :- નામ્ન. ગમઃ ખડ્ડૌ ચ વિહાયસ તુ વિહઃ

★ વૃત્તિ :- નામ્ન પરાદ્ ગમેઃ ખડ્ડડાઃ સ્યુ, વિહાયસો વિહશ્ચ તુરઙ્ગ વિહઙ્ગ, તુરગ, વિહગ । તુરઙ્ગમઃ વિહઙ્ગમઃ

卐 સૂત્રાર્થ :- નામ પછી આવેલા ગમ્ ધાતુને ખડ્ (અ) ડ (અ) અને ખ (અ) પ્રત્યયો થાય છે તથા ગમ્ પૂર્વે વિહાયસ્ નામનો વિહ આદેશ થાય છે
૦ તુરઙ્ગ. પક્ષે તુરઙ્ગમઃ પક્ષે તુરગ =ઘોડો (ત્વરાથી જનારો) તુર. ગચ્છતિ ઇતિ-(ખડ્) તુર+ગમ્+ખડ્-ખ ઇત્ છે માટે મ્ આગમ અને ડ-ઇત્ છે માટે અન્ત્ય સ્વરાદિ લોપ-તુર+ઙ્+ગ+અ-તુરઙ્ગ પક્ષે (ખ) તુર+ગમ્+ખ પક્ષે (ડ) તુર+ગમ્+ડ=તુરગ એ-જ-રી-તે વિહઙ્ગ. પક્ષે વિહઙ્ગમઃ પક્ષે વિહગ (અહીં વિહાયસ્ ને વિહ આદેશ થયો છે)

卐 વિશેષ :- ૦ સ્પષ્ટ
૦ અન્ય ઉદાહરણો બૃહદ્વૃત્તિમાં આપેલા છે જેના ઉપર મુજબના ત્રણ ત્રણ પ્રકારો છે
જેમકે :- ભુજઙ્ગ પક્ષે ભુજગ પક્ષે ભુજઙ્ગમઃ

[૧૧૨૮]

(૪૩) શોકાપનુદતુન્દપરિમૃજસ્તમ્બેરમકર્ણેજપં પ્રિયાલસહસ્તિસૂચકે ૫/૧/૧૪૩

★ સૂત્રપૃથ૦ -શોકાપનુદ તુન્દપરિમૃજ-સ્તમ્બેરમ-કર્ણેજપ પ્રિય-અલસ-હસ્તિ-સૂચકે

★ વૃત્તિ :- એતે યથાસંખ્યં પ્રિયાદિષ્વર્થેષુ નિપાત્યન્તે ।

卐 સૂત્રાર્થ :- શોકાપનુદ - પ્રિય અર્થમાં, તુન્દપરિમૃજ-આળસુ અર્થમાં સ્તમ્બેરમ-હાથી અર્થમાં કર્ણેજપ-ચાડીયા અર્થમાં ક (અ) પ્રત્યયાન્ત નિપાતન કરાય છે જેમકે શોકાપનુદઃ શોક નિવારનાર પ્રિયજન. તુન્દપરિમૃજ પેટ પર હાથ ફેરવનાર – આળસુ

卐 વિશેષ : ૦ આજ અર્થમાં કેમ કહ્યું ?
શોકાપનોદ. ધર્માચાર્ય શોક નિવારનાર ધર્માચાર્ય-અહીં પ્રિયજન નથી માટે ક પ્રત્યયાન્ત ન થતા અણ્ પ્રત્યય થયો-શોક+અપ+નુદ્+અણ્=(ઉ નો ગુણ થયો) શોકાપ+નોદ્+અ=શોકાપનોદઃ થયું

[૧૧૨૯]

(૪૪) દુહેર્ડુઘઃ ૫/૧/૧૪૫

★ સૂત્રપૃથ૦ :- દુહ ડુઘ

★ વૃત્તિ :- નામ્ન પરાદ્ દુહેર્ડુઘઃ સ્યાત્ । કામદુઘા

卐 સૂત્રાર્થ – નામથી પર દુહ્ ધાતુને ડુઘ (ઉઘ) પ્રત્યય થાય કામદુઘા=કામ દુગ્ધે-કામ+દુહ્+ડુઘ =(ડિત્ત્વાદ૦ અન્ત્ય લોપ થતા) કામ+દ્+ઉઘ=(આપ્ પ્રત્યય લાગીને) કામદુઘા ઇચ્છાને પૂરનારી ગાય-કામધેનુ

卐 વિશેષ – ૦ ડુઘ નો ડ-ઇત્ છે જેના વડે ડિત્યન્ત્ય સ્વરાદેઃ લાગી શકે
૦ * ચમત્ર થી જે ક્વિપ્ પ્રત્યય લાગેલો કામધુક્ થઈ શકે કામાન્ દોગ્ધિ ઇતિ ક્વિપ્-(૧) હો ધુટ્૦ ૨/૧/૮૨ થી દુહ્ ના હ્ નો ઢ્ (૨) ગડદબાદે ૨/૧/૭૭ થી દ્ નો ધ્ (૩) ધુટસ્તૃતીયઃ ૨/૧/૭૬ થી ઢ્ નો ગ્ (૪) વિરામે વા ૧/૩/૫૧ થી ગ્ નો ક્ થયો

[૧૧૩૦]

(૪૫) ભજો ણ્વિ ૫/૧/૧૪૬

★ સૂત્રપૃથ૦ :- ભજ ણ્વિ

★ વૃત્તિ :- નામ્ન પરાદ્ ભજેઃ ણ્વિ સ્યાત્ । અર્ધં ભજતીતિ અર્ધભાક્ ।

卐 સૂત્રાર્થ :- નામ પછી આવેલા ભજ્ ધાતુને ણ્વિ પ્રત્યય થાય છે (ણ્વિ પ્રત્યય ઇત્ છે) અર્ધભાક્-અડધું લેનારો અર્ધં ભજતિ ઇતિ=અર્ધ+ભજ્+ણ્વિ=અર્ધ + ભાજ્ (ણ્વિ-ઇત્ છે. ણ્ કાર થી વૃદ્ધિ)=ચજઃ કગમ્ ૨/૧/૮૬ થી જ્ નો ગ્, વિરામે વા થી ક્, દીર્ઘ-ઙ્યાબ્ વ્યઞ્જનાત્ થી સિ પ્રત્યય લોપ) અર્ધભાક્ થયું

卐 વિશેષ :- ૦ ણ્વિ અને ક્વિપ્ અને સરખ છે માટે વિકલ્પે ક્વિપ્ ન થાય
૦ ણ્વિ માં ઇ કાર ઉચ્ચારણ માટે અને ણ્ કાર વૃદ્ધિને માટે છે

[૧૧૩૧]

*ચમત્ર...સિદ્ધહેમ બૃ. ૨. પંચમોઽધ્યાય, વ્યા.ઉ. પૃ. ૯૧

(४६) मनूवन् क्वनिप् विच् ५/१/१४७

★ સૂત્રપૃથ૦ :– मन्-वन्-क्वनिप्-विच् (क्वचित्)

★ વૃત્તિ :– क्वचिन्नाम्नः पराद्धातोरेते यथालक्ष्यं स्युः । सुदामा ।

卐 વૃત્યર્થ :– (क्वचित्–સિધ્ધહેમ શબ્દાનુશાસન વૃતિમાં આ શબ્દ સૂત્ર સાથે જોડેલછે.) નામથી પર ધાતુઓને ક્યારેક मन्, वन्, क्वनिप् અને विच् પ્રત્યયો યથાયોગ્ય થાયછે सुदामा-सुष्ठु ददाति=सु+दा+मन=सुदामन् +सि=(दीर्घङ्याब् १/४/४५ થી सि લોપ. नाम्नोनो २/१/९१ થી न् લોપ निदीर्घः १/४/८५ થી સ્વર દીર્ઘ) = सुदामा થયુ

卐 વિશેષ :– 0 क्वनिप् પ્રત્યયમાં क કાર कित् કાર્યમાટે. प् કાર पित् કાર્યમાટે इ કાર ઉચ્ચારણ માટે 0 विच् પ્રત્યય આખો इत् છે.

[2232]

(४७) वन्याङ् पञ्चमस्य ४/२/६५

★ સૂત્રપૃથ૦ :– वनि आङ् पञ्चमस्य

★ વૃત્તિ :– वनि पञ्चमस्य आङ् स्यात् । विजायते इति विजावा [redacted] क्वनिप् सुधीवा । विच् शुभंयाः ।

卐 વૃત્યર્થ :– वन् પ્રત્યય લાગે ત્યારે ધાતુને અન્તે રહેલા પાંચમાં અક્ષરનો आ થાયછે. विजावा–વિશેષે પેદા થનારો–વિશેષેણ जायते–वि+जन्+वन= (આ સૂત્રથી आ થતાં :–) वि+जा+वन्=(સૂત્ર: ૪૬ મુજબ सि લોપ, न् લોપ. પુર્વે દીર્ઘ) विजावा

卐 વિશેષ :– 0 आङ् એમ ङ કાર મુક્તા ङित् કાર્યો થશે જેમકે ગુણ નિષેધ થાય

0 પૂર્વ સૂત્રથી आ થતો હતો છતાં आ નું જે પુનર્ગ્રહણ કર્યું તે વિકલ્પે आ ની નિવૃત્તિ માટે છે.

[redacted] શેષવૃત્તિ :– 0 क्वनिप्-सुष्ठु दधाति इति–सु+धा +वन् (क्वनिप्)–क्-प्-इत् છે ईर्व्यञ्जने० ४/३/९७ થી ई: सुधीवा–સારી રીતે ધારણ કરનાર

0 विच् – शुभंयाः = शुभं याति = शुभं + या + विच् ("विच्" – इत् છે)

[2233]

(४८) क्विप् ५/१/१४८

★ વૃત્તિ :– नाम्नः पराद्धातोर्यथालक्ष्यं क्विप् स्यात् । स्रंसध्वंसेत्यादिना दत्वे, उखास्रत् । प्रशाम्यतीति मो नो म्वोश्चेति नत्वे, प्रशान् ।

卐 વૃત્યર્થ :– નામ પછી આવેલ ધાતુને યથાયોગ્ય (ધાતુના પ્રયોગાનુસાર) क्विप् થાયછે. उखास्रत् થાળી વડે સરનાર–स्रंस ध्वंस क्वस... दः २/१/६८થી द् (विरामेवा થી द् નો त्)–उखया स्रंसते इति क्विप् उखास्रस्+सि=(दीर्घङ्याब्० થી सि લોપ, नो व्यञ्जनस्या० ४/२/२५ થી અનુસ્વાર લોપ) स्रस्

0 प्रशान्–प्रशाम्यति इति क्विप् मोनोम्वोश्च २/१/६७ थी म् નો न्

卐 વિશેષ :– 0 क्विप् પ્રત્યય આખો–इत् છે. જેમાં क કાર कित् કાર્યમાટે. प કાર पित् કાર્યમાટેછે.

0 અન્ય ઉદાહરણો જેવાકે लत्पूः, यवलूः, लक्षयूः વગેરે બૃહદ્વૃતિ કે મધ્યમવૃત્તિમાંથી જોઇ શકાશે

[2234]

(४९) दिद्युद्दद्ज्जगज्जुहूवाक्प्राड्धीश्रीद्रूस्रुज्वायतस्तूकटप्रूपरिव्राड्भ्राजादयः क्विप् ५/२/८३

★ સૂત્રપૃથ૦ :– दिद्युत्–ददत्–जगत्–जुहू–वाक्–प्राट्–धी–श्री–शत–द्रू–स्रू–जू आयतस्तू–कटप्रू–परिव्राट् – भ्राजादयः क्विप्

★ વૃત્તિ :– एते क्विबन्ता निपात्याः । तत्वप्राट्, तत्वप्राची

卐 વૃત્યર્થ :– दिद्युत् થી भ्राज् વગેરે શબ્દો क्विप् પ્રત્યયાન્ત નિપાતન કરાયાછે–प्राट्–तत्वप्राट्, तत्वप्राची (छ् નો यजसृज० થી छ् નો ष्, धुटस्तृतीयः થી ड्, विरामेवा થી ट्)

0 બધા શબ્દો નિપાતન છે માટે વિશેષ ચર્ચા કરેલ નથી

0 दिद्युत्–દીપનારો, ददत्–દાઝનારો, जगत् – ગતિવાળુ जुहूः – હોમનાર વગેરે

卐 વિશેષ :– 0 બહુલ અધિકારથી धीः सुधीः प्रधीः, आधीः... વગેરે થાય

0 *भ्राजादि ગણ :– भ्राज् –विभ्राट्, भाः पूः धूः ऊर्क्, पक्, शक्, भित्, वित् વગેરે

[2235]

(५०) त्यदाद्यन्य समानादुपमानाद्व्याप्ये दृश ष्टक् सकौ च ५/१/१५२

★ સૂત્રપૃથ૦ :– त्यदादि–अन्य–समानात्–उपमानात् –व्याप्ये–दृशः टक् सकौ च

★ વૃત્તિ :– एभ्य उपमानेभ्यो व्याप्येभ्यः पराद्दृशेर्व्याप्य एव टक् सकौ क्विप् च स्युः ।

*भ्राजादि–વ્યુત્પતિ માટે બૃહદ્ કે મધ્યમવૃત્તિ જોવી– જેમકે शक्नोति इति शक्

卐 વૃત્યર્થ :- ઉપમાનવાચી કર્મરૂપ ત્યદાદિ શબ્દો, અન્ય અને સમાન શબ્દથી પર દૃશ્ ધાતુને કર્મણી અર્થમાં ટક્, સક્ અને ક્વિપ્ પ્રત્યયો થાયછે (દિશા, સૂત્રઃ ૫૧ મા જુઓ)

★ અનુવૃત્તિ :- ક્વિ પૃ ૫/૧/૧૪૮

卐 વિશેષ - 0 કર્મ કેમ કહ્યું ?
તેન દૃશ્ દૃશ્યતે-તે વડે જોવો દેખાય છે અહીં ત્યદ્ શબ્દ કર્મરૂપ નથી પણ તૃતીયાન્ત છે માટે આ સૂત્ર ન લાગે
0 ઉપમાન કેમ કહ્યું ?
વૃક્ષ ઇવ દૃશ્યતે-વૃક્ષ શબ્દ સૂત્રમા નથી માટે ટક્,સક્ ન થાય
0 ઉપમાનાત્ કેમ કહ્યું ?
સ દૃશ્યતે - તે દેખાય છે ઉપમાનવાચી નથી
0 સૂત્રમા જે વચનભેદ મુક્યો તે યથાસંખ્યના અભાવ માટે
0 ત્યદાદિ (સૂત્રઃ ૧ ૪/૭) ત્યદ્, તદ્, યદ્, અદસ્, ઇદમ્, એતદ્, એક, દ્વિ, યુષ્મદ્, અસ્મદ્, ભવતુ, કિમ્

[૧૧૩૪]

(૫૧) અન્યત્યદાદેરાઃ ૩/૨/૧૫૨

★ સૂત્રપૃથ૦ :- અન્ય ત્યદાદેઃ આઃ

★ વૃત્તિ :-અન્યસ્ય ત્યદાદેશ્ચ દૃશાદાવુત્તરપદે આ સ્યાત્ સ ઇવ દૃશ્યતે ઇતિ ત્યાદૃશઃ ત્યાદૃશી। ત્યાદૃશઃ ત્યાદૃશી। ત્યાદૃક્। એવમન્યાદૃશઃ। ઈદૃક્।

卐 વૃત્યર્થ :- દૃક્,દૃશ,દૃક્ષ ઉત્તરપદમા હોયતો અન્ય અને ત્યદાદિ શબ્દોના અન્ત્ય વર્ણનો આ થાય છે ત્યાદૃશઃ - સઃ ઇવ દૃશ્યતે તેના જેવા દેખાય છે-ત્યદ્+દૃશ(આ સૂત્રથી) ત્યા+દૃશ્+ટક્ (પૂર્વ સૂત્રથી ટક્-અ લાગે) = ત્યાદૃશઃ

0 ત્યાદૃશી-તેના જેવી ત્યાદૃશ+ઙી (ટિડ્ઢાણ્ ઉમ ટે ૨/૪/૨૦ થી ઙી) ત્યાદૃશ્+ઈ

0 ત્યાદૃક્ષઃ, ત્યાદૃક્ષી-ત્યદ્+દૃશ્+સક્ અન્ત્ય+દૃશ્+સ=ત્યા+દૃક્+ષત્વભાવ (મ નો પૂ ષ) પડો: કઃસિથી ષ્ ને ક્ નામ્યન્તસ્થા થી સ્ નો ષ્)

0 ત્યાદૃક્-ત્યદ્+દૃશ્+ક્વિપ્=આ કરીને અન્યાદૃશઃ બીજા જેવો (ઈદૃક્ - સૂત્ર - ૫૪ નું ઉદાહરણ છે)

★ અનુવૃત્તિ :- દૃક્ દૃશ્ દૃક્ષે

卐 વિશેષ :- 0 ૨૫૮

[૧૧૩૭]

□ 'દેશવૃત્તિ :- ત્યાદૃશી પ્રયોગ અન્યમતે છે - જુઓ દેવમુદ્ર શ ઉણાદિ' પૃ. ૮૫૫ સિદ્ધહેમ મતે તો ત્યાદૃશાજ થાય

(૫૦) દૃગ્દૃશદૃક્ષે ૩/૨/૧૫૧

★ સૂત્ર . સમાનસ્ય સ દૃક્. દૃશ, દૃક્ષ, સદૃક્ષ:

卐 વૃત્યર્થ :- દૃગ્-દૃશ-દૃક્ષ ઉત્તરપદમાં હોય ત્યારે સમાન ને બદલે સ (આદેશ) થાયછે (સૂત્રઃ ૫૦ ત્યદાદ્ય ૧૫૦ થી દૃશ્ ને ક્વિપ્, ટક, અને સક્ લાગીને અનુક્રમે દૃક્, દૃશ , દૃક્ષ થયા છે

0 સમાન ઇવ દૃશ્યતે-(સમાન નો સ) (1) સદૃક્ (2)સદૃશઃ (3) સદૃક્ષ સરખા જેવુ દેખાયછે

[0 દૃક્ષ , સિદ્ધઃ માટે જુઓ સૂત્રઃ ૫૨]

★ અનુવૃત્તિ - (૧) સમાનસ્ય૦ ૩/૨/૧૪૯ થી સઃ (૨) સમાન૦ ૩/૨/૧૪૯

卐 વિશેષ :- 0 દૃક્ શબ્દને ક્વિપ્ પ્રત્યય લાગતા ૨/૧/૬૯ થી શ્ નો ષ્ - વિરામે વા થી ક્ થતા દૃક્

[૧૧૩૮]

(૫૩ ઇદ કિમીત્ કી ૩/૨/૧૫૩

★ સૂત્રપૃથ૦ :- ઇદમ્ કિમ્- ઈત્-કી

★ વૃત્તિ :- દૃગાદાવુત્તરપદે ઇદં કિમો ઈત્કીરાદેશૌ સ્યાતામ્। ઈદૃક્। કીદૃક્।

卐 વૃત્યર્થ :- દૃક્, દૃશ, દૃક્ષ ઉત્તરપદમાં હોયતો ઇદમ્ ને બદલે ઈ અને કિમ્ ને બદલે કી રૂપ થાયછે

0 ઇદમ્-આ ઇવ દૃશ્યતે-આના જેવો દેખાયછે (સૂત્રઃ ૫૦ મુજબ અનુક્રમે ત્રણ રૂપ) ઈદૃક્, ઈદૃશઃ, ઈદૃક્ષઃ

0 કઃ-ક ઇવ દૃશ્યતે-કોના જેવો દેખાય કીદૃક્,કીદૃશઃ,કીદૃક્ષઃ

★ અનુવૃત્તિ :- દૃક્ દૃશ્ દૃક્ષે ૩/૨/૧૫૧

卐 વિશેષ :- 0 ૨૫૮

[૧૧૩૯]

(૫૪) કર્તુર્ણિન્ ૫/૧/૧૫૩

★ સૂત્રપૃથ૦ : કર્તુ. ણિન્

★ વૃત્તિ:-કર્તુરુપમાનાત્ પરાદ્ધાતોર્ણિન્ સ્યાત્ ઉષ્ટ્રક્રોશી

卐 વૃત્યર્થ - ઉપમાન સ્વરૂપ કર્તારૂપ પછી આવેલ ધાતુને ણિન્ પ્રત્યય થાયછે ઉષ્ટ્રક્રોશી-ઉંટની જેમ આક્રોશ કરનાર ઉષ્ટ્ર ઇવ ક્રોશતિ ઇતિ ઉષ્ટ્ર+ક્રુશ્+ણિન્=ઉષ્ટ્ર+ક્રોશ્+ઇન્(પ્રથમા એ વ) ઉષ્ટ્રક્રોશી

★ અનુવૃત્તિ :- ત્યદાદ્ય-સમાનાત્-ઉપમાનાત્ ૫/૧/૧૫૨ થી ઉપમાનાત્

卐 વિશેષ :- 0 કર્તુ. કેમ કહ્યું ?
શાલીન્ ઇવ કોદ્રવાન્ ભુદક્તે ચોખાની જેમ કોદરા ખાયછે

અહીં શાલીન્ કર્તા નથી માટે ણિન્ ન થાય

0 उपमानात् કેમ કહ્યું ?

उष्ट्रः क्रोशती–ઉંટ આક્રોશ કરેછે. અહીં ઉપમા નથી

[२२४०]

(५५) अजातेः शीले: ५/१/१५४

★ વૃત્તિ :– अजातिवाचिनो नाम्नः परात् धातोः शीलेऽर्थे वर्तमानाण्णिन् स्यात् । उष्णभोजी । अजातेरिति किम् । शालीन् भोक्ता ।

साधोस्तथा । साधुकारी ।

卐 વૃત્યર્થ :– અજાતિવાચી (જાતિવાચક નહોય તેવા) નામ પછી આવેલ ધાતુને શીલ (સ્વભાવ, ટેવ) અર્થમાં णिन् (इन्) પ્રત્યય થાયછે

0 उष्णभोजी – ઊનું ખાવાના સ્વભાવવાળો– उष्णंभुङ्क्ते इति एव शीलः=उष्ण+भुज्+णिन्

0 अजातेः કેમ કહ્યું ?

शालीन् भोक्ता–ચોખાને ખાનાર અહીં શાલી નામ જાતિ વાચી છે માટે णिन् ન થયે (*तृन् થયો)

★ અનુવૃત્તિ :– कर्तुर्णिन् ५/१/१५३ થી णिन्

卐 વિશેષ :– 0 शील કેમ કર્યું ?

उष्ण भोज आतुरः ગરમ ખાવાને આતુર શીલ અર્થ નથી માટે णिन् ન થયો પણ कर्मणोऽण् ५/१/७२ થી अण् થયો

[२२४१]

(५६) ब्रह्मभ्रूणवृत्रात् क्विप् ५/१/१६१

★ સુત્રપૃથ૦ :– ब्रह्म–भ्रूण–वृत्रात् क्विप्

★ વૃત્તિ :– एभ्यस्त्रिभ्यः कर्मभ्यः पराद् भूतार्थाद्धन्तेः क्विप् स्यात् । ब्रह्म हतवान् ब्रह्महा ।

卐 વૃત્યર્થ :– કર્મરૂપ ब्रह्म, भ्रूण અને वृत्र શબ્દો પછી हन् ધાતુને ભૂતકાળ અર્થમાં क्विप् પ્રત્યય થાયછે

ब्रह्महा–બ્રહ્મની જેણે હત્યા કરી તે–ब्रह्म हतवान् इति क्विप्=ब्रह्म+हन्+क्विप्=(દીર્ઘ ङ्याब् થી સિ લોપ, हन् हन् १/४/८७ न् લોપ, नि दीर्घः થી પૂર્વ સ્વર દીર્ઘ થતાં ब्रह्महा થશે　　　　એ–જ–રી–તે

0 भ्रूणहा – ગર્ભની જેણે હત્યા કરીછે તે

0 वृत्रहा – વૃત્રની જેણે હત્યા કરીછે તે

★ અનુવૃત્તિ :–(१) करणाद् भूते ५/१/१५८ થી भूते (२) हनो णिन् ५/१/१६० થી हन्

卐 વિશેષ :– 0 क्विबन्त ५/१/१४८ થી આ નિયમ સિધ્ધ હતો છતાં સૂત્ર બનાવવા થી ब्रह्म, भ्रूण् वृत्र થી જ हन् ધાતુને ભુત અર્થમાં क्विप् થાયછે...નિયમ ચાર પ્રકારે કહ્યો-(१) ધાતુ નિયમ (२) ઉપપદ નિયમ (३) કાળ નિયમ (४) પ્રત્યય નિયમ...અહીં हन् માટે નો નિયમ ચાર પ્રકારે સિધ્ધ કરીએ તો (१) ધાતુ–हन् (२) ઉપપદ–भ्रूणादि (३) પ્રત્યય–क्विप् (४) કાળ–ભૂત [1] જેમકે :– (१) ધાતુ–ब्रह्मादिभ्यः થી પર हन् ને જ ભુતકાળમાં क्विप् થાય અન્યને નહીં

-0- [2] (१) ધાતુ–हन् સિવાયની હોતતો अण् થાય (२) ઉપપદ–ब्रह्मादि સિવાય દા.ત. पुरुष घातः ५/१/१४८ થી क्विप् (३) પ્રત્યય સામાન્ય કાળ અર્થમાં ब्रह्मादिभ्यः ५/३/८२ થી टक् (४) કાળ – ભવિષ્યતિ – अण्

[२२४२]

(५७) कृगः सुपुण्यपापकर्ममन्त्रपदात् ५/१/१६२

★ સૂત્રપૃથ૦ :– कृगः सु–पुण्य–पाप–कर्म–मन्त्र पदात्

★ વૃત્તિ :– सोः पुण्यादेः कर्मणश्च पराद् भूतार्थात् कृगः क्विप् स्यात् ।

卐 વૃત્યર્થ :– सु શબ્દ પછી અને કર્મરૂપ એવા पुण्य, पाप, कर्म, मन्त्र અને पद શબ્દો પછી રહેલા कृ ધાતુને ભુતકાળના અર્થમાં क्विप् થાયછે

(ઉદાહરણ – જુઓ સૂત્ર: ५८)

★ અનુવૃત્તિ :–(१) करणाद्...भूते ५/१/१५ થી भूते (२) ब्रह्म...क्विप् ५/१/१६१ થી क्विप्

卐 વિશેષ :– 0 આ સૂત્રમાં પણ ત્રણ નિયમ છે (१) ઉપપદ (२) પ્રત્યય (३) કાળ– सु – ઉપપદ, क्विप्–પ્રત્યય ભુતકાળ જેમકે क्विप् પ્રત્યય થાય અન્ય નહીં

[२२४३]

(५८) ह्रस्वस्य तः पित्कृति ४/४/११३

★ સૂત્રપૃથ૦ :– ह्रस्वस्य तः पित् कृति

★ વૃત્તિ :– ह्रस्वान्तस्य धातोः पिति कृति तोऽन्तः स्यात् सुष्ठु कृतवान् सुकृत्

卐 વૃત્યર્થ :– હ્રસ્વાન્ત ધાતુને प्–इत् (पित्) હોય તેવો कृद् પ્રત્યય લાગ્યો હોય ત્યારે ધાતુને અન્તે त् આગમ થાયછે

0 सुकृत् – જેણે સારું કામ કર્યું છે તે सुष्ठु कृतवान्=

* तृन् शीलधर्म साधुषु ५/२/२७ થી तृन्

* 1 લઘુ પ્રક્રિયા – ટીપ્પણ ५१, પૃ. ३८०

* 2 મધ્યમવૃત્તિ અવચૂરિ ભા. ૨ – પૃ.१८६

सु+कृ+क्विप् (कृग् सुपुरु० ५/१/१६४थी विहित) आ सूत्रथी त् आगम कृ हस्व होवाथी थाय सु+कृत्

卐 विशेष :- 0 ह्रस्वस्य केम कह्युं ? ग्रामणी+क्विप्=ग्रामणी आमां नेत-अहीं नी दीर्घ छे माटे त् आगम न थाय

0 पित् एम केम कह्युं ?

चित--चि+क्त छे - पत् नथी

[१९४४]

(५९) दृशः क्वनिप् ५/१/१६६

★ वृत्ति - ...यात् परद् दृश् ... क्वनिप् स्यात् ...दृष्टवा ।

卐 वृत्यर्थ :- कर्मथी पर रहेल दृश् धातुने भूतकाळ ना अर्थमां क्वनिप् थाय छे ...दृष्टवा-दृश्+क्वनिप् ...+क्वनिप् ...(प्र. एक व.) ...

★ अनुवृत्ति - ...कृ सुते ५/१/१५८ थी ...

卐 विशेष :- 0 ...क्वनिप् ५/१/१६७ ...सामान्य सूत्रथी क्वनिप् प्रत्यय सिद्ध होवा छतां ... ना) भावन माटे आ सूत्र बनावेल छे * ...-क्विप् ... ना बाधक माटे छे

[१९४५]

(६०) सर्वाऽऽदेरादु विचच ५/१/६६

★ सूत्रपृथ० :- ... स्व-अर पाद् ...

★ वृत्ति :- ...सर्वादेरादेः ...स्यात् ... ।

卐 वृत्यर्थ :- ...-स्व हे कथीत व्यञ्जन अने दोष तेवा शब्दोने ... प्रत्यय थायो होय त्यारे तेमने स्त्रीलिंगी बनाववा डी (ङी) प्रत्यय थायछे. तेमा ...ना न ने र थायछे

0...+डी (...अन्ते ... कथीत छ माटे आ सूत्र लागु)

★ अनुवृत्ति :- ...डोऽन्त्यादेः २/४/१ ...

卐 विशेष :- 0 ... :- धी+...+डी= धीवरी-मासीमारनी स्त्री

0 ... केम कह्युं ?

* ... ह्रि-...-...१. १०६

...ते म छे ते थायछे ...

[१९४६]

(६१) ...कृगः सुवे ५/१/१६७

★ सूत्रपृथ० - ... राजन् कृग् ...:

★ वृत्ति :- ...कर्मणो परात् भूतार्थात् कृगः ...क्विप् स्यात् । ...कृत्वा । ...राजकृत्वा

卐 वृत्यर्थ :- ... अने राजन् कर्मथी पर रहेल ... भूत ... अने कृग् धातुने क्वनिप् प्रत्यय थाय

0 ... कर्मथी ...छे, जेवा ...+क्वनिप् (... थी ...) ...+कृ+... (...) ...

0 ... ते ... थी ... जेवु तेवो ... ने ... ने ... ना (...) ५/१/१६६)

★ अनुवृत्ति :- ... क्वनिप् (२) सुते-५/१/१५८

卐 विशेष - 0 ... अन्य तथा प्रयोग ... सूत्र कर्यु छे ... अर्थमां ... ने ... अर्थ थयो छे

0 ... भाव होवा आ सूत्र छे जेवी :- ... - ... - ... वगेरे

0 ... ... "यथाप्राप्तम्" ने ...

[१९४७]

(६२) ...नेर्द: ५/१/१६८

★ सूत्रपृथ० :- ...:

★ वृत्ति :- कर्मणः परात् भूतार्थात् ...ःनेर्दः ...स्यात् । ...

卐 वृत्यर्थ - कर्मथी पर ... धातुने भूत ... अर्थमां ... प्रत्यय थायछे ...पेनना ... -... +...+... (...० ५/१/११४ थी ...)

卐 विशेष :- 0 ...

[१९४८]

(६३) ...: ५/१/१६९

★ वृत्ति :- ...कर्मणः परात् भूतार्थात् ...स्यात् । ..., ...

☐ ... । ... । कश्चित् यथाऽर्थं ... स्यात् । ...

卐 વૃત્યર્થ :- સપ્તમ્યન્ત નામ પછી આવેલા जन् ધાતુને ભુતકાળના અર્થમાં ड (અ) થાયછે
0 उपसरजः उपसरे जातः પશુના ગર્ભ ગ્રહણ કાળે જન્મેલો
0 मन्दुरे जातः – मन्दुर् + जन् + ड = मन्दुरजः તબેલામાં જન્મેલો-ઘોડો 0 अप्सु जातम्–अप्+जन्+ड= अब्जम्

★ અનુવૃતિ :-(૧) अनोर्जनेड: ૫/૧/૧૬૮થી जनेःड: (૨) भूते ૫/૧/૧૫૮

卐 વિશેષ :- 0 मन्दुरजः=मन्दुराङ्यापो बहुलं नाम्नि ૨/૪/૯૯ થી હ્રસ્વ
0 अब्जम् પક્ષે अप्सुजम्-वर्षक्षर...૩/૨/૨૬ થી વિકલ્પે સપ્તમી લોપ

■ શેષવૃતિ :- (૨૦) अजाते: पञ્ચम्या ૫/૧/૧૭૦ જાતિવાચક નામ સિવાય પંચમ્યન્ત નામ પછી जन् ધાતુને ભુતકાળના અર્થમાં ड થાયછે बुद्धेः जातवान्:बुद्धि+जन् +ड=बुद्धज બુદ્ધિથી ઉત્પન્ન થયેલ [૫૫૯]
(૨૧) क्वचित् ૫/૧/૧૭૧ કોઇપણ નામથી પર કોઇપણ ધાતુને ड પ્રત્યય થાયછે अनुजातः= अनुजः નાનો ભાઇ, किं जातेन–किञ्जः જન્મ્યાથી શુ ? [૫૬૦]

[૧૧૪૯]

(૬૪) क्त क्तवतू ૫/૧/૧૭૪

★ વૃત્તિ :- भूतार्थाद्धातोरेतौ स्याताम् । तत्र तत्साप्याऽनाप्यात्कर्म भावे कृत्यक्तखलर्थाश्चेति वचनात् क्तः कर्मणि भावे च । क्रियते स्म । कृतः कटश्चैत्रेण । स्थितं चैत्रेण । क्तवतुश्च कर्तरि । करोति स्म । कृतवान् कटं चैत्रः । स्थितवांश्चैत्रः ।

卐 વૃત્યર્થ :- ભુતકાળના અર્થમાં વર્તતા ધાતુને क्त, क्तवतु પ્રત્યયો થાયછે -0- तत्साप्यानाप्यात्कर्म भावे कृत्य क्तखलर्थाश्च ૩/૩/૨૧ થી क्तः (त) પ્રત્યય કર્મણી અને ભાવે અર્થમાં થાયછે. 0 क्रियते स्म कृ+क्त=कृतः =કરેલો -0- कृतः कटः चैत्रेण-ચૈત્ર વડે સાદડી કરાઈ
0 स्थितः चैत्रेण ચૈત્ર વડે ઉભાયું स्था+कृत=(दो–सो–मा–स्थ इः ૪/૪/૧૧ થી आ નો इ) स्थि+त=स्थितम्
0 क्त क्तवतु–કર્તરિ भूत–करोति स्म–कृ+क्तवतु (तवत्) =कृतवान् (સાધનિકા :-(૧) कित् છે માટે ગુણ ન થાય (૨) अभ्वादेरत्वसः सौ થી वत् નું वात् થયું (૩) ऋदुदितः १/४/७० થી न् આગમ (૪) पदस्य ૨/૧/૮૯ થી त् લોપ (૫) दीर्घ ङ्याब् थी सि લોપ – कृतवान्–
0 स्थितवांश्चैत्रः ઉભેલો ચૈત્ર स्था+तवत्=(ઉપર મુજબ)

★ અનુવૃત્તિ :- करणाद् भूते ૫/૧/૧૫૮ થી भूते

卐 વિશેષ :- 0 કર્મણી-કર્તરિ બન્નેને ભુતકૃદન્તમાં क्त-क्तवतु પ્રત્યયો થાયછે.

[૧૧૫૦]

(૬૫) श्लिषशीङ्स्थासवसजनरुहजॄभजेः क्त ૫/૧/૯

★ સૂત્રપૃથ૦ :- श्लिष्-शीङ्–स्था–आस–वस – जन रुह्-जॄ-भजेः क्त

★ વૃત્તિ :- एभ्यो नवभ्यः कर्तरि क्तो वा स्यात् । आश्लिष्टः कान्तां चैत्रः । आश्लिष्टा कान्ता चैत्रेण । अतिशयितो गुरुं शिष्यः । अतिशयितो गुरुः शिष्येण उपस्थितो गुरुं शिष्यः । उपस्थितो गुरुः शिष्येण । उपासितो गुरुं सः उपासितो गुरुस्तेन । अनूषितो गुरुं सः । अनूषितो गुरुस्तेन । अनुजातः तं सः । अनुजातः स तेन । आरूढोऽश्वं सः । आरूढोऽश्वस्तेन । अनुजीर्णस्तं सः । अनुजीर्णः स तेन । विभक्ताः स्वं ते । विभक्तं स्वं तैः ।

卐 વૃત્યર્થ :- श्लिष् વગેરે નવ ધાતુઓને કર્તરિમાં વિકલ્પે क्त થાયછે
0 श्लिष् :- आश्लिष्टः कान्तां चैत्रः ચૈત્રે પત્નીને આલીંગન કર્યું आ+श्लिष्+क्त (आश्लिष्यति स्म) કર્મણી માં आश्लिष्यते स्म થાય
-0- સ્ત્રીલિંગે–आश्लिष्टा कान्ता चैत्रेण–આ કરા. કર્યુ
0 शी–अति+शी+क्त–अतिशयितो गुरुं शिष्यः શિષ્યે ગુરૂને અતિશય કર્યો -0- अतिशयितो शिष्यैः गुरुः શિષ્યો વડે ગુરૂ અતિશયિત થયા
0 स्था–उप+स्था+क्त=उपस्थितः= સેવાયેલા
0 वस्–अनु+वस्+क्त= य्वृत् થતાં व् નો उ, क्षुधवस... ૪/૪/૪૩ થી इट्=अनूषितः રહેવાયું
0 जन्-अनु+जन्+क्त=आः खनि सनि जनः ૪/૪/૪૨ થી आ अनु+जा+त=अनुजातः પછી જન્મેલો
0 रुह् -आ+रुह्+क्त=(हो धुट् पदान्ते) आरुढ्+ह्= (अधश्च तुर्थात्) आरुढ्+ध्=(तवर्गस्य०) आरुढ्+ढ= (ढस्तड्ढे) आरूढः ચઢેલો
जॄ–अनु+जॄ+क्त+(ॠ નો ईर्, ऋल्वादेरेषां ૪/૨/૬૮થી त નો न रपृवर्णान्नो थी ण् स्वादेर्नामिनो थी સ્વર દીર્ઘ
0 भज्–वि+भज्+क्त=चजः क-गम् थी ज् નો ग्, ग् નો क् થય वि+भक्+त=विभक्त – વહેંચવું

卐 વિશેષ :- 0 અકર્મક ધાતુ પણ ઉપસર્ગ પૂર્વક સકર્મક બનેછે તેથી अति+शी વગેરેના કર્મણી રૂપ

સિદ્ધ થયા અન્યથા ગત્યર્થાકર્મક૦ ૫/૧/૧૧થી ક્ત થતો હતો

[૧૧૫૧]

(૬૬) आरम्भे ५/१/१०

★ વૃત્તિ :- आरम्भार्थाद्धातोः कर्तरि क्तो वा स्यात् प्रकृताः कटं ते । प्रकृतः कटस्तैः ।

卐 વૃત્યર્થ :- આરંભ અર્થવાળા ધાતુને કર્તરિમા ક્ત વિકલ્પે થાયછે

0 प्र+कृ+क्त=(કર્તરિ) प्रकृताः कटम्. તેઓએ સાદડી કરી (કર્મણી) प्रकृतः कटः तैः તેઓ વડે સાદડી કરાય (કરવી એટલે આરંભવી અર્થમા ક્ત થયોછે

★ અનુવૃત્તિ :-(૧) ञ्णिद्वृद्धि क्तः ५/१,६ थी क्त. (૨) कर्तरि ५/१/३

卐 વિશેષ - 0 [લિદહેમ ત્યા નો વૃત્તિમાં भूतादि शब्द લખેલછે તેથી] * आदि શબ્દના ગ્રહણથી વર્તમાના અને ભવિષ્યતિ મા પણ આ સૂત્ર મદદ કરાશે જેમકે :- ज्ञातुम् आरमते इति-प्र+ज्ञा+क्त=प्रज्ञातः

[૧૧૫૨]

(૬૭) गत्यर्थाऽकर्मकपिबभुजेः ५/१/११

★ સુત્રપૃથ૦ :- गत्यर्थ-अकर्मक-पिब-भुजेः

★ વૃત્તિ :- एभ्यः कर्तरि क्तो वा स्यात् । गतोऽसौ ग्रामम् । गतो ग्रामस्तैः । आसितोऽसौ, आसितं तैः । पीताः पयस्ते,पीतं पयस्तैः । इदं भुक्तास्ते इदं भुक्तं तैः ।

卐 વૃત્યર્થ :- ગત્યર્થક અકર્મક, पा (पिब्) ग.-૧-भुज् ધાતુઓને કર્તા અર્થમાં ક્ત વિકલ્પે થાયછે

0 गम्+क्त=गतः (म् નો લોપ-यमिरमिनमि० ४/२/५५थी

0 ગત્યર્થક :-गतोऽसौ ग्रामम् ગામમા આ ગામ ગયો (કર્મણીમાં] गतो ग्रामः तैः તેના વડે ગામમા જવાયું

0અકર્મક:- आस्+क्त=आसितः=બેઠો (બેસ ધાતુ હોવાથી इट्) आसितोऽसौ આ બેઠો-(ભાવેમા) आसितम् तैः.

0 पा-पा+क्त=(ईर्व्यञ्जनेऽयपि ४/३/९७ थी ई) पीताः पयस्ते=તેઓએ દુધ પીધું (કર્મણીમાં) पीतं पयः तैः

0 भुज्-भुज्+क्त=इदं भुक्तास्ते આ તેઓએ ખાધું (કર્મણીમા) इदं भुक्तं तैः

★ અનુવૃત્તિ :-(૧) ञ्णिद्वृद्धि...क्त. ५/१/६ (૨) कर्तरि ५/१/३

卐 વિશેષ :- 0 અવિવક્ષિત કર્મ પણ અકર્મક જ કહેવાય

0 कालाध्वभाव...२/२/२३ थी સકર્મક સંજ્ઞા પણ અકર્મક બને છે

[૧૧૫૩]

(૬૮) ज्ञानेच्छार्थार्चार्थञीच्छील्यादिभ्यः क्तः ५/२/९२

★ સૂત્રપૃથ૦ ज्ञान-इच्छा अर्चार्थ-ञीत्-शील्यादि-भ्यः क्तः

★ વૃત્તિ :- एभ्यः सतेऽर्थे क्तः स्यात् राज्ञां ज्ञातः इष्ट, पूजितः, मिन्न, शीलितो रक्षितः ।

卐 વૃત્યર્થ :- જ્ઞાનાર્થક ઇચ્છાર્થક અને અર્ચ (પૂજા) અર્થક ધાતુ તથા ञित् (ञि इत् વાળા ધાતુઓને અને शील् વગેરે ધાતુઓને વર્તમાનકાળ અર્થમાં ક્ત થાયછે राज्ञा...રાજાઓને

0 જ્ઞાન :- ज्ञा + क्त = ज्ञातः જાણેછે

0 ઇચ્છા :- इष् + क्त = इष्टः ઇચ્છે છે

0 પૂજા :- पूज् + क्त = पूजितः પૂજે છે

0 ञित् :- मिद्+क्त=मिन्न.=સ્નેહ કરેછે (ञि मिदाङ्-धातु-मिद्) સૂત્ર: ૭० थी द् नो न्

0 शील्यादि :- शील्+इ+क्त=शीलितः શીલવાળો रक्षितः=रक्ष् +इ + क्त - રક્ષણ કરનાર

卐 વિશેષ :- 0 राज्ञाम्-"રાજાઓને" શબ્દ બધાંજ પ્રયોગમાં સાથે મૂકવો જેમકે 'રાજાઓને ઈષ્ટ'

0 ચકાર અધિકારથી ભૂત અર્થમાં પણ ક્ત પ્રત્યય થાય

0 शील्यादि-शीलितः,रक्षितः,शान्त, आक्रुष्ट, जुष्ट, रुष्ट, रुषित, हृष्टः, तुष्टः, कान्त., संयत , उद्यतः, आश्वस्तः વગેરે

[૧૧૫૪]

(૬૯) ऋल्वादेरेषां तो नोऽप्रः ४/२/६८

★ સુત્રપૃથ૦ :- ऋत्-ल्व-आदेः एषा तः नः अ-प्रः

★ વૃત્તિ :- पृ वर्जात् ऋदन्तात् ल्वादिभ्यश्च परेषां क्ति क्त क्तवतूनां तो नः स्यात् । तीर्णः, तीर्णवान् । लूनः, लूनवान् । अप्र इति किम् । पूर्तः पूर्तवान् ।

卐 વૃત્યર્થ :- पृ ધાતુ શિવાયના દીર્ઘ ऋ કારાન્ત ધાતુ ल्व-आदि (ल्वृ-धू-स्तृ-कृ-गॄ) ધાતુઓ પછી क्ति, क्त, क्तवतु પ્રત્યય લાગ્યા હોય તેમના त् નો न् થાયછે 0 तॄ+क्त=(ऋतामिर्क्ङितिर् थी) तिर-स्वादेर्नाभिनो थी દીર્ઘ तीर्+क्त=(આ સુત્રથી न) तीर्+न = तीर्ण તરેલો -0- तॄ+क्तवतु=तीर्+क्तवतु=(1-આ સૂત્રથી -त् नो न, रषृवर्णान्नो० २/३/६३ थी न् नो ण् प्र. એ.વ. છે

* आदि – મધ્યમવૃત્તિ અવચૂરિ ભા. ૨. પૃ ૧૫૯

માટે વત્ નું રૂપ ન્ આગમ અને ત્ નો લોપ થઈ વાન્ થતા) तीर्णवान्

0 लू=लू+क्त=लून: કાપેલો -0- लू+ तवत् = लूनवान् (બન્ને તૃ ના રૂપમુજબ)

0 अ प्र કેમ કહ્યું ?

पृ+क्त=पूर्त, पृ+क्तवतु=पूर्तवान् ભરેલો-(૧) ओष्ठ्यादुर् ૪/૪/૧૧૭ થી ऋ નો उर् (૨) भ्वादेर्नामिनो० ૨/૧/૬૩ થી પૂર્વ સ્વર દીર્ઘ

★ અનુવૃત્તિ :-(૧) अपात्...क्तौ ૪/૨/૬૬થી क्तौ (૨) हलादे...तयोश्च ૪/૨/૬૭ થી क्त-क्तवतु

卐 વિશેષ :- 0 लू आदि-ऋयादि ગણ : ૯ માં આ ધાતુઓ છે. ક્રમ :- 1519 થી 1539 लू-धू-स्तृ-कृ-वृ-ज्यारी-ली-ब्ली-ल्वी-कॄ-मॄ-शॄ-पॄ-वॄ-भॄ-दॄ-जॄ-नॄ-गॄ-ॠ

[૨૨૫૫]

(૭૦) रदामूर्च्छमदः क्तयोर्दस्य च ૪/૨/૬૯

★ સૂત્રપૃથ૦ :- रदात् अमूर्च्छ-मदः क्तयोः दस्य च

★ વૃત્તિ :- मूर्च्छमद वर्जाद्रदन्तात्परयोः क्तयोस्तस्य तद्योगे धातोर्दस्य च नः स्यात् । पूर्णः, पूर्णवान् । भिन्नः । भिन्नवान् ।

卐 વૃત્યર્થ :- मूर्च्छ, मद् ધાતુ સિવાયના र કે द કા. ધાતુઓને લાગેલા क्त-क्तवतु ના આદિના त કાર નો न કાર થાય છે તેના યોગમાં ધાતુના द् નો પણ न् થાય

0 र કારા.-पूर्+क्त=(આ સૂત્રથી त નો न થતાં) पूर्+न=पूर्णः=ભરેલો -0- पूर्+तवत्=पूर्णवान् - ભરનાર

0 द् કારા.-भिद्+क्त=भिन्नः ભેદાયેલો भिद्+ क्तवतु = भिन्नवान् ભેદનારો (અહીં द् તથા त બન્નેનો न् થયો છે

★ અનુવૃત્તિ :- ऋल्वादे:० થી तः नः

卐 વિશેષ :- 0 अमूर्च्छमदः કેમ કહ્યું ?

मूर्च्छ+क्त=(राल्लुक् ૪/૨/૧૧૦ થી च्छ લોપ થતાં मूर्+त=मूर्तः મૂર્ચ્છા પામેલો

0 मद्+क्त=(अवोपे प्रथमो थी) मत्तः ઉન્મત્ત થયેલો

0 આદિમાં त् કેમ કહ્યું ?

चर्+इ+क्त=चरितम् અહીં त् કાગદિ નથી इ+क्त છે

0 रदात् કેમ કહ્યું ?

चित: = चि + क्त - इ થી પર क्त છે

0 क्त-બન્ને क्त क्तवतु (૫/૧/૧૭૪) ગ્રહણ થશે

[૨૨૫૬]

(૭૧) सूयत्याद्योदितः ૪/૨/૭૦

★ સૂત્રપૃથ૦ :- सूयति-आदि ओत्-इतः

★ વૃત્તિ :- सूयत्यादिभ्यो नवभ्य ओदिद्भ्यश्च परयोः क्तयोस्तो नः स्यात् । सूनः । सूनवान् । दूनः, दूनवान् । लग्नः, लग्नवान् ।

卐 વૃત્યર્થ :- सूयति વગેરે નવ ધાતુઓ (ક્રમ -1242 થી 1250-सू, दू, दी, धी, मी, री ली, डी, व्री,) તથા ओदित् (ओ-इत् હોય તેવા) ધાતુઓને લાગેલા क्त, क्तवतु પ્રત્યયના त् નો न् થાય सू+क्त=सूनः જન્મેલો सू+क्तवतु=सूनवान्=જન્મેલ (સાધનિકા-ઉપરોક્ત સૂત્ર: ૭૦ મુજબ) એ-જ-રીતે दू→दून, दूनवान् - દુઃખી લજ્જ - (બોલવું) लग्नः, लग्नवान् -

★ અનુવૃત્તિ :-(૧) रदादमूर्च्छमदः क्तयो ૪/૨/૬૯ થી क्तयोः (૨) ऋल्वादे...तोनः ૪/૨/૬૮ થી तो नः

卐 વિશેષ :- 0 एग्यः કેમ કહ્યું ?

पीतः -पा+क्त=(ईर्व्यञ्जनेऽयपि થી આ નો ई)=पीतः અહીં पा ધાતુ सूयत्यादि કે ओदित् નથી માટે સૂત્ર ન લાગે

0 लज् કે लस्ज्-संयोगादस्यादौ० ૩/૧/૮૮ થી स् લોપ (चजः कगम् ૨/૧/૮૬ થી ज् નો ग् થશે

0 सूयति-श्य નિર્દેશથી ગણ:૪ दिवादि નો જ લેવો ગણ: ૧ કે ગણ: ૨ નો નહીં

[૨૨૫૭]

(૭૨) व्यञ्जनान्तस्थातोऽख्याध्यः ૪/૨/૭૧

★ સૂત્રપૃથ૦ :- व्यञ्जन-अन्तस्था-आतः अ-ख्या-ध्यः

★ વૃત્તિ :- व्यञ्जनात्परा याऽन्तस्था तदन्तस्य ख्याध्या-वर्जस्य क्तयोस्तो नः स्यात् । स्त्यानः, स्त्यानवान् । द्राणः । ग्लानः । अख्याध्य इति किम् । ख्यातः । ध्यातः ।

卐 વૃત્યર્થ :- (ધાતુમાં રહેલ) વ્યંજનથી પર ख्या અને ध्या સિવાયનો જે आ કારવાળો અન્તસ્થા (य,र,ल,व) તેને લાગેલા क्त, क्तवतु ના त નો न થાય છે

0 स्त्या-स्त्या+क्त=स्त्यानः જામી ગયેલો, स्त्यानवान्-જામી ગયેલ (અન્તે या છે માટે त નો न થયો)

0 द्रा-द्राणः - द्रा + क्त = ઉંઘેલો

0 ग्ला - ग्लानः = ग्ला + क्त કરમાયેલો

0 अख्याध्य કેમ કહ્યું ?

ख्या+क्त=ख्यातः કહેલો ध्या+क्त=ध्यातः ધ્યાયેલો

★ અનુવૃત્તિ :-(૧) रदादमूर्च्छ...क्तयोः ૪/૨/૬૯ થી क्तयोः (૨) ऋल्वादेः...तो नः ૪/૨/૬૮ થી तो नः

卐 વિશેષ :- 0 અજન્તથી પર કેમ કહ્યું ? યાનક્ત-યાત ગયેલો અહીં આદિમાં અન્તસ્થા છે
0 અન્તસ્થા કેમ કહ્યું ?
સ્નાતઃ સ્ના । કરેલો-અન્તસ્થા નથી
0 આ ૬ર કેમ કહ્યું ?
ચ્યુત પડી ગયેલો અન્તસ્થા છે આ કાર નથી

[૧૧૫૮]

(૭૩) ક્ષે ક્ષી ચાઽઽર્યાર્થે ૪/૨/૭૪

★ સૂત્રપૃથ૦ :- ક્ષે ક્ષી ચ અ-આર્યાર્થે
★ વૃત્તિ :- ક્ષેસ્તો નસ્તયોગે ક્ષે ક્ષીશ્ચ ન તુ ભ્યાર્થે । ક્ષીણઃ, ક્ષીણવાન્ । ભ્યાર્થે ઇતિ કિમ્ । મ ચર્મતેરત વિગ્રહ

卐 વૃત્યર્થ :- ક્ષિ ધાતુને લાગેલા ક્ત, ક્તવતુ ના ત નો ન થાય છે તેના યોગે ક્ષિ ના ક્ષી (દીર્ઘ ઈ) રૂપ થશે (પણ ભાવ અને કર્મણી અર્થને મૂકી ભાવ પ્રત્યય તે ભાવ અર્થ સિવાય એટલે) ભાવ અને કર્મણી અર્થ સિવાય આ સૂત્ર લાગે ક્ષિ+ક્ત ક્ષીણ ક્ષય પામેલ ક્ષિ+ક્તવતુ=ક્ષીણવાન્ (ત નો આ સૂત્રથી ન થયું ર્ઋવર્ણાતો થી ણ)
0 અભ્યાર્થે કેમ કહ્યું ?
ભાવ-કર્મ ક્ષિત્ ક્ષય - આનો ક્ષય થયો અહીં ભાવ એટલે ક્રિયા અર્થ હોવાથી સૂત્ર ન લાગે

★ અનુવૃત્તિ :-(૧) રદાદમૂર્ચ્છ...ક્તયો ૪/૨/૬૯થી ક્ત-ક્તવતુ (૨) સૂત્વાદે તેનો૦ ૪/૨/૬૮થી ત ન

卐 વિશેષ :- 0 ક્ષીણ=ક્ષયતિ સમ ૫/૧/૧૧ સ્થાર્થકર્મ૦ ૫/૧/૧૧ થી ક્ત.

[૧૧૫૯]

(૭૪) ઋહ્રીઘ્રાધ્રાત્રોન્દનુદવિન્તેર્વા ૪/૨/૭૬

★ સૂત્રપૃથ૦ :- ઋ-હ્રી ઘ્રા-ધ્રા ત્રા-ઉન્દ્ નુદ-વિન્ત
★ વૃત્તિ :- એભ્યોઽન્ત્યાભ્યાં ક્તક્તવતોસ્તસ્ય નો વા સ્યાત્ । ઋણં ઋતમ્ । હ્રાણઃ, હ્રાણવાન્ । હ્રીણ, હ્રીતવાન્ ।

卐 વૃત્યર્થ :- ઋ વગેરે આઠ ધાતુઓ ને લાગેલા ક્ત-ક્તવતુ પ્રત્યયના ત નો ન વિકલ્પે થાય છે (ઋ) ઋ+ ક્ત=ઋણમ્ પક્ષે ઋતમ્ (ઋણ-દેવું ઋત સત્ય, એમ ર્કે તે અર્થ લેવો વિકલ્પે નહીં)
(૧)-હ્રી+ક્ત=હ્રીણઃ પક્ષે હ્રીતઃ શરમાયેલો
-૧)- હ્રી+ક્તવતુ=હ્રીણવાન પક્ષે હ્રીતવાન

★ અનુવૃત્તિ :- રદાદમૂર્ચ્છ'.. ક્તયો: ૪/૨/૬૯થી ક્ત-ક્તવતુ

卐 વિશેષ :- 0 વા-વિકલ્પ વાચી નહીં પણ વ્યવસ્થિત વિભાષા વાચી છે તેથી ન દેવું અર્થે ઋણમ્ સત્યાર્થે ઋતમ્ થયું [૧૧૬૦]

(૭૫) દૌનુવિનશ્ચેમક્તમ ૪/૨/૭૮

★ સૂત્રપૃથ૦ :- દો-શુષિ-પચ. મ-ક્ત-વમ્
★ વૃત્તિ :- એભ્યસ્ત્રિભ્યઃ ક્તક્તવતોસ્તસ્ય મકવા સ્યુઃ ક્ષામઃ, ક્ષામવાન્ । શુષ્કઃ, શુષ્કવાન્ । પક્વઃ પક્વવાન્ ।
▢ નિર્વાણમવાતે । નિર્વાણોઽગ્નિઃ । નિર્વાણો મુનિઃ । વાતે તુ નિર્વાતઃ । નિર્વાતો વાતઃ એવં ક્ષીબાદયો નિપાત્યન્તે ।

卐 વૃત્યર્થ :- ક્ષૈ, શુષ્ અને પચ્ ધાતુને લાગેલા ક્ત, ક્તવતુ ના ત નો અનુક્રમે મ.ક.વ થાય છે
0 ક્ષૈ ક્ષૈ+ક્ત (આત્સન્ધ્યક્ષરસ્ય ૪/૨/૧ થી આ) ક્ષામઃ, ક્ષામવાન્ દુબળો (આ સૂત્રથી ત નો મ)
0 શુષ્ - શુષ્ + ક્ત = શુષ્ક સુકાયેલો
0 પચ્ - પચ્ + ક્ત = (ચજઃ ક ગમ્) = પક્+વ= આ સૂત્રથી વ) પક્વ પક્વવાન્ - પાકેલ

★ અનુવૃત્તિ :-(૧) રદાદમૂર્ચ્છ'...ક્તયોઃ ૪/૨/૬૯ થી ક્ત ક્તવતુ (૨) સૂત્વાદે: તે નો૦ ૪/૨/૬૮થી ત:ન:

卐 વિશેષ :- 0 ૨૫૮

▢ ગણવૃત્તિ :- *(૨૨) નિર્વાણમવાતે ૪/૨/૭૯ જો વાયુ કર્તા ન હોય તો નિર્+વા+ક્ત નો સ્થિતિમાં ત નો ન થાય છે 0 નિર્વાણો મુનિ-મુનિ શાંત થયો [૫૬૧]
(૨૩) અનુપસર્ગા. ક્ષીબોલ્લાઘ કૃશપરિકૃશ ફુલ્લોત્ફુલ્લ સમ્ફુલ્લાઃ ૪/૨/૮૦ અન્ય કે ૪ ઉપસર્ગ લગ ત્વા સિવાય ક્ષીબઃ ઘેલો, ઉલ્લાઘઃ=સમર્થ, કૃશઃ=દૂબળો, પરિકૃશઃ =દૂબળો ફુલ્લઃ કે ઉત્ફુલ્લ. કે સંફુલ્લઃ વિકસ્વર પામેલો - નિપાતન કરાય છે [૫૬૨]

[૧૧૬૨]

(૭૬) ક્ષુધવસસ્તેષામ્ ૪/૪/૪૩

★ સૂત્રપૃથ૦ :- ક્ષુધ-વસઃ તેષામ્
★ વૃત્તિ :- આભ્યાં તેષાં ક્તક્તવતુ-ક્ત્વાનામિટ્ સ્યાત્ ક્ષુધિતઃ । ઉષિતઃ

卐 વૃત્યર્થ :- ક્ષુધ્ અને વસ્ ધાતુને ક્ત, ક્તવતુ, ક્ત્વા લાગે ત્યારે પ્રત્યય પૂર્વે ઇટ્ થાય છે
0 ક્ષુધ્+ક્ત=ક્ષુધ્+ઇ+ત=ક્ષુધિત=ભૂખ્યો થયેલો.
0 વસ્+ક્ત=(સ્વૃત્ થતાં) ઉષિત-રહેલા એ-જ-રીતે ક્તવતુ - ક્ષુધિતવત્

* ગણવૃત્તિ :- હૈમપ્રકાશ ઉત્તરાર્ધ-૫૮૫-૮૬

★ અનુવૃત્તિ :-(૧) क्तयोः ४/४/४०
(૨) जॄ-व्रश्चः क्त्वः ४/४/४१ थी क्त्वा

卐 વિશેષ :- 0 क्षुध्-क्षुध च बुभुक्षायाम्, वम् गस निगासे-એમ લેવી
0 ग्लृत् - यजादि गश गचः० ४/१/७२ થી

[११६२]

(७७) लुभ्यञ्चेर्विमोहार्चे ४/४/४४

★ સુત્રપૃથ૦ :- लुभि-अञ्चेः विमोह-अर्चे
★ વૃતિ :- आभ्यां यथासङ्ख्यं विमोहनं पूजार्थाभ्यां क्त क्तवतुक्त्वामिट् स्यात् । विलुभितः । अञ्चितः ।

卐 વૃત્યર્થ :- लुभ् ધાતુને વિમોહન અર્થમાં અને अञ्च् ધાતુને પૂજા અર્થ क्त क्तवतु-क्त्वा લાગ્યા હોય ત્યારે પરા પૂર્વે इट् થાય છે वि+लुभ्+क्त=वि+लुभ् +इ+त=विलुभितः - વિમોહન પામેલો
0 अञ्च्-अञ्च्+क्त=अञ्चितः પૂજાયેલો - अञ्चितवान्

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) क्तयोः ४/४/४०
(૨) जॄ व्रश्च:...क्त्वः ४/४/४१ थी क्त्वा

卐 વિશેષ :- 0 વિમોહન કેમ કહ્યું ?
लुब्धः=लुभ्+क्त-અહીં લુબ્ધ અર્થ છે માટે इ ન લાગ્યો પણ अधश्चतुर्थात्० થી त् નો ध् થયો. तृतीयस्तृती० થી પૂર્વે भ् નો ब् થયો
0 सह लुभेच्छ रुष ४/४/४६ થી लुभ् ને इट् વિકલ્પે થાય - તેના નિષેધમાં આ સૂત્ર છે

[११६३]

(७८) ॠवर्णश्र्यूर्णुगः कितः ४/४/५७

★ સુત્રપૃથ૦ :- ॠ वर्ण-श्रि ऊर्णु गः कितः
★ વૃતિ :- ॠवर्णान्तादेकस्वरादधातोः श्रेरूर्णोश्च कित इट् न स्यात् वृतः श्रितः,ऊर्णुतः । एकस्वरादिति किम् जागरितः

卐 વૃત્યર્થ :- ॠ વર્ણાન્ત એકસ્વર ધાતુને તથા श्रि અને ऊर्णु ધાતુને લાગેલા कित् પ્રત્યયોની પૂર્વે इट् ન થાય वृ+क्त=वृतः=વરેલો, श्रितः સેવાયેલો, ऊर्णुतः - ઢાંકેલો
0 एक स्वरात् કેમ કહ્યું ?
जागरितः=જાગેલો जागृ ધાતુ એકસ્વરી નથી માટે इट् લાગ્યો

★ અનુવૃત્તિ :-(૧) न वृद्भ्यः ४/४/५५ थी न
(૨) ४/४/३२ થી इट्

卐 વિશેષ :- 0 कित् કેમ કહ્યું ?
वरिता-वृ+तृच्=वर्+इ+तृ (પ્રથમા એ વ) વરેતા तृच् એ कित् નથી માટે वृ નો ગુણ થઇ इ લાગ્યો
0 विहित...વિશેષણ હોવાથી ॠ નો इर्-उर् આદેશ થયા પછી પણ આ નિયમથી इट् નહીં થાય तॄ+क्त्वा= तीर्+त्वा=तीर्त्वा - તરીને

[११६४]

(७९) उवर्णात् ४/४/५८

★ વૃતિ :- उवर्णान्तादेकस्वराद्धातोर्विहितस्य कित इट् न भवति युतः । भूतः ।

卐 વૃત્યર્થ :- ઉ વર્ણાન્ત એવા એક સ્વરી ધાતુને कित् પ્રત્યય પુર્વે इट् ન થાય यु+क्त=युतः મિશ્ર થયેલો भू+क्त=भूतः થયેલો

★ અનુવૃત્તિ :-(૧) न वृद्भ्यः ४/४/५५ थी न
(૨) ॠ वर्णश्रि० ४/४/५७ थी कितः (૩) ४/४/३२थी इट्

卐 વિશેષ :- 0 कित् કેમ કહ્યું ?
लू+तृच्=लू+इ+तृ=लव्+इ+तृ=लविता - લણનાર

[११६५]

(८०) पूङ्-क्लिशिभ्यो नवा ४/४/४५

★ સુત્રપૃથ૦ :- पूङ् क्लिशिभ्यः नवा
★ વૃતિ :- पूङ्क्लिशिभ्यां च क्तक्तवतु क्त्वामिट् वा स्यात् । पूतः । पवितः । क्लिष्टः क्लिशितः

卐 વૃત્યર્થ :- पूङ् અને क्लिश् ધાતુને क्त-क्तवतु અને क्त्वा પુર્વે इट् વિકલ્પે થાય पू+क्त=पूतः પક્ષે (इट्) पवितः=પવિત્ર થયેલો
0 क्लिश्+क्त=क्लिष्टः પક્ષે क्लिशितः કલેશ પામેલો એ-જ -રી-તે पूतवान् પક્ષે पवितवान् થાય

★ અનુવૃત્તિ :-(૧) क्तयोः ४/४/४०
(૨) जॄ-व्रश्चः क्त्वः ४/४/४१થી क्त्वा (૩) ४/४/३२थी इट्

卐 વિશેષ :- 0 पूङ् નિર્દેશથી पूङ् पवने- લેવું અને क्लिशिभ्यः એમ બ.વ. માં નિર્દેશથી क्लिशिच् उपतापे અને क्लिशौच् विबाधने બન્ને ગ્રહણ કરવા
0 पूङ् માં उवर्णात् ४/४/५८ થી અપ્રાપ્ત હતી क्लिश् માં નિત્ય इट् ની પ્રાપ્તિ હતી તે બન્નેનું આ સૂત્ર વિકલ્પે કરે છે

[११६६]

(८१) डीयश्व्यैदितः क्तयोः ४/४/६१

★ સુત્રપૃથ૦ :- डीय-श्वि-ऐदितः क्तयोः
★ વૃતિ :- दिवादिकस्य डीयतेः श्वेरैदिद्भ्यश्च धातुभ्यः परयोः क्तक्तवत्वोरिट् न स्यात् । त्रस्तः । डीनः श्वितः । लग्नः

卐 વૃત્યર્થ :– ડી (ગ ૪/1243), શ્વિ (ગ -૧ /937) અને ઐદિત્ (ऐ–इत् હોય તેવા) ધાતુને લાગેલ क्त–क्तवतु પ્રત્યયની આદિમા इट् થાય નહીં

0 डी→डी+क्त=डीनः ઉડેલો (આ સૂત્રથી इट् નિષેધ સૂર્‌યત્યાદ્યો૦ ૪/૨/૭૦ થી न्)

0 શ્વિ°– (૧) સૂરયત્યો૦ ૪/૨/૭૦ થી त નો न (૨) યજાદિ વચેઃ કિતિ ૪/૧/૭૯ થી વૃત્ થય માટે દીર્ઘમ-વોઽન્ત્યમ્ થી દીર્ઘ શૂનઃ, શૂનવાન્ થશે

0 ઐદિત્ (લગેૈ્)લગ્+क्त=लग्न થાય પામેલો– લગ્ને઼ૈદ્–लग् + क्त = लग्नः – લાગેલો

✯ અનુવૃત્તિ :–(૧) ન ડીઙ્‌શીઙ્‌ ૪/૪/૫૧ થી ન (૨) इट् ઇવર્ણાદેઃ ૪/૪/૩૬ થી इट्

卐 વિશેષ :– 0 ડીય – ડા નિર્દેશથી ચોથા ગણનો ડી લેવો

0 क्तयोः કેમ કહ્યું ?

डी + तृच् = डी + इ + तृ = डयिता થયું

0 लगेच्, त्रसीच् વગેરેમા વેટત્વ હતું પણ ક્તયોઃ થી इट् નો પ્રતિષેધ થવો હતો છતા અહીં ऐदित् કહ્યું તે વહ્નુપ્રત્યયમા પણ આ સૂત્રના પ્રવૃત્તિ માટે

[૧૧૫૭]

(૮૨) વેટોઽપતઃ ૪/૪/૬૨

★ સૂત્રપૃથ૦ :– વા–इटः અ–પતઃ

★ વૃત્તિ :– પતિ વર્જનાત્ ક્વચિદ્ વેકારવાનિદિત્ત્વાત્ ધાતોઃ ક્તયોરાદિર્ ન સ્યાત् नशौच् नष्टो नष्टः । अपत इति किम् । पतितः ।

卐 વૃત્યર્થ :– પત્ (ભ્વાદિ-962) સિવાયના ધાતુને ક્યારેક વિકલ્પે इट् ઉમેરાતો હોય તેવા એકસ્વરી ધાતુને લાગેલ क्त क्तवतु પ્રત્યયની આદિમા इट् ન થાય

0 नशौच्–नश्+क्त=नष्+ट=नष्टः––નાશ પામેલો (અહીં ઓ–इत् છે માટે ધુગ્લેદિતઃ થી વિકલ્પે इट् થાય તેમજ नश् ના श् નો ष् – યજસૃજમૃજ૦ થી થયો તેના યોગે त નો ट થયો)

0 अपतः કેમ કહ્યું ?

पतितः = पत् + क्त = इट् લાગ્યો

✯ અનુવૃત્તિ :–(૧) એકસ્વરાત્૦ ૪/૪/૫૬ (૨) ડીય્‌શ્વ્યૈ...ક્તયોઃ ૪/૪/૬૧ થી ક્તયો (૩) ન વૃદ્ભ્યઃ થી ન

卐 વિશેષ :– 0 એકસ્વરાત્ કેમ કહ્યું ?

दरिद्रितः=दरिद्रा+इ+क्त – અનેક સ્વરી છે માટે इट् થયો

[૧૧૫૮]

(૮૩) ન ડીઙ્‌શીઙ્‌પૂઙ્‌ધૃષિક્ષ્વિદિસ્વિદિમિદઃ ૪/૩/૨૭

★ સૂત્રપૃથ૦ :– ન ડીઙ્ – શીઙ્ – પૂઙ્ – ધૃષ – ક્ષ્વિદિ સ્વિદિ – મિદઃ

✯ વૃત્તિ :– એભ્યઃ ક્તક્તવતૂ પરૌ સેટૌ ક્તૌ કિદ્વન્ન સ્યાતામ् । डयितः । शयितः । पवितः डीङ् इत्यादिकः

卐 વૃત્યર્થ :– ડી, શી, પૂ, ધૃષ્, ક્ષ્વિદ્, સ્વિદ્, મિદ્ એ સાત ધાતુઓને લાગેલા સેટ્ क्त–क्तवतु પ્રત્યયો કિત્વત્ ન સમજવા 0 डी+इ+क्त=डयितः ઉડેલો 0 शी+इ+क्त=शय्+इ+त=शयितः=સૂતેલો 0 पू+इ+क्त=पवितः= પવિત્ર થયેલો 0 ડીઙ્ ઇત્યાદિકનો સમજવો

✯ અનુવૃત્તિ :–(૧) ઉતિ શવર્હ .. ક્તૌ ૪/૩/૨૬ થી ક્તૌ ૨. ઇન્ધ્યસંયોગાત્૦ ૪/૩/૨૧ થી કિદ્વત્ ૩. ૪/૩/૨૪ થી સેટ્

卐 વિશેષ :– 0 સેટ્ કેમ કહ્યું ?

डीनः=डी+क्त–અનિટ્ થી डीनः થયું (જુઓ સૂત્ર: ડીય્‌શ્વ્યૈ દિતઃ ૪/૪/૬૧)

0 ક્ષ્વિદ્ધીર ..૫/૧/૯ થી क्त

0 पूङ् ક્લિશઃ ક્તક્તવતો૦ ૪/૪/૪૫ થી વિકલ્પે इट्

0 नवाऽऽरम्भ ૪/૪/૪૨ થી વિકલ્પે इट

[૧૧૫૯]

(૮૪) ઉતિ શવર્હાદ્ભાવારમ્ભે ૪/3/૨૬

✯ સૂત્રપૃથ૦ :– ઉતિ શવ્-અર્હ અદ્ભ્યઃ ક્તૌ ભાવારમ્ભે

★ વૃત્તિ :– ઉપુધાન્ત્યે મતિ શવર્હ ય્યોઽર્હાદિભ્યશ્ચ પરૌ ભાવારમ્ભે ક્તક્તવતૂ સેટૌ વા કિદ્વત્ સ્યાતામ् ઇતિ । રોદિતમેભિઃ । પ્રરુદિતઃ, પ્રરોદિતઃ । પ્રદ્યોતિતઃ । શબર્હાદ્ભ્યઃ ઇતિ કિમ् । પ્રરુદિત. ઇત્યાદિ

卐 વૃત્યર્થ :– ઉપાન્ત્યમા उ વાળા અને શવ્ (ક્તર્યનદ્ભ્યઃ શવ્) પ્રત્યયને યોગ્ય એવા ધાતુઓ તેમજ ૨ ક્યાદિ ના ધાતુઓને લાગેલા ભાવ અર્થના અને આરંભ અર્થના સેટ્ ક્ત – ક્તવતુ પ્રત્યયો વિકલ્પે કિત્વત્ થાય છે

0 ભાવાદિ.– 1 ભાવ – रुदितम् પક્ષે रोदितम् – રડાયું – એમના વડે રડાયું વિકલ્પે કિત્વત્ થતા વિકલ્પે ગુણ થયો રુદ્+इ+क्त 2 આરંભ :– (પ્ર) रुदितः (પ્ર) रोदितः પ્ર+रुद् + क्त – રડવાનો આરંભ કરનાર

0 ઉપાન્ત્ય–उ–પ્રદ્યુતિતઃ પક્ષે પ્રદ્યોતિતઃ દીપવાનો આરંભ કર્યો (ધાતુ ભ્વાદિ-937)

* પ્રક્રિયામા શ્વિતઃ કેમ થયું ને એ કુ છ – નૃહસ્વત્તિ-અન્ત્યમનૃત્તિનાં પણ શ્વિ. નહી શૂરઃ છ.

0 शब् – અહં કેમ કહ્યું ?
गुधू-प्रगुधितः રોષે ભરાયેલો (ગણ: ૯ ઋયાદિ એ શબ્ ને યોગ્ય નથી માટે કિત્વ અભાવ ન થયો–ગુણ ન થયો)

★ અનુવૃત્તિ :–(૧) इन्ध्यसं यागात्० ૪/૩/૨૬ થી कित्वत् (૨) ૪/૩/૨૪ થી सेट्

卐 વિશેષ :– 0 ઉપાન્ત્ય उ કેમ કહ્યો ?
श्चिवति तम् एभिः એઓ વડે ધોળા કરાયું અહીં ઉપાન્ત્ય उ નથી
0 भावारम्भ કેમ કહ્યું ?
रुचितः ગમેલો–કર્મ અર્થનો "क्त" પ્રત્યય છે
0 સેટ કેમ કહ્યું ?
रूढम् – ઉગેલો रुह्+क्त – अनिट् છે માટે વિકલ્પે कित्वत् ન થતાં નિત્ય किद्वत् થાય

[૧૧૭૦]

(૮૫) आदितः ૪/૪/૭૧

★ સૂત્રપૃથ૦ :– आत् – इतः
★ વૃત્તિ :–आदितो धातोः परयोः क्तक्तवतोरिट् न स्यात् । भिन्नः

卐 વૃત્યર્થ :– આ – इत् હોય તેવા ધાતુઓને લાગેલા क्त-क्तवतु પૂર્વે इट् ન થાય 0 भिन्न:=भिद् + क्त= (रदादमूर्च्छ० ૪/૨/૬૯ થી द् નો न्, त નો न् થતાં) भिन् + न थयुं) भिद् માં મૂળ ધાતુ जिभिदाच् માં आ-इत् છે તેથી આ સૂત્ર લાગ્યું

★ અનુવૃત્તિ :–(૧) डीय श्चि...क्तयो. ૪/૪/૬૧ (૨) न वृद्भ्यः ૪/૪/૫૫ થી न (૩) इट् इवादिशिषो ૪/૪/૩૩ થી इट्

卐 વિશેષ :– 0 वेटोऽपत् ૪/૪/૬૨ થી નિત્ય इट् નો પ્રતિષેધ સિદ્ધ હતો છતાં જુદું સૂત્ર બનાવ્યું તે *ન્યાય માટે છે

[૧૧૭૧]

(૮૬) नवाऽनयोः ૪/૪/૭૨

★ સૂત્રપૃથ૦ :– नवा–अनयोः (મૂળ–नवा भावारम्भे)
★ વૃત્તિ :–भावारम्भयोः क्ते तु वा । भिन्नं, मेदितम् ।

卐 વૃત્યર્થ :–(આ–इत् હો તેવા ધાતુઓને) ભાવ અને આરંભ અર્થમાં क्त – क्तवतु લાગ્યા હોય ત્યારે પ્રત્યય પૂર્વે વિકલ્પે इट् થાય.
0 भिद्+क्त=भिन्नम् પક્ષે (इट्) मेदितम् -ચીકાશવાળું થયેલ

0 क्तवतु :– भिन्नवान् પક્ષે मेदितवान्

★ અનુવૃત્તિ :– (૧) आदितः ૪/૪/૭૧ (૨) डीय श्चि...क्तयोः ૪/૪/૬૧ થી क्तयोः (૩) इट् सिजाशिषो ૪/૪/૩૬ થી इट्

卐 વિશેષ :– 0 મૂળ સૂત્ર नवाभावारम्भे છે પણ પ્રક્રિયાકારે नवाऽनयोः કર્યું
0 आदित् કેમ કહ્યું ?
प्रविदितः જાણેલ–विदितम् अनेन–प्र+विद्+इ+क्त
0 मादितः સૂત્રથી નિત્ય अनिट् ધાતુને આ સૂત્રથી વિકલ્પે इट् થાયછે.

[૧૧૭૨]

(૮૭) श्वसजपवमरुषत्वरसंघुषास्वनामः ૪/૪/૭૫

★ સૂત્રપૃથ૦ :– श्वस जप–वम–रुष–त्वर–संघुष–आस्वन – अमः
★ વૃત્તિ :– एषामष्टानां क्तयोरिड्वा स्यात् । श्वस्तः । श्वसितः । जप्तः, जपितः । अहन्पञ्चमस्येति दीर्घे, वान्तः वमितः । रुष्ट, रुषितः । तूर्णः, त्वरितः संघुष्टः, संघुषितः आस्वान्तः, आस्वनितः । अभ्यान्तः, अभ्यमितः ।

卐 વૃત્યર્થ :– श्वस વગેરે આઠે ધાતુઓને क्त क्तवतु પ્રત્યય લાગે ત્યારે इट् વિકલ્પે થાયછે
0 श्वस् – श्वस्तः પક્ષે श्वसितः – શ્વાસ યુક્ત
0 जप् – जप्तः પક્ષે जपितः – જપ કરેલો
0 रुष् – रुष्टः પક્ષે रुषितः – રોષ પામેલો
0 वम् – वान्तः પક્ષે वमितः – વમેલ
(અહીં व નો वा થયો તે अहन्पञ्चम० ૪/૧/૧૦૭)
0 त्वर् – तूर्ण પક્ષે त्वरितः – ત્વરિત
0 संघुष्–संघुष्टः પક્ષે संघुषितः–આ રીતે અવાજ કરનાર
0 आस्वन् – आस्वान्तः પક્ષે आस्वनितः અવાજવાળો
0 अभि+अम् – अभ्यान्तः પક્ષે अभ्यमितः –સામે ગયેલો

★ અનુવૃત્તિ :–(૧) नवाभावारम्भे ૪/૪/૭૨થી नवा (૨) इट् सिजाशिषो ૪/૪/૬૬ થી इट् (૩) डीय श्चि...क्तयोः ૪/૪/૬૧

卐 વિશેષ :– 0 સ્પષ્ટ

[૧૧૭૩]

(૮૮) आः खनिसनिजनः ૪/૨/૬૦

★ વૃત્તિ :– खातः । सातः जातः
卐 વૃત્યર્થ :– (નોંધ :– આ સૂત્ર *यङ्लुबन्त માં

* ન્યાય :– यदुपाधेर्विभाषा तदुपाधेः प्रतिषेध.

* यङ्लुबन्त સૂત્ર: ૪, ક્રમાંક સૂત્ર ૧૦૬૦ જુઓ.

卐 વૃત્યર્થ :– ડી (ભ ૪/૧૨૬૩), શ્વિ (ભ –૧/937) અને ઐદેત્ (એ–ઇત્ હોય તેવા) ધાતુને લાગેલ ક્ત–ક્તવતુ પ્રત્યયની આદિમાં ઇટ્ થાય નહીં

0 ડી → ડી+ક્ત=ડીન: ઉડેલો. (ના સૂત્રથી ઇટ્ નિષેધ સૂત્રમાયો૦ ૪/૨/૭૦ થી ન્)

0 શ્વિ * – (૧) સૂત્રમાયો૦ ૪/૨/૭૦ થી ત નો ન (૨) યજાદિ વચેઃ કિતિ ૪/૧/૭૯ થી વૃત્ થવાથાઃ દીર્ઘમવોડન્ત્યમ્ થી દીર્ઘ શૂનઃ, શૂનવાન્ થશે

0 ઐદેત્ (લગેચ્) લગ્+ક્ત=લગ્ન લાગ પામેલો– તેઅગ્નેઇત્ –લગ્ + ક્ત = લગ્ન: – લાગેલો

✱ અનુવૃત્તિ :–(૧) ન ડીદ્યઃ ૪/૪/૫૧ થી ન (૨) ઇટ્ શ્વિજાશિષેઃ ૪/૪/૩૨ થી ઇટ્

卐 વિશેષ :– 0 ડીય – દા નિર્દેશથી ચોથા ગણનો ડી લેવો

0 ક્તયો: કેમ કહ્યું ?

ડી + તૃચ્ = ડી + ઇ + તૃ = ડયિતા થયું

0 લ્ગીચ્, વ્રીચ્ વગેરેમા વેટત્ કર્યુ પણ ક્તયો: થી ઇટ્ નો પ્રતિષેધ થયો હોવા છતા અહીં ઐદેત્ કહ્યું તે નદ્દુપન્તમા પણ આ સૂત્રના મદયુ માટે

[૨૨૪૭]

(૮૨) વેટોડપતઃ ૪/૪/૬૨

★ સૂત્રપૃથ૦ :– વા–ઇટઃ અ–ત્ત

★ વૃત્તિ :– વતિ વર્જનાત્ ક્વચિદેકસ્વરાત્વેટસ્ત્વરાત્ પરયો. ક્તયોરિટ્ ન સ્યાત્ નશીચ્ નષ્ટ નષ્ટ: । અપત ઇતિ કિમ્ । પતિતઃ ।

卐 વૃત્યર્થ :– પત્ (ભ્વાદિ–962) સિવાય જે ધાતુને ક્યારેક વિકલ્પે ઇટ્ ઉમેરાતો હોય તેવા એકસ્વરી ધાતુને લાગેલ ક્ત ક્તવતુ પ્રત્યયની આદિ માં ઇટ્ નથાય

0 નશીચ્–નશ્+ક્ત=નશ્+ત=નષ્ટ:–નાશ પામેલો (અહીં ઔ–ઇત્ છે માટે ધુગૌદિતઃ થી વિકલ્પે ઇટ્ થાય તેમજ નશ્ ના શ્ નો ષ્ –યજસૃજમૃજ૦ થી થયો તેના યોગે ત નો ટ થયો)

0 અપતઃ કેમ કહ્યું ?

પતિતઃ = પત્ + ક્ત = ઇટ્ લાગ્યો

✱ અનુવૃત્તિ :–(૧) એકસ્વરાત્૦ ૪/૪/૫૬ (૨) ડીયશ્વિ...ક્તયો: ૪/૪/૬૧ થી ક્તયો: (૩) ન ડીદ્યઃ થી ન

* પ્રક્રિયામા શ્વિઃ કેમ થયું તે ખેડુ ‌છ –બૃહદ્વૃત્તિ–અખયદૃત્તિમાં પણ શ્વિ. નથી શૂનઃ છે.

卐 વિશેષ :– 0 એકસ્વરાત્ કેમ કહ્યું ?

દરિદ્રિતઃ=દરિદ્રા+ઇ+ક્ત – અનેક સ્વરી છે માટે ઇટ્ થયો.

[૨૨૪૮]

(૮૩) ન ડીશીપૂઙ્ધૃષિક્ષ્વિદિસ્વિદિમિદઃ ૪/૩/૨૭

★ સૂત્રપૃથ૦ :– ન ડીઙ્ – શીઙ્ – પૂઙ્ – ધૃષ–ક્ષ્વિદિ સ્વિદિ – મિદઃ

✱ વૃત્તિ :– એભ્યઃ ક્તક્તવતૂ પરૌ સેટૌ કિતૌ ન સ્યાતામ્ । ડયિતઃ । શયિતઃ । પવિતઃ ડીઙ્ ત્યાદિકઃ

卐 વૃત્યર્થ :– ડી,શી,પૂ, ધૃષ્, ક્ષ્વિદ્, સ્વિદ્, મિદ્ એ સાત ધાતુઓને લાગેલા સેટ્ ક્ત–ક્તવતુ પ્રત્યયો કિત્વત્ ન સમજવા 0 ડી+ઇ+ક્ત=ડયિતઃ ઉડેલો 0 શી+ઇ+ક્ત=શય્+ઇ+ત=શયિતઃ =સૂતેલો 0 પૂ+ઇ+ક્ત=પવિતઃ= પવિત્ર થયેલો 0 ડીઙ્ ત્યાદિનો સમજવો

✱ અનુવૃત્તિ –(૧) ઉતિ શવર્હાત્ ... ક્તૌ ૪/૩/૨૩ થી ક્તૌ ૨. ઇન્ધ્યસંયોગાત્૦ ૪/૩/૨૧ થી કિદ્વત્ । ૪/૩/૨ ન્યમિદ્

卐 વિશેષ :– 0 સેટ્ કેમ કહ્યું ?

ડીનઃ=ડી+ક્ત–અનિટ્ થી ડીનઃ થયુ (જુઓ સૂત્રઃ ડીયશ્વ્યૈદિતઃ ૪/૪/૬૧)

0 શ્વિડ્શીઙ્ ..૫/૧/૯ થી ક્ત

0 પૂઙ્ ઃક્લિશિભ્યાં૦ ૪/૪/૪૫ થી વિકલ્પે ઇટ્

0 નવાડડરમ્ભે ૪/૪/૭૨ થી વિકલ્પે ઇટ્

[૨૨૪૯]

(૮૪) ઉતિ શવર્હાદ્ભાવે ક્તૌ ભાવારમ્ભે ૪/૩/૨૬

★ સૂત્રપૃથ૦ :– ઉતે શવ્–અર્હ અદ્ભાવઃ ક્તૌ ભાવારમ્ભે

★ વૃત્તિ :– ઉપ્રાન્ત્યે ભાવે શવર્હ ભ્યોઽદ્ભાવિભ્ય પરૌ ભાવારમ્ભે ક્તક્તવતૂ સેટૌ વા કિદ્વત્ સ્તાત્ સ્યાતામ્ કુદિત । રોદિતમેભિઃ । પ્રમુદિતઃ, પ્રમોદિતઃ । પ્રરુદિતઃ । શવર્હાદ્ભાવઃ ઇતિ કિમ્ । પ્રગુપિત. રુદ્ષાદિ

卐 વૃત્યર્થ :– ઉપાન્ત્યમા ઉ વાળા અને શવ્ (કર્તર્યનદ્ભ્યઃ શવ્) પ્રત્યયને યોગ્ય એવા ધાતુઓ તેમજ અભ્ ? આદિ ના ધાતુઓને લાગેલા ભાવ અર્થના અને આરંભ અર્થના સેટ્ ક્ત – ક્તવતુ પ્રત્યયો વિકલ્પે કિદ્વત્ થાય છે

0 અહિ ,– 1 ભાવ – રુદિતમ્ પક્ષે રોદિતમ્ – એભિઃ – એમો વડે રડાયું વિકલ્પે કિદ્વત્ થવા વિકલ્પે ગુણ થયો રુદ્+ઇ+ક્ત 2 આરંભ :– (પ્ર) રુદિતઃ (પ્ર) રોદિતઃ પ્ર+ રુદ્ + ક્ત – રડવાનો આરંભ કરનાર

0 ઉપાન્ત્ય–ઉ–પ્રમુદિતઃ પક્ષે પ્રમોદિતઃ દીપવ નો આરંભ કર્યો (ધાતુ ભ્વાદિ–937)

0 शत् – અહ કેમ કહ્યું ?
गुध्-प्रगुधितः રોષે ભરાયેલો (ગણ: ૯ क्र्यादि એ शत् ને યોગ્ય નથી માટે कित्व અભાવ ન થયો–ગુણ ન થયો)

★ અનુવૃત્તિ :-(૧) इन्ध्यसंयोगात्० ४/३/२६ થી किद्वत् (૨) ४/३/२४ થી सेट्

卐 વિશેષ :- 0 ઉપાન્ત્ય उ કેમ કહ્યો ?
क्ष्विति तम् एभिः એઓ વડે ધોળા થવાયું અહીં ઉપાન્ત્ય उ નથી
0 भावारम्भ કેમ કહ્યું ?
रुचितः ગમેલો–કર્મ અર્થનો "क्त" પ્રત્યય છે
0 સેટ કેમ કહ્યું ?
रूढम् – ઉગેલો रुह्+क्त – અનિટ્ છે માટે વિકલ્પે किद्वत् ન થતાં નિત્ય किद्वत् થાય

[૨૨૭૦]
(૮૫) आदितः ४/४/७१

★ સૂત્રપૃથ૦ :- आत् – इतः
★ વૃત્તિ:-आदितो धातोः परयोः क्तक्तवतोरिट् न स्यात् । भिन्नः
卐 વૃત્યર્થ :- આ – इत् હોય તેવા ધાતુઓને લાગેલા क्त-क्तवतु પૂર્વે इट् ન થાય 0 भिन्न=भिद् + क्त= (रदादमूर्च्छ० ४/२/६९ થી द् નો न्, त् નો न् થતાં) भिन् + न થયું) भिद् માં મૂળ ધાતુ ञिभिदाँ માં आ-इत् છે તેથી આ સૂત્ર લાગ્યું

★ અનુવૃત્તિ :-(૧) डीय श्वि...क्तयोः ४/४/६१ (૨) न वृद्भ्यः ४/४/५५ થી न (૩) इट् इवादिशिषो ४/४/३३ થી इट्

卐 વિશેષ :- 0 वेटोऽपत् ४/४/६२ થી નિત્ય इट् નો પ્રતિષેધ સિદ્ધ હતો છતાં જુદુ સૂત્ર બનાવ્યું તે *ન્યાય માટે છે

[૨૨૭૧]
(૮૬) नवाऽनयोः ४/४/७२

★ સૂત્રપૃથ૦ :- नवा–अनयोः (મૂળ–नवा भावारम्भे)
★ વૃત્તિ :-भावारम्भयोः क्ते तु वा । भिन्नं, भेदितम् ।
卐 વૃત્યર્થ :-(आ-इत् હો તેવા ધાતુઓને) ભાવ અને આરંભ અર્થમાં क्त – क्तवतु લાગ્યા હોય ત્યારે પ્રત્યય પૂર્વે વિકલ્પે इट् થાય.
0 भिद्+क्त=भिन्नम् પક્ષે (इट्) भेदितम्-ચીરાયેલું થયેલ
0 क्तवतु :- भिन्नवान् પક્ષે भेदितवान्

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) आदितः ४/४/७१
(૨) डीय श्वि...क्तयोः ४/४/६१ થી क्तयोः
(૩) इट् इवादिशिषो ४/४/३३ થી इट्

卐 વિશેષ :- 0 મૂળ સૂત્ર नवाभावारम्भे છે પણ પ્રક્રિયાકારે नवानयोः કહ્યું
0 आदित् કેમ કહ્યું ?
प्रविदितः જણાવેલ-विदितम् अनेन-प्र+विद्+इ+क्त
0 आदितः સૂત્રથી નિત્ય અનિટ્ ધાતુને આ સૂત્રથી વિકલ્પે इट् થાયછે.

[૨૨૭૨]
(૮૭) श्वसजपवमरुषत्वरसंघुषास्वनामः ४/४/७५

★ સૂત્રપૃથ૦ :- श्वस–जप–वम–रुष–त्वर–संघुष–आस्वन – अमः
★ વૃત્તિ :- एषामष्टानां क्तयोरिड्वा स्यात् । श्वस्तः । श्वसितः । जप्तः, जपितः । अहन्पञ्चमस्येति दीर्घे, वान्तः वमितः । रुष्टः, रुषितः । तूर्णः, त्वरितः संघुष्टः, संघुषितः आस्वान्तः, आस्वानितः । अभ्यान्तः, अभ्यमितः ।
卐 વૃત્યર્થ :- श्वस વગેરે આઠ ધાતુઓને क्त क्तवतु પ્રત્યય લાગે ત્યારે इट् વિકલ્પે થાયછે
0 श्वस् – श्वस्तः પક્ષે श्वसितः – શ્વાસ યુક્ત
0 जप् – जप्तः પક્ષે जपितः – જપ્ત કરેલો
0 रुष् – रुष्टः પક્ષે रुषितः – રોષ વાળો
0 वम् – वान्तः પક્ષે वमितः – વમેલ
(અહીં व નો वा થયો તે अहन्पञ्चम० ४/१/१०७)
0 त्वर् – तूर्ण પક્ષે त्वरितः – ત્વરિત
0 संघुष्-संघुष्टः પક્ષે संघुषितः–આ રીતે અવાજ કરનાર
0 आस्वन् – आस्वान्तः પક્ષે आस्वनितः અવાજવાળો
0 अमि+अम् – अभ्यान्तः પક્ષે अभ्यमितः –સામે ગયેલો

★ અનુવૃત્તિ :-(૧) नवाभावारम्भे ४/४/७२થી नवा
(૨) इट् इवादिशिषो ४/४/३३ થી इट्
(૩) डीय श्वि...क्तयोः ४/४/६१

卐 વિશેષ :- 0 સ્પષ્ટ

[૨૨૭૩]
(૮૮) आः खनिसनिजनः ४/२/६०

★ વૃત્તિ :- खातः । सातः जातः
卐 વૃત્યર્થ :- (નોંધ :- આ સૂત્ર *बहुलत्वन्त માં

* ન્યાય :- यदुपाधेर्विभाषा तदुपाधेः प्रतिषेध

* बहुलत्वन्त સૂત્ર: ४, ઋણાંક સૂત્ર ૧૦૬૦ જુઓ.

આવી ગયેલ અહીં ફરીથી આપેલ છે–પણ જિન નહિ)
શમ્ દમ-જન્ ને ધુટ્ કિત્ પૂર્વે અન્ત્યનો આ થાયછે
0 શમ્ + ક્ત = શાત: = શાંત થયેલો
0 ક્ષન્+ક્ત=ક્ષત.=ઘાયલો 0 જન્–ક્ત=જાત =જન્મેલો

☆ અનુવૃત્તિ :- (યમિરમિ).. ધુટિ ક્ઙિતિ ૪/૨/૫૫

卐 વિશેષ :- 0 ધુટાદિ કેમ કહ્યું !
જનિત્વા–જન્+ઇત્વા – અહીં પૂર્વે ઇ છે ધુટાદિ નથી

[૧૧૭૪]

(૮૯) ણૌ દાન્તશાન્તપૂર્ણદસ્તસ્પષ્ટચ્છન્નજ્ઞપ્તમ્ ૪/૪/૭૪

☆ સૂત્રપૃથ૦ :- ણૌ-દાન્ત-શાન્ત-પૂર્ણ-દસ્ત-સ્પષ્ટ-છન્ન-જ્ઞપ્તમ્

★ વૃત્તિ :- એતે ણૌ ક્તાન્તા વા નિપાત્યન્તે દાન્ત:, દમિત: । શાન્ત, શમિત: । પૂર્ણ:, પૂરિત: । દસ્ત, દાસિત । સ્પષ્ટ:, સ્પાશિત: । છન્ન, છાદિત: । જ્ઞપ્ત:, જ્ઞપિત ।

卐 સૂત્રાર્થ :- ણિ હોય તે ક્ત વગેરે (ક્ત ક્તવતુ) ક્ત અન્તવાળા (દાન્ત: વગેરે) વિકલ્પે નિપાતન કરાય છે
0 દમ્ – દાન્ત: પક્ષે દમિત: દમાયેલ
0 શમ્ – શાન્ત: પક્ષે શમિત – શમન કરાયેલ
0 પૄ – પૂર્ણ. પક્ષે પૂરિત: – ભરાયેલ
0 દસ્ – દસ્ત પક્ષે દાસિત: – નષ્ટ થયેલ
0 સ્પશ્ – સ્પષ્ટ: પક્ષે સ્પાશિત: – સ્પર્શ કરેલ
0 છદ્ – છન્ન પક્ષે છાદિત: – ઢાંકેલો

卐 વિશેષ : 0 દાન્ત વગેરે બધામાં નિપાતન કરવાથી ણેરનિટિ ૪/૩/૮૩ થી ણિ લોપ થયો છે

[૧૧૭૫]

(૯૦) સેટ્ ક્તયો: ૪/૩/૮૪

☆ સૂત્રપૃથ૦ :- સેટ્ – ક્તયો:

★ વૃત્તિ :- સેટ્ક્તયો: પરયોર્ણેર્લુક્ સ્યાત્ । કારિત: । ગણિત:, ગણિતવાન્ ।

☐ સ્પર્શ: ગ્રહો યા । ગ્રહીત । ગ્રહ:

卐 સૂત્રાર્થ :- સેટ્ ક્ત-ક્તવતુ પ્રત્યય લાગ્યા હોય ત્યારે ણિ નો લોપ થાયછે
0 કૃ + ણિ + ક્ત = કાર્ + ણિ+ઇ+ત=કાર્ + ઇ + ત=કારિત: કરાયેલો (આ સૂત્રથી ણિ લોપ થયો)
0 ક્ત —› ગણ્ = ગણિત = ગણાયેલો
0 ક્તવતુ —› ગણિતવાન્ = તેણે ગણ્યુ

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) ણેરનિટિ ૪/૩/૮૩
(૨) ૪/૩/૭૦ થી લુક્

卐 વિશેષ :- 0 ગુણાદિનો નિત્ થી નિ
0 ગ્રહ્ ધાતુનો પ્રયોગ વૈ.પ.૨:૨૭૧ છે અન્યથા અનુસ્વાર થી ઇટ્ ન લાગે એમ કહેલ હોત

☐ શબ્દવૃત્તિ :- (૨૮) સ્ફાય: સ્ફી વા ૪/૧/૯૪ ક્ત-ક્તવતુ પ્રત્યય લાગે ત્યારે સ્ફાય્ ને બદલે સ્ફી વિકલ્પે થાય સ્ફાય્+ક્ત=સ્ફાત: પક્ષે સ્ફીત: વધેલો [૫૬૩]

[૧૧૭૬]

(૯૧) પ્યાય: પી (?) ~ ક્તયોરનુપસર્ગસ્ય ૪/૧/૯૨

★ સૂત્રપૃથ૦ :- ક્તયો: અનુપસર્ગસ્ય

★ વૃત્તિ :- અનુપસર્ગસ્ય પ્યાય: ક્તયો: પી: સ્યાત્ । પીનમ્ । પીનવાન્ । અનુપસર્ગસ્યેતિ કિમ્ । પ્રપ્યાનો મેઘ:

卐 સૂત્રાર્થ :- ઉપસર્ગ રહિત એવા પ્યાય્ ધાતુને ક્ત ક્તવતુ લાગે ત્યારે પી થાયછે 0 પ્યાય્+ક્ત=પીન
0 પ્યાય્+ક્તવતુ=પીન+વત્=પીનવત્ પુષ્ટ – પુષ્ટ થયેલ
0 અનુપસર્ગ કેમ કહ્યું ?
પ્રપ્યાન મેઘ પુષ્ટ થયેલો મેઘ પ્ર+પ્યાય્ છે પી ન થાય

★ અનુવૃત્તિ – પ્યાય: પી: ૪/૧/૯૧

卐 વિશેષ :- 0 ક્ત પ્રત્યય – લ્વાદ્યોદિત: (?) ક્તિ ૪/૨/૬૯ (?) 0 સૂત્રાદિ0 ૪/૨/૭૦ થી ત નો ન
0 પ્રપ્યાન મા પ્યાન ના ય્ નો લોપ ૪/૪/૧૨૧ વ્યો: વ્યંજનથી લુક્ થી થયો અને તેનો ન–સૂત્રાદિ0 ૪/૨/૭૦ થી થયો

[૧૧૭૭]

(૯૨) પ્રાદાગસ્ત આરમ્ભે ક્તે ૪/૪/૭

★ સૂત્રપૃથ૦ :- પ્રાત્–દાગ: ત: આરમ્ભે ક્તે

☆ વૃત્તિ :- આરમ્ભાર્થસ્ય પ્રાત્પરસ્ય દાગ: ક્તે પરે ત વા સ્યાત્ । પ્રદાત્ત્રાર્થ: પ્રત્ત' પક્ષે દત્ત આદેશ: । પ્રદત્ત: ।

卐 સૂત્રાર્થ :- આરંભ અર્થવાળા પ્ર પૂર્વક દાગ્ ધાતુને ક્ત લાગે ત્યારે દા ને બદલે ત વિકલ્પે થાય છે
0 પ્ર+દા+ક્ત= [1] પ્ર+ત્+ત=પ્રત્ત: પક્ષે [2] પ્રદત્ત= આપવાને આરંભેલો

卐 વિશેષ :- 0 1 પ્રત્ત માં પ્રત્+ત છે – ધુટો ધુટિ સ્વે વા ૧/૩/૪૮ થી ત્ લોપ 2 પ્રદત્ત માં દત્ ૪/૪/૧૦ સૂત્રથી દા નો દત્ આદેશ થયે છે
0 દા–ડુદાગ્ દાને – આપવું (ઉભય૦ ૩)
0 આરમ્ભે ૫/૧/૧૦ થી ક્ત પ્રત્યય
પ્રાત્ કેમ કહ્યું ! – પરીત્તમ્-પરિ+દા છે માટે આ સૂત્રથી વિકલ્પે ત ન થાય પણ સ્વરાદુપસર્ગાદ્ ૪/૪/૯ થી નિત્ય ત થાય અને દસ્તિ ૩/૨/૮૮ થી ઇ દીર્ઘ થાય

0 * એ त्त કારવાળો આદેશ સર્વને સ્થાને કરવા માટેછે અન્યથા ષષ્ઠયાऽन्त्यस्य થી માત્ર અન્ત્યનોજ આદેશ થાય વળી એવડા त्त કારથી પ્રક્રિયા લાઘવ બનેછે અન્યથા અઘોષે પ્રથમો૦ થી સિદ્ધજ હતું

[૧૧૭૮]

(૯૩) निविस्वन्व वात् ४/४/८

★ સૂત્રપૃથ૦ :- नि-वि-सु-मनु--मवात्

★ વૃત્તિ :- एभ्यो दागः क्ते त्तो वा स्यात्

વૃત્ત્યર્થ :- नि–वि–सु–अमु કે અવ પુર્વક दा ને क्त લાગે ત્યારે दा નો त्त વિકલ્પે થાય (ઉદા સૂત્ર: ૯૪ માં જુઓ)

★અનુવૃત્તિ :-प्रात्-दाग: क्ते ४/४/७ थी दाग. त्त क्ते

વિશેષ :- 0 स्वरादुपसर्गाद्...ऽघः ४/४/९ થી त्त આદેશ નિત્ય પ્રાપ્ત હતો તે અહીં વિકલ્પે થયો

[૧૧૭૯]

(૯૪) दस्ति ३/२/८८

★ વૃત્તિ :-दो यस्तादिरादेशस्तस्मिन् परे नाम्यन्तस्योपसर्गस्य दीर्घः स्यात्। नीत्तं। वीत्तं,विदत्तम्। सूत्तं, सुदत्तम् अनुत्तं, अनुदत्तम्। अवत्तं, अवदत्तम्।

વૃત્ત્યર્થ :- दा નો જે त કારાદિ આદેશ થાય તે પરમાં (ઉત્તરપદમાં) હોય ત્યારે ઉપસર્ગનો નામી સ્વરનો દીર્ઘ થાયછે. नि+दा+क्त=(१) नीत्तम् નિરંતર આપેલું-दा नो त्त-ઉપરોક્ત સૂત્ર: ૯૩થી, આ સૂત્રથી ઉપસર્ગનો સ્વર દીર્ઘ થયો પક્ષે (२) निदत्तम्-સૂત્ર: ૯૬ दत् થી दा નો दत् આદેશ થયો

0 वि+दा+क्त = वित्तम् પક્ષે विदत्तम्

0 सु+दा+क्त=सूत्तम् પક્ષે सुदत्तम्

0 अनु+दा+क्त = अनूत्तम् પક્ષે अनुदत्तम्

0 अव+दा+क्त = अवत्तं પક્ષે अवदत्तम्

★ અનુવૃત્તિ :-(१) ३/२/७१...થી दीर्घः (२) ३/२/८६ ..થી उपसर्गस्य (३) ३/२/८७...થી नाम्नि

વિશેષ :- 0 दा કેમ કહ્યું ?

वितीर्णम्-वि+तृ+क्त-અહીં तृ છે

0 त्त કેમ કહ્યું ?

सुदत्तम्-અહીં त्त આદેશ નથી થયો માટે सु દીર્ઘ ન થયો

0 नामिन् કેમ કહ્યું ?-प्रत्तम्-प्र+दा માં પુર્વ સ્વર નામિ નથી

[૧૧૮૦]

* द्विस्तकार० બૃહદ્વૃત્તિ ભા ૨ ન્યા. ૨ પૃ. ૧૭૨

(૯૫) स्वरादुपसर्गाद् दस्तिकित्यधः ४/४/९

★ સૂત્રપૃથ૦ :-स्वराद् उपसर्गाद् दः ति किति अघः

★ વૃત્તિ :- स्वरान्तादुपसर्गात्परस्याघावर्जस्य दा संज्ञकस्य तादौ किति त् नित्यं स्यात्। प्रत्तः

વૃત્ત્યર્થ :- સ્વરાન્ત ઉપસર્ગ પછી धा વર્જિત दा સંજ્ઞક ધાતુઓને त કારાદિ कित् પ્રત્યય લાગે ત્યારે दा નો त्त નિત્ય થાયછે.

0 प्रत्तः આપનાર प्र+दा+क्त=प्र+त्+त=(धुटोधुटिस्वेवा)प्रत्तः

વિશેષ :- 0 स्वरात् કેમ કહ્યું ?

निर्दत्तम्-निर्+दा+क्त-વ્યંજન થી પર दा છે

0 उपसर्गात् કેમ કહ્યું ? – दत्तम् -ઉપસર્ગથી પર નથી

0 कित् કેમ કહ્યું ?-प्रदाता – प्र+दा+तृच् – कित् નથી

0 अघः કેમ કહ્યું ? – धांग् – निहितः થયું

[૧૧૮૧]

(૯૬) दत् ४/४/१०

★ વૃત્તિ :- अघो दा संज्ञस्य तादौ किति दत् स्यात्। दत्तः

વૃત્ત્યર્થ :-धा રૂપ સિવાયના दा સંજ્ઞક ધાતુઓને त કારાદિ कित् પ્રત્યય લાગતા दत् થાયછે दा=क्त=दत्+त= दत्तः દીધેલ

★ અનુવૃત્તિ :-(स्वराद्...) दः ति किति अघ ४/४/९

વિશેષ – 0 अ–घः કેમ કહ્યું ?

धीतः = ધાવેલો – धा + क्त – दत् ન થયું

[૧૧૮૨]

(૯૭) दोसोमास्थ इः ४/४/११

★ વૃત્તિ :- एषां तादौ किति इः स्यात्। निर्दितः। सितः। मितः। स्थितः।

વૃત્ત્યર્થ :-दो-सो-मा-स्था ધાતુને त કારાદિ कित् પ્રત્યય લાગ્યો હોયતો (અન્ત્યસ્વરનો) इ થાયછે

0 निर्दितः – કાપી નાખેલ – निर्+दो+क्त=निर्+दि+त

0 सितः – અંત કરેલ सो+क्त=सि+त

0 मितः – માપેલ – मा+क्त=मि+त

0 स्थितः – ઉભો રહેલ – स्था+क्त=स्थि+त

★ અનુવૃત્તિ :- (स्वराद्...)दः ति किति अघः ४/४/९ થી ति किति

વિશેષ :- 0 षष्ठयाऽन्त्यस्य અન્ત્ય સ્વરનો ...इ થાય 0 સામાન્યથી मा નિર્દેશથી मांङ्–माने, मांङ्क मान शब्दयोः, मेङ् प्रतिदाने ગ્રહણ થયું

[૧૧૮૩]

સત્તા-વિચારણા અર્થ વાળા માટે આત્મનેપદથી કમણુ લાગેલ નહીં- જેમ વિદ્ નું વાદનાં છે તેમ હન્નુ પણ સાદૃશ્ય છે તેથી અદાદિ-વદ્ પરે છે અન્-અરાદે એવી શંકાન નિવારણ માટે વરદ મૂકું

[૧૧૯૦]

(૧૦૫) શત્રાનશાવેષ્યતિ તુ સસ્યૌ ૫/૨/૨૦

★ સૂત્રપૃથ૦ :- શતૃ-આનશૌ-એષ્યતિ તુ સસ્યૌ

★ વૃત્તિ :- વર્તમાને ધાતો શત્રાનશૌ સ્તઃ । ભવિષ્યત્યાર્થે તુ તૌ સસ્યૌ । યાન્ । શયાન । યાસ્યન્ ।

卐 વૃત્યર્થ :- વર્તમાનામાં ધાતુને શત્ (અત્) આનશ્ (-આન) પ્રત્યય થાય અને ભવિષ્યત્ માં સ્ય પૂર્વક આ પ્રત્યયો થાય (સ્યત્ સ્યાનશ્)

0 યા+શત્=યાન્ જતો છતો - યા+ અત્=(ઋદુદિતઃ ૧ ૪/૭૦ થી ન્ આગમ) યા+ન્+ત્=યદન્ત ૪/૧/૮૯ થી લોપ-યાન્

0 શી+આનશ્=શયાન - શી+ અન શે+ આન શય્+ આન =સૂતો છતો શીદ્ ૨. શિતિ થી ઇ નો એ

બન્ને વર્તમાન કૃદન્તના ઉદાહરણો છે.

0 ભવિષ્ય કૃદન્ત :- યા+સ્યત્+યાસ્યન્ (ન્ આગમ - ત્ લોપ) પછી બનાવો

✡ અનુવૃત્તિ :- સતિ ૫/૨/૧૯ (વર્તમાના)

卐 વિશેષ :- 0 શતૃ-આનશ્ માં ઋ કાર વિદ્ કાર્ય માટે છે, ઋ કાર ન્ આગમ માટે છે

0 શિત્ છે માટે જે-તે ગણના (વિકરણ) પ્રત્યયો પણ લાગશે જેમકે ગચ્છન્ ગમ્+શત્ (અત્)=ગચ્+છ (અ) + અત્ થયું - એટલે કે ગણ: ૧ નો વિકરણ લાગ્યો

0 એષ્યતિ થી ભવિષ્યન્તિ અર્થ લેવો

0 શત્ - પરસ્મૈપદમાં, આનશ્ - આત્મનેપદમાં થાય

[૧૧૯૧]

(૧૦૬) અતો મ આને ૪/૪/૧૧૪

✡ વૃત્તિ :- ધાતો વિહિતે વાઽકારો માઽન્તઃ સ્યાત્। પચમાનઃ શયિષ્યમાણઃ ।

☐ માસીનઃ । નિગાતોઽપત્ ।

卐 વૃત્યર્થ :- ધાતુથી વિહિત એવો આન પ્રત્યય અકારાન્ત ધાતુને લાગતા અ થી પર મ્ આગમ થાય (ભવિષ્ય કૃદન્ત -) શી+સ્ય+આન્=શી+ઇ+સ્ય+આન=(આ સૂત્રથી અ થી પર મ્) શી+ઇ+સ્ય+મ+આન=શયિષ્યમાણ કરે પછી બનાવો

0 (વર્તમાન કૃદન્ત) પચ્+શવ્+આનશ્=પચમાનઃ રાંધતો

卐 વિશેષ :- 0 અતઃ કેમ કહ્યું ?

શી + આન = શયાનઃ અહીં ઇ થી પર છે

0 આન કેમ કહ્યું ?

પચ્ + અ + અત્ = પચત્ રાંધતો

☐ શેષવૃત્તિ :-(૨૫) આસીનઃ ૪/૪/૧૧૫ આસ્ ધાતુનું આન પ્રત્યયનું આસીના રૂપ નિપાતન કરાય છે [૫૬૪]

[૧૧૯૨]

(૧૦૭) અવર્ણાદશ્નોઽન્તો વાઽતુરીઙ્યોઃ ૨/૧/૧૧૫

✡ સૂત્રપૃથ૦ :- અવર્ણાત્ અશ્નઃ અન્તઃ વા અતુઃ ઈ - ઙ્યોઃ

✡ વૃત્તિ :- શ્નાવર્જાદવર્ણાત્ પરસ્ય અતુરીઙ્યોઃ પરયોરન્તો વા સ્યાત્ । તુદતી, તુદન્તી । ભાતી, ભાન્તી ।

☐ શ્યશ્વાશ્ચ નિત્યમ્ । દીવ્યન્તી । પચન્તી ।

卐 વૃત્યર્થ :- શ્ના સિવાયના અ વર્ણાન્તથી પર અત્ પ્રત્યય પછી ઈ અથવા ઙી પ્રત્યય હોય તો તે અત્ નો અન્ત્ આદેશ વિકલ્પે થાય

0 તુદતી પક્ષે તુદન્તી-તુદ્+અ+અત્+ઙી (ઈ)=(લુગસ્યા૦ ૨/૧/૧૧૪ થી અ લોપ) તુદ્+અત્+ઈ=તુદતી પક્ષે વિકલ્પે અન્ત્ આવતો તુદન્તી પીડા કરતી સ્ત્રી

0 ભાતી પક્ષે ભાન્તી - ભા+અત્+ઈ = (નપું. દ્વિ વ. માં ઈ) = શોભતા બે કુળ

卐 વિશેષ :- 0 અ વર્ણથી પર કેમ કહ્યું ?

અદ્+અત્+ઙી=અદતી = ખાતી અહીં દ્ થી પર અત છે માટે અન્ત્ ન થાય

0 અશ્નઃ કેમ કહ્યું ?

લૂનતિ-લૂ+ના (ન)+અત્+ઙી શ્ના પ્રત્યય છે માટે સૂત્ર ન લાગે

0 અતુઃ એટલે અત્ (શતૃ) પ્રત્યયનો ષષ્ઠી એ.વ. થાય

0 ઙી (ઈ) નારીનિતિ સૂત્રક

0 ઈ - નપું લિંગ - દ્વિ. વ (ઔરીઃ થી)

☐ શેષવૃત્તિ :- (૨૬) શ્યશવઃ ૨/૧/૧૧૬ (ગણ: ૪ નો) શ્ય અને (ગણ: ૧ નો) શવ્ પ્રત્યય લાગે ત્યારે જો ઈ-ઙી પરમાં હોવ તો અત નો અન્ત્ આદેશ નિત્ય થાય

0 દીવ્યન્તી - ક્રીડા કરતી સ્ત્રી દિવ્+ય+અત્+ઙી

0 પચન્તી - રાંધતા બે કુળો પચ્+અ+અત્+ઙી [૫૬૫]

[૧૧૯૩]

• • • • • • • • • • • • • • • • • •

[illegible]

(૧૦૮) तौ माङ्याक्रोशेषु ૫/૨/૨૧

☆ સૂત્રપૃથક :– तौ माङि आक्रोशेषु
☆ વૃત્તિ :– माङ्युपपदे आक्रोशे गम्ये तौ शतृआनशौ स्याताम्। मा पचन् जाल्मो ज्ञास्यति। मा पचमानः
वा वेत्ते. क्वसुर्वर्तमाने। त्वं विद्वान्, विदन्।

વૃત્ત્યર્થ :– આક્રોશ અર્થ જણાતો હોય અને ધાતુ સાથે मा નો સંયોગ હોયતો ધાતુને शतृ અને आनश् પ્રત્યય થાયછે.
0 मा पचन् जाल्मः ज्ञास्यति–રાંધતો નહીં–લુચ્ચો જાણશે –અહીં पचन् માં पच्+शव्+शतृ પ્રત્યય છે ऋदुदितः થી न આગમ થય પદસ્ય થી त् લોપ થયો
0 मा पचमानः – ન રાંધનો – पच्+आनश् पच्+अ +मान (अतो म आने થી ન્ત પર म આગમ થયો.
☆ અનુવૃત્તિ :– शत्रानशौ...(सत्सौ) ૫/૨/૨૦

વિશેષ :– 0 आक्रोशेषु બ.વ. થી વર્તમાન કાળ ઉપરાંત અન્ય કાળોમાં પણ આ પ્રત્યયો લાગશે તેમ સમજવું

શેષવૃત્તિ :– (૨૭) वा वेत्तो क्वसुः ૫/૨/૨૨ विद् ને વર્તમાના માં વિકલ્પે क्वसु પ્રત્યય થાય विद्+ वस्=विद्वान् પક્ષે (शतृ) विदन् [૫૬૬]

[૨૨૮૪]

(૧૦૯) वयः शक्ति शीले ૫/૨/૨૪

☆ વૃત્તિ :–एषु गम्येषु सदर्थे वर्तमानाद्धातोः शानः स्यात् वयः कतीह शिखण्डं वहमानाः। शक्तिः कतीह स्त्रियं गच्छमानाः। शील कतीह परान् निन्दमानाः।

વૃત્ત્યર્થ :– વય–ઉમર, શક્તિ શીલ–સ્વભાવ અર્થ જણાતો હોયતો ધાતુને વર્તમાન કાળમાં शान (आन) પ્રત્યય થાયછે
વય :– कतीह शिखण्ड वहमानाः કેટલાંક માથા પર વાળ ના જૂલફાં રાખનારા
શક્તિ :– 1 कतीह स्त्रियं गच्छमानाः કેટલાંક સ્ત્રિ પાસે જનારાઓ
સ્વભાવ :– कतीह परान् निन्द मानाः કેટલાંક બીજાની નિન્દા કરનારા (પ્રત્યય–માન છે अतो म आने થી आन નું मान થયું છે
★ અનુવૃત્તિ :–(૧) पूङ् यज शानः ૫/૨/૨૩થી शानः (૨) सति ૫/૨/૧૯

વિશેષ :– 0 1 નોંધ :– અહીં જે શક્તિનું ઉદાહરણ મૂકેલ છે તે સિદ્ધહેમ વ્યા. માં વય નું ઉદાહરણ છે स्त्रियं गच्छमानाः સ્ત્રિ પાસે જનાર એ ઉમરને આશ્રીને જ ઉચિત લાગેછે શક્તિ અર્થના ઉદાહરણમાં समश्नानाः સારી પેઠે ખાનાર (सम्+अश्+ना+मान)

[૨૨૮૫]

(૧૧૦) धारीङोऽकृच्छ्रेऽतृश् ૫/૨/૨૫

☆ સૂત્રપૃથક :– धारि–इङः अ–कृच्छ्रे अतृश्
☆ વૃત્તિ :– सुखसाध्येऽर्थे वर्तमानयोरनयोरतृश् स्यात्। धारयन्नाचाराङ्गम्। अधीयंस्तत्त्वार्थम्।

વૃત્ત્યર્થ :– સુખેથી સાધી શકાય એવા અર્થમાં धार् ધાતુને તથા इङ् ધાતુને વર્તમાન કાળના અર્થમાં अतृश् (अत्) પ્રત્યય લાગે છે धारयन् आचाराङ्गम् – આચારાંગ નામક સૂત્રને સુખેથી ધારણ કરતો धार्+इ +शव्+अत् = धारय्+अत्=(न् આગમ त् લોપ થતાં) धारयन्
0 अधीयंस्तत्त्वार्थम्–તત્વાર્થને ભણતો अधि+इ+अ (शव्) +अत् (धातोरिवर्णो वर्णस्ये થી इय्) अधीय्+अत् = अधीयन् (ઉપર મુજબ)
★ અનુવૃત્તિ :– सति ૫/૨/૧૯

વિશેષ :– 0 अकृच्छ्र કેમ કહ્યું ? कृच्छ्रेण धारयति यति धर्मम्–યતિ–ધર્મને દુઃખેથી ધારણ કરે છે.
* इङ् જોકે આત્મનેપદી છે છતાં અત્રે વિધાન સામર્થ્યથી शतृ (अतृश्) પ્રત્યય થાય અને धार् ને ફળવાન કર્તા માં अकृच्छ्र અર્થમાં જ शतृ (अतृश्) થાય તેવા નિયમ ને માટે આ સૂત્ર છે.

[૨૨૮૬]

(૧૧૧) तृन् शील धर्म साधुषु ૫/૨/૨૭

☆ વૃત્તિ :– शीलादिषु सदर्थाद्धातोस्तृन् स्यात्। कर्ता कटम्। शीलादि सदर्थेऽधिकार समाप्तिं यावदनुवर्तते।

* इङ्...ઋદ્ધવૃત્તિ ભા. ૨, ન્યા. સ. પૃ. ૨૫૮

卐 સૂત્રાર્થ :- યઙ્ પ્રત્યયવાળા યજ્, જપ્, દંશ્, વદ્ ધાતુઓને ऊक પ્રત્યય થાય છે (શીલાદિ-વર્તમાનમાં)
0 યજ્ - પુનઃ પુનઃ યજતિ=યાયજૂકઃ. વારંવાર પૂજનારો
(૧) યજ્+યઙ્=(૨) દ્વિત્વ-યયજ્ (૩) આ ગુણો યઙ્લુપઃ થી ય નો યાયજ્-(૪) આ યઙ્ થી ऊक-યાયજ્+ય+ऊक (૫) અતઃ, થી અ લોપ-ય લોપ યાયજ્+ऊक=યાયજૂકઃ
0 વદ્ વાવદૂકઃ=ગૃહ્ય - પુનઃ પુનઃ વદતિ- ઘણું અથવા વારંવાર બોલે વદ્+વદ્ -દ્વિત્વ-અનાદિ નો લોપ
વવદ્+ય=(વાગમ૦ ૪/૧/૫૪ થી વ્ આગમ ય નો લોપ થઈ વ્) વાવદ્ + ય = વાવદૂક
0 દશ્ દન્દશૂક = વારંવાર ડંખ દેનાર
0 વદ્-વાવદૂક = બહુ બોલનારો

★ અનુવૃત્તિ :- દ્રમક્રમો૦, ૫/૨/૪૧ થી યઙ્

卐 વિશેષ :- 0 ૨૫૮

[૧૨૦૩]

(૧૧૮) જાગુઃ ૫/૨/૪૮

★ વૃત્તિ :- તસ્માદૂકઃ સ્યાત્ । જાગરૂકઃ
☐ શમદમાદ્યુષ્ણાદિભ્યશ્ચ ઘિનણ્ વક્તવ્યઃ
卐 સૂત્રાર્થ :- જાગૃ ધાતુને ऊक પ્રત્યય થાય છે (વર્તમાનમાં)
0 જાગરૂકઃ = જાગનારો-સાવધાન જાગર્તિ ઇતિ એવં શીલઃ
= જાગૃ+ऊक=(જાગુઃ ક્ઙિતિ ૪/૩/૬ થી ગુણ) જાગર્+ऊक

★ અનુવૃત્તિ :- યજિજપિ૦ ૫/૨/૪૭ થી ऊकः

卐 વિશેષ :- 0 ૨૫૮

☐ શેષવૃત્તિ :- (૩૬) શમ્ અષ્ટકાત્ ઘિનણ્ ૫/૨/૪૯ અનુસાર એવા શમ્-દમ્-શ્રમ્-ભ્રમ્-ક્ષમ્-ક્લમ્-મદ્-વગેરે આઠ ધાતુઓને (વર્તમાનમાં) ઘિનણ્ (ઇન્) પ્રત્યય થાય છે
0 શમ્+ઘિનણ્=શમ્+ઇન્=(પ્ર એ.વ.) શમી-(અહીં મો... ઞ્ણિતિ૦ ૪/૩/૫૫ થી વૃદ્ધિ નિષેધ છે.
0 દમ્+ઘિનણ્=(ઇન્) = દમી [૫૭૫]

[૧૨૦૪]

(૧૧૯) ક્તેઽનિટશ્ચજોઃ કગૌ ઘિતિ ૫/૨/૮૯

★ સૂત્રપૃથ૦ :- ક્તે અનિટઃ ચ-જોઃ ક-ગૌ ઘિતિ
★ વૃત્તિ :- ક્તેઽનિટો ધાતોશ્ચજોર્ઘિતિ પ્રત્યયે પરે કગૌ સ્યાતામ્ । શમી, યોગી, ભોગી । ક્તે ઇતિ કિમ્ । ગર્જી:
卐 સૂત્રાર્થ :- ક્ત પ્રત્યય લાગતા જે અનિટ્ -(ઇટ્ ન લેતા ધાતુઓ હોય તેવા ધાતુઓને ચ-જ્ હોય તેવા પ્રત્યય લાગતા ચ્ નો ક્ અને જ્ નો ગ્ થાય છે (ગર્જી* - આ ઉદાહરણ વૈયાકરણો દ્વારા લેવાયેલું છે. ત્યાં નોંધેલ છે)
0 યોગી - યુનક્તિ ઇતિ - યુજ્ + ઘિનણ્
[(૩૬) યુજ-ભુજ-ત્યજ-રજ-દ્વિષ-દુષ-દ્રુહ-દુહાદ્ અભ્યાહન. ૫/૨/૫૦ યુજ વગેરેને શીલાદિ અર્થમાં વર્તમાનમાં ઘિનણ્ પ્રત્યય થાય છે. [૫૭૬]
= (પ્રસ્તુત સૂત્રથી જ્ નો ગ્ થતા અને ગુણ થતાં)
યોગ+ઇન્ = (પ્ર એ.વ થી) યોગી એ-જ-રી-વે
ભુજ્ + ઘિનણ્ = ભોગી
0 ગર્જી કેમ કર્યું ?
ગર્જી = ગર્જ્ - ગર્જ્+ઘિનણ્=ગર્જી-(ક્તઃ ગર્જનાદ્ ઘઞ્ ૫/૧/૧૭ થી ઘઞ્) - ગર્જ્ ધાતુ ક્ત પર છતાં સેટ્ છે અનિટ નથી માટે ઘિત્ લાગતા જ્ નો ગ્ ન થયો

卐 વિશેષ :- 0 અનિટઃ કેમ કહ્યું ?
ક્ષણિઘ =ક્ષણ્+દ્ઘ્+ઘઞ્- અહીં ક્ત લાગતા ઇટ્ લે છે માટે ચ્ નો ક્ ન થયું
0 યુજ્, ભુજ્ ભજ્, ત્યજ્ વગેરે ચવર્ગ-એકસ્વરી-વ્યંજનાન્ત અનિટ્ ધાતુઓ છે તેથી આ નિયમ લાગે

[૧૨૦૫]

(૧૨૦) વૃ-ભિક્ષિ-લુણ્ટિ-જલ્પિ-કુટ્ટાદ્ટાકઃ ૫/૨/૭૦

★ સૂત્રપૃથ૦ -વૃ ભિક્ષિ-લુણ્ટિ-જલ્પિ-કુટ્ટાયત્ ટાકઃ
★ વૃત્તિ :- વરાક । વરાકઃ । ભિક્ષાકઃ
卐 સૂત્રાર્થ :- વૃ (ક્ર્યાદિ ગણ: ૯) ભિક્ષ્, લુણ્ટ્, જલ્પ્, કુટ્ટ ધાતુઓને ટાક (આક) પ્રત્યય થાય છે (શીલાદિ અર્થમાં-વર્તમાનમાં)
0 વરાક = બિચારો-વૃણીતે ઇતિ એવં શીલઃ -વૃ+ટાક્ =(ગુણ) વર્+આક
0 ભિક્ષાક = ભિખારી ભિક્ષ્+ટાક
0 લુણ્ટાક. = લૂંટારો 0 જલ્પાકઃ = બોલનારો

卐 વિશેષ :- 0 ટ્-ઇત્ હોવાથી સ્ત્રીલિંગે ડી થાય (અણજેય૦ ૨/૪/૨૦ થી ઙી) વરાક+ઙી-વરાકી - રાંકી (બન્નેમાં ઉક્ત થી વરાક + ઈ)

[૧૨૦૬]

* ગર્જી વગેરેની નોંધ-અહીં કરી છે - કેમકે પ્રક્રિયાકારે નિટ્ની અનુવૃત્તિ ઘિનણ્ન અંશમાં કરી છે - પણ ગર્જ વગેરેમાં પ્રાપ્તિ જ નથી

(૧૨૧) सृघस्यदो मरक् ५/२/७३

★ સુત્રપૃથ૦ :– सृ-घसि-अद: मरक्

★ વૃત્તિ :– सृमरः । घस्मरः । अद्मरः

卐 વૃત્યર્થ :– सृ-घस् અને अद् ધાતુઓને मरक् (मर) પ્રત્યય થાયછે (શીલાદિ અર્થમાં-વર્તમાનામાં)

0 सृमरः = સર કરનાર सरति इति एवं शीलः = सृ+मरक्

0 घस्मर. = ખાનાર – घस्+मरक्

0 अद्मर. = ખાનાર – अद्+मरक्

卐 વિશેષ :– 0 मरक् માં क्–इत् છે તેથી ગુણ ન થાય માટેજ सृ નો ગુણ ન થયો

[૧૨૦૭]

(૧૨૨) भञ्जिभासिमिदो घुरः ५/२/७४

★ સૂત્રપૃથ૦ :– भञ्जि–भासि–मिद: घुरः

★ વૃત્તિ :– भङ्गुरम्, भासुरम्, मेदुरम्

卐 વૃત્યર્થ :– भञ्ज्, भास्, मिद् ધાતુઓને (શીલાદિ અર્થમાં-વર્તમાનામાં) घुर (उर) પ્રત્યય થાયછે.

0 भङ्गुरम् = નાશ પામનારું भञ्ज्+घुर्=(क्तेऽनिटश्चजोः ४/१/१११થી ज् નો ग्, ग् ના યોગે ङ् થયો भङ्ग्+उर=

0 भासुरम् = તેજસ્વી भास् + घुर

0 मेदुरम् = હર્ષિત – मिद् + घुर

卐 વિશેષ :– 0 घ કાર મુક્યો તે च् નો क् અને ज् નો ग् કરવા માટેછે

[૧૨૦૮]

(૧૨૩) वेत्तिच्छिभिदः कित् घुरः ५/२/७५

★ સૂત્રપૃથ૦ :–वेत्ति–च्छिद्–भिद: कित् घुरः

★ વૃત્તિ :– विदुरः, छिदुरः, भिदुरः

卐 વૃત્યર્થ :– विद्, छिद्, भिद् ધાતુઓને कित्–घुर પ્રત્યય થાયછે

0 विदुरः = જાણનાર – वेत्ति इति विद्+घुर – कित् હોવાથી ગુણ ન થયો

0 छिदुरः = છેદનાર – छिद् + घुर

0 भिदुरः = ભેદનાર – भिद् + घुर

卐 વિશેષ :– 0 સિદ્ધહેમ વ્યા. માં સૂત્ર સાથે घुर શબ્દ નથી પણ ઉપરોક્ત સૂત્રની અનુવૃત્તિ લીધીછે અહીં પ્રક્રિયાકારે સાથેજ આપેલછે.

0 वेत्ति થી विदक्–ज्ञाने જ લેવું અન્ય विद् ધાતુ નહીં.

0 कित् થવાથી ગુણ થાય નહીં.

[૧૨૦૯]

(૧૨૪) भियोरुरुकलुकम् ५/२/७६

★ સૂત્રપૃથ૦ :- भियः रु रुक लुकम्

★ વૃત્તિ :– भीरुः । भीरुकः । भीलुकः

卐 વૃત્યર્થ :– भी ધાતુને रु, रुक, लुक પ્રત્યયો થાયછે 0 बिभेति इति भी+रु = भीरुः બીકણ પક્ષે भी+रुक = भीरुकः પક્ષે भी+लुक = भीलुकः

★ અનુવૃત્તિ :– वेत्तिच्छिभिदः कित् ५/२/७५ થી कित्

卐 વિશેષ :– 0 कित् હોવાથી ગુણ નથાય માટે भी નો भे ન થયું

[૧૨૧૦]

(૧૨૫) सृजीणनशष्ट्वरप् ५/२/७७

★ સુત્રપૃથ૦ :– सृ–जि–इण् नशः ट्वरप्

★ વૃત્તિ :– एभ्यः कित् ट्वरप् स्यात् । प्रसृत्वरः, जित्वरः । इत्वरः, नश्वरः

▩ गत्वरः । निपातोऽयम्

卐 વૃત્યર્થ :– सृ, जि, इण्, (इ), नश् ધાતુને कित् સંજ્ઞક ट्वरप् (वर) પ્રત્યય થાયછે – प्रसृत्वरः ચાલનાર. प्रसरति इति – प्र+सृ+ट्वरप् (वर)=(ह्रस्वस्य तः पित् कृति ४/४/११३ થી त्) प्र+सृ+त्+वर

0 जित्वरः = જય પામનાર–जि+ट्वरप्

0 इत्वरः = ગતિ કરનાર (इ–एति ગતૌ)

0 नश्वरः = નાશ પામનાર – नश्+वर (વ્યંજનાન્ત છે માટે त् આગમ ન થાય)

★ અનુવૃત્તિ :–वेत्ति-च्छि भिदः कित् ५/२/७५થી कित्

卐 વિશેષ :– 0 ट्वरप् પ્રત્યયમાં ट् સ્ત્રીલિંગે ङी ની પ્રાપ્તિ માટે છે જેમકે नश्वरी – નાશ પામનારી प् – पित् કાર્ય માટે છે માટે त् આગમ

▩ શેષવૃત્તિ :– (૩૮) गत्वरः ५/२/७८ गम ધાતુનું ट्वरप् પ્રત્યયાન્ત गत्वर એવું રૂપનિપાતન કરાયછે [૫૭૭]

[૧૨૧૧]

(૧૨૬) स्म्यजसहिंसदीपकम्पकमनमो रः ५/२/७९

★ સૂત્રપૃથ૦ :–स्मि-अजस-हिंस-दीप-कम्प-कम-नमः रः

★ વૃત્તિ :– एभ्य सप्तभ्यो रः स्यात् । स्मेरः । अजस्रम् हिंस्रः । दीप्रः । कम्प्रः । नम्रः ।

卐 વૃત્યર્થ :– स्मि વગેરે સાત ધાતુઓને र પ્રત્યય થાયછે. स्मयति इति एवं शीलः स्मि + र = (ગુણ) स्मे+र=स्मेरः = વિકસિત

0 अजस्रम् = સતત – अ + जस् + र

0 दिव = दिवा [illegible] – दिव् + र

0 [illegible] = दीपनार – [illegible]

0 कपर: = कंपनार – कम्प् + र

卐 विशेष :- 0 [illegible] पण र थाय छे

[१२२२]

(११७) तृषिधृषिस्वपो नजिङ् ५/२/८०

★ सूत्रपृथ० :- तृषि–धृषि–स्वप. नजिङ्

★ वृत्ति :- [illegible] तृष्णक् । धृष्णक् स्वप्नक्

卐 सूत्रार्थ :- तृष्–धृष् स्वप् धातुने नजिङ् [illegible] ५/१/८१ थी [illegible], विराम था १/३/५३ थी [illegible] प्रत्यय थाय – तृष् + नज् – [illegible]

0 तृष्णज् = तृष्+नजिङ् (द्वित्व [illegible])

0 स्वप्नज् = स्वप् + नजिङ् = ऊंघ लेनार

卐 विशेष – 0 [illegible] नेथी गुण न थाय – [illegible]

[१२२३]

(११८) स्थेशभासपिसकसो वरः ५/२/८१

★ सूत्रपृथ० :- स्था–ईश–भास–पिस–कस वर

★ वृत्ति :- स्थावर: । ईश्वर: । भास्वर: । पेस्वर: विकस्वर: ।

卐 सूत्रार्थ :- स्था वगेरे धातुओ ने वर प्रत्यय [illegible] स्था+वर=स्थावर=स्थिर रहेनार ईश्वर=ईश [illegible] ईश्+वर= [illegible]

0 भास्वर = भास् + वर – दीपनार

0 पेस्वर = पिस् + वर: – जानार

0 विकस्वर: = विकस् + वर – विकसनार

卐 विशेष :- 0 [illegible] प्रत्यय लागी [illegible] वगेरे थइ शके

0 ईश्वरी केम थयुं ?

ईश्+ *वारी प्रत्यय लागी थयुं छे आ सूत्रथी [illegible] प्रत्यय लाग्यो नथी

[१२२४]

(११९) शंसंस्वयंविप्राद्भुवो डुः ५/२/८४

★ सूत्रपृथ० :- शम्–सम्–स्वयम्–वि–प्र [illegible]

★ वृत्ति :- [illegible] ।

卐 सूत्रार्थ :- शम्–सम्–स्वयम्–वि [illegible] पूर्वक भू धातुने (वर्तमान [illegible]) डु (उ) प्रत्यय थाय छे

0 शम्भु – [illegible] शम्+भू+डु=शम्+भ्+उ– [illegible]

0 [illegible] = [illegible] = [illegible]

0 स्वयंभू: = स्वयं थनार–ब्रह्मा

0 विभु = वि+भू+डु 0 प्रभु: = प्र+भू+डु

卐 विशेष :- 0 [illegible]

[१२२५]

सूत्र १११ थी अहीं सुधी [illegible] नी अनुवृत्ति समाप्त

(१२०) [illegible] ५/१/[illegible]

★ वृत्ति :- [illegible]

卐 सूत्रार्थ – धातुने [illegible] उण् वगेरे प्रत्ययो [illegible] लागे छे

0 [illegible] (उ) = [illegible]

卐 विशेष :- 0 [illegible]

[illegible]) [illegible] आ प्रत्यय [illegible] (नाम नहीं पण) आ प्रत्यय [illegible]

(२) वर्तमान काळ [illegible] प्रत्यय [illegible]

नोंध :- * उण् वगेरे प्रत्ययो अंगे १००६ सूत्रोमां "उणादि गण विवरण" नामक [illegible] व्याकरणना [illegible] आ [illegible]

0 उण् वगेरे प्रत्ययो :- [illegible]

[illegible]

---

* वारी–प्रत्ययाद्यावदे: [illegible] सूत्र: ४८८

* उणादि [illegible] [illegible] पृ ८८४ थी ९५० [illegible] छे तेमज [illegible] पुस्तक पण छे.

આણક આનક ઈનક...વગેરે ઉણાદિ ગણવિવૃતિ માં તેની અનુક્રમણિકા આપેલછે–વિસ્તારભયથી અત્રે નોંધેલ નથી

[૧૨૨૬]

(૧૩૧) क्रियायां क्रियार्थायां तुम् णकच् भविष्यन्ती ५/३/१३

★ સૂત્રપૃથ૦ :–क्रियायां क्रियार्थायां तुम् णकच् भविष्यन्ती

★ વૃત્તિ :– यस्माद् धातोस्तुमादिविधि स्तद्वाच्या क्रियाऽर्थः प्रयोजनं यस्यास्तस्यां क्रियायामुपपदे वर्त्स्यदर्थाद्धातो स्तुमादयः स्युः। कर्तुम् कारकः करिष्यामीति याति ।

卐 વૃત્યર્થ :– જે ધાતુથી तुम्–णकच्–भविष्यन्ती કરવા યોગ્ય છે તેનાથી વાચ્ય એવી ક્રિયા છે પ્રયોજન જેનું એવી ક્રિયા ઉપપદમાં હોતે છતે ભવિષ્ય અર્થમાં વર્તતા ધાતુથી तुम् વગેરે પ્રત્યયો થાયછે (સંક્ષેપમાં→ જ્યાં એક ક્રિયા બીજી ક્રિયાના હેતુરૂપ જણાતી હોય ત્યાં પ્રથમ ક્રિયા સૂચક ધાતુને ભવિષ્યકાળના અર્થમાં तुम् णकच् (अक) અને भविष्यन्ती ના પ્રત્યયો થાયછે

0 कर्तुम – कृ+तुम=कर्+तुम – કરવા માટે (नामिनो गुणो थी गुण)

0 कारकः– कृ+णकच् (अक) = नामिनो कलि० थी वृद्धि = कार् + अक

करिष्यामि–कृ+स्यामि (ભવિ. પ.પુ. એ.વ.)= कर्+ (हन्रत् स्यस्य थी इट्) इट्+स्यामि=करि+ष्यामि

અહીં ઉપપદમાં "या"–જવાની ક્રિયાછે તેનું પ્રયોજન "कृ" કરવાની ક્રિયાછે અને તે ભવિષ્ય અર્થમાંછે માટે 'तुम्' વગેરે પ્રત્યયો થયા

★ અનુવૃત્તિ :– ૫/૪/૧ થી वर्त्स्यति

卐 વિશેષ :– 0 क्रियायां કેમ કહ્યું ?

भिक्षिष्ये इति अस्य जटाः અહીં જટા ભિક્ષામાં હેતુરૂપછે પણ ક્રિયારૂપ નથી

0 क्रियार्थायां કેમ કહ્યું :

धावतस्ते पतिष्यति वासः દોડતાં તારું કપડું પડી જશે – અહીં દોડવાની ક્રિયા કપડું પડવાના હેતુરૂપ નથી

[૧૨૨૭]

(૧૩૨) तुमश्च कामे ३/२/१४०

★ સુત્રપૃથ૦ :– तुमः च कामे

★ વુત્તિ :– तुमश्मोर्मनसि कामे च परे लुक् स्यात् मोक्तुमनाः । गन्तुकामः

卐 વૃત્યર્થ :– तुम् અને सम् ના म નો मनस् અને काम શબ્દ ઉત્તરપદમાં હોય ત્યારે લોપ થાયછે. –

मोक्तुमनाः=જમવા માટે મનવાળો मोक्तुम् मनोऽस्य=मोक्तुम् +मनाः (मनस् નું પ્રથમા એ.વ.) = (આ સૂત્રથી म લોપ) मोक्तु + मनाः

0 गन्तुकामः=જવા માટે ઇચ્છાવાળો गन्तुम्+काम=गन्तु+काम બન્નેના પૂર્વપદમાં "तुम्" પ્રત્યય क्रियायां...भविष्यन्ति ૫/૩/૧૩ થી થયો છે

0 भुज्+तुम्=(ગુણ–ज् નો ग् થઇ क् થતાં) मोक्+तुम् થયું

0 गम्+तुम् = (म्नां धुड् वर्गे०) गन् + तुम्

★ અનુવૃત્તિ :– समस्ततहितेवा ३/२/१३९ થી समः

卐 વિશેષ :– 0 सकामः = सम् + काम= स + काम = સારી ઇચ્છાવાળો

[૧૨૨૮]

(૧૩૩) क्त्वातुमम्भावे ५/१/१३

★ સૂત્રપૃથ૦ :– क्त्वा तुम्–अम भावे

★ વૃત્તિ :– एते धात्वर्थ मात्रे स्युः ।

卐 વૃત્યર્થ :– (જે અર્થમાં ધાતુ હોય તે અર્થમાં) ધાતુના અર્થમાંજ क्त्वा (त्वा), तुम् અને अम् પ્રત્યયો થાયછે –'भावे' ક્રિયા સૂચક છે. (ઉદાહરણ સૂત્ર: ૧૩૪ માં જુઓ)

卐 વિશેષ :–0 ઉદાહરણ :– कृत्वा

[૧૨૨૯]

(૧૩૪) शकधृषज्ञारभलभसहार्ह ग्ला घटास्ति समर्थार्थे च तुम् ५/४/९०

★ સૂત્રપૃથ૦ :– शक–धृष–ज्ञा–रभ–लभ–सह–अर्ह–ग्ला–घट–अस्ति–समर्थार्थे च तुम्

★ વૃત્તિ :–शक्याद्यर्थेषु इच्छार्थेषु च धातुषु समर्थार्थेषु च नामसूपपदेषु कर्मभूताद्धातोस्तुम् स्यात् । शक्नोति पारयति वा भोक्तुम् इच्छति पठितुम् समर्थो ग्रहीतुम् ।

卐 વૃત્યર્થ :– शक्–धृष्–ज्ञा रभ्–लभ्–सह्–अर्ह्–ग्ला–घट्–अस्–અર્થવાળા ધાતુ મે.ને તેમજ ઇચ્છા અર્થવાળા અને સમર્થ અર્થવાળા ધાતુઓ ઉપપદમાં હોતેછતે કર્મભૂત ધાતુઓને तुम થાયછે

0 शक्नोति – पारयति वा भोक्तुम् ભોજન કરવા માટે શક્તિમાન છે.

અહીં शक् ધાતુ અને તેનો સમાનાર્થી पार् બન્ને વપરાયા છે.

0 પ્રત્યયાર્થક :- [illegible] - [illegible] માટે [illegible] છે (સમાનાર્થી શબ્દ = [illegible])

0 અર્થ :- [illegible] = [illegible] સમર્થ છે

★ અનુવૃત્તિ :- ૫/૪/૮૯ થી [illegible]

卐 વિશેષ :- 0 અન્ય ઉદાહરણ :-

0 [illegible] સમાનાર્થક - [illegible] - [illegible]

0 [illegible] સમાનાર્થી - [illegible] = [illegible]

0 [illegible] " [illegible]

0 [illegible] " [illegible] - [illegible]

[૧૨૨૦]

(૧૩૧) [illegible] ૫/૪/૩૩

★ સૂત્રપૃથક :- [illegible] - [illegible] - [illegible] - [illegible]

★ વૃત્તિ :- [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] ।

卐 સૂત્રાર્થ :- [illegible] અને [illegible] (શબ્દ) [illegible] અને [illegible] અર્થ [illegible] ધાતુથી [illegible] પ્રત્યય [illegible] થાય છે

0 [illegible] = [illegible]

0 [illegible] = [illegible]

0 [illegible] - [illegible] = [illegible]

[illegible] વાક્ય બને છે

卐 વિશેષ :- 0 [illegible] કેમ કહ્યું ?

[illegible] અર્થ નથી માટે [illegible] ન થાય

0 *[illegible] ૫/૪/૪૬ થી [illegible] પ્રત્યયની પ્રાપ્તિ હતી તે અહીં [illegible] થઈ છે [illegible] + ([illegible]) [illegible]

[૧૨૨૧]

(૧૩૨) પદરુજવિશસ્પૃશો ઘઞ્ ૫/૩/૧૬

★ સૂત્રપૃથક - પદ-રુજ-વિશ-સ્પૃશઃ ઘઞ્

★ વૃત્તિ :- [illegible] ઘઞ્ । [illegible] । રોગઃ, વેશઃ સ્પર્શઃ ।

卐 સૂત્રાર્થ :- પદ્, રુજ્, વિશ્, સ્પૃશ્ ધાતુઓને ઘઞ્ (અ) પ્રત્યય થાય છે (કર્તાના અર્થમાં) [illegible] ત્યારે [illegible] = [illegible] ઘઞ્ (અ) = [illegible] અર્થમાં [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] = [illegible] - [illegible] તે

0 [illegible] = [illegible] + ઘઞ્ = [illegible] ([illegible]) [illegible]

0 સ્પર્શ = સ્પર્શ - સ્પૃશ્ + ઘઞ્

卐 વિશેષ :- 0 ઘઞ્ (અ) પ્રત્યયના ઘ્ ને ઞ્ [illegible] છે. ઞ [illegible] માટે છે

0 [illegible] ને [illegible] રૂપ છે અને [illegible] રૂપ છે

[૧૨૨૨]

(૧૩૩) ભાવાકર્ત્રોઃ ૫/૩/૧૮

★ સૂત્રપૃથક - ભાવ ચ - અકર્ત્રોઃ

★ વૃત્તિ :- [illegible] કર્તૃવર્જિતે ચ કારકે ધાતોર્ઘઞ્ સ્યાત્ । [illegible] । [illegible] । દાયઃ । [illegible] । ભારઃ

卐 સૂત્રાર્થ :- ભાવ (ક્રિયા [illegible]) અર્થ અર્થને જણાવવા અને કર્તા સિવાયના કારક (કર્મ - [illegible]-[illegible]-અધિકરણ)ના અર્થને જણાવવા ધાતુને ઘઞ્ પ્રત્યય થાય છે

0 [illegible] - [illegible] + ઘઞ્ (અ) ([illegible] ૪/૧/૧૧૧ થી [illegible] [illegible] થી [illegible]

0 [illegible] = [illegible] + ઘઞ્ = [illegible] + અ, [illegible])

0 દાયઃ - દા + ઘઞ્ = [illegible] ([illegible]) [illegible] + અ = [illegible] + અ

0 [illegible] = [illegible] + ઘઞ્ = [illegible] + અ = [illegible]

0 ભારઃ = ભૃ + ઘઞ્ = [illegible] + અ = ભાર્ + અ

★ અનુવૃત્તિ :- [illegible] ૫/૩/૧૬ થી ઘઞ્

卐 વિશેષ :- 0 આ સૂત્ર [illegible] સૂત્રો બાદ અને આની [illegible] ([illegible] પાંચ) ની અનુવૃત્તિ ૫/૩/૧૪૨ [illegible] સુધી [illegible] એટલે લઘુપ્રક્રિયામાં નં. ૧૫૮ [illegible]...[illegible] સુધી [illegible] તેમાં માત્ર [illegible] ૫/૩/૧૦૪ ([illegible] ૧૫૪) ની [illegible] માં [illegible] કર્મ [illegible] અર્થમાં [illegible] [illegible] નહીં

[૧૨૨૩]

• • • • • • • • • • • • • • • • • •

*[illegible] બૃહદ્વૃત્તિ ભા ૨, [illegible] ૧૧૮

(૧૩૮) ભૂશ્ર્યદોऽल् ૫/૩/૨૩

સૂત્રપૃથક :- ભૂ શ્રિ અદઃ અલ્

★ વૃત્તિ :- एभ्यः सोपसर्गेभ्यो भावाऽकर्त्रोरल् स्यात्। प्रभवः । संश्रयः । विघसः

વૃત્યર્થ :- ઉપસર્ગ સહિત ભૂ, શ્રિ અને અદ્ ધાતુઓને ભાવ અને અકર્તૃ કારકમાં અલ્ (અ) પ્રત્યય થાયછે

0 ભાવ :- પ્રભવઃ=થવું પ્રભવણમ્-પ્ર+ભૂ+અલ્ (અ) =પ્ર+ભવ્+અ

0 આધાર :- સંશ્રયઃ=જ્યાં લોકો આશ્રય લે છે તે - સંશ્રીયતે લોકૈઃ યત્ર સઃ સમ્ + શ્રિ + અ

0 વિઘસ.=નિક્ષેપ ખાવું =વિશેષેણ અદનમ્ = વિ+અદ્= (ઘસ્લૃ સનૂ૦ ૪/૪/૧૭ થી અદ્ ને બદલે ઘસ્)વિ+ઘસ્+અ

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) भावाकर्त्रोः

(૨) ૫/૩/૨૨ થી उपसर्गात्

વિશેષ :- 0 સોપસર્ગ કેમ કહ્યું ?

ભાવઃ=ભૂ+ઘઞ્ (ભાવાऽकर्त्रोः ૫/૩/૧૮ થી ઘઞ્

0 ભૂ-શ્રિ-અદ્ ને ઉપસર્ગ રહિતજ અલ્ થાય તે નિયમને માટે આ સૂત્ર છે.

0 સિદ્ધહેમમાં સૂત્ર ૫/૩/૫૪ उदः श्रेः સુધી અલ્ પ્રત્યય નો અધિકાર છે.

[૧૨૨૪]

(૧૩૯) युवर्णवृद्दवशरणगमृद्‌ ग्रहः ૫/૩/૨૮

સૂત્રપૃથક :-इ-उवर्ण वृ-दृ-वश-रण-गम्-ॠद्-ग्रहः

★ વૃત્તિ :- इवर्णो वर्णान्तेभ्यो वृादेॠदन्तेभ्यो ग्रहेश्च भावाकर्त्रोरल् स्यात्। चयः। क्रयः। रवः।लवः।वरः। आदरः वर्षादयः क्लीबेऽलन्ता निपाताः। संमदप्रमदौ हर्षे निपाताविरयादि । निघादयोऽप्येवम् ।

વૃત્યર્થ :- इ વર્ણાન્ત, उ વર્ણાન્ત ધાતુઓ વૃ, દૃ, વશ્, રણ્, ગમ્, ગ્રહ્, ધાતુ તથા દીર્ઘ ॠ કારાન્ત ધાતુઓને અલ્ પ્રત્યય થાય

(ઇ) ચિ-ચયઃ સંગ્રહ ચયનમ્ ચિ+અલ્=ચય્+અ (ગુણથયો)

(ઈ) ક્રી-ક્રયઃ ખરીદવું - ક્રી + અલ્

(ઉ) રુ-રવઃ અવાજ - રુ + અલ્

(ઊ) લૂ-લવઃ થોડો ભાગ - લૂ+ અલ્

(વૃ) વરઃ=વર વ્રિયતે ઇતિ - વૃ + અલ્

(દૃ) આ + દૃ = આદરઃ = આદર

(વશ્) વશઃ = ઇચ્છા, (રણ્) રણઃ = અવાજ

★ અનુવૃત્તિ :- ભૂશ્ર્યદોऽल् ૫/૩/૨૩ થી અલ્

વિશેષ :- 0 વૃ નું વારઃ કેમ કહ્યું ? બહુલમ અધિકારથી ઘઞ્ પ્રત્યય લાગ્યો

શેષવૃત્તિ :- (૩૯) वर्षादयः क्लीबे ૫/૩/૨૯ વર્ષ વગેરે શબ્દો અલ્ પ્રત્યયાન્ત નિપાતન કરાયછે અને તે નપુંસક લિંગે વપરાયછે વર્ષમ્ ,ભયમ્ ,ઘનમ્ ,વનમ્ [૫૭૮]

(૪૦) संमद प्रमदौ हर्षे ૫/૩/૩૩ હર્ષ અર્થમાં સંમદઃ અને પ્રમદઃ બન્ને અલ્ પ્રત્યયાન્ત નિપાતન થાયછે [૫૭૯]

(૪૧) निघोद्‌घ सङ्घोद्‌घ नापघनोपघ्नं निमित प्रशस्त गणाऽत्याधानाङ्गासन्नम् ૫/૩/૩૬ નિઘ શબ્દ નિમિત અર્થમાં, ઉદ્‌ઘ પ્રશસ્ત અર્થમાં સઙ્ઘ સમુહ અર્થમાં ઉદ્‌ઘન અત્યાધાત અર્થમાં અપઘન શરીરના કોઇ ભાગ અર્થમાં, ઉપઘ્ન નજીક કે નજીકનું અર્થમાં અલ્ પ્રત્યયાન્ત નિપાતન કરાયાછે 0 निघाः वृक्षाः સમાન વૃક્ષો [૫૮૦]

[૧૨૨૫]

(૧૪૦) मूर्ति निचिताऽभ्रे घनः ૫/૩/૩૭

★ સૂત્રપૃથક :- मूर्ति-निचित-अभ्रे घनः

★ વૃત્તિ :- मूर्तिः काठिन्यम् , निचितं निरन्तरम् , अभ्रा मेघाः, एष्वर्थेषु हन्तेरल् घनादेशश्च । दधिघनः घनाः केशाः घनो मेघः

વૃત્યર્થ :- मूर्तिः કઠણ પદાર્થ निचितं- નિરંતર, अभ्रः મેઘ એ અર્થમાં हन् ધાતુને અલ્ પ્રત્યય લાગીને घन् આદેશ થાયછે

0 दधि घनः केशाः અહીં જેવા કઠણ (ઘટ્ટ) વાળ — हन्+अल् = घनः

0 घनो मेघः ઘન મેઘ

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) ભૂશ્ર્યદોऽल् ૫/૩/૨૩ થી અલ્

(૨) ૫/૩/૩૪ થી हनः

વિશેષ :- 0 સ્પષ્ટ

[૧૨૨૬]

(૧૪૧) वेरशब्दे प्रथने ૫/૩/૬૯

★ સૂત્રપૃથક :- वेः अ - शब्दे प्रथने

★ વૃત્તિ :- वेः परात् स्तृणातेरशब्दविषये विस्तीर्णत्वे घञ् स्यात् । विस्तारः पटस्य । शब्दे तु विस्तरः

વૃત્યર્થ :- वि સહિત સ્તૃ ધાતુને અશબ્દ વિષયમાં વિસ્તાર અર્થમાં ઘઞ્ પ્રત્યય થાયછે.

0 विस्तारः पटस्य - કપડાંનો ફેલાવ — वि + स्तृ+ घञ् = वि + स्तार् + अ

0 ક-શ્રાદ કેમ થયું ?
ક્રમમાં ઘ્ન્ ન થાય જેમકે વિશ્વ. ધાતુ જ ઇત-
ત્રિ+શ્રુ+અદ્

☆ અનુવૃત્તિ :- યુ પૂ ગ્રોઃ ઘ્ન્ ૫/૩/૫૪ થી ઘ્ન્

卐 વિશેષ :- 0 સ્પષ્ટ

[૧૨૨૭]

(૧૯૨) દ્વિતોઽથુઃ ૫/૩/૮૩

☆ સૂત્રપૃથ૦ :- દ્વિ-ઇત. અથુ

☆ વૃત્તિ :- દ્વિતો ધાતોર્ભાવાકર્ત્રોરથુઃ સ્યાત્ । વેપથુઃ । શ્વયથુ

卐 સૂત્રાર્થ :- દ્વિ-ઇત્ છે તેવા ધાતુઓને ભાવ અને અકર્તા અર્થમાં અથુ પ્રત્યય થાય

0 વેપથુ = ટુવેપૃ - વેપ્+અથુ (દ્વિતોઽથુઃ)

0 શ્વયથુ = ટુઓશ્વિ - શ્વિ+અથુ (ઇત્યાદિ)

☆ અનુવૃત્તિ :- ભાવાકર્ત્રોઃ ૫/૩/૧૮

卐 વિશેષ :- 0 અથુના ઇ થવાથી ગુણ, અય્ પણ થાય જેમ વેપ્+અથુ શ્વિ+અથુ - શ્વયથુ

[૧૨૨૮]

(૧૯૩) ટ્વિતસ્ત્રિમક્ તત્કૃતમ્ ૫/૩/૮૪

☆ સૂત્રપૃથ૦ :- ટ્વિ-ઇતઃ ત્રિમક્ તત્ કૃતમ્

☆ વૃત્તિ :- ટ્વિતો ધાતોર્ભાવાકર્ત્રોઃ ત્રિમક્ તેન કૃતેઽર્થે પાકેન કૃતં પક્ત્રિમમ્ । કૃત્રિમમ્ । ... ।

卐 સૂત્રાર્થ :- ટુ-ઇત્ છે તેવા ધાતુઓને ભાવ અને અકર્તા અર્થમાં ત્રિમક્ (ત્રિમ) પ્રત્યય થઈને તેના વડે કરેલું" એવો અર્થ હોય તો -

0 પક્ત્રિમ = પકાવેલું પાકેન કૃતમ્ = ડુપચ્ + ત્રિમક્ પચ્+ત્રિમ (ડુપચિંષ્ પાકે થી પચ્)

0 કૃત્રિમ = કૃ+ત્રિમક્ - ક્ ઇત્ પ્રત્યય હોવાથી ગુણ ન થાય (ડુકૃગ્ કરણે થી કૃ ધાતુ)

0 પરિનિર્મિત = નાનથી થયેલું - પરિ+નિ+મા+ત્રિમ (ડુમાગ્ ... થી મા નો મિ) પરિ+નિ+મિ+ત્રિમ = (ટુંટ કુટી ... થી) પરિ+નિ+ત્રિમ ... ૪/૧/... થી દીર્ઘ - પરિ+નિ+ત્રિમ - (ડુમાગ્ ધાતુ નો મ)

☆ અનુવૃત્તિ :- ભાવાકર્ત્રોઃ ૫/૩/૧૮

卐 વિશેષ :- 0 પ્રત્યયમાં ક્ ઇત્ ... સ્પષ્ટ છે જેથી ગુણ નિષેધ થશે

[૧૨૨૯]

(૧૯૪) યજિસ્વપિરક્ષિયતિપ્રચ્છો નઃ ૫/૩/૮૫

☆ સૂત્રપૃથ૦ - યજ્ સ્વપિ-રક્ષિ-યતિ પ્રચ્છઃ નઃ

☆ વૃત્તિ :- એભ્યો ભાવાકર્ત્રોર્નઃ સ્યાત્ । યજ્ઞઃ સ્વપ્નઃ રક્ષ્ણઃ । યત્ન । પ્રશ્ન.

卐 સૂત્રાર્થ :- યજ્, સ્વપ્, રક્ષ્, યત્, પ્રચ્છ્ ધાતુઓને ભાવ અને અકર્તામાં ન પ્રત્યય થાયછે.

0 યજ્ઞઃ = યજ - યજ્+ન = યજ્+ઞ = યજ્ઞ

0 સ્વપ્નઃ = સ્વપ્ન - સ્વપ્+ન

0 રક્ષ્ણ = રક્ષણ - રક્ષ્ + ન = રક્ષ્ + ણ

0 યત્નઃ = પ્રયાસ - યત્ + ન

0 પ્રશ્નઃ = પ્રશ્ન - પ્રચ્છ્+ન = (અનુનાસિકે ચ્છઃ શૂટ્ થી ચ્છ્ ના શ્) પ્રશ્ + ન

☆ અનુવૃત્તિ :- ભાવાકર્ત્રોઃ ૫/૩/૧૮

卐 વિશેષ :- 0 સ્પષ્ટ

[૧૨૩૦]

(૧૯૫) ઉપસર્ગાદઃ કિઃ ૫/૩/૮૭

☆ સૂત્રપૃથ૦ :- ઉપસર્ગાત્ દઃ કિઃ

☆ વૃત્તિ :- ઉપસર્ગાદ્ દાસંજ્ઞાત્ કિઃ સ્યાત્ આદિઃ । નિધિઃ

卐 સૂત્રાર્થ :- ઉપસર્ગ પછી દા સંજ્ઞાવાળા ધાતુઓને કિ (ઇ) પ્રત્યય થાયછે આદિઃ = આરંભ આ+દા+કિ (ઇ) = (ઇડેત્પુસિ ચાતો લુક્) આ+દ્+ઇ = આદિઃ

0 નિધિઃ ભંડાર - નિ + ધા + કિ

卐 વિશેષ - 0 કિ-મા ક્ ઇત્ છે તે માટે
૭ - ઇડેત્પુસિ ચાતો લુક્ ૪/૩/૯૪

0 દા સંજ્ઞા - ધાતુ દા ધા થવાથી દાન, દેઙ્, દાપ્, દોહ્, ડુધાંગ્ ધેટ્ એવા

0 દે અને ધે નો ધાત્વાદેશ ... ૪/૨/૧ થી આ કરવો

[૧૨૩૧]

(૧૯૬) વ્યાપ્યાદાધારે ૫/૩/૮૮

☆ સૂત્રપૃથ૦ :- વ્યાપ્યાત્ આધારે

☆ વૃત્તિ :- વ્યાપ્યાત્ પૂર્વાદ્દાસંજ્ઞાદાધારે કિઃ સ્યાત્ । જલધિઃ । અન્તર્ધિઃ

卐 સૂત્રાર્થ :- કર્મ પછી આવેલા દા સંજ્ઞા ધાતુઓને આધાર અર્થમાં કિ (ઇ) પ્રત્યય થાયછે

0 જલધિ. = સમુદ્ર જલં ધીયતેઽસ્મિન્ ઇતિ જલ+ધા+કિ = જલ + ધ્ + ઇ

★ અનુવૃત્તિ :–उपसर्गाद्दा किः ५/३/८७ થી दः किः

卐 વિશેષ :– 0 મવૌ દાધૌ दा ३/३/५ થી दा સંજ્ઞા

0 સૂત્રમાં કરેલ "આધાર" નું ગ્રહણ અર્થાન્તર નિષેધ માટે છે.

■ શેષવૃત્તિ :– (४३) अन्तर्धिः ५/३/८९ અન્તર્ પછી धाग् (धा) ધાતુને कि (इ) પ્રત્યય થાય અન્તર્+धा+कि= अन्तर्+ध्+इ=अन्तर्धिः અંતર્ધાન થવું [५८१]

[१२३२]

(१४७) स्त्रियां क्तिः ५/३/९१

★ વૃત્તિ :– भावाकर्त्रोः स्त्रियां क्तिः स्यात्। कृतिः। ऋल्वादेरिति नत्वे लूनिः। यपि चेति जग्धादेशे जग्धिः

卐 વૃત્યર્થ :– ભાવ અને અકર્તા કારક અર્થમાં ધાતુને સ્ત્રીલિંગે क्ति (ति) પ્રત્યય લાગે છે

0 कृतिः કરવું कृ + क्ति = कृ + ति – लूनिः કાપવું लू+क्ति=ऋल्वादेरेषां० ४/२/६८ થી त् નો न् થયો

0 जग्धिः ખાવું अद्+क्ति=(यपि चादो जग्ध्० ४/४/१६ થી जग्ध्+ति=(अधश्चतुर्थात्० થી त् નો ध् અને धुटो धुटि स्वे वा થી ध् લોપ થતાં) जग्धिः

★ અનુવૃત્તિ :– भावाऽकर्त्रोः

卐 વિશેષ :– 0 સ્ત્રીલિંગે કેમ કહ્યું ?

कारः કરવું –कृ+घञ्–સ્ત્રીલિંગે નથી માટે क्ति ન લાગે

0 घञ् વગેરેનું આ અપવાદ સૂત્ર છે

0 સ્ત્રીલિંગ અધિકાર ५/३/९१ થી ५/३/१२२ भावे સૂત્ર સુધી એટલે કે પ્રક્રિયા સૂત્ર १६० સુધી ચાલે છે

[१२३३]

(१४८) सातिहेतियूतिजूतिज्ञप्ति कीर्तिः ५/३/९४

★ વૃત્તિ :– एते भावाकर्त्रोः स्त्रियां निपात्याः।

■ गापापचोरीश्च भावे। गीतिः। पीतिः। ख्यो वा। ख्यतिः आख्या।

卐 વૃત્યર્થ :–साति, हेति વગેરે ભાવ અને અકર્તા કારક અર્થમાં સ્ત્રીલિંગે क्ति પ્રત્યયાન્ત નિપાતન કરાયા છે

0 सातिः – સંબંધ 0 हेतिः = અસ્ત્ર

0 यूतिः – સંપર્ક 0 जूतिः = ગતિ

0 ज्ञप्तिः – જ્ઞાપન 0 कीर्तिः = કીર્તિ

★ અનુવૃત્તિ :–(१) भावाऽकर्त्रोः (२) स्त्रियां क्तिः

卐 વિશેષ :– 0 નિપાતન સૂત્ર છે તથા શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ* મધ્યમવૃત્તિ કે બૃહન્ન્યાસમાં જોઈ લેવી જેમકે :– ज्ञप्यतेऽनया ज्ञप्तिः વગેરે

■ શેષવૃત્તિ :– (४३) गापापचोभावे ५/३/९५ गा-पा-पच् ધાતુને ભાવ અર્થમાં સ્ત્રીલિંગે क्ति થાય.

0 गे+क्ति=गीतिः મૂળ શાસ્ત્ર પાઠને ગાવો गे+क्ति (ति)= (आत्सन्ध्यक्षरस्य ४/२/१ થી) गा + ति = (ईर्व्यञ्जने० ४/३/९७ થી) गी+ति=गीतिः એ–જ–રી–તે

पा + क्ति = पीतिः [५८२]

(४४) ख्यो वा ५/३/९६ ख्या ધાતુને ભાવ અર્થમાં સ્ત્રીલિંગે क्ति વિકલ્પે થાય છે. ख्या+क्ति=ख्यतिः=સ્થાન પક્ષે आख्या = શ્રદ્ધા થશે – ख्या+क्ति = (दोसोमास्थ इः ४/४/११ થી इ = ख्यतिः પક્ષે (उपसर्गादातः ५/३/११० થી अङ् પ્રત્યય થતાં) आ+ख्या+अङ् = आख्या [५८३]

[१२३४]

(१४९) आस्यटिव्रज्यजः क्यप् ५/३/९७

★ સૂત્રપૃથ૦ :– आसि अटि व्रज् यजः क्यप्

★ વૃત્તિ :– एभ्यो भावे स्त्रियां क्यप् स्यात्। आस्या। अट्या। व्रज्या। इज्या।

卐 વૃત્યર્થ :– आस्–अट्–व्रज्–यज् ધાતુઓને સ્ત્રીલિંગે क्यप् પ્રત્યય થાય

0 आस्या =બેસવું–आस्+क्यप्=आस्य+आ એ–જ–રી–તે अट्या–ફરવું अट्+क्यप्+आ

0 व्रज्याः–જવું – व्रज् + क्यप् + आ

0 इज्या-યજ્ઞ – यज् + क्यप् = आ (स्त्रीत्व)

★ અનુવૃત્તિ :– स्त्रियां क्तिः ५/३/९१ થી स्त्रियां

卐 વિશેષ :–0 क्यप् માં क्–प्–इत् છે क– कित् કાર્ય માટે, प्–पित् કાર્ય માટે

0 यज् ના य નો इ – यजादि वचेः किति થી વૃત્ થતા થયો છે.

0 તે कृत्याः ५/१/४७ થી થતાં જે પાંચ પ્રત્યયો માં क्यप् છે તેમાં આ क्यप् નું ગ્રહણ ન થાય.

[१२३५]

* વ્યુત્પત્તિ-મધ્યમવૃત્તિ ભા ૨, 223; ન્યાસ. ५–214

(૧૬૫) ગોચર સંચર વહ વ્રજ વ્યજ ખલાપણ નિગમ વક ભગકપાકષ નિકષમ્ ૫/3/૧૩૧

★ વૃત્તિ :- એતે * ઘઅન્તા (ઘાન્તા) નિપાત્યાઃ

卐 વૃત્યર્થ :- ગોચર વગેરે શબ્દો ઘ (અ) પ્રત્યય વાળા કરણ-આધાર અર્થમાં નિપાતન કરાયછે જેમકે :- ગોચરઃ આ પદાર્થ આપનો વિષયછે

ગો + ચર્ + ઘ (અ) એ-૯૮-રી-તે

0 સંચરઃ = શરીર 0 વહઃ = બળદની ખાંધ

0 વ્રજઃ = ગાયોનું વાજ 0 વ્યજઃ = પંખો

0 ખલઃ = ખળું 0 આપણઃ = દુકાન

0 નિગમઃ = રસ્તો 0 વકઃ = ખમથી

0 ભગઃ = યોનિ 0 કષઃ = કસોટી પથ્થર

0 આકષઃ = આકષ 0 નિકષઃ = નિકષ

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) પુંનામ્નિ ઘઃ ૫/૩/૧૩૦

(૨) કરણાધારે ૫/૩/૧૨૯

卐 વિશેષ :- 0 શબ્દ-વ્યુત્પત્તિ ખાસ જોવી

[૧૨૫૨]

(૧૬૬) ન્યાયાऽવાયાऽધ્યાયોદ્યાવસંહારાવ હારાધારદાર જારમ્ ૫/3/૧૩૪

★ સૂત્રપૃથ૦ :- ન્યાય-અવાય-અધ્યાય-ઉદ્યાવ-સંહાર અવહાર-આધાર-દાર-જારમ્

★ વૃત્તિ :- એતે ઘઅન્તા નિપાત્યાઃ

卐 વૃત્યર્થ :- ન્યાય વગેરે શબ્દો કરણ-આધાર અર્થમાં ઘઞ્ (અ) અન્તવાળા નિપાતન કરાયછે

0 ન્યાયઃ = ન્યાય 0 અવાયઃ = રસ્તાની શાળા

0 અધ્યાયઃ = અધ્યાય 0 ઉદ્યાવઃ = જળ પાત્ર

0 સંહારઃ = પ્રલયકાળ 0 આધારઃ = આધાર

0 અવહારઃ = ચિયાજ પ્રાપ્તિ 0 દારાઃ = સ્ત્રી

0 જારઃ = જાર પુરુષ

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) કરણાધારે ૫/૩/૧૨૯

(૨) વ્યઞ્જનાદ્ ૫/૩/૧૩૨ થી ઘઞ્

卐 વિશેષ :- 0 વ્યુત્પત્તિ માટે બૃહદ્વૃત્તિ ખાસ જોવી - જેમકે દીર્યન્તે એભિઃ ઇતિ - દારાઃ

[૧૨૫૨]

(૧૬૭) ઇકિશ્તિવ્ સ્વરૂપાર્થે ૫/૩/૧૩૮

★ સૂત્રપૃથ૦ :- ઇ-કિ-શ્તિવ્ સ્વરૂપાર્થે

★ વૃત્તિ :- ધાતોઃ સ્વરૂપેऽર્થે ચ વાચ્યે એતે સ્યુઃ । ભઞ્જિઃ, કુધઃ, વેત્તિઃ, ભુજિઃ ક્રિયતે, પચતિઃ પરિવ્રુતઃ

卐 વૃત્યર્થ :- ધાતુનું સ્વરૂપ કે અર્થ સૂચવેલ હોય ત્યારે ઇ, કિ (ઇ) શ્તિવ્ (તિ) પ્રત્યયો લાગેછે

0 ધાતુનું સ્વરૂપ :- 0 ભઞ્જ્+ઇ = ભઞ્જિઃ ભઞ્જ્ ધાતુ.

0 કુધ્+કિ (ઇ)=કુધઃ કુધ્ ધાતુ 0 વેત્તિઃ=વિદ્+શ્તિવ્

0 ધાતુનો અર્થ :- ભુજિઃ ક્રિયતે — ભોજન કરાયછે — ભુજ્ + કિ —

પચતિઃ પરિવ્રુતઃ પાક રમોય થયો પચ્+શ્તિવ્=પચ્+અ+તિ

卐 વિશેષ :- 0 * પચતિ — બહુલતા એ અહીં ભાવ અર્થમાં પણ શ્તિવ્ થાયછે કર્ નહીં

0 કિ — ક્ — કિત્ કાર્ય માટે

0 શ્તિવ્ — શ્-વ્-ઇત્ છે તે શિત્વિત્ કાર્ય માટે છે

[૧૨૫૩]

(૧૬૮) દુઃ સ્વીષતઃ કૃચ્છ્રાકૃચ્છ્રાર્થાત્ ખલ્ ૫/3/૧૩૯

★ સૂત્રપૃથ૦ :- દુઃ સુ-ઈષતઃ કૃચ્છ્ર થ-કૃચ્છ્ર-અર્થાત્ ખલ્

★ વૃત્તિ :- કૃચ્છ્રાર્થાદ્ દુરોऽકૃચ્છ્રાર્થાભ્યાં સ્વીષદ્ભ્યાં ચ પરાદ્ધાતોઃ ખલ્ સ્યાત । દુષ્કરઃ કટઃ । સુશયં સુકરઃ ઈષત્કરઃ ઈષત્કર ।

卐 વૃત્યર્થ :- કૃચ્છ્ર (કષ્ટ) અર્થવાળા દુર્ શબ્દ અને અકૃચ્છ્ર (આરામ) અર્થવાળા સુ અને ઈષત્ શબ્દ પછી ધાતુને ખલ્ પ્રત્યય થાયછે (અકર્મક ધાતુને ભાવ અર્થમાં અને સકર્મક ધાતુને કર્મ અર્થમાં)

કર્મ :- દુ. કરઃ કટઃ દુર્+કૃ+ખલ્ — કઠણ કામ (દુષ્કર જ થાય)

ભાવ :- સુશયમ્-સુખે સૂવું-સુ+શી+ખલ્=સુ+શય્+અ

કર્મ :- સુકરઃ=સુખે કરી શકાય તેવુ સુ+કૃ+ખલ્ = સુ+ કર્ + અ

ભાવ :- ઈષત્કરમ્-આરામે સૂવું ઈષત્+શી+ખલ્=ઈષચ્છય + અ

કર્મ :- ઈષત્કરઃ સુખે કરી શકાય તેવું-ઈષત્+કૃ+ખલ્

卐 વિશેષ :- 0 અકૃચ્છ્ર કેમ કહ્યું ? ઈષલ્લભ્યમ્ ધનમ્ — થોડા શ્રમે મેળવવા જેવું ધન અહીં અકૃચ્છ્ર અર્થ નથી માટે ૫/૧/૨૭ થી ધ્યણ્ થયો ઈષત્ + લભ્ + ધ્યણ્ -ય કાર ભુખે તે મ્ આગમ માટે છે.

[૧૨૫૪]

* પ્રક્રિયાની વૃત્તિમાં ઘઞ્ પ્રત્યયાન્ત લખ્યુ તે સૂત્ર ૧૬૬ માટે છે — અહીં તો ઘ પ્રત્યય-૧૪ થશે

* પચતિ — બૃહદ્વૃત્તિ ભા. ૨ — ન્યા. સ પૃ. ૪૦૭

(૧૬૯) शासियुधिदृशि धृषिमृषातोऽनः ५/३/१४१

★ સૂત્રપૃથ૦ :–शासि-युधि-दृशि-धृषि मृष-आत: अनः
★ વૃત્તિ :– कृच्छ्राकृच्छ्रार्थे दुः स्वीषत्पूर्वेभ्यः एभ्य आदन्ताच्च धातोरनः स्यात् । दुः शासन:, सुशासनः, ईषच्छासनः दुर्योधनः । दुर्दर्शनः दुर्धर्षणः । दुर्मर्षणः, दुरुत्थानम् ।

卐 વૃત્યર્થ :– કૃચ્છ્ અર્થમાં દુર્ શબ્દ પછી અકૃચ્છ્ અર્થમાં सु અને ईषत् શબ્દ પછી આવેલા शास्–युध्–दृश्–धृष्–मृष् અને આ કારાન્ત ધાતુઓને अन પ્રત્યય થાયછે.

0 दुः शासनः દુઃખેથી સમજાવી શકાય તેવો दुर्+शास्+अन
0 सुःशासनः સુખેથી સમજાવી શકાય તેવો
0 ईषच्छासनः થોડામાં સુખેથી સમજાવી શકાય તેવા–ईषत्+शास्+अन (प्रथमादधुटि शरछः થી श् નો छ् થયોછે)
0 दुर्योधनः જેની સાથે દુઃખેથી લડી શકાય તેવો दुर्+युध्+अन
0 दुर्दर्शन – દુઃખેથી જોઇ શકાય તે – दुर्+दृश्+अन
0 दुर्धर्षणः દુઃખેથી સામનો કરી શકાય તે दुर्+धृष्+अन
0 दुर्मर्षणः દુઃખેથી સહન કરી શકાય તે
0 दुरुत्थानम्–દુઃખેથી ઉઠવું – दुर्+उत्+स्था+अन

★ અનુવૃત્તિ :– दुः स्वीषतः कृच्छ्रा कृच्छ्रार्थात्

卐 વિશેષ :– 0 સિદ્ધહેમ બ્ર. મુજબ આ સૂત્ર ભાવ અને કર્મ અર્થમાં લાગેછે
0 ईषद् दरिद्रः કેમ કર્યું ?
–0 दरिद्रा ધાતુના આ કારનો લોપ થાય કેમકે आशत्वस० ४/३/७७ માં "अशिति' વિષય સાતમીછે આ સૂત્રથી अन લાગ્યા પુર્વેજ આલોપથાય अनन લાગતા खल् પ્રત્યયજ લાગે अशित्यस० ४/३/७७ થી अशित् પ્રત્યય વિષયમાં કાર લોપ

[૧૨૫૫]

(૧૭૦) प्राक्काले ५/४/४७

★ વૃત્તિ :–परकालेन धात्वर्थेन तुल्यकर्तृके प्राक्कालेऽर्थे वर्तमानाद्धातोः सम्बन्धे क्त्वा वा स्यात् । आसित्वा भुङ्क्ते ।
▦ हाको हिः क्त्वि: । हित्वा । उवर्णादितोड् निषेधे भूत्वा । ईर्व्यञ्जनेऽयपीति । पीत्वा । गीत्वा यपि तु निपाय ।

卐 વૃત્યર્થ :– પર કાલવાળા ધાતુના અર્થથી સમાન કર્તાવાળા એવા प्राक् काल અર્થમાં વર્તતા ધાતુથી ધાતુનો સંબંધ હોતે છતે क्त्वा પ્રત્યય લાગેછે (સંક્ષેપમાં–સંબંધ ભૂતકૃદન્તમાં क्त्वा પ્રત્યય થાયછે પ્રયોગમાંની બે ક્રિયામાં પૂર્વકાળની ક્રિયા – પરકાળની ક્રિયા સાથે સંબંધિત હોયતો સમાન કર્તાવાળી પૂર્વકાળની ક્રિયાને क्त्वा થાયછે)

0 आसित्वा भुङ्क्ते – બેસીને ખાયછે અહીં બેસવું–ખાવું બે ક્રિયાછે પ્રથમ બેસેછે પછી ખાયછે કર્તા એકજ છે માટે પૂર્વ ક્રિયાને क्त्वा લાગ્યો

★ અનુવૃત્તિ :–(૨) निषेधे अलम्...क्त्वा ५/४/४४ થી क्त्वा (२) तुल्यकर्तृके ५/४/४६

卐 વિશેષ :– 0 क्त्वा ન લાગે ત્યારે आस्यते भोक्तुम्–ખાવા માટે બેસેછે–હેતુ દર્શાવ્યો માટે तुम् પ્રત્યય
0 भुज्यते – ખાયછે – અહીં કાળ વિવક્ષા કે ક્રિયા સંબંધ નથી માટે સૂત્ર ન લાગે

▦ ઉપવૃત્તિ :– (૫૭) हाको हिः क्त्वि ४/४/१४ त કારાદિ कित् –क्त्वा પ્રત્યય લાગ્યો હોયતો हाक् ધાતુના हा નો हि થાયછે.
0 हा+क्त्वा=हि+क्त्वा=हित्वा= છોડીને [૫૯૬]

0 उवर्णात् ४/४/५८ સળંગ સૂત્રઃ ११६५ – ઉવર્ણ હોય તેવા ધાતુઓમાં कित् સંજ્ઞક પ્રત્યય પુર્વે इट् થતો નથી भू+क्त्वा=भूत्वा=થઇને (इट् ન લાગ્યો)

0 ईर्व्यञ्जनेऽयपि ४/३/९७ कित्–ङित् अशित् પ્રત્યય લાગતા गा–पा–स्था–सा–दा–मा–हा – ના અન્ત્ય आ નો ई થાયછે – यप् પ્રત્યયને વર્જીને (જુઓ સળંગ સૂત્ર १०५२) पा-पीत्वा – પીને

गा–गीत्वा – ગાઇને (गै નું गा થયુંછે જો यप् પ્રત્યય લાગ્યો હોયતો निपाय=नि+पा+क्त्वा=नि+पा+यप् (य) માં आ નો ई ન થયો.

[૧૨૫૬]

(૧૭૧) जृ व्रश्चः क्त्वः ४/४/४१

★ વૃત્તિ :– आभ्यां परस्य क्त्वा इट् स्यात् । जरित्वा । व्रश्चित्वा ।
▦ उदितो वा इट् । दान्त्वा, दमित्वा । क्षुधवसस्तेषामितीटि क्षुधित्वा, उषित्वा ।

लुभ्यञ्चेरिति । लुभित्वा, अञ्चित्वा पूङ्क्लिशिभ्यो नवेटि वेट । पूत्वा पवित्वा क्लिष्ट्वा, क्लिशित्वा ।

卐 વૃત્યર્થ :- જૃ વ્રશ્ચ થી પર ક્ત્વા પ્રત્યય લાગ્યો હોયતો ઇટ્ થાયછે

0 જ્ + ક્ત્વા = જૃ + ઇ + ક્ત્વા = जरित्वा

0 व्रश्च + क्त्वा + व्रश्च + इ + क्त्वा = व्रश्चित्वा કાપીને

★ અનુવૃત્તિ :- इट् सिजाशिषो० ४/४/३१ થી इट्

卐 વિશેષ :- 0 જૃ મા ॠ वर्णाद्वृ० ४/४/५८ થી નિષેધમા અને વ્રશ્ચ્ મા धुगौदितः ४/४/३८ થી વિકલ્પમા ઇટ્ થતી હતી તે બન્નેને આ સૂત્રથી નિત્ય ઇટ્

0 જૃ ધાતુ ક્ર્યાદિ ગણનો અને વ્રશ્ચ્ તુદાદિ ગણનો ગ્રહણ કરવો

0 સેટ્ – ક્ત્વા થવાથી ગ્યૂર્ પણ ન થાય

☐ શેષવૃત્તિ :- (૫૮) ऊदितो वा ४/४/४२ દીર્ઘ ઉ-ઊ હોય તેવા ધાતુને ક્ત્વા લાગે ત્યારે પુર્વે ઇટ્ વિકલ્પે ઉમેરાયછે દમૂ્-(દમ્)-दमित्वा પક્ષે दान्त्वा દમન કરીને-(अहन् पञ्चमस्य થી द નો दा થયોછે ત્યાં धुड् वर्गे થી म નો न्) [૫૯૭]

0 क्षुधवसः तेषाम् ४/४/४३ સળંગ સત્ર ११६२- क्षुध् અને वस् ધાતુને क्त-क्तवतु-क्त्वा પુર્વે ઇટ્ થાયછે क्षुध्-क्षुधित्वा-ભૂખ્યો થઇને वस् – उषित्वा (ગ્યૃત્ થતા ઉ) રહીને

0 लुभ्यञ्चेर्विमोहार्चे ४/४/४४ સળંગ સત્ર ક્રમાંક : ११६३ लुभ् અને अञ्च् ધાતુને અનુક્રમે વિમોહન તથા પૂજા અર્થમાં क्त क्तवतु અને क्त्वा પુર્વે ઇટ્ થાયછે.

0 लुभ् – लुभित्वा – વિમોહ પામીને

0 अञ्च् – अञ्चित्वा – પુજીને

0 पूङ्क्लिशिभ्यो नवा ४/४/४५ સળંગ સત્રઃ ११६४ पूङ् અને क्लिश् ધાતુને क्त-क्तवतु-क्त्वा પ્રત્યયો પુર્વે ઇટ્ વિકલ્પે થાયછે पू पूत्वा પક્ષે पवित्वा-પવિત્ર થઇને क्लिश्-क्लिष्ट्वा પક્ષે क्लिशित्वा ક્લેશ પામીને

[१२५७]

(१७२) क्त्वा (धातोः) ४/3/२९

★ વૃત્તિ :- धातोः क्त्वा सेट् क्किन्न स्यात् । देवित्वा ।

卐 વૃત્યર્થ :- ધાતુને લાગેલ સેટ્ क्त्वा–કિત્વત્ ન થાય देवित्वा-दिव्-क्रीड़ा-રમીને (કિત્વત્ ન થવાથી ગુણ થયો)

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) इन्ध्यसंयोगात्० ४/३/२१ થી કિત્વત્ (૨) न-नशः...क्त्वा ४/३/२३ થી क्त्वा

(૩) नडीङ्शीङ्० ४/३/२७ થી न

(૪) ऋत्तृषमृष० ४/३/२४ થી सेट्

卐 વિશેષ :- 0 સેટ્ જ કેમ કહ્યું ! કૃત્વા કરીને સેટ્ નથી માટે કિત્વત્ થતાં ગુણ ન થયો.

[१२५८]

(१७३) स्कन्द स्यन्दः ४/3/30

★ વૃત્તિ :-आभ्यां क्त्वा क्विन्न स्यात् । स्कन्त्वा स्यन्त्वा ।

卐 વૃત્યર્થ :-स्कन्द અને स्यन्द ધાતુઓને લાગેલા न् કારાદિ ક્ત્વા પ્રત્યયને કિત્વત્ ન સમજવો. स्कन्द् – स्कन्त्वा – જઇને स्यन्द् – स्यन्त्वा – ઝરીને

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) क्त्वा ४/३/२९ (૨) न डीङ् शीङ्० ४/३/२७ થી न (૩) इन्ध्यस योगात्० ४/3/२१ થી કિત્વત્

卐 વિશેષ :- 0 આ સૂત્ર અનેટ્ માટે છે. જો સેટ્ હોયતો स्कन्दित्वा જ થાય

[१२५९]

(१७४) क्षुधक्लिशकुषगुधमृडमृदवद वसः ४/3/3१

★ સૂત્રપૃથ૦ :-क्षुध-क्लिश कुष-गुध-मृड-मृद वद-वसः

★ વૃત્તિ :-एषामशान े ्त्वा कित् स्यात् । क्षुधवस इति इटि क्षुधित्वा, उदित्वा, उषित्वा ।

☐ रुदविदमुषेति क्त्वः किन्वे, रुदित्वा मुषित्वा, गृहित्वा, सुप्त्वा, पृष्ट्वा । वौ व्यञ्जनादेरिति वा किन्वे, द्युतित्वा, द्योतित्वा ।

卐 વૃત્યર્થ :- क्षुध् વગેરે આઠ ધાતુને લાગેલ સેટ્ ક્ત્વા-કિત્વત્ સમજવે.

0 क्षुध्-क्षुधित्वा – ભુખ્યો થઇને

0 वद् – उदित्वा = બોલીને

0 वस् – उषित्वा = વસીને

0 क्लिश् – क्लिशित्वा – ક્લેશ કરીને

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) क्त्वा ४/३/२९

(૨) इन्ध्यसंयोगात् ४/३/२१ થી કિત્વત્

(૩) ऋत् तृषमृष० ४/३/२४ થી सेट्

卐 વિશેષ :- 0 કિત્વત્ થવાથી क्षुधादि મા ગુણ ન થાય તેમજ वद्, वस्, यजादि वचेः થી ગ્યૃત્ થયા

शेषवृत्ति :- 0 रुदविदमुषग्रहस्वपप्रच्छः सन् च ४/३/३२ सळंग सूत्र १०१४ रुदादि धातुओने लागेल बधा अने सन् बन्ने किद्वत् समजवा.

0 रुद्-रुदित्वा – रोईने 0 मुष्-मुषित्वा – चोरीने ग्रह्-गृहित्वा – ग्रहण करीने, 0 प्रच्छ्-पृष्ट्वा – पूछीने

0 स्वप् – सुप्त्वा – सूईने

0 वौ व्यञ्जनादेः सन् च अयवः ४/३/२५ सळंग सूत्र १०२१ व्यंजनादि अने उपान्त्य इ के उवाळा धातुने लागेल सेट् क्त्वा विकल्पे किद्वत् समजवो

0 द्युत्-द्युतित्वा पक्षे द्योतित्वा – दीपीने –किद्वत् न थाय तो गुण थाय.

[१२६०]

(१७५) जनशोन्युपान्त्ये तादिः क्त्वा ४/३/२३

★ सूत्रपृथ० :- ज-नशः नि-उपान्त्ये तादिः क्त्वा

★ वृत्ति :-जकारान्तनशेश्च न्युपान्त्ये सति तादिः क्त्वा किद्वा स्यात् । रक्त्वा, रङ्क्त्वा । नष्ट्वा, नंष्ट्वा

卐 वृत्त्यर्थ :- ज कारान्त धातु तथा नश् धातुने न् उपान्त्यमां होते छते त कारादि क्त्वा प्रत्यय लाग्यो होयतो तेने विकल्पे किद्वत् समजवो

0 रञ्ज्-रङ्क्त्वा – रंगीने पक्षे रक्त्वा– रङ्क्त्वा – रञ्ज्+क्त्वा=(चजःकगम् थी ग्, विरामे वा थी क्, क् ना योगे न् नो ङ् – थतां रङ्क्त्वा पक्षे रक्त्वा मां नो व्यञ्जनस्या० थी उपान्त्य न् नो लोप.

0 नश्+क्त्वा–नष्ट्वा पक्षे नंष्ट्वा नाश पामीने नशोधुटि ४/४/१०८ थी न् आगम –यजसृजमृजराज० थी श् नो ष् थयो

★ अनुवृत्ति :- (१) इन्ध्यसंयोगात्० ४/३/२१ थी किद्वत् (२) स्कन्देर्वा ४/३/२२ थी नवा

卐 विशेष :- 0 न्युपान्त्ये केम कह्युं

0 भुक्त्वा – खाईने भुज्+क्त्वा – उपान्त्य न् नथी निक्त्वा – निज् + क्त्वा

0 त कारादि केम कह्युं ?

विभज्य–वि+भज्+यप्– विभाग करीने अहीं क्त्वा नो यप् आदेश थयोछे– अञ्जित्वा–आंजीने अञ्ज्+इ+त्वा छे.

[१२६१]

(१७६) ऋत्तृषमृषकृशवञ्चलुञ्चथफः सेट् ४/३/२४

★ सूत्रपृथ० :- ऋत्-तृष-मृष-कृश-वञ्च-लुञ्च-थ – फः सेट्

★ वृत्ति :- एभ्यो थान्तफान्तेभ्यश्च न्युपान्त्ये सत्येभ्यश्च सेट्क्त्वा किद्वा स्यात् । ऋतित्वा, अर्तित्वा । तृषित्वा, तर्षित्वा । मृषित्वा मर्षित्वा । कृशित्वा, कर्शित्वा । वचित्वा, वञ्चित्वा । लुचित्वा, लुञ्चित्वा । श्लथित्वा, श्लन्थित्वा । ग्रथित्वा, ग्रन्थित्वा । गुफित्वा, गुम्फित्वा ।

卐 वृत्त्यर्थ :- ऋत् वगेरे धातुओने तथा न् उपान्त्यवाळा थ कारान्त अने फ कारान्त धातुओने सेट् क्त्वा विकल्पे किद्वद् थाय

0 ऋत्-ऋतित्वा पक्षे अर्तित्वा – जईने

0 तृष् – तृषित्वा पक्षे तर्षित्वा – तरसीने

0 मृष् – मृषित्वा पक्षे मर्षित्वा – सहन करीने

0 कृश् – कृशित्वा पक्षे कर्शित्वा – पातळुं करीने

0 वञ्च् – वञ्चित्वा पक्षे वचित्वा – जईने

0 लुञ्च् – लुञ्चित्वा पक्षे लुचित्वा – दुर करीने

0 श्लथ – श्लन्थित्वा पक्षे श्लथित्वा – शिथिल थईने

0 ग्रन्थ् – ग्रन्थित्वा पक्षे ग्रथित्वा – गूंथीने

0 गुम्फ् – गुम्फित्वा पक्षे गुफित्वा – गूंथीने

★ अनुवृत्ति :- (१) जनशोन्यु० ४/३/२३ थी न्युपान्त्ये, क्त्वा (२) स्कन्देः ४/३/२२ थी नवा (३) इन्ध्यसंयोगात् ४/३/२१ थी किद्वत्

卐 विशेष :- 0 किद्वत् थायतो गुण न थाय अने किद्वत् न थाय तो गुण थाय

0 किद्वत् थाय तो व्यञ्जनस्या० थी न् लोप थाय जेमके वञ्च नुं वचित्वा

0 न् – उपान्त्य केम कह्युं ?

कोथित्वा–हिंसा करीने कुथ्-थ् कारा. छे पण उपान्त्यमां न् नथी

0 सेट् केम कह्युं ?

वञ्च्-वक्त्वा – जईने – इट् न लागेतो क्त्वा लागी उपान्त्य न् लोप थाय

[१२६२]

(१७७) अनञः क्त्वो यप् ३/२/१५४

★ वृत्ति :- नञ् वर्जात् पूर्वपदात् परं यदुत्तरपदं तदवयवस्य क्त्वो यप् स्यात् । प्रकृत्य, प्रदाय । अनञ इति किम् अकृत्वा

卐 वृत्त्यर्थ :- नञ् सिवायना अव्यय वाळा पूर्वपदथी पर जे उत्तरपद क्त्वा प्रत्यय वाळुं होय ते क्त्वा नो यप् थायछे.

0 प्रकृत्य-प्रकर्षेण कृत्वा-प्र+कृ+त्वा=प+कृ+तु+यप्-प्रकृत्य કરીને

અહીં પ્ર - પૂર્વપદ છે - ઉત્તરપદમાં कृ ને क्त्वा લાગ્યો છે માટે આ સૂત્રથી त्व નો यप् આદેશ થયો-અને पृ-ह्रस्व હોવાથી ह्रस्वस्य तः पित्कृति ४/४/११३ થી त् આગમ

0 प्रदाय-પ્રદાન કરીને – प्र+दा+क्त्वा=प्र+दा+य

0 अ – नञ् કેમ કહ્યું

अकृत्वा-न कृत्वा इति अकृत्वा નહીં કરીને – नञ् પૂર્વપદ છે માટે यप् ન થયો

卐 વિશેષ :- 0 અવ્યય કેમ કહ્યું ?

परमकृत्वा - ઉત્તમ કરીને અહીં परम् એ અવ્યય નથી માટે त्वा નો यप् ન થાય.

0 अलंकृत्वा- કરીને શું ? (નહીં કરીને) અહીં સમાસ નથી માટે પૂર્વપદ-ઉત્તરપદ ન થાય તેથી त्वा નો यप् પણ ન થાય – भूषादरक्षेपे अलं० ३/१/४ થી ગતિ સંજ્ઞા ન થતાં સમાસ ન થાય

[१२६३]

(१७८) लघोर्यपि ४/३/८६

✯ સૂત્રપૃથ૦ :- लघोः यपि

✯ વૃત્તિ :- लघोः परस्य णेर्यप्यय् स्यात् । प्रशमय्य ।

卐 વૃત્યર્થ :- લઘુ અક્ષર પછી આવેલા णि નો यप् પર છતાં अय् થાય છે.

0 प्रशमय्य – શાંત કરીને प्रशम्+णि+यप्=प्रशम्+अय्+य =प्रशमय्य (मोऽकमियमि० ४/३/५५ થી शम् ના ઉપાન્ત્ય अ ની વૃદ્ધિ ન થાય)

✯અનુવૃત્તિ :- (१) आमन्ताल्वा० ४/३/८५ થી अय् (२) णेरनिटि ४/३/८३ થી णे

卐 વિશેષ :- 0 लघोः કેમ કહ્યું ?

प्रतिपाद्य–પ્રતિપાદન કરીને प्रतिपद्+णि+यप् – प्रतिपादि – (ञ्णिति ४/३/५० થી ઉપાન્ત્ય अ નો आ) आ થી પર णि છે અને आ લઘુ અક્ષર નથી માટે णि નો अय् ન થતાં णेरनिटि થી णि લોપ

0 *લઘુ અક્ષરથી પર કહેલ છે પણ शम्+णि માં તો श थी પર म् છે પછી णि છે છતાં સૂત્ર લાગું તે *વચન સામર્થ્ય થી થયું

[१२६४]

* वचन सामर्थ्यादिकेन...બૃહદ્‌વૃત્તિ ભા. ૨, પૃ ૧૬૩

(१७९) वाऽऽप्नोः ४/3/८७

✯ સૂત્રપૃથ૦ :- वा - आप्नोः

✯ વૃત્તિ :-आप्नोतेः परस्य णेर्यप्यय् वा स्यात् । प्रापय्य । प्राप्य ।

☐ मेङो वा मित् यपि । अपमित्य, अपमाय ऐः क्षीः प्रक्षीय । यपि चादो जग्ध् । प्रजग्ध्य

卐 વૃત્યર્થ :-आप्नोति (आप्-गण-५/1307 ધાતુથી પર णि નો યપમાં यप् આવેતો अय् વિકલ્પે થાય છે.

0 प्रापय्य પછી प्राप्य=પ્રાપ્ત કરાવીને-प्र+आप्+अय्+य =प्रापय्य પક્ષે प्र+आप्+णि+यप्=(णेरनिटि થી णि લોપ) प्राप्य

✯ અનુવૃત્તિ :- (१) लघोर्यपि ४/३/८६ થી यपि (२) आमन्ताल्वा० ४/३/८५ થી अय् (३) णेरनिटि થી- णेः

卐 વિશેષ :- 0 आप्नोति કેમ કહ્યું ?

अध्याप्य-ભણાવીને अधि+इ+णि=(क्रीजीङः ४/२/१० થી इ નો आ, अर्त्तिरी० ४/२/२१ થી पु આગમ अधि+आप्+णि+यप्-(અહીં आप् ધાતુ નથી પણ आ +प् છે માટે સૂત્ર ન લાગે) णि લોપ થઈ अध्याप्य થયું

☐ શેષવૃત્તિ :- (५८) मेङो वा मित् ४/3/८८ यप् લાગતા मेङ् (ગણ્ : १/603) નું मित् વિકલ્પે થાય अप +मे+य=(१) अप्+मित्+य=अपमित्य પક્ષે (२) अप्+मा +य (आत्सन्ध्यक्षरस्य થી ए નો आ) अपमाय બદલે આપીને [५५८]

(६०) क्षेः क्षीः ४/3/८९ यप् લાગતા (ગણ-1/10) क्षि નું क्षी એનું દીર્ઘરૂપ થાય-प्र+क्षि+यप्=प्रक्षीय - ક્ષીણ થઈને [५५९]

0 यपि चादो जग्धः ४/४/१६ यप् પ્રત્યય લાગતા अद् નું जग्ध् થાય (જુઓ સળંગ સૂત્ર ११८७) प्र+अद्+य=प्र+ जग्ध् + य = प्रजग्ध्य – ખાઈને

[१२६५]

(१८०) यपि ४/२/५६

✯ વૃત્તિ :- यमादीनां यपि लुक् स्यात् । प्रहत्य ।

卐 વૃત્યર્થ :-(यम्-रम्-नम्-गम्) हन्-मन्-वन् અને तनादि ગણ-૮ ના ધાતુઓને यप् પ્રત્યય લાગે ત્યારે (અન્ત્ય વ્યંજનનો) લોપ થાય છે

0 प्रहत्य-હણીને प्र+हन्+यप्=प्र+ह+त्+य=प्रहत्य થયું (અહીં हन् ના न् નો આ સૂત્રથી લોપ, पित् પ્રત્યય થી त् આગમ થયો) એ-જ-રી-તે

0 मन् – प्रमत्य, वन् – प्रवत्य વગેરે થાય.

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) यमिरमिनमितमि० ४/२/५५ (२) गमहनजन...लुक् ४/२/४४

卐 વિશેષ :- 0 આ સૂત્ર ન્ કારાન્ત ધાતુનેજ લાગુ પડેછે કેમકે वा मः ४/२/५७ સૂત્રથી મ્ કારાન્ત ધાતુને તે વિકલ્પે લાગુ પડેછે - જુઓ સૂત્રઃ ૧૮૧
0 यप् કેમ કહ્યું ?
हन्यते - અહીં क्य છે માટે ન્ લોપ ન થાય.

[१२६६]

(૧૮૧) वाऽमः ४/२/५७

★ સૂત્રપૃથ૦ :- वा अमः
★ વૃત્તિ :- यम्यादीनाममन्तानां यपि वा लुक् । प्रयत्य, प्रयम्य

卐 વૃત્યર્થ :- यम्, रम्, नम्, गम्, અને तनादि ના म् કારાન્ત ધાતુઓને यप् પ્રત્યય લાગે ત્યારે म् નો લોપ વિકલ્પે થાયછે.
0 यम्-પ્રત્યય પક્ષે प्रयम्य વિશેષ અટકીને-यम्-म् કારા છે તેથી લોપ થાયતો (हृस्वस्य तः) થી त् આગમ થશે એ-જ-રી-તે (रम्) विरम्य પક્ષે विरत्य વગેરે થાય

★ અનુવૃત્તિ :- (१) यमिरमिनमिगमि...ननादेः ४/२/५५ (२) गमहनजन...लुक् ४/२/४४ (३) यपि ४/२/५६

卐 વિશેષ :- 0 यमादि અનુવૃત્તિ ચાલુછે પણ म् કારાન્ત કહેવાથી न् કારા. ધાતુની અનુવૃત્તિ લીધેલ નથી

[१२६७]

(૧૮૨) निमीलयादिमेङस्तुल्यकर्तृके ५/४/४६

★ સૂત્રપૃથ૦ :- निमीलयादि-मेङः तुल्यकर्तृके
★ વૃત્તિ :- तुल्यो धात्वर्थान्तरेण कर्ता यस्य तद्वृत्तिभ्यो निमीलयादिभ्यो मेङश्च धातोः सम्बन्धे क्त्वा वा स्यात् । अक्षिणी निमील्य हसति । मुखं व्यादाय स्वपिति । अपमित्य याचते । अपमातुं प्रतिदातुं याचते इत्यर्थः।

卐 વૃત્યર્થ :- તુલ્ય કર્તાવાળા અર્થમાં વર્તતા એવા नि+मील् વગેરે ધાતુઓ તેમજ मेङ् ધાતુથી પર સંબંધમાં क्त्वा પ્રત્યય વિકલ્પે થાયછે (સંક્ષેપમાં क्त्वा સંબંધક ભૂતકૃદન્ત છે-બે ક્રિયાઓનો સમાન કર્તા હોય ત્યારે પરસ્પર સંબંધિત ક્રિયામાં પૂર્વક્રિયાને क्त्वा થાય)
0 अक्षिणी निमील्य हसते - આંખો મીંચીને હસે છે-नि+मील्+क्त्वा अनञः क्त्वो यप् ३/२/१५४ થી यप् (य) = निमील् + य = निमील्य
0 मुखं व्यादाय स्वपीति - મુખ પહોળું કરીને સુવેછે. व्या + दा + क्त्वा
0 अपमित्य याचते - બદલામાં આપીને માંગેછે. अप+मेङ्+क्त्वा=(मेङो वामित् ४/३/८८ થી मित् આદેશ થતાં) अप+मित्+य=त् આગમથી-अपमित्य
0 क्त्वा ન થાય અને હેતુ સૂચવતી ક્રિયા હોય ત્યારે तुम्-अपमातुं याचते - બદલામાં આપવા માટે માંગેછે अप+मेङ्+तुम् - એ-જ-રી-તે - प्रतिदातुं

★ અનુવૃત્તિ :- निषेधे खलम्० ५/४/४४ થી क्त्वा

卐 વિશેષ :- 0 તુલ્યકર્તા કેમ કહ્યું ?
चैत्रस्य अक्षिनिमिलने मैत्रः हसति ચૈત્રની આંખ મીંચાય છે -મૈત્ર હસેછે બન્ને કર્તા ભિન્ન છે માટે क्त्वा ન થાય

[१२६८]

(૧૮૩) निषेधेऽलं खल्वोः क्त्वा ५/४/४४

★ સૂત્રપૃથ૦ :- निषेधे अलं - खल्वोः क्त्वा
★ વૃત્તિ :-निषेधार्थयोरलं खल्वोरुपपदयोर्धातोः क्त्वा स्यात् अलंकृत्वा । खलुकृत्वा ।

卐 વૃત્યર્થ :- નિષેધ અર્થવાળા अलम्-खलु ઉપપદમાં હોય ત્યારે ધાતુને क्त्वा પ્રત્યય વિકલ્પે થાયછે
0 अलंकृत्वा - કરીને શું ? (ન કરવું એવો અર્થ अलम्+कृ+क्त्वा એ-જ-રી-તે - खलुकृत्वा - કરીને શું ?

卐 વિશેષ :- 0 પક્ષે-વાક્ય अलं रुदितेन - રડીને શું ?-कृताद्यैः २/२/४७ થી તૃતીયા
0 નિષેધ કેમ કહ્યું ?
अलंकार:=અલંકાર- अलं+कृ+घञ् છે નિષેધ અર્થ નથી

[१२६९]

(૧૮૪) परावरे ५/४/४५

★ સૂત્રપૃથ૦ :- पर - अवरे
★ વૃત્તિ :- अस्मित् गम्ये क्त्वा वा स्यात्। अतीत्य नदीं गिरिः अप्राप्य नदीं गिरिः

卐 વૃત્યર્થ :- પર અને અવર અર્થ જણાતો હોય તો क्त्वा વિકલ્પે થાયછે (पर) अतीत्य नदीं गिरिः નદીથી પર પર્વત अतिक्रम्य - નદી ઓળંગીને (अवर) अप्राप्य नदीं गिरिः નદીને પહોંચ્યા પૂર્વે પ નો य થયો

★ અનુવૃત્તિ :- નિવેદે મુલ૦ ૫/૪/૪૪ થી ત્વા

卐 વિશેષ :- 0 ૨૮

[१२७०]

(૧૮૫) ણમ્ ચાભીક્ષ્ણ્યે ૫/૪/૪૮

★ સૂત્રપૃથ૦ :- ણમ્ ચ આભીક્ષ્ણ્યે

★ વૃત્તિ :- આભીક્ષ્ણ્યે પરકાલેન તુલ્ય કર્તૃકે પ્રાક્કાલે ધાતોઃ ણમ્ ક્ત્વા ચ સ્યાત્ । ભોજં ભોજં વ્રજતિ ભુક્ત્વા ભુક્ત્વા વ્રજતિ ।

☐ પરાદરેતિ ... દ્વિર્વચનમ્ ।

卐 સૂત્રાર્થ :- આભીક્ષ્ણ્ય - વારંવાર અર્થમાં પરકાળના તુલ્યકર્તા વાળી એવા પ્રાક્ કાલ અર્થ માં વર્તતા ધાતુથી ધાતુનો સંબંધ હોતે છતે ણમ્ અને ક્ત્વા પ્રત્યય થાય છે (સંક્ષેપમાં એ ક્રિયા હોય-પરસ્પર સંબંધ હોય-સમાન કર્તા હોય-પૂર્વકાળની ક્રિયા વારંવાર થતી હોય તો ણમ્ અને ક્ત્વા થાય) ભોજં ભોજં વ્રજતિ વારંવાર ખાઈને જાય છે-ભુજ્+ણમ્=ભોજમ્

ભુજ્ એ પ્રાક્કાલની ક્રિયા છે-જવું એ પરકાળની ક્રિયા છે ણમ્ માં અમ્ છે ક્ત્વાતુમમ્ થી અવ્યય થતા વિભક્તિ લોપ થશે (અવ્યયત્વ)

ભુક્ત્વા ભુક્ત્વા વ્રજતિ - વારંવાર ખાઈને જાય છે - ભુજ્ + ક્ત્વા = ભુક્ + ત્વા

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) પ્રાક્કાલે ૫/૪/૪૭
(૨) નિમીલ્યાદિ૦ ૫/૪/૪૬ થી તુલ્યકર્તૃકે
(૩) નિવેદે મુલ...૫/૪/૪૪ થી ત્વા

卐 વિશેષ :-0 ચ કારથી ક્ત્વા ની અનુવૃત્તિ લીધી છે

☐ શેષવૃત્તિ :- 0 પદાદેર્હ્રસ્વ ૪ ૨/૭૪ થી હ્રસ્વ પટમ્ પાટમ્ પછી પટમ્ પટમ્

0 આભીક્ષ્ણ્યની અભિવ્યક્તિમાં એ વચનથી પછી ભૃશાભીક્ષ્ણ્યે ... ૭/૪/૭૩ થી બે વખત બોલાય

[१२७१]

(૧૮૬) અન્યથૈવંકથમિત્થમઃ કૃગોઽનર્થકાત્ ૫/૪/૫૦

★ સૂત્રપૃથ૦ :- અન્યથા-એવમ્-કથમ્-ઇત્થમઃ કૃગઃ અનર્થકાત્

★ વૃત્તિ :- એભ્યઃ પરાત્ તુલ્યકર્તૃકાદ્ અનર્થકાદ્ ધાતોઃ કૃગો ણમ્ વા સ્યાત્ । અન્યથાકારં, એવંકારં, કથંકારં, ઇત્થંકારં ભુઙ્ક્તે ।

卐 સૂત્રાર્થ :- અન્યથા-એવમ્-કથમ્-ઇત્થમ્ શબ્દ થી પર રહેલા તુલ્ય કર્તૃક અર્થવાળા અનર્થક કૃ ધાતુ થી ધાતુનો સંબંધ હોતે છતે ણમ્ પ્રત્યય વિકલ્પે થાય (અન્યથા વગેરે ચારેમાં કૃ ધાતુનો અર્થ સમાવિષ્ટ હોવાથી કૃ અનર્થક કહ્યો)

0 અન્યથાકારં ભુઙ્ક્તે - ઉલટુ (માથું) કરીને ખાય છે

0 એવંકારં - એમ કરીને 0 કથંકારં - કેમ કરીને

0 ઇત્થંકારં - આમ કરીને -

અન્યથા+કૃ+ણમ્

★ અનુવૃત્તિ :-(૧) ણમ્ ચ૦ ૫/૪/૪૮ થી ણમ્
(૨) નિમીલ્યાદિ૦ ૫/૪/૪૬ થી તુલ્યકર્તૃકે
(૩) પ્રાક્કાલે ૫/૪/૪૭

卐 વિશેષ :-0 ણમ્ પ્રત્યય છે આભીક્ષ્ણ્ય અર્થ નથી માટે દ્વિવચન ન થાય

0 ણમ્ ન થાય તો પક્ષે ક્ત્વા - અન્યથા કૃત્વા

0 અનર્થક કેમ કહ્યું ?

અન્યથા કૃત્વા શિરો ભુઙ્ક્તે - ઉલટું કરીને માથું ખાય છે અહીં કૃ નો સંબંધ માથા સાથે છે માટે ણમ્ ન થાય

[१२७२]

(૧૮૭) સ્વાદ્વર્થાદ્ દીર્ઘાત્ ૫/૪/૫૩

★ સૂત્રપૃથ૦ :- સ્વાદુ અર્થાત્ અ-દીર્ઘાત્

★ વૃત્તિ :- સ્વાદ્વર્થાદ્ દીર્ઘાન્તાત્ વ્યાપ્યાત્ પરસ્માત્ તુલ્યકર્તૃકાત્ કૃગો ધાતોઃ પ્રાક્કાલે ણમ્ વા સ્યાત્ । સ્વાદુઙ્કારં મૃષ્ટઙ્કારં ભુઙ્ક્તે । પક્ષે સ્વાદુ કૃત્વા

☐ વિદ્વત્સૂત્રઃ કરસ્ત્વેવમ્ । અતિથિ દેવં ભોજયતિ । કન્યાદર્શં વરયતિ ।

卐 સૂત્રાર્થ :- સ્વાદિષ્ટ અર્થવાળા એવા અને અન્તે દીર્ઘસ્વર વગરના કર્મથી પર તુલ્ય કર્તૃક અર્થવાળા કૃ ધાતુથી ધાતુનો સંબંધ હોતે છતે ણમ્ વિકલ્પે થાય છે સ્વાદુઙ્કારં ભુઙ્ક્તે - સ્વાદિષ્ટ કરીને ખાય છે-સ્વાદુ+કૃ+ણમ્ નિત્ પ્રત્યય છે માટે નિત્યવૃદ્ધિ થી વૃ આમમ્=સ્વાદુ+કાર્+અમ્ પછી સ્વાદુ કૃત્વા (ક્ત્વા પ્રત્યય)

0 મૃષ્ટઙ્કારં ભુઙ્ક્તે

★ અનુવૃત્તિ :- (૧) શાપે વ્યાપ્યાત્ ૫/૪/૫૨ થી વ્યાપ્યાત્ (૨) ણમ્ ચાભીક્ષ્ણ્યે ૫/૪/૪૮ થી ણમ્
(૩) અન્યથા એવમ૦ ૫/૪/૫૦ થી કૃગઃ

卐 વિશેષ :- 0 अदीर्घात् કેમ કહ્યું ?

एत्राद्रीं कृत्वा यत्राग् सुङ्क्ते -સ્ત્રાદ્રિષ્ટ કરીને રાખ ખાયછે અહીં યત્રાગૂં દીર્ઘસ્વર છે માટે प्राक्काले થી क्त्वा થયો (स्त्राद्रीं - સ્ત્રીલિંગે ङी લાગીને થયું છે)

શેષવૃત્તે :-(૬૧)विद्‌दृग्भ्यः कात्सन्येणम् ५/४/५४ કર્મથી પર विद् અને दृश् ને णम् પ્ર સ્વતુલ્યકર્તૃક અર્થ માં વિકલ્પે થાયછે—अतिथि वेदं भोजयति અતિથિ જાણીને જમાડે છે (જે-જે અતિથિ છે તે સર્વને)-विद्+णम्=वेदम् 0 कन्यादर्शं वरयति - કન્યા જાણીને પરણાવેછે (જેને જેને કન્યા રૂપે જુએ તે સર્વને) दृश्+णम्=दर्शम् [૬૦૦]

[૧૨૭૩]

(૧૮૮) व्याप्याच्चेवात् ५/४/७१

★ સૂત્રપૃથ0 :- व्याप्यात् च इवात्

★ વૃતિ :- व्याप्यात् कर्तृभ्नोपमानात् परात् धातोस्तस्यैव सम्बन्धे णम् वा स्यात् । सुवर्णनिधायं निहितः । काकनाशं नष्टः

एवं यावज्जीवमधीते । शुष्कपेषं पिनष्टि । जीवग्राहं गृह्णाति इत्यादयादयाऽपि यथायोगं णम् प्रत्ययान्ता ज्ञेया

卐 સૂત્રાર્થ :-ઉપમાનવાચી કર્મ અને ઉપમાન વાચી કર્તાથી પર ધાતુનેજ તેજ ધાતુનો સંબંધ હોતેછતે णम् પ્રત્યય વિકલ્પે થાયછે.

(કર્મ) सुवर्णं निधायं निहितः સોનાની પેઠે સ્થાપિત કર્યો निहितम् - नि+धा=(धातः ४/४/१५ थी) हि=निहितः (नि+धा+णम्)

(કર્તા) काक नाशं नष्टः કાગડાની પેઠે નાસી ગયો नश्+णम्

★ અનુવૃતિ :- (૧) कर्तुः जीवपुरुषात्० ५/४/६९ थी कर्तुः (२) विद्‌दृग्भ्यः ५/४/५४ थी णम्

卐 વિશેષ :-0 इव એટલે ઉપમાન

શેષવૃતિ :- (૬૨) यावतो विन्द जीवः ५/४/५५ અતિશયતા સૂચક કર્મરૂપ यावत् પછી विन्द् અને जीव् ધાતુઓને णम् પ્રત્યય તુલ્યકર્તા અર્થમાં થાયછે

0 यावज्जीवम् अधीते - જ્યાં સુધી જીવે ત્યાં સુધી ભણેછે. - जिव्-णम् [૬૦૧]

(૬3) शुष्क-चूर्ण-रूक्षात् पिषस्तस्यैव ५/४/६० કર્મ કારક રૂપ शुष्क-चूर्ण અને रूक्ष શબ્દોથી પર पिष् ધાતુ ને णम् વિકલ્પે થાયછે.

0 शुष्कपेषं पिनष्टि શુષ્ક થાય તે રીતે (વસ્તુને) પિસેછે पिष् + णम् [૬૦૨]

(૬૪) कृग् ग्रहः अकृत्-जीवात् ५/४/६१ કર્મકારક अकृत् શબ્દથી પર कृ ધાતુ અને जीव શબ્દથી પર ग्रह् ધાતુ હોય અને તેજ ધાતુ સાથે સંબંધ હોય તો णम् વિકલ્પે થાય जीवग्राहं गृह्णाति-જીવતો પકડેછે. ग्रह्+णम् [૬૦૩]

क्त्वादि અધિકાર સમાપ્ત

[૧૨૭૪]

ભાવ-કર્મણ; પાંચ કૃત્ય પ્રત્યયો

સકર્મક ધાતુને કર્મ અર્થમાં અને અકર્મક ધાતુને ભાવે અર્થમાં કૃત્ય પ્રત્યય લાગી કૃત્ય (વિધ્યર્થ) કૃદન્ત થાયછે સૂત્ર:- ते कृत्याः ५/१/४७ थी ध्यण् तव्य-अनीय-य-क्यप् ની કૃત્ય સંજ્ઞા

(૧૮૯) ऋ वर्ण व्यञ्जनाद् ध्यण् ५/१/१७

★ વૃતિ :- ऋ वर्णान्ताद् व्यञ्जनान्ताच्च धातोर्ध्यण् स्यात् कार्यम्

卐 સૂત્રાર્થ :- ऋ વર્ણાન્ત અને વ્યંજનાન્ત ધાતુને ध्यण् (य) પ્રત્યય થાયછે

0 कृ+ध्यण्=कार्+य=कार्यम् - કરવા જેવું

卐 વિશેષ :-0 घ કાર-क्तेऽनिट ४/१/१११ ના વિશેષ અર્થમાં છે જેમકે पच्+ध्यण्=पाक्यम्-રાંધવાજેવું

0 ण કાર વૃદ્ધિ માટે છે - (ञ्णिति)

[૧૨૭૫]

(૧૯૦) वचोऽशब्द नाम्नि ४/१/११९

★ સૂત્રપૃથ0 :- वचः अ शब्द नाम्नि

★ વૃતિ :- अशब्दसंज्ञायां वचेर्ध्यणिको न स्यात् ! वाच्यम् । शब्दसंज्ञायां तु वाक्यम् ।

卐 સૂત્રાર્થ :- શબ્દની કોઇ પ્રકારની સંજ્ઞા ના અર્થને ન સૂચવતું એવું वच् ધાતુથી બનેલ ध्यण् પ્રત્યયાન્ત નામ હોયતો च् નો क् થાય નહીં

0 वाच्यम्-वच् + ध्यण् = કહેવાનું

0 શબ્દ સંજ્ઞામાં वाक्यम् થાય वच्+ध्यण् નું वाक्+य થયું - वाक्य શબ્દ બને

★ અનુવૃતિ :- (૧) क्तेऽनिट चजोः कगौ घिति ४/१/१११ थी चः कः (२) न वञ्चे गतौ ४/१/११ थी न (३) ४/१/११५ थी ध्यणि

卐 વિશેષ :- 0 वाक्य-सविशेषणम् । ख्याते वाक्यम्

[૧૨૭૬]

(૧૬૧) निप्राद् युजः शक्ये ४/१/११६

★ સૂત્રપૃથ૦ :- नि-प्राद् युज शक्ये

★ વૃત્તિ :- निप्राभ्यां युजः शक्ये गम्ये घ्यणि गो न स्यात् । नियोज्यः प्रयोज्यः शक्य इति सिद्ध । नियोग्यः

卐 વૃત્યર્થ :- નિ અને પ્ર પછી આવેલા યુજ્ ધાતુને 'શક્ય' અર્થ જણાતો હોય ત્યારે ઘ્યણ્ પ્રત્યય લાગતાં જ્ નો ગ્ ન થાય

0 નિયોજ્ય:=નિ+યુજ્+ઘ્યણ્=નિ+યોજ્+ય = [illegible] થાય એ-આ-ની-તે પ્રયોજ્ય: = પ્રયોજવાને શક્ય

0 શક્ય કેમ કહ્યું ?

નિયોગ્ય: = નિ+યુજ્+ઘ્યણ્ = હુકમ આપવાને યોગ્ય-શક્ય અર્થ નથી માટે જ્ નો ગ્ થયો

★ અનુવૃત્તિ :- (1) ક્તેઽનિટશ્ચજો: કગૌ ઘિતિ ૪/૧/૧૧૧ થી ચ જ: (2) ન વઞ્ચે: ૪/૧/૧૧૨ થી ન (3 [illegible] ૪/1/૧૧૫

卐 વિશેષ :- 0 શક્યાર્થે કૃત્યાશ્ચ ૫/૪/૩૫ થી [illegible]

[૧૨૭૭]

(૧૬૨) भुजो भक्ष्ये ४/१/११७

★ વૃત્તિ :- भक्ष्येऽर्थे भुजो घ्यणि गो न स्यात् । भोज्यं पयः । भक्ष्ये तु भोग्या भूः

卐 વૃત્યર્થ :- 'ભક્ષ્ય' અર્થવાળા ભુજ્ ધાતુને 'ઘ્યણ્' પ્રત્યય લાગ્યો હોય ત્યારે જ્ નો ગ્ ન થાય

0 ભોજ્યં પય: ખાવા લાયક દુધ ભુજ્ + ઘ્યણ્

0 ભક્ષ્ય અર્થમાં ગ્ થાય ભોગ્યા ભૂ: ભોગવવા લાયક પૃથ્વી-ભુજ્+ઘ્યણ્=ભોગ્+ય (જ્ નો ગ્. ક્તે. થી)

★ અનુવૃત્તિ :-(1) ક્તેઽનિટશ્ચજો: કગૌ ઘિતિ ૪/૧/૧૧૧ થી ગત (2 ન વઞ્ચે: ગતૌ ૪/૧/૧૧૨ થી ન (3) ઘ્યણિ ૪/૧/૧૧૫

卐 વિશેષ :- 0 સ્પષ્ટ

[૧૨૭૮]

(૧૬૩) त्यजयजप्रवचः ४/१/११८

★ સૂત્રપૃથ૦ :- त्यज् यज् प्र - वचः

★ વૃત્તિ :- एषां घ्यणि गो न स्यात् त्याज्यं, याज्यम्, प्रवाच्यम् ।

卐 વૃત્યર્થ :- ત્યજ્, યજ્, પ્રવચ્ ધાતુને ઘ્યણ્ પ્રત્યય લાગતા ચ્ નો ક્ અને જ્ નો ગ્ ન થાય

0 ત્યાજ્ય-ત્યજ્+ઘ્યણ્=ત્યાજ્+ય=ત્યજવાને લાયક

એ-આ-ની-તે યાજ્યમ્-પ્રવાચ્યમ્ લખવા [illegible]

★ અનુવૃત્તિ :- (1) ક્તેઽનિટશ્ચજો: કગૌ ઘિતિ ૪/૧/૧૧૧ થી ચજ: કગૌ (2) ન વઞ્ચે: ગતૌ ૪/૧/૧૧૨ થી ન (3) ઘ્યણિ ૪/૧/૧૧૫

卐 વિશેષ :- 0 પ્રવચ્ કેમ ?

[illegible] જ વચ્ ધાતુ માટે ચ નો ક ન થાય [illegible]

0 [illegible]

[૧૨૭૯]

(૧૬૪) वचोऽशब्दनाम्नि ४/१/११९

★ સૂત્રપૃથ૦ :- वचः अशब्दनाम्नि

★ વૃત્તિ :- [illegible]

卐 વૃત્યર્થ :- "શબ્દનું નામ" અર્થાત્ [illegible] અર્થ ન હોય તો વચ્ ધાતુને ઘ્યણ્ પ્રત્યય [illegible] (જુઓ સૂત્ર: ૧૬૫ માં)

★ અનુવૃત્તિ :- [illegible] ૪/૧/૧૧૫ થી ઘ્યણ્

卐 વિશેષ :- 0 [illegible] સૂત્ર: ૧૬૫ માં [illegible] [illegible] એ-આ-ની-તે [illegible]

0 અશબ્દ કેમ કહ્યું ?

[illegible] - ચ્ + ય (ચ [illegible] ૪/૧/૧૮)

[૧૨૮૦]

(૧૬૫) [illegible] ४/१/१२०

★ સૂત્રપૃથ૦ :- [illegible]

★ વૃત્તિ :- [illegible] ।

[illegible] ।

▣ [illegible]

[illegible] ।

卐 વૃત્યર્થ :- [illegible] હોય ત્યારે [illegible] ન [illegible] નો લોપ થશે.

0 [illegible] - [illegible]

(અહીં - ૪/૧/૧૯ થી ઘ્યણ્ થયો છે)

卐 વિશેષ :- 0 [illegible] :- ઘ્યણ્ [illegible], [illegible]

0 [illegible] કેમ કહ્યું ?

[illegible] પ્રત્યય નથી માટે [illegible] લોપ ન થયો

0 [illegible] લોપ થયો

શેષવૃત્તિ :- (૬૫) ध्यण्यावश्यके ૪/૧/૧૧૫ અવશ્ય કરવું એવા અર્થ સાથે સંબંધિત ध्यण् પ્રત્યય લાગ્યો હોય ત્યારે चज નો कग ન થાય.

0 अवश्य याच्यम्–अवश्यम्+याच्+ध्यण् (૫/૧/૧૭ થી) =(૩/૨/૧૨૮ મ્ લોપ) अवश्य+याच्य=अवश्य याच्यम् અવશ્ય માંગવા જેવું

0 अवश्य रञ्ज्यम्–અવશ્ય રંગવા જેવું रञ्ज्+ध्यण् [૬૦૪]

[૧૨૮૧]

(૧૯૬) तव्यानीयौ ૫/૧/૨૭

★ સૂત્રપૃથ૦ :- तव्य अनीयौ

★ વૃત્તિ :- धातोरेतौ स्तः । कर्तव्यः, करणीयः कटः ।

卐 વૃત્યર્થ :-ધાતુને तव्य–अनीय પ્રત્યય થાયછે.

0 कर्तव्यः=कृ+तव्य=कर्+तव्य = કરવા યોગ્ય

0 करणीयः कटः = સાદડી કરવા યોગ્યછે कृ+अनीय – कर् + अनीय

卐 વિશેષ :-0 સ્પષ્ટ

[૧૨૮૨]

(૧૯૭) य एच्चातः ૫/૧/૨૮

★ સૂત્રપૃથ૦ :- य एत् च आतः

★ વૃત્તિ :- स्वरान्ताद्धातोर्यः स्यात् । आत एश्च । चेयम्, देयम् ।

卐 વૃત્યર્થ :- સ્વરાન્ત ધાતુને "य" પ્રત્યય થાય છે આ કારાન્ત ધાતુના આ નો ए થાયછે – चेयम्–चि+य =(ગુણ) चे+य – સંગ્રહ કરવા યોગ્ય

0 देयम् – दा+य = (આ સૂત્રથી) दे+य = દેવા યોગ્ય

卐 વિશેષ :- 0 ऋवर्ण व्यञ्जनाद् ध्यण् ૫/૧/૧૭ થી ऋ વર્ણાન્ત ધાતુને ध्यण् થાયછે માટે બાકીની સ્વરાન્ત ધાતુને य પ્રત્યય થાય તેમ સમજવું

0 लू નું लव्यम् કેમ થયું

य्यक्ये ૧/૧/૨૫ થી अव् આદેશ થતા लू+य=लव्+य થયું

[૧૨૮૩]

(૧૯૮) शकि किचकिंयतिशसिसहियजिभजि पवर्गात् ૫/૧/૨૯

★ સુત્રપૃથ૦ :- शकि–तकि–चति–यति–शसि–सहि–यजि–भजि प–वर्गात्

★ વૃત્તિ :- एभ्योऽष्टाभ्यः पवर्गान्ताच्चयः स्यात् । शक्यं गम्यम् ।

卐 વૃત્યર્થ :- शक्–तक् (હસવું), चत् (માંગવું) यत् (પ્રયાસ), शस् (પ્રશંસા), सह् (સહેવું) यज् (પૂજવું) भज् (ભજવું) ધાતુઓને તથા प વર્ગાન્ત ધાતુઓને 'य' પ્રત્યય થાયછે.

0 शक्यम् – शक् + य = શક્ય

0 गम्यम्=गम्+य (प વર્ગાન્ત ધાતુછે) ગમન કરવા યોગ્ય એ–જ–રી–તે तक्यम्, चत्यम् વગેરે થાય

★ અનુવૃત્તિ :- य एच्चातः ૫/૧/૨૮ થી य

卐 વિશેષ :- 0 प વર્ગાન્ત– प्, फ्, ब्, भ्, म् અન્તે હોય તે

0 ध्यण् પ્રત્યયનો અપવાદ કરેછે

0 બહુલતાએ ક્યારેક ध्यण् પણ થાય જેમકે यज् – याज्यम् – પૂજવા યોગ્ય

[૧૨૮૪]

(૧૯૯) यममदगदोऽनुपसर्गात् ૫/૧/૩૦

★ સુત્રપૃથ૦ :- यम–मद–गदः अनुपसर्गात्

★ વૃત્તિ :- एभ्योऽनुपसर्गेभ्यो यः स्यात् । यम्यं,मद्यं,गद्यम्

卐 વૃત્યર્થ :- ઉપસર્ગ રહિત એવા यम्, मद्, गद् ધાતુઓને य પ્રત્યય થાયછે

0 यम्यम् – यम् + य = નિવૃત્તિને યોગ્ય

0 मद्यम् – मद् + य – મદ્ય

0 गद्यम् – गद् + य = ગદ્ય

★ અનુવૃત્તિ :- य एच्चातः ૫/૧/૨૮ થી य

卐 વિશેષ :- 0 અનુપસર્ગ કેમ કહ્યુ आयाम्यम् –લાંબુ કરવા યોગ્ય–आ+यम्+ध्यण्–ઉપસર્ગ છે માટે ध्यण् પ્રત્યય થાય.

0 બહુલમ્ અધિકારથી ક્યારેક ઉપસર્ગ સહિત ધાતુને પણ य લાગે 0 नियम्यम् नि+यम्+य

0 * અનુપસર્ગથી પર ધાતુને यत् લાગ્યો એ કોઈ વિપરીત નિયમ નથી પણ–અહીં शकि तकि० ૫/૧/૨૯ નું ઉપસર્ગ વાળા વગરના બન્નેને य લાગતો હતો તેનું પણ ગ્રહણ કરવાનું નથી માટે માત્ર નિયમને માટે સૂત્રછે કે ઉપસર્ગ રહિતજ ધાતુને य લાગે – * છતાં नियम्यम् થયું તે બહુલ અધિકારથી સમજવું

[૧૨૮૫]

(૨૦૦) क्षय्यजय्यौ शक्तौ ૪/૩/૯૦

★ સુત્રપૃથ૦ :- क्षय्य–जय्यौ शक्तौ

• • • • ० ० ० • • • ० ० ० • • • •

*1 प वर्गान्त० બૃહદ્‌વૃત્તિ ભા. ૨. न्या स. ૫ ૨૧૫

*2 नियम्यम् – પંચમોઽધ્યાય ન્યાસ પૃ. ૨૧

★ વૃત્તિ :– શક્તૌ गम्यायामेतौ निपात्यौ क्षय्यो जय्यः। क्षय्यः शत्रुः

☐ क्रय्यः क्रयार्थे । क्रयाय प्रसारितः क्रय्योऽयं:

卐 વૃત્યર્થ :– "શક્તિ" રૂપ અર્થ ગમ્યમાન હોય ત્યારે ક્ષિ અને જિ ધાતુને ય પ્રત્યય લાગતા ક્ષય્ય અને જય્ય નિપાતન કરાય છે

0 ક્ષિ+ય=ક્ષય્ય – ક્ષીણ કરી શકાય વ્યાધિ

0 जि+य=जय्य – જિતવો શક્ય હોય તેવો શત્રુ

卐 વિશેષ :- 0 અન્ત્ય इ નો अय् આદેશ નિપાતન કર્યો છે

0 य ઋવર્ણ ५/१/२८ થી य પ્રત્યય

0 शकार्हकृत्याश्च ५/४/३५ થી य

0 शक्ते કેમ કહ્યું !

क्षेयं पापम् – નાશવા અર્થમાં अय् આદેશ ન થયો

☐ શેષવૃત્તિ :- (६६) क्रय्यः क्रयार्थे ४/3/९१ क्री ધાતુને ય લાગે ત્યારે વેચવાના અર્થમાં અન્ત્યનો अय् આદેશ થાય છે -क्री+य=क्रय्+य=क्रय्य. [१०५]

[१२८५]

(२०१) नाम्नो वदः क्यप् च ५/१/३५

★ સૂત્રપૃથ૦ :– नाम्नः वदः क्यप् च

★ વૃત્તિ :– अनुपसर्गान्नाम्नः परद्वदेः क्यप् स्यात् ब्रह्मोद्यम्, ब्रह्मवद्यम् ।

卐 વૃત્યર્થ :– ઉપસર્ગ સિવાયના નામથી પર वद् ધાતુને क्यप् અને य પ્રત્યયો થાય છે

0 ब्रह्मोद्यम्-બ્રહ્મ વચન ब्रह्म+वद्+क्यप्=(यजादि वचेः થી વૃત્) ब्रह्म+उद्+य થશે.

0 ब्रह्म + वद् + य = ब्रह्मवद्यम्

★ અનુવૃત્તિ :– (१) ऋवर्णव्यञ्जनाद् ०... ५/१/१७ થી अनुपसर्गात् (२) य ઋવર્ણ થી य

卐 વિશેષ :– 0 अनुपसर्ग કેમ કહ્યું ?

0 प्रवाद्यम्-પ્રકર્ષે બોલવા યોગ્ય-ઉપસર્ગ છે માટે क्यप् ન થયો.

0 नाम्नः કેમ કહ્યું !

वाद्यम् = વાદ. નામથી પર નથી માટે ध्यण्

[१२८७]

(२०२) हत्याभूयं भावे ५/१/३६

★ વૃત્તિ :– अनुपसर्गान्नाम्न परौ भावे क्यबन्तौ निपात्यौ । ब्रह्महत्या, देवभूयं गतः ।

卐 વૃત્યર્થ :– ઉપસર્ગ રહિત એવા નામથી પર હન્ થા તથા भू ધાતુથી ભાવ અર્થમાં क्यप् પ્રત્યયાન્ત નિપાતન કરાય છે

0 हत्या – હત્યા – हन्+क्यप् (न् નો त् થયો)

0 देवभूयं गतः – દેવપણું પામ્યો – देव+भू+क्यप्

★ અનુવૃત્તિ :– (१) नाम्नः (वद.) क्यप् (२) ऋवर्णव्यञ्जनाद्० ५/१/१७ થી अनुपसर्गात्

卐 વિશેષ :– 0 भावे કેમ કહ્યું !

श्वघात्या-તેની કુતરા વડે હણવા યોગ્ય છે (ક.ટૂ) श्व+हन् +क्यप् (निमित्तात् घात् ४/३/१० થી घत्) કર્મ છે માટે क्यप् ન લાગે

0 ब्रह्मभूय અધિકારથી हन् ને ભાવ અર્થમાં क्यप् ન થાય

0 नाम :– समानाधिकरण वाक्यमर्थकस्यात

[१२८८]

(२०३) अग्निचित्यासेय्यमृषोद्ये ५/१/३७-३८

★ સૂત્રપૃથ૦ :– अग्निचित्या (३७) सेय्यमृषोद्ये (३८)

★ વૃત્તિ :– एते निपात्याः

卐 વૃત્યર્થ :– अग्निचित्या ५/१/३७- अग्नि શબ્દથી પર चि ધાતુને સ્ત્રીરૂપ ભાવ અર્થમાં क्यप् પ્રત્યયાન્ત નિપાતન કરાય છે. अग्नि+चि+क्यप् – અગ્નિનો સંગ્રહ

☐ શેષવૃત્તિ :- (६७) सेय्यमृषोद्ये ५/१/३८ नव ધાતુ નો सेय અને मृषा થી પર वद् ધાતુનો मृषोद्य શબ્દ क्यप् પ્રત્યયાન્ત નિપાતન કરાય છે

0 सेय्यम्-ઓઢવા યોગ્ય 0 मृषोद्यम्-ખોટું બોલવું [१०६]

★ અનુવૃત્તિ :– नाम्नो वदः થી क्यप्

卐 વિશેષ :–0 * स्त्रियां થવાથી अग्नि चित्या માં चि નો ગુણ ન થયો

0 सेय्यमृषोद्ये-અહીં ५/१/३५ થી मृषोद्यम् પ્રાપ્ત હતું પણ વિકલ્પને બદલે નિત્ય क्यप् કરવા આ સૂત્ર બન્યું

[१२८९]

(२०४) कुप्यभिद्योध्यसिध्यतिष्यपुष्ययुग्याज्यसूर्यं नाम्नि ५/१/३९

★ સૂત્રપૃથ૦ :– कुप्य-भिद्य-उध्य-सिध्य-तिष्य-पुष्य युग्य-आज्य-सूर्यम् नाम्नि

★ વૃત્તિ :– एते क्यबन्ताः संज्ञायां निपात्याः

卐 વૃત્યર્થ :– कुप्य વગેરે શબ્દો સંજ્ઞા વિષય માં क्यप् પ્રત્યયાન્ત નિપાતન કરાય છે

* વિશેષ :– બૃહદ્વૃત્તિ-પંચમોઽધ્યાય ग न्यास १ ३०

0 कुप्यम् – ધન – ગોપાયતે તદ્ ઇતિ कुप्यम्
0 भिद्यः – કાંઠા તોડી નાખે તેવો નદ-સરોવર
0 सिध्यः, पुष्या, तिष्यः – ત્રણે નક્ષત્રો
0 युग्यम् – હાથી ઘોડા વગેરે વાહન

★ અનુવૃત્તિ :– नाम्नो वदः ५/१/३५

卐 વિશેષ :– 0 ઉપરોક્ત યોક્કસ અર્થમાં સંજ્ઞા ના વિષયમાં આ બધા શબ્દો નિપાતન કરાયા છે.* વ્યુત્પત્તિ માટે બૃહદ્વૃત્તિ – પંચમોઽધ્યાય – ન્યાસ જોવો

[१२८०]

(२०५) दृवृगस्तुजुषेति शासः ५/१/४०

★ સૂત્રપૃથ૦ :– दृ-वृग्-स्तु-जुष्-एति शासः

★ વૃત્તિ :– एभ्यः क्यप्। आवृत्यः, आदृत्यः, स्तुत्यः, जुष्यः। एतीति इणिकोर्ग्रहणम् इत्यः, अधीत्यः। शासः, शिष्यः। आशासेस्तु आशास्यम्।

卐 વૃત્યર્થ :– दृ-वृग्-स्तु-जुष्-इ અને शास् ધાતુઓને क्यप् થાયછે

0 आदृत्यः = આદરવા યોગ્ય आ+दृ+क्यप्=आ+दृ+त्+य (त् આગમ થયો)
0 आवृत्यः = આવરવા યોગ્ય आ+वृ+क्यप्
0 स्तुत्यः = સ્તુત્ય – स्तु+क्यप्
0 जुष्यः = પ્રીતિ કરવા યોગ્ય – जुष् + क्यप्
0 एति થી इण्-इक् બન્ને ગ્રહણ કરવા – इत्यः જવા યોગ્ય, अधीत्यः ભણવા યોગ્ય
शास्+क्यप्=शिष्यः = અનુશાસન યોગ્ય (इसासः शासोऽङ्ग ४/४/११८ થી आ નો इ)
0 आ+शास् નું आशास्यम् = ઇચ્છવા યોગ્ય

★ અનુવૃત્તિ :– नाम्नो वदः ५/१/३५ થી क्यप्

卐 વિશેષ :– 0 एति કહ્યું તેથી इङ् નું ગ્રહણ ન થાય अध्येयम् – अधि+इ+य (य एच्चातः થી य પ્રત્યય, इ નો ગુણ ए)

[१२८१]

(२०६) ऋदुपान्त्यादकृपि चृदचः ५/१/४१

★ સૂત્રપૃથ૦ :– ऋद् उपान्त्यात् अ-कृपि चृद् ऋचः

★ વૃત્તિ :– कृप्यादि वर्जादृदुपान्त्यात् क्यप् स्यात्। वृत्यम् कृप्यादि वर्जनात् कल्प्यम्

卐 વૃત્યર્થ :– कृप्-चृत्-ऋच् ધાતુઓને વર્જીને ऋ કાર ઉપાન્ત્યમાં હોય તેવા ધાતુઓને क्यप् પ્રત્યય થાયછે

0 वृत्यम् – વર્તવા યોગ્ય वृ+क्यप्
0 कृप्यादि વર્જન કેમ કર્યું ?
कृप्+य=कर्प्+य=(र् નો ल्) कल्प्+य= कल्प्यम् કલ્પવાયોગ્ય

★ અનુવૃત્તિ :– नाम्नो वदः ५/१/३५ થી क्यप्

卐 વિશેષ :– 0 कृप्+य (शकितकि० ५/१/२९ થી य, नामिनो गुणो થી ગુણ. ऋरलृल० २/३/९९ થી र् નો ल्) कल्प् થયું

[१२८२]

(२०७) कृवृषिमृजिशंसिगुहिदुहि जपो वा ५/१/४२

★ સૂત્રપૃથ૦ :– कृ-वृषि-मृजि-शंसि-गुहि-दुहि जपः वा

★ વૃત્તિ :– एभ्यः सप्तभ्यः क्यप् वा स्यात्। कृत्यं, कार्यं वृष्यं, वर्ष्यं, मृज्यं, मार्ग्यं, शस्यं, गुह्यं, गोह्यं, दुह्यं, दोह्यं जप्यं, जाप्यम्।

卐 વૃત્યર્થ :– कृ-वृष् વગેરે ધાતુને क्यप् વિકલ્પે થાયછે. 0 कृ+क्यप्=कृत्यम्= કરવા યોગ્ય પક્ષે कृ+घ्यण्=कार्यम्
0 मृज्-मृज्यम् પક્ષે मार्ग्यम् –સાફ કરવા યોગ્ય (क्तेऽनिटो ४/१/१११ થી ज् નો ग्, मृजोऽस्य वृद्धिः ४/३/४३થી आ
0 शंस्-शस्यम् પક્ષે शंस्यम् –(नो व्यञ्जनस्या० ४/२/४५ થી न् લોપ)
0 गुह्-गुह्यम् પક્ષે गोह्यम् = ગુપ્ત રાખવા જેવું
0 दुह्-दुह्यम् પક્ષે दोह्यम् – દોહવા યોગ્ય
0 जप्-जप्यम् પક્ષે जाप्यम् = જપવા યોગ્ય

★ અનુવૃત્તિ :– नाम्नो वदः० ५/१/३५ થી क्यप्

卐 વિશેષ :– 0 क्यप् પક્ષે घ्यण् સમજવું

[१२८३]

(२०८) शक्ताऽर्हे कृत्याश्च ५/४/३५

★ સૂત્રપૃથ૦ :– शक्त-अर्हे कृत्याः च

★ વૃત્તિ :– शक्तेऽर्हे च कर्तरि गम्ये धातोः कृत्याः सप्तमी च स्युः। भवता खलु भारो वाह्यः। भवान् हि शक्तः। भवता खलु कन्या वाह्या। भवानेव तदर्हतीति।

卐 વૃત્યર્થ :– કર્તા 'शक्त' અથવા 'યોગ્ય' જણાતો હોયતો ધાતુને કૃત્ય પ્રત્યયો અને સપ્તમી (પણ) થાય
0 शक्त-(कृत्य) भवता खलु भार वाह्यः આપ વડે ભાર વહન કરવો. જેમકે वह्+घ्यण् = वाह्य પક્ષે (सप्तमी) भवान भारं वहेद्, भवान् हि शक्तः આપ ભાર વહન કરો કેમકે આપ શક્ત છે-वह्+ईत् સપ્તમી ત્રી. પુ. એ. વ.

* વ્યુત્પત્તિ :– જેનાકે સિધ્યન્તિ યન્તિ કાર્યાણિ ઇતિ સિધ્+ + क्यप् = सिध्यः

आ.	पाययतु/पाययतात्	पाययताम्	पाययन्तु
	पायय:	,, पाययतम्	पाययत
	पाययानि	पाययाव	पाययाम ।
ह	अपाययत्	अपाययताम्	अपाययन्
	अपायय:	अपाययतम्	अपाययत
	अपाययम्	अपाययाव	अपाययाम ।
अ.	अपीप्यत्	अपीप्यताम्	अपीप्यन्
	अपीप्य:	अपीप्यतम्	अपीप्यत
	अपीप्यम्	अपीप्याव	अपीप्याम ।
प	पाययाञ्चकार	पाययाञ्चक्रतुः	पाययाञ्चक्रुः
	पाययाञ्चकर्थ	पाययाञ्चक्रथुः	पाययाञ्चक्र
	पाययाञ्चकार/चकर	पाययाञ्चकृव	पाययाञ्चकृम
	पाययाम्बभूव । पाययामास		
आ	पाय्यात्	पाय्यास्ताम्	पाय्यासुः
	पाय्या:	पाय्यास्तम्	पाय्यास्त
	पाय्यासम्	पाय्यास्व	पाय्यास्म ।
श्व	पाययिता	पाययितारौ	पाययितारः
	पाययितासि	पाययितास्थः	पाययितास्थ
	पाययितास्मि	पाययितास्वः	पाययितास्मः ।
भ	पाययिष्यति	पाययिष्यतः	पाययिष्यन्ति
	पाययिष्यसि	पाययिष्यथः	पाययिष्यथ
	पाययिष्यामि	पाययिष्यावः	पाययिष्यामः ।
क्रि	अपाययिष्यत्	अपाययिष्यताम्	अपाययिष्यन्
	अपाययिष्य:	अपाययिष्यतम्	अपाययिष्यत
	अपाययिष्यम्	अपाययिष्याव	अपाययिष्याम ।
व	पाययते	पाययेते	पाययन्ते
	पाययसे	पाययेथे	पाययध्वे
	पायये	पाययावहे	पाययामहे ।
वि	पाययेत	पाययेयाताम्	पाययेरन्
	पाययेथा:	पाययेयाथाम्	पाययेध्वम्
	पाययेय	पाययेवहि	पाययेमहि ।
आ	पाययताम्	पाययेताम्	पाययन्ताम्
	पाययस्व	पाययेथाम्	पाययध्वम्
	पायये	पाययावहै	पाययामहै ।
ह	अपाययत	अपाययेताम्	अपाययन्त
	अपाययथा:	अपाययेथाम्	अपाययध्वम्
	अपायये	अपाययावहि	अपाययामहि ।
अ	अपीप्यत	अपीप्येताम्	अपीप्यन्त
	अपीप्यथा:	अपीप्येथाम्	अपीप्यध्वम्
	अपीप्ये	अपीप्यावहि	अपीप्यामहि ।
प	पाययाञ्चक्रे	पाययाञ्चक्राते	पाययाञ्चक्रिरे
	पाययाञ्चकृषे	पाययाञ्चक्राथे	पाययाञ्चकृढ्वे
	पाययाञ्चक्रे	पाययाञ्चकृवहे	पाययाञ्चकृमहे
	पाययाम्बभूव । पाययामास		
आ.	पाययिषीष्ट	पाययिषीयास्ताम्	पाययिषीरन्
	पाययिषीष्ठा:	पाययिषीयास्थाम्	पाययिषीढ्वम् / पाययिषीध्वम्
	पाययिषीय	पाययिषीवहि	पाययिषीमहि ।
श्व	पाययिता	पाययितारौ	पाययितारः
	पाययितासे	पाययितासाथे	पाययिताध्वे
	पाययिताहे	पाययितास्वहे	पाययितास्महे ।
भ	पाययिष्यते	पाययिष्येते	पाययिष्यन्ते
	पाययिष्यसे	पाययिष्येथे	पाययिष्यध्वे
	पाययिष्ये	पाययिष्यावहे	पाययिष्यामहे ।
क्रि.	अपाययिष्यत	अपाययिष्येताम्	अपाययिष्यन्त
	अपाययिष्यथा:	अपाययिष्येथाम्	अपाययिष्यध्वम्
	अपाययिष्ये	अपाययिष्यावहि	अपाययिष्यामहि

3 घ्रां [घ्रा] गन्धोपादाने

व.	घ्रापयति	घ्रापयतः	घ्रापयन्ति
	घ्रापयसि	घ्रापयथः	घ्रापयथ
	घ्रापयामि	घ्रापयावः	घ्रापयामः ।
वि.	घ्रापयेत्	घ्रापयेताम्	घ्रापयेयुः
	घ्रापये:	घ्रापयेतम्	घ्रापयेत
	घ्रापयेयम्	घ्रापयेव	घ्रापयेम ।
आ.	घ्रापयतु/घ्रापयतात्	घ्रापयताम्	घ्रापयन्तु
	घ्रापय/	,, घ्रापयतम्	घ्रापयत
	घ्रापयाणि	घ्रापयाव	घ्रापयाम ।
ह	अघ्रापयत्	अघ्रापयताम्	अघ्रापयन्
	अघ्रापय:	अघ्रापयतम्	अघ्रापयत
	अघ्रापयम्	अघ्रापयाव	अघ्रापयाम ।
अ.	अजिघ्रपत्	अजिघ्रपताम्	अजिघ्रपन्
	अजिघ्रप:	अजिघ्रपतम्	अजिघ्रपत
	अजिघ्रपम्	अजिघ्रपाव	अजिघ्रपाम ।
	अजिघ्रिपत्	अजिघ्रिपाव	अजिघ्रिपाम ६ ।

प.	घ्रापयाञ्चकार	घ्रापयाञ्चक्रतुः	घ्रापयाञ्चक्रुः
	घ्रापयाञ्चकर्थ	घ्रापयाञ्चक्रथुः	घ्रापयाञ्चक्र
	घ्रापयाञ्चकार/कर	घ्रापयाञ्चकृव	घ्रापयाञ्चकृम ।
	घ्रापयाम्बभूव ।	घ्रापयामास	
आ.	घ्राप्यात्	घ्राप्यास्ताम्	घ्राप्यासुः
	घ्राप्याः	घ्राप्यास्तम्	घ्राप्यास्त
	घ्राप्यासम्	घ्राप्यास्व	घ्राप्यास्म ।
श्व.	घ्रापयिता	घ्रापयितारौ	घ्रापयितारः
	घ्रापयितासि	घ्रापयितास्थः	घ्रापयितास्थ
	घ्रापयितास्मि	घ्रापयितास्वः	घ्रापयितास्मः ।
भ.	घ्रापयिष्यति	घ्रापयिष्यतः	घ्रापयिष्यन्ति
	घ्रापयिष्यसि	घ्रापयिष्यथः	घ्रापयिष्यथ
	घ्रापयिष्यामि	घ्रापयिष्यावः	घ्रापयिष्यामः ।
क्रि	अघ्रापयिष्यत्	अघ्रापयिष्यताम्	अघ्रापयिष्यन्
	अघ्रापयिष्यः	अघ्रापयिष्यतम्	अघ्रापयिष्यत
	अघ्रापयिष्यम्	अघ्रापयिष्याव	अघ्रापयिष्याम ।
व.	घ्रापयते	घ्रापयेते	घ्रापयन्ते
	घ्रापयसे	घ्रापयेथे	घ्रापयध्वे
	घ्रापये	घ्रापयावहे	घ्रापयामहे ।
स.	घ्रापयेत	घ्रापयेयाताम्	घ्रापयेरन्
	घ्रापयेथाः	घ्रापयेथाम्	घ्रापयेध्वम्
	घ्रापयेय	घ्रापयेवहि	घ्रापयेमहि ।
प.	घ्रापयताम्	घ्रापयेताम्	घ्रापयन्ताम्
	घ्रापयस्व	घ्रापयेथाम्	घ्रापयध्वम्
	घ्रापयै	घ्रापयावहै	घ्रापयामहै ।
ह्य.	अघ्रापयत	अघ्रापयेताम्	अघ्रापयन्त
	अघ्रापयथाः	अघ्रापयेथाम्	अघ्रापयध्वम्
	अघ्रापये	अघ्रापयावहि	अघ्रापयामहि ।
अ.	अजिघ्रपत	अजिघ्रपेताम्	अजिघ्रपन्त
	अजिघ्रपथाः	अजिघ्रपेथाम्	अजिघ्रपध्वम्
	अजिघ्रपे	अजिघ्रपावहि	अजिघ्रपामहि ।
	अजिघ्रिपत	अजिघ्रिपेताम्	अजिघ्रिपन्त इ. ।
प.	घ्रापयाञ्चक्रे	घ्रापयाञ्चक्राते	घ्रापयाञ्चक्रिरे
	घ्रापयाञ्चकृषे	घ्रापयाञ्चक्राथे	घ्रापयाञ्चकृढ्वे
	घ्रापयाञ्चक्रे	घ्रापयाञ्चकृवहे	घ्रापयाञ्चकृमहे
	घ्रापयाम्बभूव	घ्रापयामास	
आ.	घ्रापयिषीष्ट	घ्रापयिषीयास्ताम्	घ्रापयिषीरन्
	घ्रापयिषीष्ठाः	घ्रापयिषीयास्थाम्	घ्रापयिषीढ्वम्
			घ्रापयिषीध्वम्
	घ्रापयिषीय	घ्रापयिषीवहि	घ्रापयिषीमहि ।
श्व.	घ्रापयिता	घ्रापयितारौ	घ्रापयितारः
	घ्रापयितासे	घ्रापयितासाथे	घ्रापयिताध्वे
	घ्रापयिताहे	घ्रापयितास्वहे	घ्रापयितास्महे ।
भ.	घ्रापयिष्यते	घ्रापयिष्येते	घ्रापयिष्यन्ते
	घ्रापयिष्यसे	घ्रापयिष्येथे	घ्रापयिष्यध्वे
	घ्रापयिष्ये	घ्रापयिष्यावहे	घ्रापयिष्यामहे ।
क्रि.	अघ्रापयिष्यत	अघ्रापयिष्येताम्	अघ्रापयिष्यन्त
	अघ्रापयिष्यथाः	अघ्रापयिष्येथाम्	अघ्रापयिष्यध्वम्
	अघ्रापयिष्ये	अघ्रापयिष्यावहि	अघ्रापयिष्यामहि ।

5 ष्ठां [स्था] गतिनिवृत्तौ ।

व.	स्थापयति	स्थापयतः	स्थापयन्ति
	स्थापयसि	स्थापयथः	स्थापयथ
	स्थापयामि	स्थापयावः	स्थापयामः ।
स.	स्थापयेत्	स्थापयेताम्	स्थापयेयुः
	स्थापयेः	स्थापयेतम्	स्थापयेत
	स्थापयेयम्	स्थापयेव	स्थापयेम ।
प.	स्थापयतु/स्थापयतात्	स्थापयताम्	स्थापयन्तु
	स्थापय ,,	स्थापयतम्	स्थापयत
	स्थापयानि	स्थापयाव	स्थापयाम ।
ह्य.	अस्थापयत्	अस्थापयताम्	अस्थापयन्
	अस्थापयः	अस्थापयतम्	अस्थापयत
	अस्थापयम्	अस्थापयाव	अस्थापयाम ।
अ.	अतिष्ठिपत्	अतिष्ठिपताम्	अतिष्ठिपन्
	अतिष्ठिपः	अतिष्ठिपतम्	अतिष्ठिपत
	अतिष्ठिपम्	अतिष्ठिपाव	अतिष्ठिपाम ।
प.	स्थापयाञ्चकार	स्थापयाञ्चक्रतुः	स्थापयाञ्चक्रुः
	स्थापयाञ्चकर्थ	स्थापयाञ्चक्रथुः	स्थापयाञ्चक्र
	स्थापयाञ्चकार/कर	स्थापयाञ्चकृव	स्थापयाञ्चकृम
	स्थापयाम्बभूव ।	स्थापयामास ॥	
आ.	स्थाप्यात्	स्थाप्यास्ताम्	स्थाप्यासुः
	स्थाप्याः	स्थाप्यास्तम्	स्थाप्यास्त
	स्थाप्यासम्	स्थाप्यास्व	स्थाप्यास्म ।

श्व	स्वेदयिता	स्वेदयितारौ	स्वेदयितारः
	स्वेदयितासि	स्वेदयितास्थः	स्वेदयितास्थ
	स्वेदयितास्मि	स्वेदयितास्वः	स्वेदयितास्मः ।
भ	स्वेदयिष्यति	स्वेदयिष्यतः	स्वेदयिष्यन्ति
	स्वेदयिष्यसि	स्वेदयिष्यथः	स्वेदयिष्यथ
	स्वेदयिष्यामि	स्वेदयिष्यावः	स्वेदयिष्यामः ।
कि.	अस्वेदयिष्यत्	अस्वेदयिष्यताम्	अस्वेदयिष्यन्
	अस्वेदयिष्यः	अस्वेदयिष्यतम्	अस्वेदयिष्यत
	अस्वेदयिष्यम्	अस्वेदयिष्याव	अस्वेदयिष्याम
व	स्वेदयते	स्वेदयेते	स्वेदयन्ते
	स्वेदयसे	स्वेदयेथे	स्वेदयध्वे
	स्वेदये	स्वेदयावहे	स्वेदयामहे ।
स	स्वेदयेत	स्वेदयेयाताम्	स्वेदयेरन्
	स्वेदयेथाः	स्वेदयेयाथाम्	स्वेदयेध्वम्
	स्वेदयेय	स्वेदयेवहि	स्वेदयेमहि ।
प	स्वेदयताम्	स्वेदयेताम्	स्वेदयन्ताम्
	स्वेदयस्व	स्वेदयेथाम्	स्वेदयध्वम्
	स्वेदयै	स्वेदयावहै	स्वेदयामहै ।
ह्य	अस्वेदयत	अस्वेदयेताम्	अस्वेदयन्त
	अस्वेदयथाः	अस्वेदयेथाम्	अस्वेदयध्वम्
	अस्वेदये	अस्वेदयावहि	अस्वेदयामहि ।
अ	असिष्विदत	असिष्विदेताम्	असिष्विदन्त
	असिष्विदथाः	असिष्विदेथाम्	असिष्विदध्वम्
	असिष्विदे	असिष्विदावहि	असिष्विदामहि ।
प	स्वेदयाञ्चक्रे	स्वेदयाञ्चक्राते	स्वेदयाञ्चक्रिरे
	स्वेदयाञ्चकृषे	स्वेदयाञ्चक्राथे	स्वेदयाञ्चकृढ्वे
	स्वेदयाञ्चक्रे	स्वेदयाञ्चकृवहे	स्वेदयाञ्चकृमहे
	स्वेदयाम्बभूव । स्वेदयामास		
आ.	स्वेदयिषीष्ट	स्वेदयिषीयास्ताम्	स्वेदयिषीरन्
	स्वेदयिषीष्ठाः	स्वेदयिषीयास्थाम्	स्वेदयिषीढ्वम्
			स्वेदयिषीध्वम्
	स्वेदयिषीय	स्वेदयिषीवहि	स्वेदयिषीमहि
श्व	स्वेदयिता	स्वेदयितारौ	स्वेदयितारः
	स्वेदयितासे	स्वेदयितासाथे	स्वेदयिताध्वे
	स्वेदयिताहे	स्वेदयितास्वहे	स्वेदयितास्महे
भ	स्वेदयिष्यते	स्वेदयिष्येते	स्वेदयिष्यन्ते
	स्वेदयिष्यसे	स्वेदयिष्येथे	स्वेदयिष्यध्वे
	स्वेदयिष्ये	स्वेदयिष्यावहे	स्वेदयिष्यामहे ।
कि	अस्वेदयिष्यत	अस्वेदयिष्येताम्	अस्वेदयिष्यन्त
	अस्वेदयिष्यथाः	अस्वेदयिष्येथाम्	अस्वेदयिष्यध्वम्
	अस्वेदयिष्ये	अस्वेदयिष्यावहि	अस्वेदयिष्यामहि

॥ इँ [इ] गतौ ॥

व	आययति	आययतः	आययन्ति
	आययसि	आययथः	आययथ
	आययामि	आययावः	आययामः ।
स	आययेत्	आययेताम्	आययेयुः
	आययेः	आययेतम्	आययेत
	आययेयम्	आययेव	आययेम ।
प	आययतु/आययतात्	आययताम्	आययन्तु
	आयय/ ,,	आययतम्	आययत
	आययानि	आययाव	आययाम ।
ह्य	आययत्	आययताम्	आययन्
	आययः	आययतम्	आययत
	आययम्	आययाव	आययाम ।
अ	आयियत्	आयियताम्	आयियन्
	आयियः	आयियतम्	आयियत
	आयियम्	आयियाव	आयियाम ।
प.	आययाञ्चकार	आययाञ्चक्रतुः	आययाञ्चक्रुः
	आययाञ्चकर्थ	आययाञ्चक्रथुः	आययाञ्चक्र
	आययाञ्चकार/चकर	आययाञ्चकृव	आययाञ्चकृम
	आययाम्बभूव	आययामास	
आ	आय्यात्	आय्यास्ताम्	आय्यासुः
	आय्याः	आय्यास्तम्	आय्यास्त
	आय्यासम्	आय्यास्व	आय्यास्म ।
श्व	आययिता	आययितारौ	आययितारः
	आययितासि	आययितास्थः	आययितास्थ
	आययितास्मि	आययितास्वः	आययितास्मः ।
भ	आययिष्यति	आययिष्यतः	आययिष्यन्ति
	आययिष्यसि	आययिष्यथः	आययिष्यथ
	आययिष्यामि	आययिष्यावः	आययिष्यामः
कि.	आययिष्यत्	आययिष्यताम्	आययिष्यन्
	आययिष्यः	आययिष्यतम्	आययिष्यत
	आययिष्यम्	आययिष्याव	आययिष्याम
व	आययते	आययेते	आययन्ते
	आययसे	आययेथे	आययध्वे
	आयये	आययावहे	आययामहे ।

स.	आययेत	आययेयाताम्	आययेरन्
	आययेथाः	आययेयाथाम्	आययेध्वम्
	आययेय	आययेवहि	आययेमहि ।
प.	आययताम्	आययेताम्	आययन्ताम्
	आययस्व	आययेथाम्	आययध्वम्
	आययै	आययावहै	आययामहै ।
ह्य.	आययत	आययेताम्	आययन्त
	आययथाः	आययेथाम्	आययध्वम्
	आयये	आययावहि	आययामहि ।
अ.	आयियत	आयियेताम्	आयियन्त
	आयियथाः	आययेथाम्	आययध्वम्
	आयिये	आयियावहि	आयियामहि ।
प.	आययाञ्चक्रे	आययाञ्चक्राते	आययाञ्चक्रिरे
	आययाञ्चकृषे	आययाञ्चक्राथे	आययाञ्चकृढ्वे
	आययाञ्चक्रे	आययाञ्चकृवहे	आययाञ्चकृमहे
	आययाम्बभूव । आययामास		
आ.	आययिषीष्ट	आययिषीयास्ताम्	आययिषीरन्
	आययिषीष्ठाः	आययिषीयास्थाम्	आययिषीढ्वम्-ध्वम्
	आययिषीय	आययिषीवहि	आययिषीमहि ।
श्व.	आययिता	आययितारौ	आययितारः
	आययितासे	आययितासाथे	आययिताध्वे
	आययिताहे	आययितास्वहे	आययितास्महे ।
भ.	आययिष्यते	आययिष्येते	आययिष्यन्ते
	आययिष्यसे	आययिष्येथे	आययिष्यध्वे
	आययिष्ये	आययिष्यावहे	आययिष्यामहे ।
क्रि.	आययिष्यत	आययिष्येताम्	आययिष्यन्त
	आययिष्यथाः	आययिष्येथाम्	आययिष्यध्वम्
	आययिष्ये	आययिष्यावहि	आययिष्यामहि

18 स्मृ [स्मृ] चिन्तायाम्

व.	स्मारयति	स्मारयतः	स्मारयन्ति
	स्मारयसि	स्मारयथः	स्मारयथ
	स्मारयामि	स्मारयावः	स्मारयामः ।
स.	स्मारयेत्	स्मारयेताम्	स्मारयेयुः
	स्मारयेः	स्मारयेतम्	स्मारयेत
	स्मारयेयम्	स्मारयेव	स्मारयेम ।
प.	स्मारयतु/स्मारयतात्	स्मारयताम्	स्मारयन्तु
	स्मारय/ ,,	स्मारयतम्	स्मारयत
	स्मारयाणि	स्मारयाव	स्मारयाम ।
ह्य.	अस्मारयत्	अस्मारयताम्	अस्मारयन्
	अस्मारयः	अस्मारयतम्	अस्मारयत
	अस्मारयम्	अस्मारयाव	अस्मारयाम ।
अ.	असस्मरत्	असस्मरताम्	असस्मरन्
	असस्मरः	असस्मरतम्	असस्मरत
	असस्मरम्	असस्मराव	असस्मराम ।
प.	स्मारयाञ्चकार	स्मारयाञ्चक्रतुः	स्मारयाञ्चक्रुः
	स्मारयाञ्चकर्थ	स्मारयाञ्चक्रथुः	स्मारयाञ्चक्र
	स्मारयाञ्चकार/चकर	स्मारयाञ्चकृव	स्मारयाञ्चकृम
	स्मारयाम्बभूव । स्मारयामास		
आ.	स्मार्यात्	स्मार्यास्ताम्	स्मार्यासुः
	स्मार्याः	स्मार्यास्तम्	स्मार्यास्त
	स्मार्यासम्	स्मार्यास्व	स्मार्यास्म ।
श्व.	स्मारयिता	स्मारयितारौ	स्मारयितारः
	स्मारयितासि	स्मारयितास्थः	स्मारयितास्थ
	स्मारयितास्मि	स्मारयितास्वः	स्मारयितास्मः ।
भ.	स्मारयिष्यति	स्मारयिष्यतः	स्मारयिष्यन्ति
	स्मारयिष्यसि	स्मारयिष्यथः	स्मारयिष्यथ
	स्मारयिष्यामि	स्मारयिष्यावः	स्मारयिष्यामः ।
क्रि.	अस्मारयिष्यत्	अस्मारयिष्यताम्	अस्मारयिष्यन्
	अस्मारयिष्यः	अस्मारयिष्यतम्	अस्मारयिष्यत
	अस्मारयिष्यम्	अस्मारयिष्याव	अस्मारयिष्याम
व.	स्मारयते	स्मारयेते	स्मारयन्ते
	स्मारयसे	स्मारयेथे	स्मारयध्वे
	स्मारये	स्मारयावहे	स्मारयामहे ।
स.	स्मारयेत	स्मारयेयाताम्	स्मारयेरन्
	स्मारयेथाः	स्मारयेयाथाम्	स्मारयेध्वम्
	स्मारयेय	स्मारयेवहि	स्मारयेमहि ।
प.	स्मारयताम्	स्मारयेताम्	स्मारयन्ताम्
	स्मारयस्व	स्मारयेथाम्	स्मारयध्वम्
	स्मारयै	स्मारयावहै	स्मारयामहै ।
ह्य	अस्मारयत	अस्मारयेताम्	अस्मारयन्त
	अस्मारयथाः	अस्मारयेथाम्	अस्मारयध्वम्
	अस्मारये	अस्मारयावहि	अस्मारयामहि
अ.	असस्मरत	असस्मरेताम्	असस्मरन्त
	असस्मरथाः	असस्मरेथाम्	असस्मरध्वम्
	असस्मरे	असस्मरावहि	असस्मरामहि ।

प	स्मारयाञ्चक्रे	स्मारयाञ्चक्राते	स्मारयाञ्चक्रिरे
	स्मारयाञ्चकृषे	स्मारयाञ्चक्राथे	स्मारयाञ्चकृढ्वे
	स्मारयाञ्चक्रे	स्मारयाञ्चकृवहे	स्मारयाञ्चकृमहे
	स्मारयाम्बभूव	स्मारयामास	
आ.	स्मारयिषीष्ट	स्मारयिषीयास्ताम्	स्मारयिषीरन्
	स्मारयिषीष्ठाः	स्मारयिषीयास्थाम्	स्मारयिषीढ्वम् स्मारयिषीध्वम्
	स्मारयिषीय	स्मारयिषीवहि	स्मारयिषीमहि
श्व	स्मारयिता	स्मारयितारौ	स्मारयितारः
	स्मारयितासे	स्मारयितासाथे	स्मारयिताध्वे
	स्मारयिताहे	स्मारयितास्वहे	स्मारयितास्महे
भ	स्मारयिष्यते	स्मारयिष्येते	स्मारयिष्यन्ते
	स्मारयिष्यसे	स्मारयिष्येथे	स्मारयिष्यध्वे
	स्मारयिष्ये	स्मारयिष्यावहे	स्मारयिष्यामहे
क्रि	अस्मारयिष्यत	अस्मारयिष्येताम्	अस्मारयिष्यन्त
	अस्मारयिष्यथाः	अस्मारयिष्येथाम्	अस्मारयिष्यध्वम्
	अस्मारयिष्ये	अस्मारयिष्यावहि	अस्मारयिष्यामहि

आध्याने घटादित्वात्स्मरयतीत्यादि ।

26 ऋ [ऋ] प्रापणे च । चकाराद्गतौ

व.	अर्पयति	अर्पयतः	अर्पयन्ति
	अर्पयसि	अर्पयथः	अर्पयथ
	अर्पयामि	अर्पयाव	अर्पयाम ।
स	अर्पयेत्	अर्पयेताम्	अर्पयेयुः
	अर्पयेः	अर्पयेतम्	अर्पयेत
	अर्पयेयम्	अर्पयेव	अर्पयेम ।
र	अर्पयतु/अर्पयतात्	अर्पयताम्	अर्पयन्तु
	अर्पय/अर्पयतात्	अर्पयतम्	अर्पयत
	अर्पयाणि	अर्पयाव	अर्पयाम ।
ह	अर्पयत्	अर्पयताम्	अर्पयन्
	अर्पय	अर्पयतम्	अर्पयत
	अर्पयम्	अर्पयाव	अर्पयाम
अ	आर्पिपत्	आर्पिपताम्	आर्पिपन्
	आर्पिपः	आर्पिपतम्	आर्पिपत
	आर्पिपम्	आर्पिपाव	आर्पिपाम ।
प.	अर्पयाञ्चकार	अर्पयाञ्चक्रतुः	अर्पयाञ्चक्रुः
	अर्पयाञ्चकर्थ	अर्पयाञ्चक्रथुः	अर्पयाञ्चक्र
	अर्पयाञ्चकार/चकर	अर्पयाञ्चकृव	अर्पयाञ्चकृम

अर्पयाम्बभूव । अर्पयामास

आ	अर्प्यात्	अर्प्यास्ताम्	अर्प्यासुः
	अर्प्याः	अर्प्यास्तम्	अर्प्यास्त
	अर्प्यासम्	अर्प्यास्व	अर्प्यास्म ।
श्व	अर्पयिता	अर्पयितारौ	अर्पयितारः
	अर्पयितासि	अर्पयितास्थः	अर्पयितास्थ
	अर्पयितास्मि	अर्पयितास्वः	अर्पयितास्मः ।
भ	अर्पयिष्यति	अर्पयिष्यतः	अर्पयिष्यन्ति
	अर्पयिष्यसि	अर्पयिष्यथः	अर्पयिष्यथ
	अर्पयिष्यामि	अर्पयिष्यावः	अर्पयिष्यामः ।
क्रि.	आर्पयिष्यत्	आर्पयिष्यताम्	आर्पयिष्यन्
	आर्पयिष्यः	आर्पयिष्यतम्	आर्पयिष्यत
	आर्पयिष्यम्	आर्पयिष्याव	आर्पयिष्याम ।
व.	अर्पयते	अर्पयेते	अर्पयन्ते
	अर्पयसे	अर्पयेथे	अर्पयध्वे
	अर्पये	अर्पयावहे	अर्पयामहे ।
स.	अर्पयेत	अर्पयेयाताम्	अर्पयेरन्
	अर्पयेथाः	अर्पयेयाथाम्	अर्पयेध्वम्
	अर्पयेय	अर्पयेवहि	अर्पयेमहि ।
र.	अर्पयताम्	अर्पयेताम्	अर्पयन्ताम्
	अर्पयस्व	अर्पयेथाम्	अर्पयध्वम्
	अर्पयै	अर्पयावहै	अर्पयामहै ।
ह.	आर्पयत	आर्पयेताम्	आर्पयन्त
	आर्पयथाः	आर्पयेथाम्	आर्पयध्वम्
	आर्पये	आर्पयावहि	आर्पयामहि ।
अ.	आर्पिपत	आर्पिपेताम्	आर्पिपन्त
	आर्पिपथाः	आर्पिपेथाम्	आर्पिपध्वम्
	आर्पिपे	आर्पिपावहि	आर्पिपामहि ।
प.	अर्पयाञ्चक्रे	अर्पयाञ्चक्राते	अर्पयाञ्चक्रिरे
	अर्पयाञ्चकृषे	अर्पयाञ्चक्राथे	अर्पयाञ्चकृढ्वे
	अर्पयाञ्चक्रे	अर्पयाञ्चकृवहे	अर्पयाञ्चकृमहे
	अर्पयाम्बभूव	अर्पयामास	
आ.	अर्पयिषीष्ट	अर्पयिषीयास्ताम्	अर्पयिषीरन्
	अर्पयिषीष्ठाः	अर्पयिषीयास्थाम्	अर्पयिषीढ्वम्-ध्वम्
	अर्पयिषीय	अर्पयिषीवहि	अर्पयिषीमहि ।
श्व.	अर्पयिता	अर्पयितारौ	अर्पयितारः
	अर्पयितासे	अर्पयितासाथे	अर्पयिताध्वे
	अर्पयिताहे	अर्पयितास्वहे	अर्पयितास्महे ।

भ.	अर्पयिष्यते	अर्पयिष्येते	अर्पयिष्यन्ते
	अर्पयिष्यसे	अर्पयिष्येथे	अर्पयिष्यध्वे
	अर्पयिष्ये	अर्पयिष्यावहे	अर्पयिष्यामहे ।
क्रि.	अर्पयिष्यत	अर्पयिष्येताम्	अर्पयिष्यन्त
	अर्पयिष्यथाः	अर्पयिष्येथाम्	अर्पयिष्यध्वे
	अर्पयिष्ये	अर्पयिष्यावहि	अर्पयिष्यामहि

47 ओवैं [वै] शोषणे

व.	वापयति	वापयतः	वापयन्ति
	वापयसि	वापयथः	वापयथ
	वापयामि	वापयावः	वापयामः
स.	वापयेत्	वापयेताम्	वापयेयुः
	वापयेः	वापयेतम्	वापयेत
	वापयेयम्	वापयेव	वापयेम ।
प.	वापयतु/वापयतात्	वापयताम्	वापयन्तु
	वापय/ ,,	वापयतम्	वापयत
	वापयानि	वापयाव	वापयाम ।
ह्य	अवापयत्	अवापयताम्	अवापयन्
	अवापयः	अवापयतम्	अवायत
	अवापयम्	अवापयाव	अवापयाम ।
भ.	अवीवपत्	अवीवपताम्	अवीवपन्
	अवीवपः	अवीवपतम्	अवीवपत
	अवीवपम्	अवीवपाव	अवीवपाम ।
प.	वापयाञ्चकार	वापयाञ्चक्रतुः	वापयाञ्चक्रुः
	वापयाञ्चकर्थ	वापयाञ्चक्रथुः	वापयाञ्चक्र
	वापयाञ्चकार/चकर	वापयाञ्चकृव	वापयाञ्चकृम
	वापयाम्बभूव ।	वापयामास	
आ.	वाप्यात्	वाप्यास्ताम्	वाप्यासुः
	वाप्याः	वाप्यास्तम्	वाप्यास्त
	वाप्यासम्	वाप्यास्व	वाप्यास्म
श्व.	वापयिता	वापयितारौ	वापयितारः
	वापयितासि	वापयितास्थः	वापयितास्थ
	वापयितास्मि	वापयितास्वः	वापयितास्मः ।
भ.	वापयिष्यति	वापयिष्यतः	वापयिष्यन्ति
	वापयिष्यसि	वापयिष्यथः	वापयिष्यथ
	वापयिष्यामि	वापयिष्यावः	वापयिष्यामः ।
क्रि.	अवापयिष्यत्	अवापयिष्यताम्	अवापयिष्यन्
	अवापयिष्यः	अवापयिष्यतम्	अवापयिष्यत
	अवापयिष्यम्	अवापयिष्याव	अवापयिष्याम ।

व.	वापयते	वापयेते	वापयन्ते
	वापयसे	वापयेथे	वापयध्वे
	वापये	वापयावहे	वापयामहे ।
स.	वापयेत	वापयेयाताम्	वापयेरन्
	वापयेथाः	वापयेयाथाम्	वापयेध्वम्
	वापयेय	वापयेवहि	वापयेमहि ।
प.	वापयताम्	वापयेताम्	वापयन्ताम्
	वापयस्व	वापयेथाम्	वापयध्वम्
	वापयै	वापयावहै	वापयामहै
ह्य	अवापयत	अवापयेताम्	अवापयन्त
	अवापयथाः	अवापयेथाम्	अवापयध्वम्
	अवापये	अवापयावहि	अवापयामहि
भ.	अवीवपत	अवीवपेताम्	अवीवपन्त
	अवीवपथाः	अवीवपेथाम्	अवीवपध्वम्
	अवीवपे	अवीवपाव	अवीवपाम ।
प.	वापयाञ्चक्रे	वापयाञ्चक्राते	वापयाञ्चक्रिरे
	वापयाञ्चकृषे	वापयाञ्चक्राथे	वापयाञ्चकृढ्वे
	वापयाञ्चक्रे	वापयाञ्चकृवहे	वापयाञ्चकृमहे
	वापयाम्बभूव ।	वापयामास	
आ.	वापयिषीष्ट	वापयिषीयास्ताम्	वापयिषीरन्
	वापयिषीष्ठाः	वापयिषीयास्थाम्	वापयिषीढ्वम्-ध्वम्
	वापयिषीय	वापयिषीवहि	वापयिषीमहि ।
श्व.	वापयिता	वापयितारौ	वापयितारः
	वापयितासे	वापयितासाथे	वापयिताध्वे
	वापयिताहे	वापयितास्वहे	वापयितास्महे ।
भ.	वापयिष्यते	वापयिष्येते	वापयिष्यन्ते
	वापयिष्यसे	वापयिष्येथे	वापयिष्यध्वे
	वापयिष्ये	वापयिष्यावहे	वापयिष्यामहे ।
क्रि.	अवापयिष्यत	अवापयिष्येताम्	अवापयिष्यन्त
	अवापयिष्यथाः	अवापयिष्येथाम्	अवापयिष्यध्वम्
	अवापयिष्ये	अवापयिष्यावहि	अवापयिष्यामहि

137 व्रजु [व्रज्] गतौ ।

व.	व्राजयति	व्राजयतः	व्राजयन्ति
	व्राजयसि	व्राजयथः	व्राजयथ
	व्राजयामि	व्राजयावः	व्राजयामः
स.	व्राजयेत्	व्राजयेताम्	व्राजयेयुः
	व्राजयेः	व्राजयेतम्	व्राजयेत
	व्राजयेयम्	व्राजयेव	व्राजयेम ।

પ.	भ्राजयतु/भ्राजयतात्	भ्राजयताम्	भ्राजयन्तु
	भ्राजय/ ,,	भ्राजयतम्	भ्राजयत
	भ्राजयानि	भ्राजयाव	भ्राजयाम ।
હ.	अभ्राजयत्	अभ्राजयताम्	अभ्राजयन्
	अभ्राजयः	अभ्राजयतम्	अभ्राजयत
	अभ्राजयम्	अभ्राजयाव	अभ्राजयाम ।
અ.	अबिभ्रजत्	अबिभ्रजताम्	अबिभ्रजन्
	अबिभ्रजः	अबिभ्रजतम्	अबिभ्रजत
	अबिभ्रजम्	अबिभ्रजाव	अबिभ्रजाम ।
પ	भ्राजयाञ्चकार	भ्राजयाञ्चक्रतुः	भ्राजयाञ्चक्रुः
	भ्राजयाञ्चकर्थ	भ्राजयाञ्चक्रथुः	भ्राजयाञ्चक्र
	भ्राजयाञ्चकार/चकर	भ्राजयाञ्चकृव	भ्राजयाञ्चकृम
	भ्राजयाम्बभूव	भ्राजयामास	
આ	भ्राज्यात्	भ्राज्यास्ताम्	भ्राज्यासुः
	भ्राज्याः	भ्राज्यास्तम्	भ्राज्यास्त
	भ्राज्यासम्	भ्राज्यास्व	भ्राज्यास्म ।
શ્વ.	भ्राजयिता	भ्राजयितारौ	भ्राजयितारः
	भ्राजयितासि	भ्राजयितास्थः	भ्राजयितास्थ
	भ्राजयितास्मि	भ्राजयितास्वः	भ्राजयितास्मः
ભ	भ्राजयिष्यति	भ्राजयिष्यतः	भ्राजयिष्यन्ति
	भ्राजयिष्यसि	भ्राजयिष्यथः	भ्राजयिष्यथ
	भ्राजयिष्यामि	भ्राजयिष्यावः	भ्राजयिष्यामः ।
ક્રિ.	अभ्राजयिष्यत्	अभ्राजयिष्यताम्	अभ्राजयिष्यन्
	अभ्राजयिष्यः	अभ्राजयिष्यतम्	अभ्राजयिष्यत
	अभ्राजयिष्यम्	अभ्राजयिष्याव	अभ्राजयिष्याम
વ	भ्राजयते	भ्राजयेते	भ्राजयन्ते
	भ्राजयसे	भ्राजयेथे	भ्राजयध्वे
	भ्राजये	भ्राजयावहे	भ्राजयामहे ।
સ	भ्राजयेत	भ्राजयेयाताम्	भ्राजयेरन्
	भ्राजयेथाः	भ्राजयेयाथाम्	भ्राजयेध्वम्
	भ्राजयेय	भ्राजयेवहि	भ्राजयेमहि ।
પ	भ्राजयताम्	भ्राजयेताम्	भ्राजयन्ताम्
	भ्राजयस्व	भ्राजयेथाम्	भ्राजयध्वम्
	भ्राजयै	भ्राजयावहै	भ्राजयामहै ।
હ.	अभ्राजयत	अभ्राजयेताम्	अभ्राजयन्त
	अभ्राजयथाः	अभ्राजयेथाम्	अभ्राजयध्वम्
	अभ्राजये	अभ्राजयावहि	अभ्राजयामहि ।
અ	अबिभ्रजत	अबिभ्रजेताम्	अबिभ्रजन्त
	अबिभ्रजथाः	अबिभ्रजेथाम्	अबिभ्रजध्वम्
	अबिभ्रजे	अबिभ्रजावहि	अबिभ्रजामहि
પ.	भ्राजयाञ्चक्रे	भ्राजयाञ्चक्राते	भ्राजयाञ्चक्रिरे
	भ्राजयाञ्चकृषे	भ्राजयाञ्चक्राथे	भ्राजयाञ्चकृढ्वे
	भ्राजयाञ्चक्रे	भ्राजयाञ्चकृवहे	भ्राजयाञ्चकृमहे
	भ्राजयाम्बभूव	भ्राजयामास	
આ	भ्राजयिषीष्ट	भ्राजयिषीयास्ताम्	भ्राजयिषीरन्
	भ्राजयिषीष्ठाः	भ्राजयिषीयास्थाम्	भ्राजयिषीढ्वम्-ध्वम्
	भ्राजयिषीय	भ्राजयिषीवहि	भ्राजयिषीमहि
શ્વ	भ्राजयिता	भ्राजयितारौ	भ्राजयितारः
	भ्राजयितासे	भ्राजयितासाथे	भ्राजयिताध्वे
	भ्राजयिताहे	भ्राजयितास्वहे	भ्राजयितास्महे
ભ.	भ्राजयिष्यते	भ्राजयिष्येते	भ्राजयिष्यन्ते
	भ्राजयिष्यसे	भ्राजयिष्येथे	भ्राजयिष्यध्वे
	भ्राजयिष्ये	भ्राजयिष्यावहे	भ्राजयिष्यावहे
ક્રિ.	अभ्राजयिष्यत	अभ्राजयिष्येताम्	अभ्राजयिष्यन्त
	अभ्राजयिष्यथाः	अभ्राजयिष्येथाम्	अभ्राजयिष्यध्वम्
	[illegible]	[illegible]	[illegible]
વ.	सेधयति	सेधयतः	सेधयन्ति
	सेधयसि	सेधयथः	सेधयथ
	सेधयामि	सेधयावः	सेधयामः
સ.	सेधयेत्	सेधयेताम्	सेधयेयुः
	सेधयेः	सेधयेतम्	सेधयेत
	सेधयेयम्	सेधयेव	सेधयेम ।
પ.	सेधयतु/सेधयतात्	सेधयताम्	सेधयन्तु
	सेधय/ ,,	सेधयतम्	सेधयत
	सेधयानि	सेधयाव	सेधयाम ।
હ.	असेधयत्	असेधयताम्	असेधयन्
	असेधयः	असेधयतम्	असेधयत
	असेधयम्	असेधयाव	असेधयाम ।
અ	असीषिधत्	असीषिधताम्	असीषिधन्
	असीषिधः	असीषिधतम्	असीषिधत
	असीषिधम्	असीषिधाव	असीषिधाम ।
પ.	सेधयाञ्चकार	सेधयाञ्चक्रतुः	सेधयाञ्चक्रुः
	सेधयाञ्चकर्थ	सेधयाञ्चक्रथुः	सेधयाञ्चक्र
	सेधयाञ्चकार/चकर	सेधयाञ्चकृव	सेधयाञ्चकृम
	सेधयाम्बभूव	सेधयामास	

નોંધ :– भ्र ન હોવાથી [illegible] કરેલ છે

आ.	सेध्यात्	सेध्यास्ताम्	सेध्यासुः
	सेध्याः	सेध्यास्तम्	सेध्यास्त
	सेध्यासम्	सेध्यास्व	सेध्यास्म
लु.	सेधयिता	सेधयितारौ	सेधयितारः
	सेधयितासि	सेधयितास्थः	सेधयितास्थ
	सेधयितास्मि	सेधयितास्वः	सेधयितास्मः
लृ.	सेधयिष्यति	सेधयिष्यतः	सेधयिष्यन्ति
	सेधयिष्यसि	सेधयिष्यथः	सेधयिष्यथ
	सेधयिष्यामि	सेधयिष्यावः	सेधयिष्यामः ।
कि.	असेधयिष्यत्	असेधयिष्यताम्	असेधयिष्यन्
	असेधयिष्यः	असेधयिष्यतम्	असेधयिष्यत
	असेधयिष्यम्	असेधयिष्याव	असेधयिष्याम
ल.	सेधयते	सेधयेते	सेधयन्ते
	सेधयसे	सेधयेथे	सेधयध्वे
	सेधये	सेधयावहे	सेधयामहे ।
स.	सेधयेत	सेधयेयाताम्	सेधयेरन्
	सेधयेथाः	सेधयेयाथाम्	सेधयेध्वम्
	सेधयेय	सेधयेवहि	सेधयेमहि ।
प.	सेधयताम्	सेधयेताम्	सेधयन्ताम्
	सेधयस्व	सेधयेथाम्	सेधयध्वम्
	सेधयै	सेधयावहै	सेधयामहै ।
ल.	असेधयत	असेधयेताम्	असेधयन्त
	असेधयथाः	असेधयेथाम्	असेधयध्वम्
	असेधये	असेधयावहि	असेधयामहि ।
ल.	असीषिधत	असीषिधेताम्	असीषिधन्त
	असीषिधथाः	असीषिधेथाम्	असीषिधध्वम्
	असीषिधे	असीषिधावहि	असीषिधामहि
प.	सेधयाञ्चक्रे	सेधयाञ्चक्राते	सेधयाञ्चक्रिरे
	सेधयाञ्चकृषे	सेधयाञ्चक्राथे	सेधयाञ्चकृढ्वे
	सेधयाञ्चक्रे	सेधयाञ्चकृवहे	सेधयाञ्चकृमहे
	सेधयाम्बभूव	सेधयामास	
आ.	सेधयिषीष्ट	सेधयिषीयास्ताम्	सेधयिषीरन्
	सेधयिषीष्ठाः	सेधयिषीयास्थाम्	सेधयिषीढ्वम्
	सेधयिषीय	सेधयिषीवहि	सेधयिषीमहि
लु.	सेधयिता	सेधयितारौ	सेधयितारः
	सेधयितासे	सेधयितासाथे	[illegible]
	सेधयिताहे	सेधयितास्वहे	

लृ.	सेधयिष्यते	सेधयिष्येते	सेधयिष्यन्ते
	सेधयिष्यसे	सेधयिष्येथे	सेधयिष्यध्वे
	सेधयिष्ये	सेधयिष्यावहे	सेधयिष्यामहे ।
कि.	असेधयिष्यत	असेधयिष्येताम्	असेधयिष्यन्त
	असेधयिष्यथाः	असेधयिष्येथाम्	असेधयिष्यध्वम्
	असेधयिष्ये	असेधयिष्यावहि	असेधयिष्यामहि

३७८ मन [मन्] [illegible] ।

ल.	मानयति	मानयतः	मानयन्ति
	मानयसि	मानयथः	मानयथ
	मानयामि	मानयावः	मानयामः ।
वि.	मानयेत्	मानयेताम्	मानयेयुः
	मानयेः	मानयेतम्	मानयेत
	मानयेयम्	मानयेव	मानयेम ।
प.	मानयतु/मानयतात्	मानयताम्	मानयन्तु
	मानय/ ,,	मानयतम्	मानयत
	मानयानि	मानयाव	मानयाम
ल.	अमानयत्	अमानयताम्	अमानयन्
	अमानयः	अमानयतम्	अमानयत
	अमानयम्	अमानयाव	अमानयाम ।
लु.	अमीमनत्	अमीमनताम्	अमीमनन्
	अमीमनः	अमीमनतम्	अमीमनत
	अमीमनम्	अमीमनाव	अमीमनाम ।
प.	मानयाञ्चकार	मानयाञ्चक्रतुः	मानयाञ्चक्रुः
	मानयाञ्चकर्थ	मानयाञ्चक्रथुः	मानयाञ्चक्र
	मानयाञ्चकार/चकर	मानयाञ्चकृव	मानयाञ्चकृम ।
	मानयाम्बभूव	मानयामास	
आ.	मान्यात्	मान्यास्ताम्	मान्यासुः
	मान्याः	मान्यास्तम्	मान्यास्त
	मान्यासम्	मान्यास्व	मान्यास्म ।
लु.	मानयिता	मानयितारौ	मानयितारः
	मानयितासि	मानयितास्थः	मानयितास्थ
	मानयितास्मि	मानयितास्वः	मानयितास्मः ।
लृ.	मानयिष्यति	मानयिष्यतः	मानयिष्यन्ति
	मानयिष्यसि	मानयिष्यथः	मानयिष्यथ
	मानयिष्यामि	मानयिष्यावः	मानयिष्यामः
कि.	अमानयिष्यत्	अमानयिष्यताम्	अमानयिष्यन्
	अमानयिष्यः	अमानयिष्यतम्	[illegible]
	अमानयिष्यम्	अमानयिष्याव	[illegible]

व.	वानयते	वानयेते	वानयन्ते
	वानयसे	वानयेथे	वानयध्वे
	वानये	वानयावहे	वानयामहे
स	वानयेत	वानयेयाताम्	वानयेरन्
	वानयेथाः	वानयेयाथाम्	वानयेध्वम्
	वानयेय	वानयेवहि	वानयेमहि ।
प	वानयताम्	वानयेताम्	वानयन्ताम्
	वानयस्व	वानयेथाम्	वानयध्वम्
	वानयै	वानयावहै	वानयामहै ।
ह्य	अवानयत	अवानयेताम्	अवानयन्त
	अवानयथाः	अवानयेथाम्	अवानयध्वम्
	अवानये	अवानयावहि	अवानयामहि
अ	अवीवनत	अवीवनेताम्	अवीवनन्त
	अवीवनथाः	अवीवनेथाम्	अवीवनध्वम्
	अवीवने	अवीवनावहि	अवीवनामहि
प	वानयाञ्चक्रे	वानयाञ्चक्राते	वानयाञ्चक्रिरे
	वानयाञ्चकृषे	वानयाञ्चक्राथे	वानयाञ्चकृढ्वे
	वानयाञ्चक्रे	वानयाञ्चकृवहे	वानयाञ्चकृमहे
	वानयाम्बभूव	वानयामास	
आ	वानयिषीष्ट	वानयिषीयास्ताम्	वानयिषीरन्
	वानयिषीष्ठाः	वानयिषीयास्थाम्	वानयिषीढ्वम्-ध्वम्
	वानयिषीय	वानयिषीवहि	वानयिषीमहि
श्व	वानयिता	वानयितारौ	वानयितारः
	वानयितासे	वानयितासाथे	वानयिताध्वे
	वानयिताहे	वानयितास्वहे	वानयितास्महे
भ	वानयिष्यते	वानयिष्येते	वानयिष्यन्ते
	वानयिष्यसे	वानयिष्येथे	वानयिष्यध्वे
	वानयिष्ये	वानयिष्यावहे	वानयिष्यामहे
क्रि	अवानयिष्यत	अवानयिष्येताम्	अवानयिष्यन्त
	अवानयिष्यथाः	अवानयिष्येथाम्	अवानयिष्यध्वम्
	अवानयिष्ये	अवानयिष्यावहि	अवानयिष्यामहि

339 चर [चर्] मात्मने

व	चारयति	चारयतः	चारयन्ति
	चारयसि	चारयथः	चारयथ
	चारयामि	चारयावः	चारयामः
स	चारयेत्	चारयेताम्	चारयेयुः
	चारयेः	चारयेतम्	चारयेत
	चारयेयम्	चारयेव	चारयेम ।
प.	चारयतु/चारयतात्	चारयताम्	चारयन्तु
	चारय/चारयतात्	चारयतम्	चारयत
	चारयाणि	चारयाव	चारयाम ।
ह्य	अचारयत्	अचारयताम्	अचारयन्
	अचारयः	अचारयतम्	अचारयत
	अचारयम्	अचारयाव	अचारयाम ।
अ	अचीचरत्	अचीचरताम्	अचीचरन्
	अचीचरः	अचीचरतम्	अचीचरत
	अचीचरम्	अचीचराव	अचीचराम ।
प.	चारयाञ्चकार	चारयाञ्चक्रतुः	चारयाञ्चक्रुः
	चारयाञ्चकर्थ	चारयाञ्चक्रथुः	चारयाञ्चक्र
	चारयाञ्चकार/चकर	चारयाञ्चकृव	चारयाञ्चकृम
	चारयाम्बभूव	चारयामास	
आ.	चार्यात्	चार्यास्ताम्	चार्यासुः
	चार्याः	चार्यास्तम्	चार्यास्त
	चार्यासम्	चार्यास्व	चार्यास्म
श्व.	चारयिता	चारयितारौ	चारयितारः
	चारयितासि	चारयितास्थः	चारयितास्थ
	चारयितास्मि	चारयितास्वः	चारयितास्मः ।
भ.	चारयिष्यति	चारयिष्यतः	चारयिष्यन्ति
	चारयिष्यसि	चारयिष्यथः	चारयिष्यथ
	चारयिष्यामि	चारयिष्यावः	चारयिष्यामः ।
क्रि	अचारयिष्यत्	अचारयिष्यताम्	अचारयिष्यन्
	अचारयिष्यः	अचारयिष्यतम्	अचारयिष्यत
	अचारयिष्यम्	अचारयिष्याव	अचारयिष्याम
व	चारयते	चारयेते	चारयन्ते
	चारयसे	चारयेथे	चारयध्वे
	चारये	चारयावहे	चारयामहे ।
स.	चारयेत	चारयेयाताम्	चारयेरन्
	चारयेथाः	चारयेयाथाम्	चारयेध्वम्
	चारयेय	चारयेवहि	चारयेमहि ।
प	चारयताम्	चारयेताम्	चारयन्ताम्
	चारयस्व	चारयेथाम्	चारयध्वम्
	चारयै	चारयावहै	चारयामहै ।
ह्य	अचारयत	अचारयेताम्	अचारयन्त
	अचारयथाः	अचारयेथाम्	अचारयध्वम्
	अचारये	अचारयावहि	अचारयामहि

अ.	अचीचपत	अचीचपेताम्	अचीचपन्त
	अचीचपथाः	अचीचपेथाम्	अचीचपध्वम्
	अचीचपे	अचीचपावहि	अचीचपामहि
प.	चापयाञ्चक्रे	चापयाञ्चक्राते	चापयाञ्चक्रिरे
	चापयाञ्चकृषे	चापयाञ्चक्राथे	चापयाञ्चकृढ्वे
	चापयाञ्चक्रे	चापयाञ्चकृवहे	चापयाञ्चकृमहे
	चापयाम्बभूव	चापयामास	
आ.	चापयिषीष्ट	चापयिषीयास्ताम्	चापयिषीरन्
	चापयिषीष्ठाः	चापयिषीयास्थाम्	चापयिषीढ्वम्
	चापयिषीय	चापयिषीवहि	चापयिषीमहि ।
श्व.	चापयिता	चापयितारौ	चापयितारः
	चापयितासे	चापयितासाथे	चापयिताध्वे
	चापयिताहे	चापयितास्वहे	चापयितास्महे
भ	चापयिष्यते	चापयिष्येते	चापयिष्यन्ते
	चापयिष्यसे	चापयिष्येथे	चापयिष्यध्वे
	चापयिष्ये	चापयिष्यावहे	चापयिष्यामहे
क्रि.	अचापयिष्यत	अचापयिष्येताम्	अचापयिष्यन्त
	अचापयिष्यथाः	अचापयिष्येथाम्	अचापयिष्यध्वम्
	अचापयिष्ये	अचापयिष्यावहि	अचापयिष्यामहि

396 गम्लृ [गम्] गतौ

व.	गमयति	गमयतः	गमयन्ति
	गमयसि	गमयथः	गमयथ
	गमयामि	गमयावः	गमयामः
स.	गमयेत्	गमयेताम्	गमयेयुः
	गमयेः	गमयेतम्	गमयेत
	गमयेयम्	गमयेव	गमयेम
प.	गमयतु/गमयतात्	गमयताम्	गमयन्तु
	गमय/ ,,	गमयतम्	गमयत
	गमयानि	गमयाव	गमयाम
ह्य.	अगमयत्	अगमयताम्	अगमयन्
	अगमयः	अगमयतम्	अगमयत
	अगमयम्	अगमयाव	अगमयाम
अ	अजीगमत्	अजीगमताम्	अजीगमन्
	अजीगमः	अजीगमतम्	अजीगमत
	अजीगमम्	अजीगमाव	अजीगमाम
प.	गमयाञ्चकार	गमयाञ्चक्रतुः	गमयाञ्चक्रुः
	गमयाञ्चकर्थ	गमयाञ्चक्रथुः	गमयाञ्चक्र
	गमयाञ्चकार/चकर	गमयाञ्चकृव	गमयाञ्चकृम
	गमयाम्बभूव	गमयामास	
आ.	गम्यात्	गम्यास्ताम्	गम्यासुः
	गम्याः	गम्यास्तम्	गम्यास्त
	गम्यासम्	गम्यास्व	गम्यास्म
श्व.	गमयिता	गमयितारौ	गमयितारः
	गमयितासि	गमयितास्थः	गमयितास्थ
	गमयितास्मि	गमयितास्वः	गमयितास्मः
भ.	गमयिष्यति	गमयिष्यतः	गमयिष्यन्ति
	गमयिष्यसि	गमयिष्यथः	गमयिष्यथ
	गमयिष्यामि	गमयिष्यावः	गमयिष्यामः
क्रि.	अगमयिष्यत्	अगमयिष्यताम्	अगमयिष्यन्
	अगमयिष्यः	अगमयिष्यतम्	अगमयिष्यत
	अगमयिष्यम्	अगमयिष्याव	अगमयिष्याम
व.	गमयते	गमयेते	गमयन्ते
	गमयसे	गमयेथे	गमयध्वे
	गमये	गमयावहे	गमयामहे
स.	गमयेत	गमयेयाताम्	गमयेरन्
	गमयेथाः	गमयेयाथाम्	गमयेध्वम्
	गमयेय	गमयेवहि	गमयेमहि
प.	गमयताम्	गमयेताम्	गमयन्ताम्
	गमयस्व	गमयेथाम्	गमयध्वम्
	गमयै	गमयावहै	गमयामहै
ह्य.	अगमयत	अगमयेताम्	अगमयन्त
	अगमयथाः	अगमयेथाम्	अगमयध्वम्
	अगमये	अगमयावहि	अगमयामहि
अ.	अजीगमत	अजीगमेताम्	अजीगमन्त
	अजीगमथाः	अजीगमेथाम्	अजीगमध्वम्
	अजीगमे	अजीगमावहि	अजीगमामहि
प.	गमयाञ्चक्रे	गमयाञ्चक्राते	गमयाञ्चक्रिरे
	गमयाञ्चकृषे	गमयाञ्चक्राथे	गमयाञ्चकृढ्वे
	गमयाञ्चक्रे	गमयाञ्चकृवहे	गमयाञ्चकृमहे
	गमयाम्बभूव	गमयामास	
आ.	गमयिषीष्ट	गमयिषीयास्ताम्	गमयिषीरन्
	गमयिषीष्ठाः	गमयिषीयास्थाम्	गमयिषीढ्वम्-ध्वम्
	गमयिषीय	गमयिषीवहि	गमयिषीमहि ।
श्व.	गमयिता	गमयितारौ	गमयितारः
	गमयितासे	गमयितासाथे	गमयिताध्वे
	गमयिताहे	गमयितास्वहे	गमयितास्महे

भ.	गमयिष्यते	गमयिष्येते	गमयिष्यन्ते
	गमयिष्यसे	गमयिष्येथे	गमयिष्यध्वे
	गमयिष्ये	गमयिष्यावहे	गमयिष्यामहे
क्रि.	अगमयिष्यत	अगमयिष्येताम्	अगमयिष्यन्त
	अगमयिष्यथाः	अगमयिष्येथाम्	अगमयिष्यध्वम्
	अगमयिष्ये	अगमयिष्यावहि	अगमयिष्यामहि

588 डीङ् [डी] विहायसां गतौ

व.	डाययति	डाययतः	डाययन्ति
	डाययसि	डाययथः	डाययथ
	डाययामि	डाययावः	डाययामः
स.	डाययेत्	डाययेताम्	डाययेयुः
	डाययेः	डाययेतम्	डाययेत
	डाययेयम्	डाययेव	डाययेम
प.	डाययतु/डाययतात्	डाययताम्	डाययन्तु
	डायय/ ,,	डाययतम्	डाययत
	डाययानि	डाययाव	डाययाम
ह्य.	अडाययत्	अडाययताम्	अडाययन्
	अडाययः	अडाययतम्	अडाययत
	अडाययम्	अडाययाव	अडाययाम
अ.	अडीडयत्	अडीडयताम्	अडीडयन्
	अडीडयः	अडीडयतम्	अडीडयत
	अडीडयम्	अडीडयाव	अडीडयाम
प.	डाययाञ्चकार	डाययाञ्चक्रतुः	डाययाञ्चक्रुः
	डाययाञ्चकर्थ	डाययाञ्चक्रथुः	डाययाञ्चक्र
	डाययाञ्चकार/चकर	डाययाञ्चकृव	डाययाञ्चकृम
	डाययाम्बभूव	डाययामास	
आ.	डाय्यात्	डाय्यास्ताम्	डाय्यासुः
	डाय्याः	डाय्यास्तम्	डाय्यास्त
	डाय्यासम्	डाय्यास्व	डाय्यास्म
श्व	डाययिता	डाययितारौ	डाययितारः
	डाययितासि	डाययितास्थः	डाययितास्थ
	डाययितास्मि	डाययितास्वः	डाययितास्मः
भ	डाययिष्यति	डाययिष्यतः	डाययिष्यन्ति
	डाययिष्यसि	डाययिष्यथः	डाययिष्यथ
	डाययिष्यामि	डाययिष्यावः	डाययिष्यामः
क्रि	अडाययिष्यत्	अडाययिष्यताम्	अडाययिष्यन्
	अडाययिष्यः	अडाययिष्यतम्	अडाययिष्यत
	अडाययिष्यम्	अडाययिष्याव	अडाययिष्याम

व.	डाययते	डाययेते	डाययन्ते
	डाययसे	डाययेथे	डाययध्वे
	डायये	डाययावहे	डाययामहे
स.	डाययेत	डाययेयाताम्	डाययेरन्
	डाययेथाः	डाययेयाथाम्	डाययेध्वम्
	डाययेय	डाययेवहि	डाययेमहि
प.	डाययताम्	डाययेताम्	डाययन्ताम्
	डाययस्व	डाययेथाम्	डाययध्वम्
	डायये	डाययावहै	डाययामहै
ह्य.	अडाययत	अडाययेताम्	अडाययन्त
	अडाययथाः	अडाययेथाम्	अडाययध्वम्
	अडायये	अडाययावहि	अडाययामहि
अ.	अडीडयत	अडीडयेताम्	अडीडयन्त
	अडीडयथाः	अडीडयेथाम्	अडीडयध्वम्
	अडीडये	अडीडयावहि	अडीडयामहि
प.	डाययाञ्चक्रे	डाययाञ्चक्राते	डाययाञ्चक्रिरे
	डाययाञ्चकृषे	डाययाञ्चक्राथे	डाययाञ्चकृढ्वे
	डाययाञ्चक्रे	डाययाञ्चकृवहे	डाययाञ्चकृमहे
	डाययाम्बभूव	डाययामास	
आ.	डाययिषीष्ट	डाययिषीयास्ताम्	डाययिषीरन्
	डाययिषीष्ठाः	डाययिषीयास्थाम्	डाययिषीढ्वम्-ध्वम्
	डाययिषीय	डाययिषीवहि	डाययिषीमहि
श्व.	डाययिता	डाययितारौ	डाययितारः
	डाययितासे	डाययितासाथे	डाययिताध्वे
	डाययिताहे	डाययितास्वहे	डाययितास्महे
भ.	डाययिष्यते	डाययिष्येते	डाययिष्यन्ते
	डाययिष्यसे	डाययिष्येथे	डाययिष्यध्वे
	डाययिष्ये	डाययिष्यावहे	डाययिष्यामहे
क्रि.	अडाययिष्यत	अडाययिष्येताम्	अडाययिष्यन्त
	अडाययिष्यथाः	अडाययिष्येथाम्	अडाययिष्यध्वम्
	अडाययिष्ये	अडाययिष्यावहि	अडाययिष्यामहि

661 भ्राजि [भ्राज्] दीप्तौ

व.	भ्राजयति	भ्राजयतः	भ्राजयन्ति
	भ्राजयसि	भ्राजयथः	भ्राजयथ
	भ्राजयामि	भ्राजयावः	भ्राजयामः
स.	भ्राजयेत्	भ्राजयेताम्	भ्राजयेयुः
	भ्राजयेः	भ्राजयेतम्	भ्राजयेत
	भ्राजयेयम्	भ्राजयेव	भ्राजयेम

प. भ्राजयतु/भ्राजयतात् भ्राजयताम् भ्राजयन्तु
भ्राजय/ ,, भ्राजयतम् भ्राजयत
भ्राजयानि भ्राजयाव भ्राजयाम

ह्य. अभ्राजयत् अभ्राजयताम् अभ्राजयन्
अभ्राजयः अभ्राजयतम् अभ्राजयत
अभ्राजयम् अभ्राजयाव अभ्राजयाम

अ. अबिभ्रजत् अबिभ्रजताम् अबिभ्रजन्
अबिभ्रजः अबिभ्रजतम् अबिभ्रजत
अबिभ्रजम् अबिभ्रजाव अबिभ्रजाम
अबभ्राजत् अबभ्राजतम् अबभ्राजन् इ.

प. भ्राजयाञ्चकार भ्राजयाञ्चक्रतुः भ्राजयाञ्चक्रुः
भ्राजयाञ्चकर्थ भ्राजयाञ्चक्रथुः भ्राजयाञ्चक्र
भ्राजयाञ्चकार/चकर भ्राजयाञ्चकृव भ्राजयाञ्चकृम
भ्राजयाम्बभूव भ्राजयामास

आ. भ्राज्यात् भ्राज्यास्ताम् भ्राज्यासुः
भ्राज्याः भ्राज्यास्तम् भ्राज्यास्त
भ्राज्यासम् भ्राज्यास्व भ्राज्यास्म

श्व. भ्राजयिता भ्राजयितारौ भ्राजयितारः
भ्राजयितासि भ्राजयितास्थः भ्राजयितास्थ
भ्राजयितास्मि भ्राजयितास्वः भ्राजयितास्मः

भ. भ्राजयिष्यति भ्राजयिष्यतः भ्राजयिष्यन्ति
भ्राजयिष्यसि भ्राजयिष्यथः भ्राजयिष्यथ
भ्राजयिष्यामि भ्राजयिष्यावः भ्राजयिष्यामः

क्रि. अभ्राजयिष्यत् अभ्राजयिष्यताम् अभ्राजयिष्यन्
अभ्राजयिष्यः अभ्राजयिष्यतम् अभ्राजयिष्यत
अभ्राजयिष्यम् अभ्राजयिष्याव अभ्राजयिष्याम

व. भ्राजयते भ्राजयेते भ्राजयन्ते
भ्राजयसे भ्राजयेथे भ्राजयध्वे
भ्राजये भ्राजयावहे भ्राजयामहे

स. भ्राजयेत भ्राजयेयाताम् भ्राजयेरन्
भ्राजयेथाः भ्राजयेयाथाम् भ्राजयेध्वम्
भ्राजयेय भ्राजयेवहि भ्राजयेमहि

प. भ्राजयताम् भ्राजयेताम् भ्राजयन्ताम्
भ्राजयस्व भ्राजयेथाम् भ्राजयध्वम्
भ्राजयै भ्राजयावहै भ्राजयामहै

ह्य अभ्राजयत अभ्राजयेताम् अभ्राजयन्त
अभ्राजयथाः अभ्राजयेथाम् अभ्राजयध्वम्
अभ्राजये अभ्राजयावहि अभ्राजयामहि

अ. अबिभ्रजत अबिभ्रजेताम् अबिभ्रजन्त
अबिभ्रजथाः अबिभ्रजेथाम् अबिभ्रजध्वम्
अबिभ्रजे अबिभ्रजावहि अबिभ्रजामहि
अबभ्राजत अबभ्राजेतम् अबभ्राजन्त इ.

प. भ्राजयाञ्चक्रे भ्राजयाञ्चक्राते भ्राजयाञ्चक्रिरे
भ्राजयाञ्चकृषे भ्राजयाञ्चक्राथे भ्राजयाञ्चकृढ्वे
भ्राजयाञ्चक्रे भ्राजयाञ्चकृवहे भ्राजयाञ्चकृमहे
भ्राजयाम्बभूव भ्राजयामास

आ. भ्राजयिषीष्ट भ्राजयिषीयास्ताम् भ्राजयिषीरन्
भ्राजयिषीष्ठाः भ्राजयिषीयास्थाम् भ्राजयिषीढ्वम्-ध्वम्
भ्राजयिषीय भ्राजयिषीवहि भ्राजयिषीमहि

श्व. भ्राजयिता भ्राजयितारौ भ्राजयितारः
भ्राजयितासे भ्राजयितासाथे भ्राजयिताध्वे
भ्राजयिताहे भ्राजयितास्वहे भ्राजयितास्महे

भ. भ्राजयिष्यते भ्राजयिष्येते भ्राजयिष्यन्ते
भ्राजयिष्यसे भ्राजयिष्येथे भ्राजयिष्यध्वे
भ्राजयिष्ये भ्राजयिष्यावहे भ्राजयिष्यामहे

क्रि. अभ्राजयिष्यत अभ्राजयिष्येताम् अभ्राजयिष्यन्त
अभ्राजयिष्यथाः अभ्राजयिष्येथाम् अभ्राजयिष्यध्वम्
अभ्राजयिष्ये अभ्राजयिष्यावहि अभ्राजयिष्यामहि

★ भ्र न હોવાથી ઋ જોડાક્ષર કરેલ છે

670 चेष्टि [चेष्ट्] चेष्टायाम्

व. चेष्टयति चेष्टयतः चेष्टयन्ति
चेष्टयसि चेष्टयथः चेष्टयथ
चेष्टयामि चेष्टयावः चेष्टयामः

स. चेष्टयेत् चेष्टयेताम् चेष्टयेयुः
चेष्टयेः चेष्टयेतम् चेष्टयेत
चेष्टयेयम् चेष्टयेव चेष्टयेम

प. चेष्टयतु/चेष्टयतात् चेष्टयताम् चेष्टयन्तु
चेष्टय/ ,, चेष्टयतम् चेष्टयत
चेष्टयानि चेष्टयाव चेष्टयाम

ह्य अचेष्टयत् अचेष्टयताम् अचेष्टयन्
अचेष्टयः अचेष्टयतम् अचेष्टयत
अचेष्टयम् अचेष्टयाव अचेष्टयाम

अ. अचिचेष्टत् अचिचेष्टताम् अचिचेष्टन्
अचिचेष्टः अचिचेष्टतम् अचिचेष्टत
अचिचेष्टम् अचिचेष्टाव अचिचेष्टाम
अचचेष्टत् अचचेष्टताम् अचचेष्टन् इ.

प.	चोटयाञ्चकार	चोटयाञ्चक्रतुः	चोटयाञ्चक्रुः
	चोटयाञ्चकर्थ	चोटयाञ्चक्रथुः	चोटयाञ्चक्र
	चोटयाञ्चकार/चकर	चोटयाञ्चकृव	चोटयाञ्चकृम
	चोटयाम्बभूव	चोटयामास	
आ	चोट्यात्	चोट्यास्ताम्	चोट्यासुः
	चोट्याः	चोट्यास्तम्	चोट्यास्त
	चोट्यासम्	चोट्यास्व	चोट्यास्म
श्व	चोटयिता	चोटयितारौ	चोटयितारः
	चोटयितासि	चोटयितास्थः	चोटयितास्थ
	चोटयितास्मि	चोटयितास्वः	चोटयितास्मः
भ	चोटयिष्यति	चोटयिष्यतः	चोटयिष्यन्ति
	चोटयिष्यसि	चोटयिष्यथः	चोटयिष्यथ
	चोटयिष्यामि	चोटयिष्यावः	चोटयिष्यामः
क्रि.	अचोटयिष्यत्	अचोटयिष्यताम्	अचोटयिष्यन्
	अचोटयिष्यः	अचोटयिष्यतम्	अचोटयिष्यत
	अचोटयिष्यम्	अचोटयिष्याव	अचोटयिष्याम
व	चोटयते	चोटयेते	चोटयन्ते
	चोटयसे	चोटयेथे	चोटयध्वे
	चोटये	चोटयावहे	चोटयामहे
स	चोटयेत	चोटयेयाताम्	चोटयेरन्
	चोटयेथाः	चोटयेयाथाम्	चोटयेध्वम्
	चोटयेय	चोटयेवहि	चोटयेमहि
प	चोटयताम्	चोटयेताम्	चोटयन्ताम्
	चोटयस्व	चोटयेथाम्	चोटयध्वम्
	चोटयै	चोटयावहै	चोटयामहै
ह	अचोटयत	अचोटयेताम्	अचोटयन्त
	अचोटयथाः	अचोटयेथाम्	अचोटयध्वम्
	अचोटये	अचोटयावहि	अचोटयामहि
अ.	अचिचोटत	अचिचोटेताम्	अचिचोटन्त
	अचिचोटथाः	अचिचोटेथाम्	अचिचोटध्वम्
	अचिचोटे	अचिचोटावहि	अचिचोटामहि
	अचचोटत	अचचोटेताम्	अचचोटन्त इ.
प	चोटयाञ्चक्रे	चोटयाञ्चक्राते	चोटयाञ्चक्रिरे
	चोटयाञ्चकृषे	चोटयाञ्चक्राथे	चोटयाञ्चकृढ्वे
	चोटयाञ्चक्रे	चोटयाञ्चकृवहे	चोटयाञ्चकृमहे
	चोटयाम्बभूव	चोटयामास	
आ.	चोटयिषीष्ट	चोटयिषीयास्ताम्	चोटयिषीरन्
	चोटयिषीष्ठाः	चोटयिषीयास्थाम्	चोटयिषीढ्वम्-ध्वम्
	चोटयिषीय	चोटयिषीवहि	चोटयिषीमहि
श्व	चोटयिता	चोटयितारौ	चोटयितारः
	चोटयितासे	चोटयितासाथे	चोटयिताध्वे
	चोटयिताहे	चोटयितास्वहे	चोटयितास्महे
भ	चोटयिष्यते	चोटयिष्येते	चोटयिष्यन्ते
	चोटयिष्यसे	चोटयिष्येथे	चोटयिष्यध्वे
	चोटयिष्ये	चोटयिष्यावहे	चोटयिष्यामहे
क्रि.	अचोटयिष्यत	अचोटयिष्येताम्	अचोटयिष्यन्त
	अचोटयिष्यथाः	अचोटयिष्येथाम्	अचोटयिष्यध्वम्
	अचोटयिष्ये	अचोटयिष्यावहि	अचोटयिष्यामहि

795 चयि [चय्] गतौ

व	चाययति	चाययतः	चाययन्ति
	चाययसि	चाययथः	चाययथ
	चाययामि	चाययावः	चाययामः
स.	चाययेत्	चाययेताम्	चाययेयुः
	चाययेः	चाययेतम्	चाययेत
	चाययेयम्	चाययेव	चाययेम
प.	चाययतु/चाययतात्	चाययताम्	चाययन्तु
	चायय/ ,,	चाययतम्	चाययत
	चाययानि	चाययाव	चाययाम
ह.	अचाययत्	अचाययताम्	अचाययन्
	अचाययः	अचाययतम्	अचाययत
	अचाययम्	अचाययाव	अचाययाम
अ.	अचीचयत्	अचीचयताम्	अचीचयन्
	अचीचयः	अचीचयतम्	अचीचयत
	अचीचयम्	अचीचयाव	अचीचयाम
प.	चाययाञ्चकार	चाययाञ्चक्रतुः	चाययाञ्चक्रुः
	चाययाञ्चकर्थ	चाययाञ्चक्रथुः	चाययाञ्चक्र
	चाययाञ्चकार/चकर	चाययाञ्चकृव	चाययाञ्चकृम
	चाययाम्बभूव	चाययामास	
आ.	चाय्यात्	चाय्यास्ताम्	चाय्यासुः
	चाय्याः	चाय्यास्तम्	चाय्यास्त
	चाय्यासम्	चाय्यास्व	चाय्यास्म
श्व.	चाययिता	चाययितारौ	चाययितारः
	चाययितासि	चाययितास्थः	चाययितास्थ
	चाययितास्मि	चाययितास्वः	चाययितास्मः

भ	चाययिष्यति	चाययिष्यतः	चाययिष्यन्ति
	चाययिष्यसि	चाययिष्यथः	चाययिष्यथ
	चाययिष्यामि	चाययिष्यावः	चाययिष्यामः
क्रि.	अचाययिष्यत्	अचाययिष्यताम्	अचाययिष्यन्
	अचाययिष्यः	अचाययिष्यतम्	अचाययिष्यत
	अचाययिष्यम्	अचाययिष्याव	अचाययिष्याम
व.	चाययते	चाययेते	चाययन्ते
	चाययसे	चाययेथे	चाययध्वे
	चायये	चाययावहे	चाययामहे
स.	चाययेत	चाययेयाताम्	चाययेरन्
	चाययेथाः	चाययेयाथाम्	चाययेध्वम्
	चाययेय	चाययेवहि	चाययेमहि
प.	चाययताम्	चाययेताम्	चाययन्ताम्
	चाययस्व	चाययेथाम्	चाययध्वम्
	चाययै	चाययावहै	चाययामहै
ह्य.	अचाययत	अचाययेताम्	अचाययन्त
	अचाययथाः	अचाययेथाम्	अचाययध्वम्
	अचायये	अचाययावहि	अचाययामहि
अ.	अचीचयत	अचीचयेताम्	अचीचयन्त
	अचीचयथाः	अचीचयेथाम्	अचीचयध्वम्
	अचीचये	अचीचयावहि	अचीचयामहि
प.	चाययाञ्चक्रे	चाययाञ्चक्राते	चाययाञ्चक्रिरे
	चाययाञ्चकृषे	चाययाञ्चक्राथे	चाययाञ्चकृढ्वे
	चाययाञ्चक्रे	चाययाञ्चकृवहे	चाययाञ्चकृमहे
	चाययाम्बभूव	चाययामास	
आ.	चाययिषीष्ट	चाययिषीयास्ताम्	चाययिषीरन्
	चाययिषीष्ठाः	चाययिषीयास्थाम्	चाययिषीढ्वम्-ध्वम्
	चाययिषीय	चाययिषीवहि	चाययिषीमहि
श्व.	चाययिता	चाययितारौ	चाययितारः
	चाययितासे	चाययितासाथे	चाययिताध्वे
	चाययिताहे	चाययितास्वहे	चाययितास्महे
भ.	चाययिष्यते	चाययिष्येते	चाययिष्यन्ते
	चाययिष्यसे	चाययिष्येथे	चाययिष्यध्वे
	चाययिष्ये	चाययिष्यावहे	चाययिष्यामहे
क्रि.	अचाययिष्यत	अचाययिष्येताम्	अचाययिष्यन्त
	अचाययिष्यथाः	अचाययिष्येथाम्	अचाययिष्यध्वम्
	अचाययिष्ये	अचाययिष्यावहि	अचाययिष्यामहि

803 क्ष्मायैङ् [क्ष्माय्] विधूनने ।

व.	क्ष्मापयति	क्ष्मापयतः	क्ष्मापयन्ति
	क्ष्मापयसि	क्ष्मापयथः	क्ष्मापयथ
	क्ष्मापयामि	क्ष्मापयावः	क्ष्मापयामः
स.	क्ष्मापयेत्	क्ष्मापयेताम्	क्ष्मापयेयुः
	क्ष्मापयेः	क्ष्मापयेतम्	क्ष्मापयेत
	क्ष्मापयेयम्	क्ष्मापयेव	क्ष्मापयेम
प.	क्ष्मापयतु/क्ष्मापयतात्	क्ष्मापयताम्	क्ष्मापयन्तु
	क्ष्मापय/ ,,	क्ष्मापयतम्	क्ष्मापयत
	क्ष्मापयाणि	क्ष्मापयाव	क्ष्मापयाम
ह्य	अक्ष्मापयत्	अक्ष्मापयताम्	अक्ष्मापयन्
	अक्ष्मापयः	अक्ष्मापयतम्	अक्ष्मापयत
	अक्ष्मापयम्	अक्ष्मापयाव	अक्ष्मापयाम
अ.	अचिक्ष्मपत्	अचिक्ष्मपताम्	अचिक्ष्मपन्
	अचिक्ष्मपः	अचिक्ष्मपतम्	अचिक्ष्मपत
	अचिक्ष्मपम्	अचिक्ष्मपाव	अचिक्ष्मपाम
प.	क्ष्मापयाञ्चकार	क्ष्मापयाञ्चक्रतुः	क्ष्मापयाञ्चक्रुः
	क्ष्मापयाञ्चकर्थ	क्ष्मापयाञ्चक्रथुः	क्ष्मापयाञ्चक्र
	क्ष्मापयाञ्चकार/चकर	क्ष्मापयाञ्चकृव	क्ष्मपयाञ्चकृम
	क्ष्मापयाम्बभूव	क्ष्मापयामास	
आ.	क्ष्माप्यात्	क्ष्माप्यास्ताम्	क्ष्माप्यासुः
	क्ष्माप्याः	क्ष्माप्यास्तम्	क्ष्मापयास्त
	क्ष्माप्यासम्	क्ष्माप्यास्व	क्ष्माप्यास्म
श्व.	क्ष्मापयिता	क्ष्मापयितारौ	क्ष्मापयितारः
	क्ष्मापयितासि	क्ष्मापयितास्थः	क्ष्मापयितास्थ
	क्ष्मापयितास्मि	क्ष्मापयितास्वः	क्ष्मापयितास्मः
भ.	क्ष्मापयिष्यति	क्ष्मापयिष्यतः	क्ष्मापयिष्यन्ति
	क्ष्मापयिष्यसि	क्ष्मापयिष्यथः	क्ष्मापयिष्यथ
	क्ष्मापयिष्यामि	क्ष्मापयिष्यावः	क्ष्मापयिष्यामः
क्रि.	अक्ष्मापयिष्यत्	अक्ष्मापयिष्यताम्	अक्ष्मापयिष्यन्
	अक्ष्मापयिष्यः	अक्ष्मापयिष्यतम्	अक्ष्मापयिष्यत
	अक्ष्मापयिष्यम्	अक्ष्मापयिष्याव	अक्ष्मापयिष्याम
व.	क्ष्मापयते	क्ष्मापयेते	क्ष्मापयन्ते
	क्ष्मापयसे	क्ष्मापयेथे	क्ष्मापयध्वे
	क्ष्मापये	क्ष्मापयावहे	क्ष्मापयामहे
स.	क्ष्मापयेत	क्ष्मापयेयाताम्	क्ष्मापयेरन्
	क्ष्मापयेथाः	क्ष्मापयेयाथाम्	क्ष्मापयेध्वम्
	क्ष्मापयेय	क्ष्मापयेवहि	क्ष्मापयेमहि

प क्ष्मापयताम् क्ष्मापयेताम् क्ष्मापयन्ताम्
क्ष्मापयस्व क्ष्मापयेथाम् क्ष्मापयध्वम्
क्ष्मापयै क्ष्मापयावहै क्ष्मापयामहै

ह अक्ष्मापयत अक्ष्मापयेताम् अक्ष्मापयन्त
अक्ष्मापयथाः अक्ष्मापयेथाम् अक्ष्मापयध्वम्
अक्ष्मापये अक्ष्मापयावहि अक्ष्मापयामहि

अ अचिक्ष्मपत अचिक्ष्मपेताम् अचिक्ष्मपन्त
अचिक्ष्मपथाः अचिक्ष्मपेथाम् अचिक्ष्मपध्वम्
अचिक्ष्मपे अचिक्ष्मपावहि अचिक्ष्मपामहि

प क्ष्मापयाञ्चक्रे क्ष्मापयाञ्चक्राते क्ष्मापयाञ्चक्रिरे
क्ष्मापयाञ्चकृषे क्ष्मापयाञ्चक्राथे क्ष्मापयाञ्चकृढ्वे
क्ष्मापयाञ्चक्रे क्ष्मापयाञ्चकृवहे क्ष्मापयाञ्चकृमहे
क्ष्मापयाम्बभूव क्ष्मापयामास

आ क्ष्मापयिषीष्ट क्ष्मापयिषीयास्ताम् क्ष्मापयिषीरन्
क्ष्मापयिषीष्ठाः क्ष्मापयिषीयास्थाम् क्ष्मापयिषीढ्वम्/ध्वम्
क्ष्मापयिषीय क्ष्मापयिषीवहि क्ष्मापयिषीमहि

श्व क्ष्मापयिता क्ष्मापयितारौ क्ष्मापयितारः
क्ष्मापयितासे क्ष्मापयितासाथे क्ष्मापयिताध्वे
क्ष्मापयिताहे क्ष्मापयितास्वहे क्ष्मापयितास्महे

भ क्ष्मापयिष्यते क्ष्मापयिष्येते क्ष्मापयिष्यन्ते
क्ष्मापयिष्यसे क्ष्मापयिष्येथे क्ष्मापयिष्यध्वे
क्ष्मापयिष्ये क्ष्मापयिष्यावहे क्ष्मापयिष्यामहे

क्रि. अक्ष्मापयिष्यत अक्ष्मापयिष्येताम् अक्ष्मापयिष्यन्त
अक्ष्मापयिष्यथाः अक्ष्मापयिष्येथाम् अक्ष्मापयिष्यध्वम्
अक्ष्मापयिष्ये अक्ष्मापयिष्यावहि अक्ष्मापयिष्यामहि

804 स्फायीङ् [स्फाय्] वृद्धौ।

व स्फावयति स्फावयतः स्फावयन्ति
स्फावयसि स्फावयथः स्फावयथ
स्फावयामि स्फावयावः स्फावयामः

स स्फावयेत् स्फावयेताम् स्फावयेयुः
स्फावयेः स्फावयेतम् स्फावयेत
स्फावयेयम् स्फावयेव स्फावयेम

प स्फावयतु/स्फावयतात् स्फावयताम् स्फावयन्तु
स्फावय/ ,, स्फावयतम् स्फावयत
स्फावयानि स्फावयाव स्फावयाम

ह अस्फावयत् अस्फावयताम् अस्फावयन्
अस्फावयः अस्फावयतम् अस्फावयत
अस्फावयम् अस्फावयाव अस्फावयाम

अ अपिस्फवत् अपिस्फवताम् अपिस्फवन्
अपिस्फवः अपिस्फवतम् अपिस्फवत
अपिस्फवम् अपिस्फवाव अपिस्फवाम

प स्फावयाञ्चकार स्फावयाञ्चक्रतुः स्फावयाञ्चक्रुः
स्फावयाञ्चकर्थ स्फावयाञ्चक्रथुः स्फावयाञ्चक्र
स्फावयाञ्चकार/चकर स्फावयाञ्चकृव स्फावयाञ्चकृम
स्फावयाम्बभूव स्फावयामास

आ स्फाव्यात् स्फाव्यास्ताम् स्फाव्यासुः
स्फाव्याः स्फाव्यास्तम् स्फाव्यास्त
स्फाव्यासम् स्फाव्यास्व स्फाव्यास्म

श्व स्फावयिता स्फावयितारौ स्फावयितारः
स्फावयितासि स्फावयितास्थः स्फावयितास्थ
स्फावयितास्मि स्फावयितास्वः स्फावयितास्मः

भ स्फावयिष्यति स्फावयिष्यतः स्फावयिष्यन्ति
स्फावयिष्यसि स्फावयिष्यथः स्फावयिष्यथ
स्फावयिष्यामि स्फावयिष्यावः स्फावयिष्यामः

क्रि. अस्फावयिष्यत् अस्फावयिष्यताम् अस्फावयिष्यन्
अस्फावयिष्यः अस्फावयिष्यतम् अस्फावयिष्यत
अस्फावयिष्यम् अस्फावयिष्याव अस्फावयिष्याम

व स्फावयते स्फावयेते स्फावयन्ते
स्फावयसे स्फावयेथे स्फावयध्वे
स्फावये स्फावयावहे स्फावयामहे

स. स्फावयेत स्फावयेयाताम् स्फावयेरन्
स्फावयेथाः स्फावयेयाथाम् स्फावयेध्वम्
स्फावयेय स्फावयेवहि स्फावयेमहि

प. स्फावयताम् स्फावयेताम् स्फावयन्ताम्
स्फावयस्व स्फावयेथाम् स्फावयध्वम्
स्फावयै स्फावयावहै स्फावयामहै

ह अस्फावयत अस्फावयेताम् अस्फावयन्त
अस्फावयथाः अस्फावयेथाम् अस्फावयध्वम्
अस्फावये अस्फावयावहि अस्फावयामहि

अ. अपिस्फवत अपिस्फवेताम् अपिस्फवन्त
अपिस्फवथाः अपिस्फवेथाम् अपिस्फवध्वम्
अपिस्फवे अपिस्फवावहि अपिस्फवामहि

प. स्फावयाञ्चक्रे स्फावयाञ्चक्राते स्फावयाञ्चक्रिरे
स्फावयाञ्चकृषे स्फावयाञ्चक्राथे स्फावयाञ्चकृढ्वे
स्फावयाञ्चक्रे स्फावयाञ्चकृवहे स्फावयाञ्चकृमहे
स्फावयाम्बभूव स्फावयामास

आ.	स्फावयिषीष्ट	स्फावयिषीयास्ताम्	स्फावयिषीरन्
	स्फावयिषीष्ठाः	स्फावयिषीयास्थाम्	स्फावयिषीढ्वम्-ध्वम्
	स्फावयिषीय	स्फावयिषीवहि	स्फावयिषीमहि
श्व.	स्फावयिता	स्फावयितारौ	स्फावयितारः
	स्फावयितासे	स्फावयितासाथे	स्फावयिताध्वे
	स्फावयिताहे	स्फावयितास्वहे	स्फावयितास्महे
भ.	स्फावयिष्यते	स्फावयिष्येते	स्फावयिष्यन्ते
	स्फावयिष्यसे	स्फावयिष्येथे	स्फावयिष्यध्वे
	स्फावयिष्ये	स्फावयिष्यावहे	स्फावयिष्यामहे
क्रि.	अस्फावयिष्यत	अस्फावयिष्येताम्	अस्फावयिष्यन्त
	अस्फावयिष्यथाः	अस्फावयिष्येथाम्	अस्फावयिष्यध्वम्
	अस्फावयिष्ये	अस्फावयिष्यावहि	अस्फावयिष्यामहि

888 डुकृंग् [कृ] करणे

व.	कारयति	कारयतः	कारयन्ति
	कारयसि	कारयथः	कारयथ
	कारयामि	कारयावः	कारयामः
स.	कारयेत्	कारयेताम्	कारयेयुः
	कारयेः	कारयेतम्	कारयेत
	कारयेयम्	कारयेव	कारयेम
प.	कारयतु/कारयतात्	कारयताम्	कारयन्तु
	कारय/ ,,	कारयतम्	कारयत
	कारयाणि	कारयाव	कारयाम
ह्य.	अकारयत्	अकारयताम्	अकारयन्
	अकारयः	अकारयतम्	अकारयत
	अकारयम्	अकारयाव	अकारयाम
अ.	अचीकरत्	अचीकरताम्	अचीकरन्
	अचीकरः	अचीकरतम्	अचीकरत
	अचीकरम्	अचीकराव	अचीकराम
प.	कारयाञ्चकार	कारयाञ्चक्रतुः	कारयाञ्चक्रुः
	कारयाञ्चकर्थ	कारयाञ्चक्रथुः	कारयाञ्चक्र
	कारयाञ्चकार/चकर	कारयाञ्चकृव	कारयाञ्चकृम
	कारयाम्बभूव	कारयामास	
आ.	कार्यात्	कार्यास्ताम्	कार्यासुः
	कार्याः	कार्यास्तम्	कार्यास्त
	कार्यासम्	कार्यास्व	कार्यास्म
श्व.	कारयिता	कारयितारौ	कारयितारः
	कारयितासि	कारयितास्थः	कारयितास्थ
	कारयितास्मि	कारयितास्वः	कारयितास्मः
भ.	कारयिष्यति	कारयिष्यतः	कारयिष्यन्ति
	कारयिष्यसि	कारयिष्यथः	कारयिष्यथ
	कारयिष्यामि	कारयिष्यावः	कारयिष्यामः
क्रि.	अकारयिष्यत्	अकारयिष्यताम्	अकारयिष्यन्
	अकारयिष्यः	अकारयिष्यतम्	अकारयिष्यत
	अकारयिष्यम्	अकारयिष्याव	अकारयिष्याम
व.	कारयते	कारयेते	कारयन्ते
	कारयसे	कारयेथे	कारयध्वे
	कारये	कारयावहे	कारयामहे
स.	कारयेत	कारयेयाताम्	कारयेरन्
	कारयेथाः	कारयेयाथाम्	कारयेध्वम्
	कारयेय	कारयेवहि	कारयेमहि
प.	कारयताम्	कारयेताम्	कारयन्ताम्
	कारयस्व	कारयेथाम्	कारयध्वम्
	कारयै	कारयावहै	कारयामहै
ह्य.	अकारयत	अकारयेताम्	अकारयन्त
	अकारयथाः	अकारयेथाम्	अकारयध्वम्
	अकारये	अकारयावहि	अकारयामहि
अ.	अचीकरत	अचीकरेताम्	अचीकरन्त
	अचीकरथाः	अचीकरेथाम्	अचीकरध्वम्
	अचीकरे	अचीकरावहि	अचीकरामहि
प.	कारयाञ्चक्रे	कारयाञ्चक्राते	कारयाञ्चक्रिरे
	कारयाञ्चकृषे	कारयाञ्चक्राथे	कारयाञ्चकृढ्वे
	कारयाञ्चक्रे	कारयाञ्चकृवहे	कारयाञ्चकृमहे
	कारयाम्बभूव	कारयामास	
आ.	कारयिषीष्ट	कारयिषीयास्ताम्	कारयिषीरन्
	कारयिषीष्ठाः	कारयिषीयास्थाम्	कारयिषीढ्वम्-ध्वम्
	कारयिषीय	कारयिषीवहि	कारयिषीमहि
श्व.	कारयिता	कारयितारौ	कारयितारः
	कारयितासे	कारयितासाथे	कारयिताध्वे
	कारयिताहे	कारयितास्वहे	कारयितास्महे
भ.	कारयिष्यते	कारयिष्येते	कारयिष्यन्ते
	कारयिष्यसे	कारयिष्येथे	कारयिष्यध्वे
	कारयिष्ये	कारयिष्यावहे	कारयिष्यामहे
क्रि.	अकारयिष्यत	अकारयिष्येताम्	अकारयिष्यन्त
	अकारयिष्यथाः	अकारयिष्येथाम्	अकारयिष्यध्वम्
	अकारयिष्ये	अकारयिष्यावहि	अकारयिष्यामहि

893 [illegible] [[illegible]] [illegible] ।

[illegible]

932 [illegible] [[illegible]] [illegible]

[illegible]

अ.	आसिसत्	आसिसताम्	आसिसन्
	आसिसः	आसिसतम्	आसिसत
	आसिसम्	आसिसाव	आसिसाम
प.	आसयाञ्चकार	आसयाञ्चक्रतुः	आसयाञ्चक्रुः
	आसयाञ्चकर्थ	आसयाञ्चक्रथुः	आसयाञ्चक्र
	आसयाञ्चकार/चकर	आसयाञ्चकृव	आसयाञ्चकृम
	आसयाम्बभूव	आसयामास	
आ.	आस्यात्	आस्यास्ताम्	आस्यासुः
	आस्याः	आस्यास्तम्	आस्यास्त
	आस्यासम्	आस्यास्व	आस्यास्म
श्व.	आसयिता	आसयितारौ	आसयितारः
	आसयितासि	आसयितास्थः	आसयितास्थ
	आसयितास्मि	आसयितास्वः	आसयितास्मः
भ.	आसयिष्यति	आसयिष्यतः	आसयिष्यन्ति
	आसयिष्यसि	आसयिष्यथः	आसयिष्यथ
	आसयिष्यामि	आसयिष्यावः	आसयिष्यामः
क्रि.	आसयिष्यत्	आसयिष्यताम्	आसयिष्यन्
	आसयिष्यः	आसयिष्यतम्	आसयिष्यत
	आसयिष्यम्	आसयिष्याव	आसयिष्याम
व.	आसयते	आसयेते	आसयन्ते
	आसयसे	आसयेथे	आसयध्वे
	आसये	आसयावहे	आसयामहे
स.	आसयेत	आसयेयाताम्	आसयेरन्
	आसयेथाः	आसयेयाथाम्	आसयेध्वम्
	आसयेय	आसयेवहि	आसयेमहि
प.	आसयताम्	आसयेताम्	आसयन्ताम्
	आसयस्व	आसयेथाम्	आसयध्वम्
	आसयै	आसयावहै	आसयामहै
ह्य.	आसयत	आसयेताम्	आसयन्त
	आसयथाः	आसयेथाम्	आसयध्वम्
	आसये	आसयावहि	आसयामहि
अ.	आसिसत	आसिसेताम्	आसिसन्त
	आसिसथाः	आसिसेथाम्	आसिसध्वम्
	आसिसे	आसिसावहि	आसिसामहि
प.	आसयाञ्चक्रे	आसयाञ्चक्राते	असयाञ्चक्रिरे
	आसयाञ्चकृषे	आसयाञ्चक्राथे	आसयाञ्चकृढ्वे
	आसयाञ्चक्रे	आसयाञ्चकृवहे	आसयाञ्चकृमहे
	आसयाम्बभूव	आसयामास	
आ.	आसयिषीष्ट	आसयिषीयास्ताम्	आसयिषीरन्
	आसयिषीष्ठाः	आसयिषीयास्थाम्	आसयिषीढ्वम्-ध्वम्
	आसयिषीय	आसयिषीवहि	आसयिषीमहि
श्व.	आसयिता	आसयितारौ	आसयितारः
	आसयितासे	आसयितासाथे	आसयिताध्वे
	आसयिताहे	आसयितास्वहे	आसयितास्महे
भ	आसयिष्यते	आसयिष्येते	आसयिष्यन्ते
	आसयिष्यसे	आसयिष्येथे	आसयिष्यध्वे
	आसयिष्ये	आसयिष्यावहे	आसयिष्यामहे
क्रि.	आसयिष्यत	आसयिष्येताम्	आसयिष्यन्त
	आसयिष्यथाः	आसयिष्येथाम्	आसयिष्यध्वम्
	आसयिष्ये	आसयिष्यावहि	आसयिष्यामहि

935 गुहौग् [गुह्] संवरणे ।

व.	गूहयति	गूहयतः	गूहयन्ति
	गूहयसि	गूहयथः	गूहयथ
	गूहयामि	गूहयावः	गूहयामः
स.	गूहयेत्	गूहयेताम्	गूहयेयुः
	गूहयेः	गूहयेतम्	गूहयेत
	गूहयेयम्	गूहयेव	गूहयेम
प.	गूहयतु/गूहयतात्	गूहयताम्	गूहयन्तु
	गूहय/ ,,	गूहयतम्	गूहयत
	गूहयानि	गूहयाव	गूहयाम
ह्य.	अगूहयत्	अगूहयताम्	अगूहयन्
	अगूहयः	अगूहयतम्	अगूहयत
	अगूहयम्	अगूहयाव	अगूहयाम
अ.	अजूगुहत्	अजूगुहताम्	अजूगुहन्
	अजूगुहः	अजूगुहतम्	अजूगुहत
	अजूगुहम्	अजूगुहाव	अजूगुहाम
प.	गूहयाञ्चकार	गूहयाञ्चक्रतुः	गूहयाञ्चक्रुः
	गूहयाञ्चकर्थ	गूहयाञ्चक्रथुः	गूहयाञ्चक्र
	गूहयाञ्चकार/चकर	गूहयाञ्चकृव	गूहयाञ्चकृम
	गूहयाम्बभूव	गूहयामास	
आ.	गूह्यात्	गूह्यास्ताम्	गूह्यासुः
	गूह्याः	गूह्यास्तम्	गूह्यास्त
	गूह्यासम्	गूह्यास्व	गूह्यास्म
श्व.	गूहयिता	गूहयितारौ	गूहयितारः
	गूहयितासि	गूहयितास्थः	गूहयितास्थ
	गूहयितास्मि	गूहयितास्वः	गूहयितास्मः

भ.	गृहयिष्यति	गृहयिष्यतः	गृहयिष्यन्ति
	गृहयिष्यसि	गृहयिष्यथः	गृहयिष्यथ
	गृहयिष्यामि	गृहयिष्यावः	गृहयिष्यामः
क्रि	गृहयिष्यत्	गृहयिष्यताम्	गृहयिष्यन्
	गृहयिष्यः	गृहयिष्यतम्	गृहयिष्यत
	गृहयिष्यम्	गृहयिष्याव	गृहयिष्याम
व	गृहयते	गृहयेते	गृहयन्ते
	गृहयसे	गृहयेथे	गृहयध्वे
	गृहये	गृहयावहे	गृहयामहे
वि.	गृहयेत	गृहयेयाताम्	गृहयेरन्
	गृहयेथाः	गृहयेयाथाम्	गृहयेध्वम्
	गृहयेय	गृहयेवहि	गृहयेमहि
प	गृहयताम्	गृहयेताम्	गृहयन्ताम्
	गृहयस्व	गृहयेथाम्	गृहयध्वम्
	गृहयै	गृहयावहै	गृहयामहै
ह	अगृहयत	अगृहयेताम्	अगृहयन्त
	अगृहयथाः	अगृहयेथाम्	अगृहयध्वम्
	अगृहये	अगृहयावहि	अगृहयामहि
अ	अजूगुहत	अजूगुहेताम्	अजूगुहन्त
	अजूगुहथाः	अजूगुहेथाम्	अजूगुहध्वम्
	अजूगुहे	अजूगुहावहि	अजूगुहामहि
प	गृहयाञ्चक्रे	गृहयाञ्चक्राते	गृहयाञ्चक्रिरे
	गृहयाञ्चकृषे	गृहयाञ्चक्राथे	गृहयाञ्चकृढ्वे
	गृहयाञ्चक्रे	गृहयाञ्चकृवहे	गृहयाञ्चकृमहे
	गृहयाम्बभूव	गृहयामास	
आ	गृहयिषीष्ट	गृहयिषीयास्ताम्	गृहयिषीरन्
	गृहयिषीष्ठाः	गृहयिषीयास्थाम्	गृहयिषीढ्वम्-ध्वम्
	गृहयिषीय	गृहयिषीवहि	गृहयिषीमहि
श्व	गृहयिता	गृहयितारौ	गृहयितारः
	गृहयितासे	गृहयितासाथे	गृहयिताध्वे
	गृहयिताहे	गृहयितास्वहे	गृहयितास्महे
भ	गृहयिष्यते	गृहयिष्येते	गृहयिष्यन्ते
	गृहयिष्यसे	गृहयिष्येथे	गृहयिष्यध्वे
	गृहयिष्ये	गृहयिष्यावहे	गृहयिष्यामहे
क्रि	अगृहयिष्यत	अगृहयिष्येताम्	अगृहयिष्यन्त
	अगृहयिष्यथाः	अगृहयिष्येथाम्	अगृहयिष्यध्वम्
	अगृहयिष्ये	अगृहयिष्यावहि	अगृहयिष्यामहि

955 वृतुङ् [वृत्] वर्तने ।

व.	वर्तयति	वर्तयतः	वर्तयन्ति
	वर्तयसि	वर्तयथः	वर्तयथ
	वर्तयामि	वर्तयावः	वर्तयामः
स	वर्तयेत्	वर्तयेताम्	वर्तयेयुः
	वर्तये·	वर्तयेतम्	वर्तयेत
	वर्तयेयम्	वर्तयेव	वर्तयेम
प	वर्तयतु/वर्तयतात्	वर्तयताम्	वर्तयन्तु
	वर्तय/ ,,	वर्तयतम्	वर्तयत
	वर्तयानि	वर्तयाव	वर्तयाम
ह	अवर्तयत्	अवर्तयताम्	अवर्तयन्
	अवर्तयः	अवर्तयतम्	अवर्तयत
	अवर्तयम्	अवर्तयाव	अवर्तयाम
अ.	अवीवृतत्	अवीवृतताम्	अवीवृतन्
	अवीवृतः	अवीवृततम्	अवीवृतत
	अवीवृतम्	अवीवृताव	अवीवृताम
	अववर्तत्	अववर्तताम्	अववर्तन् इ.
प.	वर्तयाञ्चकार	वर्तयाञ्चक्रतुः	वर्तयाञ्चक्रुः
	वर्तयाञ्चकर्थ	वर्तयाञ्चक्रथुः	वर्तयाञ्चक्र
	वर्तयाञ्चकार/चकर	वर्तयाञ्चकृव	वर्तयाञ्चकृम
	वर्तयाम्बभूव	वर्तयामास	
आ	वर्त्यात्	वर्त्यास्ताम्	वर्त्यासुः
	वर्त्याः	वर्त्यास्तम्	वर्त्यास्त
	वर्त्यासम्	वर्त्यास्व	वर्त्यास्म
श्व	वर्तयिता	वर्तयितारौ	वर्तयितारः
	वर्तयितासि	वर्तयितास्थः	वर्तयितास्थ
	वर्तयितास्मि	वर्तयितास्वः	वर्तयितास्मः
भ	वर्तयिष्यति	वर्तयिष्यतः	वर्तयिष्यन्ति
	वर्तयिष्यसि	वर्तयिष्यथः	वर्तयिष्यथ
	वर्तयिष्यामि	वर्तयिष्यावः	वर्तयिष्यामः
क्रि.	अवर्तयिष्यत्	अवर्तयिष्यताम्	अवर्तयिष्यन्
	अवर्तयिष्यः	अवर्तयिष्यतम्	अवर्तयिष्यत
	अवर्तयिष्यम्	अवर्तयिष्याव	अवर्तयिष्याम

व.	वर्तयते	वर्तयेते	वर्तयन्ते
	वर्तयसे	वर्तयेथे	वर्तयध्वे
	वर्तये	वर्तयावहे	वर्तयामहे
स.	वर्तयेत	वर्तयेयाताम्	वर्तयेरन्
	वर्तयेथाः	वर्तयेयाथाम्	वर्तयेध्वम्
	वर्तयेय	वर्तयेवहि	वर्तयेमहि
प.	वर्तयताम्	वर्तयेताम्	वर्तयन्ताम्
	वर्तयस्व	वर्तयेथाम्	वर्तयध्वम्
	वर्तयै	वर्तयावहै	वर्तयामहै
ह्य.	अवर्तयत	अवर्तयेताम्	अवर्तयन्त
	अवर्तयथाः	अवर्तयेथाम्	अवर्तयध्वम्
	अवर्तये	अवर्तयावहि	अवर्तयामहि
अ.	अवीवृतत	अवीवृतेताम्	अवीवृतन्त
	अवीवृतथाः	अवीवृतेथाम्	अवीवृतध्वम्
	अवीवृते	अवीवृतावहि	अवीवृतामहि
	अववर्तत	अववर्तेताम्	अववर्तन्त इ.
प.	वर्तयाञ्चक्रे	वर्तयाञ्चक्राते	वर्तयाञ्चक्रिरे
	वर्तयाञ्चकृषे	वर्तयाञ्चक्राथे	वर्तयाञ्चकृढ्वे
	वर्तयाञ्चक्रे	वर्तयाञ्चकृवहे	वर्तयाञ्चकृमहे
	वर्तयाम्बभूव	वर्तयामास	
आ.	वर्तयिषीष्ट	वर्तयिषीयास्ताम्	वर्तयिषीरन्
	वर्तयिषीष्ठाः	वर्तयिषीयास्थाम्	वर्तयिषीढ्वम्-ध्वम्
	वर्तयिषीय	वर्तयिषीवहि	वर्तयिषीमहि
श्व.	वर्तयिता	वर्तयितारौ	वर्तयितारः
	वर्तयितासे	वर्तयितासाथे	वर्तयिताध्वे
	वर्तयिताहे	वर्तयितास्वहे	वर्तयितास्महे
भ.	वर्तयिष्यते	वर्तयिष्येते	वर्तयिष्यन्ते
	वर्तयिष्यसे	वर्तयिष्येथे	वर्तयिष्यध्वे
	वर्तयिष्ये	वर्तयिष्यावहे	वर्तयिष्यामहे
क्रि.	अवर्तयिष्यत	अवर्तयिष्येताम्	अवर्तयिष्यन्त
	अवर्तयिष्यथाः	अवर्तयिष्येथाम्	अवर्तयिष्यध्वम्
	अवर्तयिष्ये	अवर्तयिष्यावहि	अवर्तयिष्यामहि

989 रमिँ [रम्] क्रीडायाम् ।

व.	रमयति	रमयतः	रमयन्ति
	रमयसि	रमयथः	रमयथ
	रमयामि	रमयावः	रमयामः
स	रमयेत्	रमयेताम्	रमयेयुः
	रमयेः	रमयेतम्	रमयेत
	रमयेयम्	रमयेव	रमयेम
प.	रमयतु/रमयतात्	रमयताम्	रमयन्तु
	रमय/ ,,	रमयतम्	रमयत
	रमयाणि	रमयाव	रमयाम
ह्य.	अमरयत्	अरमयताम्	अरमयन्
	अरमयः	अरमयतम्	अरमयत
	अरमयम्	अरमयाव	अरमयाम
अ.	अरीरमत्	अरीरमताम्	अरीरमन्
	अरीरमः	अरीरमतम्	अरीरमत
	अरीरमम्	अरीरमाव	अरीरमाम
प.	रमयाञ्चकार	रमयाञ्चक्रतुः	रमयाञ्चक्रुः
	रमयाञ्चकर्थ	रमयाञ्चक्रथुः	रमयाञ्चक्र
	रमयाञ्चकार/चकर	रमयाञ्चकृव	रमयाञ्चकृम
	रमयाम्बभूव	रमयामास	
आ.	रम्यात्	रम्यास्ताम्	रम्यासुः
	रम्याः	रम्यास्तम्	रम्यास्त
	रम्यासम्	रम्यास्व	रम्यास्म
श्व.	रमयिता	रमयितारौ	रमयितारः
	रमयितासि	रमयितास्थः	रमयितास्थ
	रमयितास्मि	रमयितास्वः	रमयितास्मः
भ.	रमयिष्यति	रमयिष्यतः	रमयिष्यन्ति
	रमयिष्यसि	रमयिष्यथः	रमयिष्यथ
	रमयिष्यामि	रमयिष्यावः	रमयिष्यामः
क्रि.	अरमयिष्यत्	अरमयिष्यताम्	अरमयिष्यन्
	अरमयिष्यः	अरमयिष्यतम्	अरमयिष्यत
	अरमयिष्यम्	अरमयिष्याव	अरमयिष्याव
व	रमयते	रमयेते	रमयन्ते
	रमयसे	रमयेथे	रमयध्वे
	रमये	रमयावहे	रमयामहे
स.	रमयेत	रमयेयाताम्	रमयेरन्
	रमयेथाः	रमयेयाथाम्	रमयेध्वम्
	रमयेय	रमयेवहि	रमयेमहि
प.	रमयताम्	रमयेताम्	रमयन्ताम्
	रमयस्व	रमयेथाम्	रमयध्वम्
	रमयै	रमयावहै	रमयामहै

ल	अरमयत	अरमयेताम्	अरमयन्त
	अरमयथाः	अरमयेथाम्	अरमयध्वम्
	अरमये	अरमयावहि	अरमयामहि
लु	अरीरमत	अरीरमेताम्	अरीरमन्त
	अरीरमथाः	अरीरमेथाम्	अरीरमध्वम्
	अरीरमे	अरीरमावहि	अरीरमामहि
लि	रमयाञ्चक्रे	रमयाञ्चक्राते	रमयाञ्चक्रिरे
	रमयाञ्चकृषे	रमयाञ्चक्राथे	रमयाञ्चकृढ्वे
	रमयाञ्चक्रे	रमयाञ्चकृवहे	रमयाञ्चकृमहे
	रमयाम्बभूव	रमयामास	
आ	रमयिषीष्ट	रमयिषीयास्ताम्	रमयिषीरन्
	रमयिषीष्ठाः	रमयिषीयास्थाम्	रमयिषीढ्वम्/ध्वम्
	रमयिषीय	रमयिषीवहि	रमयिषीमहि
लु	रमयिता	रमयितारौ	रमयितारः
	रमयितासे	रमयितासाथे	रमयिताध्वे
	रमयिताहे	रमयितास्वहे	रमयितास्महे
लृ	रमयिष्यते	रमयिष्येते	रमयिष्यन्ते
	रमयिष्यसे	रमयिष्येथे	रमयिष्यध्वे
	रमयिष्ये	रमयिष्यावहे	रमयिष्यामहे
लृङ्	अरमयिष्यत	अरमयिष्येताम्	अरमयिष्यन्त
	अरमयिष्यथाः	अरमयिष्येथाम्	अरमयिष्यध्वम्
	अरमयिष्ये	अरमयिष्यावहि	अरमयिष्यामहि

994 ह्वेञ् [ह्वे] स्पर्द्धाशब्दयोः।

व	ह्वाययति	ह्वाययतः	ह्वाययन्ति
	ह्वाययसि	ह्वाययथः	ह्वाययथ
	ह्वाययामि	ह्वाययावः	ह्वाययामः
वि	ह्वाययेत्	ह्वाययेताम्	ह्वाययेयुः
	ह्वाययेः	ह्वाययेतम्	ह्वाययेत
	ह्वाययेयम्	ह्वाययेव	ह्वाययेम
लो	ह्वाययतु/ह्वाययतात्	ह्वाययताम्	ह्वाययन्तु
	ह्वायय/ ,,	ह्वाययतम्	ह्वाययत
	ह्वाययानि	ह्वाययाव	ह्वाययाम
ल	अह्वाययत्	अह्वाययताम्	अह्वाययन्
	अह्वाययः	अह्वाययतम्	अह्वाययत
	अह्वाययम्	अह्वाययाव	अह्वाययाम
लु	अजूहवत्	अजूहवताम्	अजूहवन्
	अजूहवः	अजूहवतम्	अजूहवत
	अजूहवम्	अजूहवाव	अजूहवाम।
लि	ह्वाययाञ्चकार	ह्वाययाञ्चक्रतुः	ह्वाययाञ्चक्रुः
	ह्वाययाञ्चकर्थ	ह्वाययाञ्चक्रथुः	ह्वाययाञ्चक्र
	ह्वाययाञ्चकार/चकर	ह्वाययाञ्चकृव	ह्वाययाञ्चकृम
	ह्वाययाम्बभूव	ह्वाययामास	
आ.	ह्वाय्यात्	ह्वाय्यास्ताम्	ह्वाय्यासुः
	ह्वाय्याः	ह्वाय्यास्तम्	ह्वाय्यास्त
	ह्वाय्यासम्	ह्वाय्यास्व	ह्वाय्यास्म
लु.	ह्वाययिता	ह्वाययितारौ	ह्वाययितारः
	ह्वाययितासि	ह्वाययितास्थः	ह्वाययितास्थ
	ह्वाययितास्मि	ह्वाययितास्वः	ह्वाययितास्मः
लृ.	ह्वाययिष्यति	ह्वाययिष्यतः	ह्वाययिष्यन्ति
	ह्वाययिष्यसि	ह्वाययिष्यथः	ह्वाययिष्यथ
	ह्वाययिष्यामि	ह्वाययिष्यावः	ह्वाययिष्यामः
लृङ्.	अह्वाययिष्यत्	अह्वाययिष्यताम्	अह्वाययिष्यन्
	अह्वाययिष्यः	अह्वाययिष्यतम्	अह्वाययिष्यत
	अह्वाययिष्यम्	अह्वाययिष्याव	अह्वाययिष्याम
व	ह्वाययते	ह्वाययेते	ह्वाययन्ते
	ह्वाययसे	ह्वाययेथे	ह्वाययध्वे
	ह्वायये	ह्वाययावहे	ह्वाययामहे
वि	ह्वाययेत	ह्वाययेयाताम्	ह्वाययेरन्
	ह्वाययेथाः	ह्वाययेयाथाम्	ह्वाययेध्वम्
	ह्वाययेय	ह्वाययेवहि	ह्वाययेमहि
लो	ह्वाययताम्	ह्वाययेताम्	ह्वाययन्ताम्
	ह्वाययस्व	ह्वाययेथाम्	ह्वाययध्वम्
	ह्वायये	ह्वाययावहै	ह्वाययामहै
ल	अह्वाययत	अह्वाययेताम्	अह्वाययन्त
	अह्वाययथाः	अह्वाययेथाम्	अह्वाययध्वम्
	अह्वायये	अह्वाययावहि	अह्वाययामहि
लु	अजूहवत	अजूहवेताम्	अजूहवन्त
	अजूहवथाः	अजूहवेथाम्	अजूहवध्वम्
	अजूहवे	अजूहवावहि	अजूहवामहि
लि	ह्वाययाञ्चक्रे	ह्वाययाञ्चक्राते	ह्वाययाञ्चक्रिरे
	ह्वाययाञ्चकृषे	ह्वाययाञ्चक्राथे	ह्वाययाञ्चकृढ्वे
	ह्वाययाञ्चक्रे	ह्वाययाञ्चकृवहे	ह्वाययाञ्चकृमहे
	ह्वाययाम्बभूव	ह्वाययामास	
आ.	ह्वाययिषीष्ट	ह्वाययिषीयास्ताम्	ह्वाययिषीरन्
	ह्वाययिषीष्ठाः	ह्वाययिषीयास्थाम्	ह्वाययिषीढ्वम्
	ह्वाययिषीय	ह्वाययिषीवहि	ह्वाययिषीमहि

श्व.	ह्वाययिता	ह्वाययितारौ	ह्वाययितारः
	ह्वाययितासे	ह्वाययितासाथे	ह्वाययिताध्वे
	ह्वाययिताहे	ह्वाययितास्वहे	ह्वाययितास्महे
भ.	ह्वाययिष्यते	ह्वाययिष्येते	ह्वाययिष्यन्ते
	ह्वाययिष्यसे	ह्वाययिष्येथे	ह्वाययिष्यध्वे
	ह्वाययिष्ये	ह्वाययिष्यावहे	ह्वाययिष्यामहे
क्रि.	अह्वाययिष्यत	अह्वाययिष्येताम्	अह्वाययिष्यन्त
	अह्वाययिष्यथाः	अह्वाययिष्येथाम्	अह्वाययिष्यध्वम्
	अह्वाययिष्ये	अह्वाययिष्यावहि	अह्वाययिष्यामहि

997 ट्वोश्वि [श्वि] गतिवृद्ध्योः ।

व.	श्वाययति	श्वाययतः	श्वाययन्ति
	श्वाययसि	श्वाययथः	श्वाययथ
	श्वाययामि	श्वाययावः	श्वाययामः
स.	श्वाययेत्	श्वाययेताम्	श्वाययेयुः
	श्वाययेः	श्वाययेतम्	श्वाययेत
	श्वाययेयम्	श्वाययेव	श्वाययेम
प.	श्वाययतु/श्वाययतात्	श्वाययताम्	श्वाययन्तु
	श्वायय/ ,,	श्वाययतम्	श्वाययत
	श्वाययानि	श्वाययाव	श्वाययाम
ह्य.	अश्वाययत्	अश्वाययताम्	अश्वाययन्
	अश्वाययः	अश्वाययतम्	अश्वाययत
	अश्वाययम्	अश्वाययाव	अश्वाययाम
अ.	अशूशुवत्	अशूशुवताम्	अशूशुवन्
	अशूशुवः	अशूशुवतम्	अशूशुवत
	अशूशुवम्	अशूशुवाव	अशूशुवाम
	अशिश्वयत्	अशिश्वयताम्	अशिश्वयन् इ.
प.	श्वाययाञ्चकार	श्वाययाञ्चक्रतुः	श्वाययाञ्चक्रुः
	श्वाययाञ्चकर्थ	श्वाययाञ्चक्रथुः	श्वाययाञ्चक्र
	श्वाययाञ्चकार/चकर	श्वाययाञ्चकृव	श्वाययाञ्चकृम
	श्वाययाम्बभूव	श्वाययामास	
आ.	श्वाय्यात्	श्वाय्यास्ताम्	श्वाय्यासुः
	श्वाय्याः	श्वाय्यास्तम्	श्वाय्यास्त
	श्वाय्यासम्	श्वाय्यास्व	श्वाय्यास्म
श्व.	श्वाययिता	श्वाययितारौ	श्वाययितारः
	श्वाययितासि	श्वाययितास्थः	श्वाययितास्थ
	श्वाययितास्मि	श्वाययितास्वः	श्वाययितास्मः
भ.	श्वाययिष्यति	श्वाययिष्यतः	श्वाययिष्यन्ति
	श्वाययिष्यसि	श्वाययिष्यथः	श्वाययिष्यथ
	श्वाययिष्यामि	श्वाययिष्यावः	श्वाययिष्यामः
क्रि.	अश्वाययिष्यत्	अश्वाययिष्यताम्	अश्वाययिष्यन्
	अश्वाययिष्यः	अश्वाययिष्यतम्	अश्वाययिष्यत
	अश्वाययिष्यम्	अश्वाययिष्याव	अश्वाययिष्याम
व.	श्वाययते	श्वाययेते	श्वाययन्ते
	श्वाययसे	श्वाययेथे	श्वाययध्वे
	श्वायये	श्वाययावहे	श्वाययामहे
स.	श्वाययेत	श्वाययेयाताम्	श्वाययेरन्
	श्वाययेथाः	श्वाययेयाथाम्	श्वाययेध्वम्
	श्वाययेय	श्वाययेवहि	श्वाययेमहि
प.	श्वाययताम्	श्वाययेताम्	श्वाययन्ताम्
	श्वाययस्व	श्वाययेथाम्	श्वाययध्वम्
	श्वाययै	श्वाययावहै	श्वाययामहै
ह्य.	अश्वाययत	अश्वाययेताम्	अश्वाययन्त
	अश्वाययथाः	अश्वाययेथाम्	अश्वाययध्वम्
	अश्वायये	अश्वाययावहि	अश्वाययामहि
अ.	अशूशुवत	अशूशुवेताम्	अशूशुवन्त
	अशूशुवथाः	अशूशुवेथाम्	अशूशुवध्वम्
	अशूशुवे	अशूशुवावहि	अशूशुवामहि
	अशिश्वयत्	अशिश्वयेताम्	अशिश्वयन्त इ.
प.	श्वाययाञ्चक्रे	श्वाययाञ्चक्राते	श्वाययाञ्चक्रिरे
	श्वाययाञ्चकृषे	श्वाययाञ्चक्राथे	श्वाययाञ्चकृढ्वे
	श्वाययाञ्चक्रे	श्वाययाञ्चकृवहे	श्वाययाञ्चकृमहे
	श्वाययाम्बभू	श्वाययामास	
आ.	श्वाययिषीष्ट	श्वाययिषीयास्ताम्	श्वाययिषीरन्
	श्वाययिषीष्ठाः	श्वाययिषीयास्थाम्	श्वाययिषीढ्वम्-ध्वम्
	श्वाययिषीय	श्वाययिषीवहि	श्वाययिषीमहि
श्व.	श्वाययिता	श्वाययितारौ	श्वाययितारः
	श्वाययितासे	श्वाययितासाथे	श्वाययिताध्वे
	श्वाययिताहे	श्वाययितास्वहे	श्वाययितास्महे
भ.	श्वाययिष्यते	श्वाययिष्येते	श्वाययिष्यन्ते
	श्वाययिष्यसे	श्वाययिष्येथे	श्वाययिष्यध्वे
	श्वाययिष्ये	श्वाययिष्यावहे	श्वाययिष्यावहे
क्रि.	अश्वाययिष्यत	अश्वाययिष्येताम्	अश्वाययिष्यन्त
	अश्वाययिष्यथाः	अश्वाययिष्येथाम्	अश्वाययिष्यध्वम्
	अश्वाययिष्ये	अश्वाययिष्यावहि	अश्वाययिष्यामहि

1000 घटिष् [घट्] चेष्टायाम्

व.	घटयति	घटयतः	घटयन्ति
	घटयसि	घटयथः	घटयथ
	घटयामि	घटयावः	घटयामः

वि	घटयेत्	घटयेताम्	घटयेयुः
	घटयेः	घटयेतम्	घटयेत
	घटयेयम्	घटयेव	घटयेम
आ	घटयतु/घटयतात्	घटयताम्	घटयन्तु
	घटय/ ,,	घटयतम्	घटयत
	घटयानि	घटयाव	घटयाम
ह	अघटयत्	अघटयताम्	अघटयन्
	अघटयः	अघटयतम्	अघटयत
	अघटयम्	अघटयाव	अघटयाम
अ	अजीघटत्	अजीघटताम्	अजीघटन्
	अजीघटः	अजीघटतम्	अजीघटत
	अजीघटम्	अजीघटाव	अजीघटाम
प	घटयाञ्चकार	घटयाञ्चक्रतुः	घटयाञ्चक्रुः
	घटयाञ्चकर्थ	घटयाञ्चक्रथुः	घटयाञ्चक्र
	घटयाञ्चकार/चकर	घटयाञ्चकृव	घटयाञ्चकृम
	घटयाम्बभूव	घटयामास	
आ.	घटयात्	घटयास्ताम्	घटयासुः
	घटयाः	घटयास्तम्	घटयास्त
	घटयासम्	घटयास्व	घटयास्म
श्व	घटयिता	घटयितारौ	घटयितारः
	घटयितासि	घटयितास्थः	घटयितास्थ
	घटयितास्मि	घटयितास्वः	घटयितास्मः
भ	घटयिष्यति	घटयिष्यतः	घटयिष्यन्ति
	घटयिष्यसि	घटयिष्यथः	घटयिष्यथ
	घटयिष्यामि	घटयिष्यावः	घटयिष्यामः
क्रि	अघटयिष्यत्	अघटयिष्यताम्	अघटयिष्यन्
	अघटयिष्यः	अघटयिष्यतम्	अघटयिष्यत
	अघटयिष्यम्	अघटयिष्याव	अघटयिष्याम
व	घटयते	घटयेते	घटयन्ते
	घटयसे	घटयेथे	घटयध्वे
	घटये	घटयावहे	घटयामहे
वि	घटयेत	घटयेयाताम्	घटयेरन्
	घटयेथाः	घटयेयाथाम्	घटयेध्वम्
	घटयेय	घटयेवहि	घटयेमहि
आ	घटयताम्	घटयेताम्	घटयन्ताम्
	घटयस्व	घटयेथाम्	घटयध्वम्
	घटयै	घटयावहै	घटयामहै
ह	अघटयत	अघटयेताम्	अघटयन्त
	अघटयथाः	अघटयेथाम्	अघटयध्वम्
	अघटये	अघटयावहि	अघटयामहि
अ	अजीघटत	अजीघटेताम्	अजीघटन्त
	अजीघटथाः	अजीघटेथाम्	अजीघटध्वम्
	अजीघटे	अजीघटावहि	अजीघटामहि
प	घटयाञ्चक्रे	घटयाञ्चक्राते	घटयाञ्चक्रिरे
	घटयाञ्चकृषे	घटयाञ्चक्राथे	घटयाञ्चकृढ्वे
	घटयाञ्चक्रे	घटयाञ्चकृवहे	घटयाञ्चकृमहे
	घटयाम्बभूव	घटयामास	
आ	घटयिषीष्ट	घटयिषीयास्ताम्	घटयिषीरन्
	घटयिषीष्ठाः	घटयिषीयास्थाम्	घटयिषीढ्वम्-ध्वम्
	घटयिषीय	घटयिषीवहि	घटयिषीमहि
श्व	घटयिता	घटयितारौ	घटयितारः
	घटयितासे	घटयितासाथे	घटयिताध्वे
	घटयिताहे	घटयितास्वहे	घटयितास्महे
भ	घटयिष्यते	घटयिष्येते	घटयिष्यन्ते
	घटयिष्यसे	घटयिष्येथे	घटयिष्यध्वे
	घटयिष्ये	घटयिष्यावहे	घटयिष्यामहे
क्रि	अघटयिष्यत	अघटयिष्येताम्	अघटयिष्यन्त
	अघटयिष्यथाः	अघटयिष्येथाम्	अघटयिष्यध्वम्
	अघटयिष्ये	अघटयिष्यावहि	अघटयिष्यामहि

1088 णिजन्त क् [स्वप्] शये ।

व	स्वापयति	स्वापयतः	स्वापयन्ति
	स्वापयसि	स्वापयथः	स्वापयथ
	स्वापयामि	स्वापयावः	स्वापयामः
वि.	स्वापयेत्	स्वापयेताम्	स्वापयेयुः
	स्वापयेः	स्वापयेतम्	स्वापयेत
	स्वापयेयम्	स्वापयेव	स्वापयेम
आ	स्वापयतु/स्वापयतात्	स्वापयताम्	स्वापयन्तु
	स्वापय/ ,,	स्वापयतम्	स्वापयत
	स्वापयानि	स्वापयाव	स्वापयाम
ह	अस्वापयत्	अस्वापयताम्	अस्वापयन्
	अस्वापयः	अस्वापयतम्	अस्वापयत
	अस्वापयम्	अस्वापयाव	अस्वापयाम
अ.	असूषुपत्	असूषुपताम्	असूषुपन्
	असूषुपः	असूषुपतम्	असूषुपत
	असूषुपम्	असूषुपाव	असूषुपाम

प.	स्वापयाञ्चकार	स्वापयाञ्चक्रतुः	स्वापयाञ्चक्रुः
	स्वापयाञ्चकर्थ	स्वापयाञ्चक्रथुः	स्वापयाञ्चक्र
	स्वापयाञ्चकार/चकर	स्वापयाञ्चकृव	स्वापयाञ्चकृम
	स्वापयाम्बभूव	स्वापयामास	
आ	स्वाप्यात्	स्वाप्यास्ताम्	स्वाप्यासुः
	स्वाप्याः	स्वाप्यास्तम्	स्वाप्यास्त
	स्वाप्यासम्	स्वाप्यास्व	स्वाप्यास्म
लु	स्वापयिता	स्वापयितारौ	स्वापयितारः
	स्वापयितासि	स्वापयितास्थः	स्वापयितास्थ
	स्वापयितास्मि	स्वापयितास्वः	स्वापयितास्मः
भ.	स्वापयिष्यति	स्वापयिष्यतः	स्वापयिष्यन्ति
	स्वापयिष्यसि	स्वापयिष्यथः	स्वापयिष्यथ
	स्वापयिष्यामि	स्वापयिष्यावः	स्वापयिष्यामः
क्रि.	अस्वापयिष्यत्	अस्वापयिष्यताम्	अस्वापयिष्यन्
	अस्वापयिष्यः	अस्वापयिष्यतम्	अस्वापयिष्यत
	अस्वापयिष्यम्	अस्वापयिष्याव	अस्वापयिष्याम
व.	स्वापयते	स्वापयेते	स्वापयन्ते
	स्वापयसे	स्वापयेथे	स्वापयध्वे
	स्वापये	स्वापयावहे	स्वापयामहे
वि	स्वापयेत	स्वापयेयाताम्	स्वापयेरन्
	स्वापयेथाः	स्वापयेयाथाम्	स्वापयेध्वम्
	स्वापयेय	स्वापयेवहि	स्वापयेमहि
प.	स्वापयताम्	स्वापयेताम्	स्वापयन्ताम्
	स्वापयस्व	स्वापयेथाम्	स्वापयध्वम्
	स्वापयै	स्वापयावहै	स्वापयामहै
ह्य.	अस्वापयत	अस्वापयेताम्	अस्वापयन्त
	अस्वापयथाः	अस्वापयेथाम्	अस्वापयध्वम्
	अस्वापये	अस्वापयावहि	अस्वापयामहि
अ.	असूषुपत	असूषुपेताम्	असूषुपन्त
	असूषुपथाः	असूषुपेथाम्	असूषुपध्वम्
	असूषुपे	असूषुपावहि	असूषुपामहि
प	स्वापयाञ्चक्रे	स्वापयाञ्चक्राते	स्वापयाञ्चक्रिरे
	स्वापयाञ्चकृषे	स्वापयाञ्चक्राथे	स्वापयाञ्चकृढ्वे
	स्वापयाञ्चक्रे	स्वापयाञ्चकृवहे	स्वापयाञ्चकृमहे
	स्वापयाम्बभूव	स्वापयामास	
आ.	स्वापयिषीष्ट	स्वापयिषीयास्ताम्	स्वापयिषीरन्
	स्वापयिषीष्ठाः	स्वापयिषीयास्थाम्	स्वापयिषीढ्वम्-ध्वम्
	स्वापयिषीय	स्वापयिषीवहि	स्वापयिषीमहि
लु.	स्वापयिता	स्वापयितारौ	स्वापयितारः
	स्वापयितासे	स्वापयितासाथे	स्वापयिताध्वे
	स्वापयिताहे	स्वापयितास्वहे	स्वापयितास्महे
भ.	स्वापयिष्यते	स्वापयिष्येते	स्वापयिष्यन्ते
	स्वापयिष्यसे	स्वापयिष्येथे	स्वापयिष्यध्वे
	स्वापयिष्ये	स्वापयिष्यावहे	स्वापयिष्यामहे
क्रि.	अस्वापयिष्यत	अस्वापयिष्येताम्	अस्वापयिष्यन्त
	अस्वापयिष्यथाः	अस्वापयिष्येथाम्	अस्वापयिष्यध्वम्
	अस्वापयिष्ये	अस्वापयिष्यावहि	अस्वापयिष्यामहि

1100 हनँ [हन्] हिंसागत्योः ।

व	घातयति	घातयतः	घातयन्ति
	घातयसि	घातयथः	घातयथ
	घातयामि	घातयावः	घातयामः
वि.	घातयेत्	घातयेताम्	घातयेयुः
	घातयेः	घातयेतम्	घातयेत
	घातयेयम्	घातयेव	घातयेम
प.	घातयतु/घातयतात्	घातयताम्	घातयन्तु
	घातय/ ,,	घातयतम्	घातयत
	घातयानि	घातयाव	घातयाम
ह्य.	अघातयत्	अघातयताम्	अघातयन्
	अघातयः	अघातयतम्	अघातयत
	अघातयम्	अघातयाव	अघातयाम
अ.	अजीघतत्	अजीघतताम्	अजीघतन्
	अजीघतः	अजीघततम्	अजीघतत
	अजीघतम्	अजीघताव	अजीघताम
प.	घातयाञ्चकार	घातयाञ्चक्रतुः	घातयाञ्चक्रुः
	घातयाञ्चकर्थ	घातयाञ्चक्रथुः	घातयाञ्चक्र
	घातयाञ्चकार/चकर	घातयाञ्चकृव	घातयाञ्चकृम
	घातयाम्बभूव	घातयामास	
आ.	घात्यात्	घात्यास्ताम्	घात्यासुः
	घात्याः	घात्यास्तम्	घात्यास्त
	घात्यासम्	घात्यास्व	घात्यास्म
लु.	घातयिता	घातयितारौ	घातयितारः
	घातयितासि	घातयितास्थः	घातयितास्थ
	घातयितास्मि	घातयितास्वः	घातयितास्मः
भ	घातयिष्यति	घातयिष्यतः	घातयिष्यन्ति
	घातयिष्यसि	घातयि[illegible]	
	[illegible]यामि	घा[illegible]	

ऌ	अघातयिष्यत्	अघातयिष्यताम्	अघातयिष्यन्
	अघातयिष्यः	अघातयिष्यतम्	अघातयिष्यत
	अघातयिष्यम्	अघातयिष्याव	अघातयिष्याम
ल	घातयते	घातयेते	घातयन्ते
	घातयसे	घातयेथे	घातयध्वे
	घातये	घातयावहे	घातयामहे
वि	घातयेत	घातयेयाताम्	घातयेरन्
	घातयेथाः	घातयेयाथाम्	घातयेध्वम्
	घातयेय	घातयेवहि	घातयेमहि
लो	घातयताम्	घातयेताम्	घातयन्ताम्
	घातयस्व	घातयेथाम्	घातयध्वम्
	घातयै	घातयावहै	घातयामहै
ल	अघातयत	अघातयेताम्	अघातयन्त
	अघातयथाः	अघातयेथाम्	अघातयध्वम्
	अघातये	अघातयावहि	अघातयामहि
लु	अजीघतत	अजीघतेताम्	अजीघतन्त
	अजीघतथाः	अजीघतेथाम्	अजीघतध्वम्
	अजीघते	अजीघतावहि	अजीघतामहि
लि	घातयाञ्चक्रे	घातयाञ्चक्राते	घातयाञ्चक्रिरे
	घातयाञ्चकृषे	घातयाञ्चक्राथे	घातयाञ्चकृढ्वे
	घातयाञ्चक्रे	घातयाञ्चकृवहे	घातयाञ्चकृमहे
	घातयाम्बभूव	घातयामास	
आ	घातयिषीष्ट	घातयिषीयास्ताम्	घातयिषीरन्
	घातयिषीष्ठाः	घातयिषीयास्थाम्	घातयिषीढ्वम्/ध्वम्
	घातयिषीय	घातयिषीवहि	घातयिषीमहि
लु	घातयिता	घातयितारौ	घातयितारः
	घातयितासे	घातयितासाथे	घातयिताध्वे
	घातयिताहे	घातयितास्वहे	घातयितास्महे
लृ	घातयिष्यते	घातयिष्येते	घातयिष्यन्ते
	घातयिष्यसे	घातयिष्येथे	घातयिष्यध्वे
	घातयिष्ये	घातयिष्यावहे	घातयिष्यामहे
ऌ	अघातयिष्यत	अघातयिष्येताम्	अघातयिष्यन्त
	अघातयिष्यथाः	अघातयिष्येथाम्	अघातयिष्यध्वम्
	अघातयिष्ये	अघातयिष्यावहि	अघातयिष्यामहि

1143 विष्लृ [विष्] व्याप्तौ ।

ल	वेषयति	वेषयतः	वेषयन्ति
	वेषयसि	वेषयथः	वेषयथ
	वेषयामि	वेषयावः	वेषयामः
वि	वेषयेत्	वेषयेताम्	वेषयेयुः
	वेषयेः	वेषयेतम्	वेषयेत
	वेषयेयम्	वेषयेव	वेषयेम
लो	वेषयतु/वेषयतात्	वेषयताम्	वेषयन्तु
	वेषय/ ,,	वेषयतम्	वेषयत
	वेषयाणि	वेषयाव	वेषयाम
ल	अवेषयत्	अवेषयताम्	अवेषयन्
	अवेषयः	अवेषयतम्	अवेषयत
	अवेषयम्	अवेषयाव	अवेषयाम
लु	अवीविषत्	अवीविषताम्	अवीविषन्
	अवीविषः	अवीविषतम्	अवीविषत
	अवीविषम्	अवीविषाव	अवीविषाम
लि	वेषयाञ्चकार	वेषयाञ्चक्रतुः	वेषयाञ्चक्रुः
	वेषयाञ्चकर्थ	वेषयाञ्चक्रथुः	वेषयाञ्चक्र
	वेषयाञ्चकार/चकर	वेषयाञ्चकृव	वेषयाञ्चकृम
	वेषयाम्बभूव	वेषयामास	
आ	वेष्यात्	वेष्यास्ताम्	वेष्यासुः
	वेष्याः	वेष्यास्तम्	वेष्यास्त
	वेष्यासम्	वेष्यास्व	वेष्यास्म
लु	वेषयिता	वेषयितारौ	वेषयितारः
	वेषयितासि	वेषयितास्थः	वेषयितास्थ
	वेषयितास्मि	वेषयितास्वः	वेषयितास्मः
लृ	वेषयिष्यति	वेषयिष्यतः	वेषयिष्यन्ति
	वेषयिष्यसि	वेषयिष्यथः	वेषयिष्यथ
	वेषयिष्यामि	वेषयिष्यावः	वेषयिष्यामः
ऌ	अवेषयिष्यत्	अवेषयिष्यताम्	अवेषयिष्यन्
	अवेषयिष्यः	अवेषयिष्यतम्	अवेषयिष्यत
	अवेषयिष्यम्	अवेषयिष्याव	अवेषयिष्याम
ल	वेषयते	वेषयेते	वेषयन्ते
	वेषयसे	वेषयेथे	वेषयध्वे
	वेषये	वेषयावहे	वेषयामहे
वि	वेषयेत	वेषयेयाताम्	वेषयेरन्
	वेषयेथाः	वेषयेयाथाम्	वेषयेध्वम्
	वेषयेय	वेषयेवहि	वेषयेमहि
लो	वेषयताम्	वेषयेताम्	वेषयन्ताम्
	वेषयस्व	वेषयेथाम्	वेषयध्वम्
	वेषयै	वेषयावहै	वेषयामहै

ह्य.	अगेषयत	अगेषयेताम्	अगेषयन्त
	अगेषयथाः	अगेषयेथाम्	अगेषयध्वम्
	अगेषये	अगेषयावहि	अगेषयामहि
अ.	अवीविषत	अवीविषेताम्	अवीविषन्त
	अवीविषथाः	अवीविषेथाम्	अवीविषध्वम्
	अवीविषे	अवीविषावहि	अवीविषामहि
प	गेषयाञ्चक्रे	गेषयाञ्चक्राते	गेषयाञ्चक्रिरे
	गेषयाञ्चकृषे	गेषयाञ्चक्राथे	गेषयाञ्चकृढ्वे
	गेषयाञ्चक्रे	गेषयाञ्चकृवहे	गेषयाञ्चकृमहे
	गेषयाम्बभूव	गेषयामास	
आ.	गेषयिषीष्ट	गेषयिषीयास्ताम्	गेषयिषीरन्
	गेषयिषीष्ठाः	गेषयिषीयास्थाम्	गेषयिषीध्वम्
	गेषयिषीय	गेषयिषीवहि	गेषयिषीमहि
श.	गेषयिता	गेषयितारौ	गेषयितारः
	गेषयितासे	गेषयितासाथे	गेषयिताध्वे
	गेषयिताहे	गेषयितास्वहे	गेषयितास्महे
भ.	गेषयिष्यते	गेषयिष्येते	गेषयिष्यन्ते
	गेषयिष्यसे	गेषयिष्येथे	गेषयिष्यध्वे
	गेषयिष्ये	गेषयिष्यावहे	गेषयिष्यामहे
क्रि.	अगेषयिष्यत	अगेषयिष्येताम्	अगेषयिष्यन्त
	अगेषयिष्यथाः	अगेषयिष्येथाम्	अगेषयिष्यध्वम्
	अगेषयिष्ये	अगेषयिष्यावहि	अगेषयिष्यामहि

1209 दुषंच् [दुष्] वैकृत्ये ।

व.	दूषयति	दूषयतः	दूषयन्ति
	दूषयसि	दूषयथः	दूषयथ
	दूषयामि	दूषयावः	दूषयामः
स.	दूषयेत्	दूषयेताम्	दूषयेयुः
	दूषयेः	दूषयेतम्	दूषयेत
	दूषयेयम्	दूषयेव	दूषयेम
प.	दूषयतु/दूषयतात्	दूषयताम्	दूषयन्तु
	दूषय/ ,,	दूषयतम्	दूषयत
	दूषयाणि	दूषयाव	दूषयाम
ह्य.	अदूषयत्	अदूषयताम्	अदूषयन्
	अदूषयः	अदूषयतम्	अदूषयत
	अदूषयम्	अदूषयाव	अदूषयाम
अ.	अदूदुषत्	अदूदुषताम्	अदूदुषन्
	अदूदुषः	अदूदुषतम्	अदूदुषत
	अदूदुषम्	अदूदुषाव	अदूदुषाम
प.	दूषयाञ्चकार	दूषयाञ्चक्रतुः	दूषयाञ्चक्रुः
	दूषयाञ्चकर्थ	दूषयाञ्चक्रथुः	दूषयाञ्चक्र
	दूषयाञ्चकार/चकर	दूषयाञ्चकृव	दूषयाञ्चकृम
	दूषयाम्बभूव	दूषयामास	
आ.	दूष्यात्	दूष्यास्ताम्	दूष्यासुः
	दूष्याः	दूष्यास्तम्	दूष्यास्त
	दूष्यासम्	दूष्यास्व	दूष्यास्म
श.	दूषयिता	दूषयितारौ	दूषयितारः
	दूषयितासि	दूषयितास्थः	दूषयितास्थ
	दूषयितास्मि	दूषयितास्वः	दूषयितास्मः
भ.	दूषयिष्यति	दूषयिष्यतः	दूषयिष्यन्ति
	दूषयिष्यसि	दूषयिष्यथः	दूषयिष्यथ
	दूषयिष्यामि	दूषयिष्यावः	दूषयिष्यामः
क्रि.	अदूषयिष्यत्	अदूषयिष्यताम्	अदूषयिष्यन्
	अदूषयिष्यः	अदूषयिष्यतम्	अदूषयिष्यत
	अदूषयिष्यम्	अदूषयिष्याव	अदूषयिष्याम
व	दूषयते	दूषयेते	दूषयन्ते
	दूषयसे	दूषयेथे	दूषयध्वे
	दूषये	दूषयावहे	दूषयामहे
स.	दूषयेत	दूषयेयाताम्	दूषयेरन्
	दूषयेथाः	दूषयेयाथाम्	दूषयेध्वम्
	दूषयेय	दूषयेवहि	दूषयेमहि
प.	दूषयताम्	दूषयेताम्	दूषयन्ताम्
	दूषयस्व	दूषयेथाम्	दूषयध्वम्
	दूषयै	दूषयावहै	दूषयामहै
ह्य.	अदूषयत	अदूषयेताम्	अदूषयन्त
	अदूषयथाः	अदूषयेथाम्	अदूषयध्वम्
	अदूषये	अदूषयावहि	अदूषयामहि
अ.	अदूदुषत	अदूदुषेताम्	अदूदुषन्त
	अदूदुषथाः	अदूदुषेथाम्	अदूदुषध्वम्
	अदूदुषे	अदूदुषावहि	अदूदुषामहि
प.	दूषयाञ्चक्रे	दूषयाञ्चक्राते	दूषयाञ्चक्रिरे
	दूषयाञ्चकृषे	दूषयाञ्चक्राथे	दूषयाञ्चकृढ्वे
	दूषयाञ्चक्रे	दूषयाञ्चकृवहे	दूषयाञ्चकृमहे
	दूषयाम्बभूव	दूषयामास	

आ. धूनयिषीष्ट धूनयिषीयास्ताम् धूनयिषीरन्
धूनयिषीष्ठाः धूनयिषीयास्थाम् धूनयिषीढ्वम्-ध्वम्
धूनयिषीय धूनयिषीवहि धूनयिषीमहि

लु. धूनयिता धूनयितारौ धूनयितारः
धूनयितासे धूनयितासाथे धूनयिताध्वे
धूनयिताहे धूनयितास्वहे धूनयितास्महे

लृ. धूनयिष्यते धूनयिष्येते धूनयिष्यन्ते
धूनयिष्यसे धूनयिष्येथे धूनयिष्यध्वे
धूनयिष्ये धूनयिष्यावहे धूनयिष्यामहे

लृ. अधूनयिष्यत अधूनयिष्येताम् अधूनयिष्यन्त
अधूनयिष्यथाः अधूनयिष्येथाम् अधूनयिष्यध्वम्
अधूनयिष्ये अधूनयिष्यावहि अधूनयिष्यामहि

1248 लीङ्-प् [ली] श्लेषणे । लियो नोऽन्तः स्नेहद्रवे इति ने ।

ल. विलीनयति विलीनयतः विलीनयन्ति
विलीनयसि विलीनयथः विलीनयथ
विलीनयामि विलीनयावः विलीनयामः

वि. विलीनयेत् विलीनयेताम् विलीनयेयुः
विलीनयेः विलीनयेतम् विलीनयेत
विलीनयेयम् विलीनयेव विलीनयेम

लो. विलीनयतु/विलीनयतात् विलीनयताम् विलीनयन्तु
विलीनय/ ,, विलीनयतम् विलीनयत
विलीनयानि विलीनयाव विलीनयाम

ल. व्यलीनयत् व्यलीनयताम् व्यलीनयन्
व्यलीनयः व्यलीनयतम् व्यलीनयत
व्यलीनयम् व्यलीनयाव व्यलीनयाम

लु. व्यलीलिनत् व्यलीलिनताम् व्यलीलिनन्
व्यलीलिनः व्यलीलिनतम् व्यलीलिनत
व्यलीलिनम् व्यलीलिनाव व्यलीलिनाम

लि. विलीनयाञ्चकार विलीनयाञ्चक्रतुः विलीनयाञ्चक्रुः
विलीनयाञ्चकर्थ विलीनयाञ्चक्रथुः विलीनयाञ्चक्र
विलीनयाञ्चकार/चकर विलीनयाञ्चकृव विलीनयाञ्चकृम
विलीनयाम्बभूव विलीनयामास

आ. विलीन्यात् विलीन्यास्ताम् विलीन्यासुः
विलीन्याः विलीन्यास्तम् विलीन्यास्त
विलीन्यासम् विलीन्यास्व विलीन्यास्म

लु. विलीनयिता विलीनयितारौ विलीनयितारः
विलीनयितासि विलीनयितास्थः विलीनयितास्थ
विलीनयितास्मि विलीनयितास्वः विलीनयितास्मः

लृ. विलीनयिष्यति विलीनयिष्यतः विलीनयिष्यन्ति
विलीनयिष्यसि विलीनयिष्यथः विलीनयिष्यथ
विलीनयिष्यामि विलीनयिष्यावः विलीनयिष्यामः

लृ. व्यलीनयिष्यत् व्यलीनयिष्यताम् व्यलीनयिष्यन्
व्यलीनयिष्यः व्यलीनयिष्यतम् व्यलीनयिष्यत
व्यलीनयिष्यम् व्यलीनयिष्याव व्यलीनयिष्याम

ल. विलीनयते विलीनयेते विलीनयन्ते
विलीनयसे विलीनयेथे विलीनयध्वे
विलीनये विलीनयावहे विलीनयामहे

वि. विलीनयेत विलीनयेयाताम् विलीनयेरन्
विलीनयेथाः विलीनयेयाथाम् विलीनयेध्वम्
विलीनयेय विलीनयेवहि विलीनयेमहि

लो. विलीनयताम् विलीनयेताम् विलीनयन्ताम्
विलीनयस्व विलीनयेथाम् विलीनयध्वम्
विलीनयै विलीनयावहै विलीनयामहै

ल. व्यलीनयत व्यलीनयेताम् व्यलीनयन्त
व्यलीनयथाः व्यलीनयेथाम् व्यलीनयध्वम्
व्यलीनये व्यलीनयावहि व्यलीनयामहि

लु. व्यलीलिनत व्यलीलिनेताम् व्यलीलिनन्त
व्यलीलिनथाः व्यलीलिनेथाम् व्यलीलिनध्वम्
व्यलीलिने व्यलीलिनावहि व्यलीलिनामहि

लि. विलीनयाञ्चक्रे विलीनयाञ्चक्राते विलीनयाञ्चक्रिरे
विलीनयाञ्चकृषे विलीनयाञ्चक्राथे विलीनयाञ्चकृढ्वे
विलीनयाञ्चक्रे विलीनयाञ्चकृवहे विलीनयाञ्चकृमहे
विलीनयाम्बभूव विलीनयामास

आ. विलीनयिषीष्ट विलीनयिषीयास्ताम् विलीनयिषीरन्
विलीनयिषीष्ठाः विलीनयिषीयास्थाम् विलीनयिषीढ्वम्-ध्वम्
विलीनयिषीय विलीनयिषीवहि विलीनयिषीमहि

लु. विलीनयिता विलीनयितारौ विलीनयितारः
विलीनयितासे विलीनयितासाथे विलीनयिताध्वे
विलीनयिताहे विलीनयितास्वहे विलीनयितास्महे

लृ. विलीनयिष्यते विलीनयिष्येते विलीनयिष्यन्ते
विलीनयिष्यसे विलीनयिष्येथे विलीनयिष्यध्वे
विलीनयिष्ये विलीनयिष्यावहे विलीनयिष्यामहे

क्रि.	व्यलीनयिष्यत	व्यलीनयिष्येताम्	व्यलीनयिष्यन्त
	व्यलीनयिष्यथाः	व्यलीनयिष्येथाम्	व्यलीनयिष्यध्वम्
	व्यलीनयिष्ये	व्यलीनयिष्यावहि	व्यलीनयिष्यामहि

॥ नागमभावे ॥

व.	लाययति	लाययतः	लाययन्ति
	लाययसि	लाययथः	लाययथ
	लाययामि	लाययावः	लाययामः
स.	लाययेत्	लाययेताम्	लाययेयुः
	लाययेः	लाययेतम्	लाययेत
	लाययेयम्	लाययेव	लाययेम
प	लाययतु/लाययतात्	लाययताम्	लाययन्तु
	लायय/ ,,	लाययतम्	लाययत
	लाययानि	लाययाव	लाययाम
ह.	अलाययत्	अलाययताम्	अलाययन्
	अलाययः	अलाययतम्	अलाययत
	अलाययम्	अलाययाव	अलाययाम
अ.	अलीलयत्	अलीलयताम्	अलीलयन्
	अलीलयः	अलीलयतम्	अलीलयत
	अलीलयम्	अलीलयाव	अलीलयाम
प.	लाययाञ्चकार	लाययाञ्चक्रतुः	लाययाञ्चक्रुः
	लाययाञ्चकर्थ	लाययाञ्चक्रथुः	लाययाञ्चक्र
	लाययाञ्चकार/चकर	लाययाञ्चकृव	लाययाञ्चकृम
	लाययाम्बभूव	लाययामास	
आ.	लाय्यात्	लाय्यास्ताम्	लाय्यासुः
	लाय्याः	लाय्यास्तम्	लाय्यास्त
	लाय्यासम्	लाय्यास्व	लाय्यास्म
श्व.	लाययिता	लाययितारौ	लाययितारः
	लाययितासि	लाययितास्थः	लाययितास्थ
	लाययितास्मि	लाययितास्वः	लाययितास्मः
भ.	लाययिष्यति	लाययिष्यतः	लाययिष्यन्ति
	लाययिष्यसि	लाययिष्यथः	लाययिष्यथ
	लाययिष्यामि	लाययिष्यावः	लाययिष्यामः
क्रि.	अलाययिष्यत्	अलाययिष्यताम्	अलाययिष्यन्
	अलाययिष्यः	अलाययिष्यतम्	अलाययिष्यत
	अलाययिष्यम्	अलाययिष्याव	अलाययिष्याम

1291 धूगट् [धू] कम्पने

व.	धूनयति	धूनयतः	धूनयन्ति
	धूनयसि	धूनयथः	धूनयथ
	धूनयामि	धूनयावः	धूनयामः
स.	धूनयेत्	धूनयेताम्	धूनयेयुः
	धूनयेः	धूनयेतम्	धूनयेत
	धूनयेयम्	धूनयेव	धूनयेम
प.	धूनयतु/धूनयतात्	धूनयताम्	धूनयन्तु
	धूनय/ ,,	धूनयतम्	धूनयत
	धूनयानि	धूनयाव	धूनयाम
ह.	अधूनयत्	अधूनयताम्	अधूनयन्
	अधूनयः	अधूनयतम्	अधूनयत
	अधूनयम्	अधूनयाव	अधूनयाम
अ.	अदूधुनत्	अदूधुनताम्	अदूधुनन्
	अदूधुनः	अदूधुनतम्	अदूधुनत
	अदूधुनम्	अदूधुनाव	अदूधुनाम
प.	धूनयाञ्चकार	धूनयाञ्चक्रतुः	धूनयाञ्चक्रुः
	धूनयाञ्चकर्थ	धूनयाञ्चक्रथुः	धूनयाञ्चक्र
	धूनयाञ्चकार/चकर	धूनयाञ्चकृव	धूनयाञ्चकृम
	धूनयाम्बभूव	धूनयामास	
आ	धून्यात्	धून्यास्ताम्	धून्यासुः
	धून्याः	धून्यास्तम्	धून्यास्त
	धून्यासम्	धून्यास्व	धून्यास्म
श्व	धूनयिता	धूनयितारौ	धूनयितारः
	धूनयितासि	धूनयितास्थः	धूनयितास्थ
	धूनयितास्मि	धूनयितास्वः	धूनयितास्मः
भ.	धूनयिष्यति	धूनयिष्यतः	धूनयिष्यन्ति
	धूनयिष्यसि	धूनयिष्यथः	धूनयिष्यथ
	धूनयिष्यामि	धूनयिष्यावः	धूनयिष्यामः
क्रि.	अधूनयिष्यत्	अधूनयिष्यताम्	अधूनयिष्यन्
	अधूनयिष्यः	अधूनयिष्यतम्	अधूनयिष्यत
	अधूनयिष्यम्	अधूनयिष्याव	अधूनयिष्याम

1546 ज्ञांश् [ज्ञा] अवबोधने ।

व	ज्ञापयति	ज्ञापयतः	ज्ञापयन्ति
	ज्ञापयसि	ज्ञापयथः	ज्ञापयथ
	ज्ञापयामि	ज्ञापयावः	ज्ञापयामः

वि	ज्ञापयेत्	ज्ञापयेताम्	ज्ञापयेयुः
	ज्ञापयेः	ज्ञापयेतम्	ज्ञापयेत
	ज्ञापयेयम्	ज्ञापयेव	ज्ञापयेम
लो	ज्ञापयतु/ज्ञापयतात्	ज्ञापयताम्	ज्ञापयन्तु
	ज्ञापय/ ,,	ज्ञापयतम्	ज्ञापयत
	ज्ञापयानि	ज्ञापयाव	ज्ञापयाम
ल	अज्ञापयत्	अज्ञापयताम्	अज्ञापयन्
	अज्ञापयः	अज्ञापयतम्	अज्ञापयत
	अज्ञापयम्	अज्ञापयाव	अज्ञापयाम
अ	अजिज्ञपत्	अजिज्ञपताम्	अजिज्ञपन्
	अजिज्ञपः	अजिज्ञपतम्	अजिज्ञपत
	अजिज्ञपम्	अजिज्ञपाव	अजिज्ञपाम
प	ज्ञापयाञ्चकार	ज्ञापयाञ्चक्रतुः	ज्ञापयाञ्चक्रुः
	ज्ञापयाञ्चकर्थ	ज्ञापयाञ्चक्रथुः	ज्ञापयाञ्चक्र
	ज्ञापयाञ्चकार/चकर	ज्ञापयाञ्चकृव	ज्ञापयाञ्चकृम
	ज्ञापयाम्बभूव	ज्ञापयामास	
आ	ज्ञाप्यात्	ज्ञाप्यास्ताम्	ज्ञाप्यासुः
	ज्ञाप्याः	ज्ञाप्यास्तम्	ज्ञाप्यास्त
	ज्ञाप्यासम्	ज्ञाप्यास्व	ज्ञाप्यास्म
श्व	ज्ञापयिता	ज्ञापयितारौ	ज्ञापयितारः
	ज्ञापयितासि	ज्ञापयितास्थः	ज्ञापयितास्थ
	ज्ञापयितास्मि	ज्ञापयितास्वः	ज्ञापयितास्मः
भ	ज्ञापयिष्यति	ज्ञापयिष्यतः	ज्ञापयिष्यन्ति
	ज्ञापयिष्यसि	ज्ञापयिष्यथः	ज्ञापयिष्यथ
	ज्ञापयिष्यामि	ज्ञापयिष्यावः	ज्ञापयिष्यामः
क्रि	अज्ञापयिष्यत्	अज्ञापयिष्यताम्	अज्ञापयिष्यन्
	अज्ञापयिष्यः	अज्ञापयिष्यतम्	अज्ञापयिष्यत
	अज्ञापयिष्यम्	अज्ञापयिष्याव	अज्ञापयिष्याम
व	ज्ञापयते	ज्ञापयेते	ज्ञापयन्ते
	ज्ञापयसे	ज्ञापयेथे	ज्ञापयध्वे
	ज्ञापये	ज्ञापयावहे	ज्ञापयामहे
वि	ज्ञापयेत	ज्ञापयेयाताम्	ज्ञापयेरन्
	ज्ञापयेथाः	ज्ञापयेयाथाम्	ज्ञापयेध्वम्
	ज्ञापयेय	ज्ञापयेवहि	ज्ञापयेमहि
लो	ज्ञापयताम्	ज्ञापयेताम्	ज्ञापयन्ताम्
	ज्ञापयस्व	ज्ञापयेथाम्	ज्ञापयध्वम्
	ज्ञापयै	ज्ञापयावहै	ज्ञापयामहै
ल	अज्ञापयत	अज्ञापयेताम्	अज्ञापयन्त
	अज्ञापयथाः	अज्ञापयेथाम्	अज्ञापयध्वम्
	अज्ञापये	अज्ञापयावहि	अज्ञापयामहि
अ	अजिज्ञपत	अजिज्ञपेताम्	अजिज्ञपन्त
	अजिज्ञपथाः	अजिज्ञपेथाम्	अजिज्ञपध्वम्
	अजिज्ञपे	अजिज्ञपावहि	अजिज्ञपामहि
प	ज्ञापयाञ्चक्रे	ज्ञापयाञ्चक्राते	ज्ञापयाञ्चक्रिरे
	ज्ञापयाञ्चकृषे	ज्ञापयाञ्चक्राथे	ज्ञापयाञ्चकृढ्वे
	ज्ञापयाञ्चक्रे	ज्ञापयाञ्चकृवहे	ज्ञापयाञ्चकृमहे
	ज्ञापयाम्बभूव	ज्ञापयामास	
आ	ज्ञापयिषीष्ट	ज्ञापयिषीयास्ताम्	ज्ञापयिषीरन्
	ज्ञापयिषीष्ठाः	ज्ञापयिषीयास्थाम्	ज्ञापयिषीढ्वम्-ध्वम्
	ज्ञापयिषीय	ज्ञापयिषीवहि	ज्ञापयिषीमहि
श्व	ज्ञापयिता	ज्ञापयितारौ	ज्ञापयितारः
	ज्ञापयितासे	ज्ञापयितासाथे	ज्ञापयिताध्वे
	ज्ञापयिताहे	ज्ञापयितास्वहे	ज्ञापयितास्महे
भ	ज्ञापयिष्यते	ज्ञापयिष्येते	ज्ञापयिष्यन्ते
	ज्ञापयिष्यसे	ज्ञापयिष्येथे	ज्ञापयिष्यध्वे
	ज्ञापयिष्ये	ज्ञापयिष्यावहे	ज्ञापयिष्यामहे .
क्रि	अज्ञापयिष्यत	अज्ञापयिष्येताम्	अज्ञापयिष्यन्त
	अज्ञापयिष्यथाः	अज्ञापयिष्येथाम्	अज्ञापयिष्यध्वम्
	अज्ञापयिष्ये	अज्ञापयिष्यावहि	अज्ञापयिष्यामहि

मारणतोषणनिशानेषु ज्ञपयति । अजिज्ञपत् ।

1568 चुरण् [चुर] स्तेये ।

व	चोरयति	चोरयतः	चोरयन्ति
	चोरयसि	चोरयथः	चोरयथ
	चोरयामि	चोरयावः	चोरयामः
वि	चोरयेत्	चोरयेताम्	चोरयेयुः
	चोरयेः	चोरयेतम्	चोरयेत
	चोरयेयम्	चोरयेव	चोरयेम
लो	चोरयतु/चोरयतात्	चोरयताम्	चोरयन्तु
	चोरय/ ,,	चोरयतम्	चोरयत
	चोरयाणि	चोरयाव	चोरयाम
ल	अचोरयत्	अचोरयताम्	अचोरयन्
	अचोरयः	अचोरयतम्	अचोरयत
	अचोरयम्	अचोरयाव	अचोरयाम

अ.	अचूचुरत्	अचूचुरताम्	अचूचुरन्
	अचूचुरः	अचूचुरतम्	अचूचुरत
	अचूचुरम्	अचूचुराव	अचूचुराम
१.	चोरयाञ्चकार	चोरयाञ्चक्रतुः	चोरयाञ्चक्रुः
	चोरयाञ्चकर्थ	चोरयाञ्चक्रथुः	चोरयाञ्चक्र
	चोरयाञ्चकार/चकर	चोरयाञ्चकृव	चोरयाञ्चकृम
	चोरयाम्बभूव	चोरयामास	
आ.	चोर्यात्	चोर्यास्ताम्	चोर्यासुः
	चोर्याः	चोर्यास्तम्	चोर्यास्त
	चोर्यासम्	चोर्यास्व	चोर्यास्म
श्व.	चोरयिता	चोरयितारौ	चोरयितारः
	चोरयितासि	चोरयितास्थः	चोरयितास्थ
	चोरयितास्मि	चोरयितास्वः	चोरयितास्मः
५	चोरयिष्यति	चोरयिष्यतः	चोरयिष्यन्ति
	चोरयिष्यसि	चोरयिष्यावः	चोरयिष्यामः
	चोरयिष्यामि	चोरयिष्यथः	चोरयिष्यथ
क्रि.	अचोरयिष्यत्	अचोरयिष्यताम्	अचोरयिष्यन्
	अचोरयिष्यः	अचोरयिष्यतम्	अचोरयिष्यत
	अचोरयिष्यम्	अचोरयिष्याव	अचोरयिष्याम
व	चोरयते	चोरयेते	चोरयन्ते
	चोरयसे	चोरयेथे	चोरयध्वे
	चोरये	चोरयावहे	चोरयामहे
व.	चोरयेत	चोरयेयाताम्	चोरयेरन्
	चोरयेथाः	चोरयेयाथाम्	चोरयेध्वम्
	चोरयेय	चोरयेवहि	चोरयेमहि

२	चोरयताम्	चोरयेताम्	चोरयन्ताम्
	चोरयस्व	चोरयेथाम्	चोरयध्वम्
	चोरयै	चोरयावहै	चोरयामहै
ह.	अचोरयत	अचोरयेताम्	अचोरयन्त
	अचोरयथाः	अचोरयेथाम्	अचोरयध्वम्
	अचोरये	अचोरयावहि	अचोरयामहि
अ.	अचूचुरत	अचूचुरेताम्	अचूचुरध्वम्
	अचूचुरथाः	अचूचुरेथाम्	अचूचुरन्त
	अचूचुरे	अचूचुरावहि	अचूचुरामहि
२.	चोरयाञ्चक्रे	चोरयाञ्चक्राते	चोरयाञ्चक्रिरे
	चोरयाञ्चकृषे	चोरयाञ्चक्राथे	चोरयाञ्चकृढ्वे
	चोरयाञ्चक्रे	चोरयाञ्चकृवहे	चोरयाञ्चकृमहे
	चोरयाम्बभूव	चोरयामास	
आ.	चोरयिषीष्ट	चोरयिषीयास्ताम्	चोरयिषीरन्
	चोरयिषीष्ठाः	चोरयिषीयास्थाम्	चोरयिषीढ्वम्-ध्वम्
	चोरयिषीय	चोरयिषीवहि	चोरयिषीमहि
श्व.	चोरयिता	चोरयितारौ	चोरयितारः
	चोरयितासे	चोरयितासाथे	चोरयिताध्वे
	चोरयिताहे	चोरयितास्वहे	चोरयितास्महे
५.	चोरयिष्यते	चोरयिष्येते	चोरयिष्यन्ते
	चोरयिष्यसे	चोरयिष्येथे	चोरयिष्यध्वे
	चोरयिष्ये	चोरयिष्यावहे	चोरयिष्यामहे
क्रि.	अचोरयिष्यत	अचोरयिष्येताम्	अचोरयिष्यन्त
	अचोरयिष्यथाः	अचोरयिष्येथाम्	अचोरयिष्यध्वम्
	अचोरयिष्ये	अचोरयिष्यावहि	अचोरयिष्यामहि

